

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS
XXXI

VILNIUS, 2008

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

LKMA akad. prof. habil. dr. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ (Vilniaus universitetas, *edukologija*)

Prof. habil. dr. GRZEGORZ BŁASZCZYK
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. doc. dr. vysk. JONAS BORUTA SJ

(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

Dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Dr. kun. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. SOFIJA KANOPKAITĖ (*biochemija*)

Dr. GEDIMINAS KAROBLIS (Vytauto Didžiojo universitetas, *filosofija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL (*Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (*Archives of Canada, Toronto, Kanada, istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ (Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

Doc. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

Doc. dr. kun. PETRAS SMILGYS (Vytauto Didžiojo universitetas, *Kanonų teisė*)

Doc. dr. ARŪNAS STREIKUS (Vilniaus universitetas, *istorija*)

LKMA akad. doc. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. GIEDRIUS UŽDAVINYS (Vilniaus universitetas, *medicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. ZIGMAS ZINKEVIČIUS (*lingvistika*)

ALGIMANTAS KATILIUS (atsakingasis sekretorius)

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius
contacts@lkma.lt
www.lkma.lt

© LKMA, 2008

ISSN 1392-0502

PRATARMĖ

Jau antri metai, kai skaitytojus pasiekia „LKMA Metraščio“ suporintas tomas – 31 ir 31B. Šiame, 31 tome vėl spausdinami straipsniai, kurie neatitiko Bažnyčios istorijos studijų antrajam tomui, t. y. LKMA Metraščio 31B tomui, atrinktų temų. Kartu tai tęsinys išėivijoje Antano Liuimos, SJ, 1965 metais pradėtos „LKMA Metraščio“ leidimo tradicijos: „Vos tik atkūrus Akademią [išėivijoje], pasigirdo balsų, raginančių suorganizuoti leidinį, kuriame būtų galima skelbti ir ilgesnes mokslinio pobūdžio studijas. <...> Ne visos studijos – ar tai dėl specialaus mokslinio pobūdžio, ar dėl ilgumo – gali <...> surasti vietą mūsų kultūriniuose žurnaluose, periodinėje spaudoje <...> Redaktoriai turi žiūrėti, kad jie būtų aktualūs, kad atitiktų žurnalo pobūdį, paskirtį ir skaitytojų nusiteikimus. „Metraštis“ gi nuo tų visų varžtų ir nuo bet kokios „Prokrusto lovos“ atsikako.

<...> [Metraštyje] bus spausdinamos studijos iš visų mokslo sričių, paruoštos ne pagal užsakymą, bet kilusios savaimė iš mokslinio nusiteikimo.

<...> Vienintelė paliekama sąlyga – aukštas mokslinis studijos lygis“ (LKMA Metraščio I tomo prakalba).

Manome, kad šiandieninėje Lietuvoje ši „sena“, praeitimi dvelkianti tradicija tam tikru požiūriu tebėra aktuali, ypač kai katalikiškų pažiūrų mokslininkai, arba ir, taikliau Kęstučio Girniaus apibūdinimu, apskritai katalikai, laikomi „antrarūšiais piliečiais Marijos žemėje“, neturinčiais teisės tiek politikoje, tiek visoje visuomeninėje kultūrinėje veikloje, moksliniuose tyrinėjimuose vadovautis savo tvirtais įsitikinimais, skirtingai nei kitų, pavyzdžiui, ateistinių, liberalių pažiūrų piliečiai (plg.: K. Girnius, Antrarūšiai piliečiai Marijos žemėje. *www.Delfi.lt*, 2008 m. birželio 30 d. 10.02).

Taigi šiame „Metraščio“ tome publikuojamos mokslinės studijos apie katalikų visuomeninę ir politinę raišką įvairiose mūsų praeities situacijose. Tai Algimanto Katiliaus, Reginos Laukaitytės straipsniai apie prieš 65-erius metus mirusio Telšių vyskupo Justino Staugaičio visuomeninę ir politinę veiklą, Ievos Šenavičienės „intriguojanti“ publikacija apie katalikų dvasininkijos politinius incidentus, pasireiškusius 1863 metų sukilimo išvakarėse. Publikuojama LKMA kartu su Krokuvos Jogailos universitetu suorganizuotos konferencijos, skirtos tarpukario Vilniaus lenkiškojo Stepono Batoro universiteto rektoriaus Marijano Dziejchowskio mokslinio ir idėjinio palikimo nagrinėjimui ir aktualizacijai, medžiaga. Manome, kad ši konferencija buvo drąsus žingsnis LKMA veikloje, iškėlęs iš užmaršties tarpukario Vilniaus lenkų visuomenėje buvusį „balta varna“, t. y. nedalyvavusį prieš Vilniaus vyskupą palaimintąjį Jurgį Matulaitį rengtose akcijose, vieną iš to mažo skaičiaus lenkų inteligentų, kurie su Palaimintuoju palaikė santykius. Tai jam, Marijanui Dziejchowskiui, arkivyskupas Jurgis, 1925 m. pasitraukęs iš Vilniaus vyskupo sosto, rašė: „Labai gerbiamas ir brangus <...> Vienas Dievas žino, kiek aš jaučiau ir jaučiu dėkingumo gerbiamam profesoriui. Tiek buvau visų apšauktas, tiek mane purvais drabstė, boikotavo, o Tamsta, to viso neatsižvelgdamas, norėjai prisiartinti prie manęs ir tiek parodei man palankumo ir širdies“ (Arkivyskupas Jurgis Matulevičius, *Marijampolė*, 1933, p. 223).

Visai kitos srities – biochemijos ir bioetikos – problemas pristato LKMA akademikė

Sofija Kanopkaitė su bendraautorėmis dr. Virginija Bukelskiene ir dr. Julija Razumiene straipsnyje „Pirmieji žingsniai nuo organizmo link ląstelės“. Autorės apžvelgia ilgą mokslo apie gyvybę – nuo ląstelės link moralės – pažinimo kelią. Autorių tikslas – parodyti, kaip žmonija siekė atskleisti savo egzistencijos esmę, kokius biologinius įrankius yra įvaldžiusi ir kokios dėl to kyla grėsmės.

Atiduodami į skaitytojų rankas ši „LKMA Metraščio“ tomą, tikimės, kad jis bus naudingas visiems, kurie nešališkai, be išankstinio ideologinio nusistatymo nagrinėja mūsų visuomenės praeities ir dabarties problemas, stengiasi suprasti bendrapiliečių katalikų požiūrį į jas.

Redakcinė kolegija

PREFACE

It is now the second year when the readers of the „LCAS Annals“ will receive its volumes 31 and 31B. In volume 31 we are publishing the articles which do not conform to the selected topics of the second volume of the „Studies in Church History“, i.e. volume 31B of the „LCAS Annals“. This is also a continuation of the tradition of the „LCAS Annals“ started abroad in 1965 by Antanas Liuima, SJ: „Just after the Academy was created [abroad], voices were heard urging the organization of a publication in which it would also be possible to issue scholarly studies of greater length. <...> Not every study – whether because of its specific scholarly character, or for its length -- can find a place in our scholarly journals or the periodic press <...> The editors have to decide that they would be relevant, that they conform to the character, purpose and mood of the journal. The „Annals“ want to free itself from all these restrictions and any kind of „Procrustian bed“.

<...> [The Annals] will publish studies from all fields of study, prepared not by order, but arising spontaneously from scholarly disposition.

<...> Only one condition remains – a high level of scholarly study“ (Introduction to volume I of the LCAS Annals).

We believe that in present day Lithuania this „old“, reminding the past, tradition in a certain sense remains relevant, especially when scholars with Catholic views, or in the accurate description by Kęstutis Girnius, Catholics as a whole, are considered to be „second-class citizens in Mary’s land“, not having any rights both in politics as well as all in fields of cultural activities and who in scholarly investigations can not be guided by their firm convictions as opposed to other citizens, for example, those with atheistic, liberal views (see: K. Girnius, Second-Class Citizens in Mary’s Land, www.delfi.lt, June 30 2008).

Thus, in this volume of the „Annals“ scholarly studies about the social and political expression of Catholics in our past are being published. They are the articles by Algimantas Katilius and Regina Laukaitytė about the social and political activities of Bishop of Telšiai Justinas Staugaitis, who died 65 years ago, the „intriguing“ article by Ieva Šenavičienė about the political incidents involving the Catholic clergy on the eve of the 1863 Insurrection. The papers of the conference organized by the LCAS along with the Jagiellonian University in Krakow devoted to the analysis and actualization of the scholarly and ideological materials of the interwar rector of the Polish Stephan Batory university in Vilnius, Marian Zdziechowski. We believe that this conference is a bold step for the LCAS, raising from the forgotten past the former „white crow“ of the interwar Polish community in Vilnius, i.e. one of the small number in the Polish intelligentsia who did not participate in the various activities directed against the Bishop of Vilnius Jurgis Matulaitis, but maintained friendly relations with him. Archbishop Jurgis, after withdrawing from heading the Vilnius Diocese wrote to Marian Zdziechowski; „Very honored and dear <...> Only God knows how much gratitude I felt and still feel to the honorable professor. I was villified by all so much, spattered with dirt, boycotted, but You,

totally ignoring this, wanted to become closer associates and showed me so much good will and heart". (Arkiyvyskupas Jurgis Matulevičius (Archbishop Jurgis Matulevičius), Marijampolė, 1933, p. 223).

LCAS Academician Sofija Kanopkaitė with co-authors dr. Virginija Bukelskienė and dr. Julija Razumienė present problems in a totally different field – biochemistry and bioethics – in the article „The First Steps of Research from an Organism toward a Cell“. The authors review the long scientific road of studies about life. The aim of the authors is to show how mankind tries to reveal the essence of its existence, what biological tools are being used and what threats arise from this.

Presenting this volume of the „LCAS Annals“ to the readers, we hope that it will be useful to all, who without bias, without any prior ideological convictions discuss the past and current problems of our society, try to understand the viewpoints of fellow citizen Catholics.

Editorial board

TURINYS

Pratarmė.....	3
Preface.....	5
Moksliniai straipsniai.....	9
ALGIMANTAS KATILIUS	
Kunigo Justino Staugaičio visuomeninė veikla 1905–1915 metais	11
The Social Activities of the Rev. Justinas Staugaitis in 1905–1915 (<i>Summary</i>)	36
REGINA LAUKAITYĖ	
Justinas Staugaitis – politikas	39
Justinas Staugaitis – Political Figure (<i>Summary</i>)	48
ARTŪRAS SVARAUSKAS	
Lietuvos darbo federacijos nesutarimai su katalikų politinė	
srove po 1926 m. perversmo	49
The Conflict Between the Lithuanian Labor Federation and the Catholic	
Stream after the Coup of 1926 (<i>Summary</i>).....	76
SOFIJA KANOPKAITĖ, VIRGINIJA BUKELSKIENĖ, JULIJA RAZUMIENĖ	
Pirmieji žingsniai nuo organizmo link ląstelės.....	77
The First Steps of Research from an Organism toward a Cell (<i>Summary</i>)	106
TARPTAUTINĖ KONFERENCIJA „PERPRATĖS TOTALITARIZMĄ: MARIANAS ZDZIECHOWSKIS“	107
Programa	109
JAN SKOCZYŃSKI	
Ideologija <i>versus</i> religija: Keletas pastabų apie Mariano	
Zdziechowskio antitotalitarizmą	111
Ideology <i>versus</i> Religion: Several Comments about the Anti-totalitarianism	
of Marian Zdziechowski (<i>Summary</i>).....	122
ALVYDAS JOKUBAITIS	
Mariano Zdziechowskio filosofinė vaizduotė.....	123
The Philosophical Imagination of Marian Zdziechowski (<i>Summary</i>).....	128
MAREK KORNAT	
Rusija ir bolševizmas Mariano Zdziechowskio požiūriu	129
Marian Zdziechowski's Views on Russia and Bolshevism (<i>Summary</i>).....	152
DARIUS BARONAS	
Mariano Zdziechowskio antisovietinis palikimas Vilniuje.....	155
The Anti-Soviet Legacy of Marian Zdziechowski in Vilnius (<i>Summary</i>)	167
BOGDAN SZLACHTA, MACIEJ ZAKRZEWSKI	
Komunizmas – Dievui mestas iššūkis: Religiniai komunizmo kritikos	
aspektai Mariano Zdziechowskio raštuose	169
Communism – A Challenge Hurlled at God: The Religious Aspects of the	
Criticism of Communism in the Writings of Marian Zdziechowski (<i>Summary</i>).....	189

ARKADY RZEGOCKI	
Marianas Zdziechowski ir nacionalizmas.....	191
Marian Zdziechowski and Nationalism (<i>Summary</i>).....	197
RAMŪNAS TRIMAKAS	
Vakarų Europos aklumas ir totalitarizmo pažadai:	
Marijano Zdziechowskio perspėjimas.....	199
The Blindness of Western Europe and the the Promises of Totalitarianism:	
The Warnings of Marian Zdziechowski (<i>Summary</i>).....	219
PAULIUS V. SUBAČIUS	
Marianas Zdziechowski ir arkivysk. Jurgis Matulaitis	221
Marianas Zdziechowski and Archbishop Jurgis Matulaitis (<i>Summary</i>).....	226
RIMANTAS MIKNYS	
Marianas Zdziechowski ir krajovcinė idėja	227
Marian Zdziechowski and the Idea of the Krajowcy (<i>Summary</i>)	238
	Publikacijos.....
	241
IEVA ŠENAVIČIENĖ	
Lietuvos katalikų dvasininkija patriotiniame sąjūdyje (1861–1862)	243
Political Incidents Involving the Catholic Clergy in 1861–1862 (<i>Summary</i>).....	277
ARVYDAS PACEVIČIUS	
Bažnyčių archyvų slėpiniai: Marijos Pilsudskienės palaikų perlaidojimo	
dokumentas Suginčiuose	279
Hidden Items in Church Archives: The Document of the Reburial	
of the Remains of Marija Pilsudskienė in Suginčiai (<i>Summary</i>).....	292
VARIA	293
ALGIMANTAS KRINČIUS	
Šis tas apie Upytės dekaną kanauninką Joną Jeronimą Šarkevičių	293
Some Items about Dean of Upytė Canon Jonas Jeronimas Šarkevičius (<i>Summary</i>).....	295
	Recenzijos.....
	301
Marian Radwan. <i>Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym</i>	
<i>w Sankt Petersburgu</i> , wyd. Towarzystwo Naukowe KUL (<i>Aldona Prašmantaitė</i>).....	303
MŪSŲ JUBILIATAI	309
NEKROLOGAI.....	311
VYSKUPAS ANTANAS VAIČIUS (1926–2008).....	311
MONS. VYTAUTAS KAZLAUSKAS (1919–2008).....	312
MEDICINOS DAKTARAS KAZYS PALTANAVIČIUS (1916–2008).....	315
KUN. ANTANAS PAŠKUS (1922–2008).....	317
KRONIKA.....	321
PASAULINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS EUROPOS ASOCIACIJŲ	
VALDYBOS POSĖDIS PRAHOJE (<i>Leonas Laimutis Mačiūnas</i>).....	321
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	323
APIE AUTORIUS.....	334
ATMENA AUTORIAMS.....	339

Moksliniai straipsniai

ALGIMANTAS KATILIUS

KUNIGO JUSTINO STAUGAIČIO VISUOMENINĖ VEIKLA 1905–1915 METAIS*

Ivadas. Būsimo Telšių vyskupo Justino Staugaičio biografijoje 1905-ieji metai žymi jau trečią gyvenimo kelio atkarpą. Iš jų pirmoji būtų kunigystės šventimai 1890 m. ir vikaravimas Alytaus, Balbieriškio ir Sniadovo parapijose, antroji – jo apsisprendimas 1895 m. išvykti dirbti į Varšuvos arkivyskupiją. 1905 m. rugpjūčio mėnesį iš Varšuvos J. Staugaitis sugrįžo į Seinų vyskupiją ir aktyviai įsitraukė į lietuvių visuomeninį gyvenimą, kuris tuo metu ypač suaktyvėjo. Šis trečiasis J. Staugaičio biografijos etapas truko iki 1915 m. – Pirmojo pasaulinio karo įvykių. Pradėjus kurtis Lietuvos valstybei, J. Staugaitis su visa energija pasinėrė į valstybės kūrimo procesą. Šis jo politinės veiklos dešimtmetis būtų ketvirtas jo biografijos etapas. Paskutinis J. Staugaičio biografijos etapas prasidėjo nuo 1926 m.; tai buvo Katalikų Bažnyčios hierarcho – Telšių vyskupo – padėtis bei rūpesčiai. Žinoma, toks vyskupo gyvenimo susluoksniavimas yra sąlyginis ir reikalingas tik tam, kad galėtume chronologiškai ir dalykiškai išskirti šio straipsnio objektą iš visos J. Staugaičio biografijos. Taip pat reikia pasakyti, kad kiekvienas čia išskirtas J. Staugaičio biografijos tarpsnis atitinka skirtingus Lietuvos istorijos laikotarpius, kai susiklostė labai skirtingos veikimo sąlygos, nulėmusios veiklos pobūdį.

1905–1915 m. laikotarpiu svarbi J. Staugaičio veiklos dominantė buvo lietuvių kultūrinių, socialinių, ekonominių poreikių bei problemų suvokimas ir ieškojimas būdų, kaip visa tai įgyvendinti. Kas be ko, turime nepamiršti, kad J. Staugaitis buvo kunigas ir jis negalėjo laisvai rinktis, kur dirbti ir gyventi. Jis turėjo vykdyti Bažnyčios vyresnybės nurodymus. Šiuo laikotarpiu jis bažnytinėje hierarchijoje dar buvo nepakilęs

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Lietuvos krikšto įprasminimas ir refleksija: europėjimo šaltinių kritika, sisteminimas, istoriografinis vaidmuo“.

aukščiau klebono pareigų, t. y. iš pradžių jis klebonavo Lekėčiuose, vėliau Pakuonyje.

Čia nesigilinsime į J. Staugaičio pastoracinį darbą, o tik aptarsime visuomeninės veiklos aspektą. Iki šiol nėra platesnės monografijos arba studijos, kur būtų išsamiai aprašyta vyskupo J. Staugaičio biografija ir jo bažnytinė bei visuomeninė veikla. Tik spaudoje, daugiausiai jubiliejų proga, yra pasirodę straipsnių apie vyskupą J. Staugaitį¹.

Rengdami straipsnį, rėmėmės „Žiburio“ draugijos archyvo dokumentais, kurie saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (LNB, f. 197), taip pat Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) ir Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) saugomais dokumentais. „Žiburio“ draugijos 1906 m. sausio 6 d. – 1908 m. kovo 8 d. susirinkimų protokolai saugomi Marijampolėje, Vilkaviškio vyskupijos muziejuje. Šiame darbe naudotasi šių protokolų kserokopija, kuri yra Lietuvos istorijos instituto rankraštyne (LIIR, f. 4–434). Be to, straipsnyje naudotasi vysk. J. Staugaičio spausdintais atsiminimais, to laikotarpio periodine spauda ir istoriografiniais darbais.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti kun. J. Staugaičio 1905–1915 m. visuomeninės veiklos pobūdį ir svarbiausius darbus, parodyti šios veiklos reikšmę. Aptariamojo laikotarpio kun. J. Staugaičio visuomeniniam darbui būdingi du klodai: 1) organizaciniai rūpesčiai, 2) rūpinimasis lietuviška spauda.

Organizaciniai rūpesčiai. 1905 m. vasaros pabaigoje sugrįžusį iš Varšuvos į Lietuvą kun. J. Staugaitį Seinų vyskupijos administratorius prelatas Juozapas Antanavičius paskyrė steigiamos Lekėčių Šv. Kazimiero parapi-

¹ Pranas Manelis, „Vyskupas Justinas Staugaitis“, *LKMA suvažiavimo darbai*, t. 4, Roma, 1961, p. 272–274; Algimantas Katilius, „Vyskupas Justinas Staugaitis“, *Tėvynės sargas*, 1993, Nr. 4, p. 81–99; Benjaminas Mašalaitis, „Justino Staugaičio veikla Marijampolėje (130-osioms gimimo metinėms paminėti)“, *Sūduvos kraštas*, 1996, lapkr. 8, p. 3; Bernardas Aleknavičius, „Kun. Justinas Staugaitis Lekėčiuose“, *Naujasis Vakarų ekspresas*, 1996, rugs. 27, p. 17; Bernardas Aleknavičius, „Lietuvos padangės šviesulys: vyskupo Justino Staugaičio 135-osioms gimimo ir 60-osioms mirties metinėms“, *Suvalkija*, 2002, Nr. 1, p. 9–12; Aldona Vasiliauskienė, „Pirmasis Telšių vyskupas: vysk. Justino Staugaičio 140-sios gimimo metinės“, *XXI amžius*, 2006, lapkr. 17, p. 5; Aldona Vasiliauskienė, „Vyskupas Justinas Staugaitis (1866 11 14–1943 07 08). Gyvenimo ir veiklos apžvalga“, *Lietuvos aidas*, 2006, lapkr. 27, p. 1, 7, lapkr. 28, p. 7, lapkr. 29, p. 7, lapkr. 30, p. 7, gruod. 1, p. 7, gruod. 4, p. 7, gruod. 12, p. 8; Aldona Kačerauskienė, „Ant savo pečių nešęs Lietuvos rūpesčius“, *XXI amžius*, 2006, gruod. 1, p. 5 ir kt.

jos klebonu. Tačiau iš carinės valdžios dar nebuvo gautas leidimas Lekėčiuose įsteigti parapiją. Dėl to kun. J. Staugaitis apsigyveno Marijampolėje ir ten ėjo vikaro pareigas² maždaug metus, nes 1906 m. spalio 4 d. jis jau atvyko į jam paskirtą Lekėčių parapiją. Per Marijampolėje praleistus metus atsiskleidė jo organizaciniai gebėjimai.

Kun. J. Staugaičio įsitraukimui į visuomenės reikalus daug prisidėjo tai, kad jis dešimtmetį buvo dirbęs Varšuvos arkivyskupijoje ir gerai susipažinęs su lenkų pastangomis spręsti įvairias socialines ir kultūrinės problemas. Tai po trijų dešimtmečių pripažino kun. Antanas Uogintas: „Kun. Justinas Staugaitis ilgai buvo gyvenęs Varšuvoje. Ten daug ko pasimokė. Suprato laiko dvasią“³. Be to, jį veikti skatino ir lietuvių tautinio atgimimo imperatyvas. Vysk. J. Staugaičio parašytoje apysakoje „Tiesiu keliu“ yra tokie žodžiai: „Lietuvoj tuo tarpu vyko didelė evoliucija. Tautinis susipratimas sparčiais žingsniais ėjo pirmyn. Žadino jį universitetų studentai, nuo jų neatsiliko ir seminarijų klierikai. Klebonijos, jaunųjų kunigų įtakoj, pradėjo lietuvi. Valsčių raštininkai, vargonininkai, zakristijonai drąsiai pradėjo kalbėti lietuviškai ir buvo lietuvybės apaštalai“⁴.

Vienas pirmųjų kun. J. Staugaičio darbų Marijampolėje – tai vaikų darželio įkūrimas. Tuo metu nei pats kun. J. Staugaitis, nei kiti vaikų darželio termino nevartojo. Įstaiga buvo vadinama „vaikų auklėjamaisiais namais“, „neturtingų vaikų prieglauda“, „apsargos namais“ ir pan. Tik XX a. 4-ajame dešimtmetyje rašytuose atsiminimuose vysk. J. Staugaitis įstaigą pavadina vaikų darželiu.

Vaikų darželis, arba „apsargos namai“, buvo įsteigti 1905 m. pabaigoje⁵. Pradžioje darželis veikė neoficialiai ir jį reikėjo oficialiai įregistruoti valdžios įstaigose. Tačiau 1905 m. pabaigoje ir 1906 m. pradžioje Rusijos imperijoje nebuvo įstatymo, pagal kurį galėtų būti įregistruotos visuomeninės organizacijos ir draugijos. Tik 1906 m. kovo 4 d. patvirtintos „Laikinosios draugijų ir sąjungų taisyklės“, kurios „sudarė galimybes kurtis profe-

² *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Sejnensis seu Augustoviensis pro Anno Domini 1906*, p. 19.

³ Iš kun. Antano Uoginto atsiminimų, *LNB*, f. 197–119, l. 11.

⁴ J. Gintautas (J. Staugaitis), *Tiesiu keliu*, t. 3, Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys, 1935, p. 42.

⁵ Plg. Meilužis (Antanas Staugaitis), „Žiburio“ ir „Šviesos“ draugijų atsiradimas“, *Šaltinis*, 1907, Nr. 10, p. 154.

sinėms sąjungoms, kultūros-švietimo draugijoms ir kitoms organizacijoms“⁶. Po šio įstatymo pasirodymo netrukus J. Staugaitis pradeda rūpintis savo sukurtų organizacijų oficialiu įregistravimu valdžios institucijose. Reikalų tvarkymas ėjo per Suvalkų gubernijos valdybos įstaigas, o įregistravimą turėjo patvirtinti pats Suvalkų gubernatorius.

Registracijos vargai labai gerai matyti iš LVIA saugomos bylos. 1906 m. kovo 25 d. penki Marijampolės miesto gyventojai – kun. Justinas Staugaitis, Teodora Dobkevičienė, Sofija Kriaučiūnienė, Sofija Zlotickaja ir Vincentas Penčyla – kreipėsi į Suvalkų gubernatorių prašydami, kad leistų įsteigti draugiją, kuri išlaikytų Marijampolėje katalikų tikėjimo neturtingų vaikų prieglaudą. Prašė remdamiesi caro 1906 m. kovo 4 d. patvirtintomis laikinomis draugijų ir sąjungų taisyklėmis. Prie prašymo pridėjo būsimos draugijos įstatų projektą⁷. Tačiau draugijos sumanytojai juridškai pagal įsako reikalavimus iki galo nesutvarkė draugijos steigimo dokumentų: nebuvo notaro patvirtintas prašymo ir parašų autentiškumas, nepateiktas įstatų projektas dviem egzemplioriais, nesumokėtas nustatytas mokestis. Dėl to Suvalkų gubernatoriaus Piotro Stremouchovo rezoliucijoje nurodoma per Marijampolės aps. viršininką prašymą ir įstatų projektą gražinti autoriams⁸.

Tų pačių asmenų antrą prašymą Suvalkų gubernatorius gavo 1906 m. balandžio 26 dieną⁹. Šį kartą prašymas taip pat buvo atmestas ir įstatai nepatvirtinti. Dabar surastas tikras juridinis kazusas. Projektuojamos įstaigos veikla skirta labdarai – tad ji negali būti kuriama pagal laikinąsias draugijų ir sąjungų taisykles, o turi būti steigiama pagal caro 1870 m. birželio 19 d. patvirtintas vadovavimo labdaros įstaigoms taisykles Lenkijos Karalystėje. Gubernatoriaus rezoliucijoje pateiktas klausimas: ar sumanytojai Marijampolėje nori kurti prieglaudą, ar draugiją?¹⁰

Biurokratiniai sunkumai nepalaužė pasiryžimo, tačiau 1906 m. rugpjū-

⁶ Vida Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915 metais)*, Vilnius, 1994, p. 9.

⁷ Suvalkų gubernijos valdybos administracinio skyriaus pranešimas Suvalkų gubernatoriui, 1906 03 31, LVIA, f. 1009, ap. 1, b. 729, l. 4.

⁸ *Ibid.*

⁹ Suvalkų gubernijos valdybos administracinio skyriaus pranešimas Suvalkų gubernatoriui, 1906 05 10, *ibid.*, l. 8.

¹⁰ *Ibid.*

čio 19 d. rašytą prašymą pasirašė jau tik trys asmenys: kun. J. Staugaitis, S. Kriaučiūnienė ir V. Penčyla. Čia jau tiksliai nurodoma, kad kuriama Šv. Kazimiero draugija, kuri veiks Marijampolėje. Tą pačią dieną pareiškėjų parašus patvirtino Marijampolės notaras Bronislovas Čaikovskis¹¹. Įstatų, kuriuos pasirašė visi trys pareiškimo autoriai, pirmas paragrafas skirtas draugijos tikslams apibrėžti. Čia sakoma: „Marijampolės mieste kaip ir visuose miestuose gyvena daug neturtingų šeimų, kurių vaikai auklėjami pačiomis kukliausiomis sąlygomis: tėvai visą dieną dirba ne namuose, vaikai būna be jokios priežiūros ir atsiduria gatvės blogoje įtakoje. Tam, kad būtų pagelbėta nelaimingiems tėvams, steigiama Marijampolės mieste dienos prieglauda Šv. Kazimiero pavadinimu. Prieglaudai vadovauja specialiai pasirengusi, žinanti Frebelio [Fröbel] metodą globėja (auklėtoja). Į prieglaudą priimami nuo 3 iki 8 metų abiejų lyčių katalikų tikėjimo vaikai. Taip kaip minėtoji prieglauda savo veiklai neturi jokių lėšų, tai Marijampolės miesto katalikų tikėjimo gyventojai įsteigė tokiu pačiu pavadinimu draugiją, kurios nariai savo įnašais sukurs kapitalą, reikalingą įstaigos išlaikymui“¹². Šiuos įstatus Suvalkų gubernatorius P. Stremouchovas patvirtino 1906 m. rugsėjo 16 dieną¹³.

Archyvinėje byloje nėra duomenų, kaip įkurtai Šv. Kazimiero draugijai sekėsi auklėti jaunuosius marijampoliečius, nepavyko aptikti ir kitur archyvinių dokumentų apie šios draugijos konkrečią veiklą ir kada ji nustojo veikti. Tačiau nekyla abejonių, kad darželis veikė ir jame buvo auklėjami vaikai. 1906 m. spalio 1 d. vykusiame visuotiniame „Žiburio“ draugijos susirinkime konstatuota: „Draugija įsteigė „apsargos namus“ šventojo Kazimiero vardu, kur gauna prieglaudą apie 60 neturtingų tėvų vaikų“¹⁴. Vysk. J. Staugaitis taip pat savo atsiminimuose rašo, kad darželyje buvo auklėjama apie 60 lenkų ir lietuvių tautybių vaikų¹⁵. 1908 m. gegužės 31 d. „Žiburio“ draugijos susirinkimo protokole yra duomenų apie

¹¹ *Ibid.*, l. 14.

¹² Marijampolės Šv. Kazimiero draugijos neturtingų katalikų tikėjimo vaikų prieglaudai įstatai, *ibid.*, l. 15.

¹³ *Ibid.*, l. 16.

¹⁴ Marijampolietis, „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1906 m. spalio 1 d. „Žiburio“ draugijos susirinkimą], *Šaltinis*, 1906, Nr. 29, p. 458.

¹⁵ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai*, II papildytas leidimas, parengė vysk. Jonas Boruta, SJ, dr. Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius, Vilnius: LKMA, 2006, p. 199.

Šv. Kazimiero draugijos gyvavimą. Čia rašoma: „Prašant Šv. Kazimiero valdybai prisidėti prie laikymo mažučiu vaikų apsaugos, „Žiburio“ susirinkimas nutarė: Tik tuomet galima būti prisidėti prie apsaugos namo, kada: 1) Šv. Kazimiero valdyba susidės pusiau iš „žiburiečių“ ir kazimieriečių, 2) jeigu miestas ir toliau neatsisakys prisidėti prie apsaugos, 3) jei bus priimama apsaugon vaikai tikrai tikri našlaičiai arba visai nuvargusių tėvų, 4) jei bus priimama našlaičiai ir iš kaimų“¹⁶.

Kun. J. Staugaitis ir spaudoje mėgino propaguoti „vaikų auklėjamųjų namų“ svarbą¹⁷. Savo straipsnį „Šaltinyje“ autorius pradeda nuo susirūpinimo, kas per žmonės išaugs iš saviauklai paliktų vaikų, ir konstatuoja, kad reikia padėti neturtingiems tėvams auklėti vaikus. Jis rašo: „To nuo mūsų reikalauja ir mūsų krikščioniškasis tikėjimas, ir mūsų pačių labas, nes juo daugiau bus dorų žmonių, juo šiame pasaulyje bus ramesnis ir laimingesnis gyvenimas“¹⁸. Į auklėjamuosius namus vaikus nuo 3 iki 7 metų motinos atveda visai dienai. Patariama, kaip įrengti kambarį: „Reikia, kad būtų gana didelis kambarys (didumas priguli nuo to, kiek vaikų norėtume patalpinti), kuriame viskas beveik taip sutaisyta, kaip mokykloj; reikia, kad būtų staleliai ir suolai vaikams sėdėti, ant sienų paveikslai iš Šventosios Istorijos, lenta juodai nudažyta, ant kurios būtų galima vaikams piešimu (*risavone*) šis tas paaiškinti“¹⁹. Vaikams auklėti reikia pasamdyti išsilavinusią ir vaikus mylinčią moterį (auklėtoją). Būtų gerai, kad Lietuvoje, kaip kituose kraštuose, atsirastų mokykla, kurioje lavintūsi merginos, norinčios užimti auklėtojos vietą. „Auklėtoja turi rūpintis, – toliau rašo J. Staugaitis, – kad per visą dieną vaikai nenuobodžiautų, bet bežaisdami lavintūsi. Atsakinėjimai iš Šventosios ir svietiškosios istorijos, aiškinimai pakabintų ant sienų paveikslų, sekimas pasakų, mįslės, dainos, giesmės, visoki žaidimai, lengvesnieji darbeliai (*pinti pynes, megzti*), – štai kuo užsiima vaikeliai auklėjamuosiuose namuose. Diena prasideda ir baigiasi malda, kurią su balsu kalba visi vaikeliai. Jogei į auklėjamuosius namus priimama maži vaikeliai, būtų gera, kad ten jie gautų valgyti vasarą dusyk, žiemą nors sykį, kad nereikėtų jiems bėgioti

¹⁶ LIIR, f. 4–435, l. 56

¹⁷ Meškus (Justinas Staugaitis), „Apie vaikų auklėjamuosius namus“, *Šaltinis*, 1907, Nr. 9, p. 131–133.

¹⁸ *Ibid.*, p. 132.

¹⁹ *Ibid.*

namon. Vakare, grįždamos iš darbo, motinos vedasi vaikus namon“²⁰.

Kun. J. Staugaitis apgailestauja, kad Lietuvoje dar mažai yra namų, kur būtų auklėjami maži vaikai. Marijampolėje atidaryti auklėjamieji namai – gal vieninteliai Lietuvoje ir šis pavyzdys nesulaukia sekėjų. Pačioje straipsnio pabaigoje autorius samprotauja: „Žiburiečiams, kurių programoj rūpestis apie vaikų auklėjimą užima svarbią vietą, jau, rodos, lig šiol reikėjo įvykdyti keletą tokių namų, ypač kad jų leidimą išrūpinti daug lengviau negu mokyklos. O nežinau, kas mums labiau reikalinga: mokyklos ar (ypač miesteliuose) auklėjamieji namai? Man rodos, auklėjamieji namai, nes pirma reikia išauklėti žmogų, paskui jį šviesti“²¹.

Baigdami kalbėti šia tema, turime pripažinti, kad darželio įsteigimas visuomenėje sulaukė prieštarų vertinimų. Vysk. J. Staugaitis atsiminimuose rašo: „Pačiam steigėjui dideliu vargu pavyko prie darželio išlaikyti lenkus ir lietuvius. Steigėjui išvykus iš Marijampolės, kilo lietuvių ir lenkų ginčai ir žuvo darželis. Antrą kliūtį sukėlė kaimiečiai ūkininkai. Jie darželio stačiai kęste nekentė. Ūkininkai ne tik darželiui nieko neduodavo, bet ir smarkiai prieš jį agitavo“²². Suvalkiečių ūkininkų supratimas buvo praktiškas. Jiems reikėjo piemenų gyvuliams ganyti, o kas ganys, jeigu neturtingi vaikai „būsią tam tikroj įstaigoj globojami ir mokomi“²³.

Be jokios abejonės, prie reikšmingiausių organizacinių kun. J. Staugaičio darbų Marijampolėje reikia priskirti švietimo ir labdaros draugijos „Žiburys“ įsteigimą. Apie „Žiburio“ draugijos steigimo ir įregistravimo aplinkybes teko kalbėti Marijampolėje vykusioje „Žiburio“ draugijos jubiliejinėje konferencijoje. Šios konferencijos medžiaga yra paskelbta. Dėl to čia nesikartosime ir tik priminsime, kad kun. J. Staugaitis sumanė ir 1906 m. sausio 6 d. sukviestą „Žiburio“ draugijos steigiamąjį susirinkimą Marijampolėje, t. y. įsteigė draugiją, kurios tikslas – šviesti žmones. J. Staugaitis parašė įstatus draugijai, pavadintus: „Lietuvių krikščionių draugija „Žiburys““. Šiuos įstatus perskaitė susirinkime ir susirinkimo dalyviai juos vieningai priėmė²⁴. Tai akivaizdžiai savo atsiminimuose patvirtino

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 199.

²³ *Ibid.*, p. 198.

²⁴ „Žiburio“ draugijos steigiamojo susirinkimo protokolas, 1906 01 06, *LIIR*, f. 4-434, l. 1.

kun. J. Staugaičio brolis Antanas Staugaitis. Jis rašė: „Kun. Staugaitis parašė įstatus. Trijų Karalių išvakarėse, mane pasikvietęs, juos perskaitė ir rytojaus dieną p. Penčylos bute sušaukėme susirinkimą“²⁵.

Kun. J. Staugaitis buvo išrinktas „Žiburio“ draugijos valdybos pirmininku. Apie draugijos pirmininko rinkimus įdomų faktą pateikė kun. Antanas Uogintas: „Ikūrus „Žiburio“ draugiją, kai buvo renkamas jos pirmininkas, daugiau balsų gavo kun. M. Gustaitis, bet jis atsisakė, užleisdamas pirmininko vietą steigėjui“²⁶. 1906 m. spalio 1 d. vykusiame visuotiniame „Žiburio“ draugijos susirinkime padaryti „Žiburio“ draugijos valdymo pakeitimai: „Kun. Gustaitis išrinktas centralinės organizacijos pirmininku, o kun. Staugaitis (išvažiuojas apimti Lekėčių parapijos) generališkuoju visų filijų ir centralinės organizacijos pirmininku“²⁷. Marijampolėje 1907 m. sausio 1/14 d. vykusiame pirmajame metiniame „Žiburio“ draugijos susirinkime pirmininku išrinktas Marijampolės gimnazijos tikybos mokytojas kun. Motiejus Gustaitis²⁸. Kun. J. Staugaitis, kaip „Žiburio“ draugijos steigėjas, „užrašytas garbės nariu“²⁹.

Vėlesniais metais kun. J. Staugaitis aktyviai dalyvavo draugijos gyvenime: kartais buvo renkamas į „Žiburio“ draugijos Centro valdybą, revizijos komisiją, įvairias komisijas, dalyvavo kiekviename visuotiniame susirinkime ir dažnai visuotiniuose susirinkimuose vadovaudavo posėdžiams bei pirmininkaudavo prezidiumui. Iš aktyvios veiklos „Žiburio“ draugijoje J. Staugaitis pasitraukė dėl susidariusių objektyvių aplinkybių. 1918 m. gegužės 27 d. draugijos Centro valdybos protokole skaitome: „Iš „Žiburio“ Centro valdybos išstojo ponas dr. Jokantas ir kun. J. Navickas, kaip „Žiburio“ draugijos mokytojai; kun. Justinas Staugaitis, kuriam toli atvažiuoti į centrą ir esant Lietuvos Tarybos nariui nėra laiko „Žiburio“ Centro valdyboje darbuotis“³⁰. Vietoj šių trijų pasitraukusiųjų į valdybą

²⁵ Antanas Staugaitis, „Iš „Žiburio“ draugijos istorijos. Marijampolė, 1938 03 04“, *LNB*, f. 197–119, l. 6.

²⁶ Iš kun. Antano Uoginto atsiminimų, *ibid.*, l. 11.

²⁷ Marijampolietis, „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1906 m. spalio 1 d. „Žiburio“ draugijos susirinkimą], *Šaltinis*, 1906, Nr. 29, p. 459.

²⁸ „Žiburio“ draugijos pirmininko pranešimas Suvalkų gubernatoriui, Nr. 5, 1907 01 10/23, *LVIA*, f. 1009, ap. 1^a, b. 101, l. 69.

²⁹ Antanas Staugaitis, „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1907 m. sausio 14 d. visuotinį susirinkimą], *Šaltinis*, 1907, Nr. 5, p. 75.

³⁰ *LNB*, f. 197–5, l. 6.

buvo pasiūlyti trys nauji nariai: kun. Jurgis Matulevičius (Matulaitis), kun. Juozas Ramanauskas ir p. Endziulaitis³¹.

Atskirai reikia aptarti kun. J. Staugaičio organizacinę veiklą „Žiburio“ draugijos skyriuose Lekėčiuose, Seinuose ir Pakuonyje. Šiose vietovėse J. Staugaičiui teko gyventi ir dirbti išvykus iš Marijampolės.

Lekėčiuose 1907 m. kovo 3 d. kun. J. Staugaitis sušaukė žmones į Antano Nacevičiaus (Nacevyčios) namus ir pasiūlė įkurti „Žiburio“ draugijos skyrių. Susirinkimui pirmininkavo pats klebonas J. Staugaitis. Jis paaiškino draugijos tikslą ir pradėjo diskusiją dėl atskirų draugijos įstatų paragrafų. Pasibaigus diskusijai, kun. J. Staugaitis prašė žmones rašyti draugijos nariais. Steigiamajame susirinkime į „Žiburio“ draugiją įsirašė 45 nariai³². Nariai išsirinko penkių asmenų valdybą: pirmininku – kun. J. Staugaitį, pirmininko pagalbininku – ūkininką Vincentą Tamulaitį, išdininku – ūkininką Antaną Guogą, sekretoriumi – Lekėčių mokytoją Kazimierą Vaičiūną ir knyginku – Lekėčių vargonininką Antaną Nacevičių³³. Po metų vykusiame skyriaus visuotiniame susirinkime išrinkta nauja valdyba, kurią sudarė tie patys asmenys, išskyrus knyginką – juo išrinktas Lekėčių bažnyčios zakristijonas Jurgis Ščensnas³⁴. Dar kartą klebonaujant J. Staugaičiui Lekėčių „Žiburio“ skyriaus valdyba buvo perrinkta 1908 m. lapkričio 22 d. vykusiame visuotiniame skyriaus susirinkime. Šį kartą sekretoriumi išrinktas ūkininkas Jonas Blaževičius³⁵. 1908 m. „Žiburio“ draugijos Lekėčių skyriui priklausė 43 asmenys, įvyko 6 susirinkimai ir per metus buvo surinkta 95 rb nario mokesčio³⁶. Iš šios sumos išleista 86 rb 25 kp, iš kurių bibliotekos knygoms pirkti 21 rb 55 kp, Marijampolės mergaičių progimnazijos išlaikymui paskirta 25 rb, laikraščiams 8 rb 50 kp, knygų spintai 14 rb 20 kp, centro kasai 10 rb³⁷. Išvykus iš Lekėčių

³¹ *Ibid.*, l. 7.

³² „Žiburio“ draugijos Lekėčių skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas, 1907 03 03, *ibid.*, f. 197–55, l. 32.

³³ *Ibid.*

³⁴ Kun. Justino Staugaičio pranešimas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1908 03 10, *ibid.*, l. 34.

³⁵ Kun. Justino Staugaičio pranešimas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1908 11 30, *ibid.*, l. 36.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*

kun. J. Staugaičiui, „Žiburio“ draugijos skyriaus veikla sumenko³⁸. Be „Žiburio“ draugijos, Lekėčiuose kun. J. Staugaitis įsteigė ir „Blaivybės“ draugijos skyrių³⁹. Apskritai klebonas J. Staugaitis labai stengėsi, kad Lekėčių parapijoje kuo plačiau išplistų blaivybės idėja ir kovojo su svaigiųjų gėrimų platinimu⁴⁰.

Seinų „Žiburio“ draugijos skyrius įkurtas 1906 m. rugpjūčio 8 d. 1910 m. pradžioje buvo 287 nariai⁴¹. Apsigyvenęs Seinuose, kun. J. Staugaitis aktyviai išitraukė į „Žiburio“ draugijos veiklą ir 1909 m. lapkričio 28 d. buvo išrinktas Seinų skyriaus pirmininku⁴². Į šias pareigas buvo perrinktas 1910 ir 1911 metais⁴³. Per kun. J. Staugaičio pirmininkavimo metus visu šimtu padidėjo „Žiburio“ draugijos Seinų skyriaus narių skaičius ir 1912 m. rugsėjo mėn. jų buvo 387⁴⁴.

Pakuonyje „Žiburio“ draugijos skyrius buvo įsteigtas 1907 m., bet kun. J. Staugaičiui teko skyrių kurti dar kartą pagal naujai 1912 m. birželio 9 d. vidaus reikalų ministro patvirtintus „Žiburio“ draugijos įstatus. „Žiburio“ draugijos Pakuonio skyriaus steigiamasis susirinkimas įvyko 1912 m. spalio 28 d.; jam pirmininkavo pats Pakuonio klebonas J. Staugaitis⁴⁵. Susirinkime draugijos nariais užsirašė 79 asmenys, skyriaus valdybos pirmininku išrinktas klebonas J. Staugaitis⁴⁶. 1913 m. Pakuonyje buvo ketinama steigti senelių prieglaudą⁴⁷. Vienoje „Šaltinio“ korespondencijoje

³⁸ Plg. Mokytojo Viktoro Jokūbausko raštas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1910 02 01, *ibid.*, l. 37.

³⁹ Vaideliotas (Juozapas Skinkis), „Lekėčiai“, *Šaltinis*, 1909, Nr. 17, p. 265.

⁴⁰ Plačiau žr.: Angelė Buškevičienė, *Lekėčių Šv. Kazimiero parapija*, Kaunas: [Judex], 2006, p. 26–27.

⁴¹ Seinų „Žiburio“ draugijos skyriaus valdybos pranešimas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1910 01 10, LNB, f. 197–59, l. 34.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, l. 36, 39.

⁴⁴ Seinų „Žiburio“ draugijos skyriaus valdybos pranešimas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1912 09 25, *ibid.*, l. 39.

⁴⁵ Pakuonio „Žiburio“ draugijos skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolas, 1912 10 28, *ibid.*, f. 197–57, l. 41

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Pakuonio „Žiburio“ skyriaus pirmininko kun. Justino Staugaičio raštas „Žiburio“ draugijos Centro valdybai Marijampolėje, 1913 01 04, *ibid.*, l. 44.

iš Pakuonio vaizdžiai aprašomas „Žiburio“ draugijos susirinkimas ir kun. J. Staugaičio darbo metodai.

„Apie dešimtą valandą sugaudė bažnyčios varpas. Tai šaukiama žiburininkus pamaldosna. Po Mišių įlipo sakyklon vietinis klebonas kun. Staugaitis, kuris išdėstė klausytojams, ką reiškia krikščioniškosios draugijos apskritai, „Žiburys“ ypatingai. Iš bažnyčios visi žmonės nugarmėjo špitolėn, kame yra kambarys, skiriamas susirinkimams daryti. Tas kambarys ir šalia jo kitas prisigrūdo pilnutėlis žmonių. Pirmininkas atidarė posėdį. Kun. Staugaitis gana ilgai kalbėjo žmonėms apie vaikų auklėjimą. Toliau imta svarstyti seniems prieglaudos įsteigimo klausimas. Kai kurie kaimiečiai gana drąsiai išreiškė savo nuomones. Matyt, žmonių čia esama gana prasilavinusių. Bet kas man išrodė keista, kad tokis dalykas, kaip pavargėliams prieglaudos įsteigimas, daug kam išrodė neaiškus. Buvo girdėt balsų: kam čia mes, girdi, šersime „dykaduonius“. Ilgai reikėjo aiškinti pirmininkui, kol susirinkimas galų gale sutiko, jog tokia prieglauda iš tikro yra reikalinga. Šiaip susirinkimas buvo gana gyvas ir matyt, kad žmonių gana interesuojamasi draugija“⁴⁸.

Biografiniuose straipsniuose apie vysk. J. Staugaitį dažnai pabrėžiama mintis, kad jis buvo ir ūkininkų kooperacinės draugijos „Žagrė“ organizatorius. Savo atsiminimuose pats J. Staugaitis rašė: „Marijampolėje palikau dar daug nebaigtų dalykų. Antai buvome sumanę steigti katalikų ūkininkų kooperatyvą, vardu „Žagrė“. Dar ir „Žiburys“ nebuvo tvirtai įsigyvenęs. Taigi Marijampolė gana dažnai manęs reikalavdavo ir ne kartą man tekdavo ten keliauti“⁴⁹.

Iš tikrųjų „Žagrės“ kūrimosi istorijoje kun. J. Staugaitis svarbų vaidmenį atliko tik pradiniu laikotarpiu, t. y. kai buvo ieškoma formos, kaip organizuoti ūkininkus. Kun. J. Staugaitis pritarė ekonominio pobūdžio ūkininkų organizacijos sujungimui su „Žiburio“ draugija. Atrodo, kad kun. Staugaitis netgi parašė tokios organizacijos įstatų projektą⁵⁰. Tačiau šis planas nepavyko (įstatų nepatvirtino Suvalkų gubernatorius) ir 1907 m. buvo įkurta kooperacinio pobūdžio „Žagrės“ bendrovė.

Istoriografijoje nurodoma, kad „Žiburio“ draugija dėl Suvalkų gubernijoje susidariusių objektyvių sąlygų mažiau dėmesio skyrė pradžios

⁴⁸ M. J., „Pakuonis“, *Šaltinis*, 1913, Nr. 2, p. 30.

⁴⁹ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 206.

⁵⁰ Įstatai ūkio rateliams, [B. d.], *LNB*, f. 106–249, l. 1.

mokyklų steigimui, nei tai darė „Saulės“ draugija Kauno gubernijoje. 1907–1914 m. „Žiburio“ draugija įsteigė apie 20 pradžios mokyklų⁵¹. Kaip tik pirmųjų pradžios mokyklų steigimo iniciatyva priklausė kun. J. Staugaičiui, „Žiburio“ draugijos valdybos pirmininkui. 1906 m. birželio mėn. jis kreipėsi į Suvalkų mokyklų direkciją, kad būtų leista steigti dvi pradžios mokyklas: vieną Marijampolės mieste, kitą Degučių kaime (Šunskų valsč.)⁵². Mokyklų direkcijai kilo abejonių dėl tokio sumanymo teisėtumo. Antai pagal 1841 m. sausio 18 d. caro patvirtintus nuostatus privačių mokyklų steigėjais Lenkijos Karalystėje gali būti tik privatūs asmenys, bet ne draugijos. Dėl to gubernatoriaus buvo prašoma paaiškinti, kas per draugija „Žiburys“ ir ar ji turi teisę įsteigti dvi pradžios mokyklas⁵³. Savo atsakyme gubernatorius paaiškino, kad „Žiburio“ draugijos įstatuose numatyta teisė steigti pradžios, žemės ūkio, prekybos ir kitas mokyklas⁵⁴. Reikia pasakyti, kad paminėti veiksmai buvo pastangos oficialiai įforminti jau anksčiau pradėjusias darbą pradžios mokyklas. 1906 m. spalio 1 d. vykusiame visuotiniame „Žiburio“ draugijos narių susirinkime pažymėta: „Tos mokyklos buvo atidengtos tuojau po pernykščio 30 spalio dienos manifesto. Pasakui valdžia jas liepė uždaryt, bet dar vėl paduota prašymai ir spėjama, kad neužilgo bus gauta leidimas“⁵⁵. Tačiau biurokratinis dalykus valdžia nelengvai sprendė. 1906 m. lapkričio 18 d. vykusiame „Žiburio“ draugijos narių susirinkime buvo kalbama ir apie pradžios mokyklų steigimo sunkumus: „Jau bene pusė metų, kaip paduota vyriausybei prašymas, kad leistų įkurti 3 klesines mokyklas ir vakarinius kursus, bet ligi šio laiko nieko nėra. Pats kun. J. Staugaitis važinėjo tame reikale pas direkcijos viršininką. Viršininkas aiškiai pasakė, kad galima steigti kiek norint mokyklų, jei tik bus perstatyta vyriausybei *ištikimi* mokytojai. Ne per seniai tame dalyke su direkcijos viršininku kalbėjosi vienas iš perstatytų mokytojų ir kun. Gustaitis – „Žiburio“ pirmininkas. Viršininkas pasakė, kad dar ligi

⁵¹ Vida Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje...*, p. 41–42.

⁵² Suvalkų mokyklų direkcijos viršininko raštas Suvalkų gubernatoriui, Nr. 5322, 1906 06 30, *LVIA*, f. 1009, ap. 1^a, b. 101, l. 33.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Suvalkų gubernatoriaus raštas Suvalkų mokyklų direkcijos viršininkui, Nr. 3056, 1906 07 17, *ibid.*, l. 34.

⁵⁵ Marijampolietis, „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1906 m. spalio 1 d. „Žiburio“ draugijos susirinkimą], *Šaltinis*, 1906, Nr. 29, p. 458.

šiol žiburiečių prašymai guli Varšavoje. O mokyklų kaip nėra, taip nėra!“⁵⁶ Oficialus leidimas steigti pradžios mokyklas iš Suvalkų mokyklų direkcijos gautas tik 1906 m. pabaigoje⁵⁷. Prie pradžios mokyklų veikė ir suaugusiųjų vakariniai kursai, kuriuose teko mokytis ir kun. J. Staugaičiui⁵⁸.

Reikia pasakyti, kad kun. J. Staugaičio pečius užgulė ir Marijampolės mergaičių progimnazijos pradiniai organizavimo rūpesčiai⁵⁹. Pats J. Staugaitis rašė: „Lietuviškajai mergaičių progimnazijai leidimas iš rusų vyresnybės gautas gana lengvai“⁶⁰. Tačiau daug sunkiau buvo „rasti mokytojų, kurie dėstytų lietuviškai“⁶¹. Po metų, 1907 m. rugsėjo 22 d., buvo iškilmingai atidaryta Marijampolės mergaičių progimnazija⁶². Pačiam kun. J. Staugaičiui neteko dirbti progimnazijoje. Mokyklai vadovavo kun. dr. Motiejus Gustaitis, o ūkio reikalais rūpinosi kun. Antanas Uogintas. Prie progimnazijos veikė pensionas, kuriam iš pradžių vadovavo V. Liorantaitė, o vėliau Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Kun. J. Staugaitis pripažįsta, kad steigiant progimnaziją buvo padaryta taktinė klaida: „<...> iš karto nesirūpinta gauti leidimas visai gimnazijai. Mat buvo manoma, kad reikalui esant mokykla nesunku bus papildyti aukštesnėmis klasėmis“⁶³. Tačiau vėliau, nusprendus progimnaziją paversti gimnazija, iškilo niekaip neįveikiamų valdžios trukdymų. J. Staugaitis rašė: „Mergaitės nesitenkino keturiomis klasėmis, norėjo toliau mokytis. „Žiburys“ rūpinosi atidaryti ir aukštesniąsias klases. Rašas šiuos žodžius tuo reikalu žygiavo Suvalkuosna ir Varšuvon. Vienur ir kitur buvo atsakyta, kad aukštesnėms klasėms [leidimas] būsiąs duotas tik su sąlyga, jei „Žiburys“ pakeisiąs savo nusistatymą

⁵⁶ Meilužis (Antanas Staugaitis), „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1906 m. lapkričio 18 d. narių susirinkimą], *Šaltinis*, 1906, Nr. 37, p. 587.

⁵⁷ *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, p. 272.

⁵⁸ [Kun. Rapolas Kuodis], *J. E. Telšių vyskupas Justinas Staugaitis*, Telšiai, 1936. Naudotasi fotografiniu knygos perspaudu. Žr.: Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 573.

⁵⁹ Antanas Staugaitis, „Lietuviška mergaitėms progimnazija“, *Šaltinis*, 1906, Nr. 24, p. 378. Čia rašoma: „Šių metų [1906] rugsėjo 1-mą dieną p. St. Gavronskis telegrafu pranešė į Marijampolę kun. J. Staugaičiui, kad valdžia leidžia įsteigti Marijampolėje mergaitėms 4 klesų progimnaziją“.

⁶⁰ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 202.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Vida Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje...*, p. 55.

⁶³ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 202.

ir dėstomąja kalba padarysias rusų kalbą⁶⁴. „Žiburys“ atsisakė daryti tokią nuolaidą, ir dėl to mergaičių gimnazija Marijampolėje nebuvo įsteigta.

Kun. J. Staugaitis aktyviai prisidėjo prie „Žiburio“ draugijos pastangų steigti žemės ūkio mokyklą. 1908 m. sausio 7 d. (s. st. 1907 m. gruodžio 25 d.) Marijampolėje vykusiame „Žiburio“ visuotiniame susirinkime svarstytas žemės ūkio mokyklos reikalingumo klausimas. Šiame susirinkime vienbalsiai nutarta, kad „Žiburys“ imasi steigti žemės ūkio mokyklą. Išrinkta 12 asmenų komisija (komitetas), kurios nariai pavadinti „žemės dirbimo kursų įsteigėjais“. Į komisiją įtraukti šie asmenys: kun. Justinas Staugaitis, grafas Tomas Potockis, kun. Juozas Skinkis, Vincas Totoraitis, Vincas Bielskus, kun. Motiejus Gustaitis, Kazys Gavėnas, Viktoras Jokūbauskas, Juozas Grabauskas, kun. Stanislovas Čėsna, Vincas Barkauskas ir Jonas Gavėnas. Susirinkimas šiems asmenims pavedė „apžiūrėti ir nupirkti tinkančią kursams koloniją, išdirbti kursų programą ir įstatus, išrūpinti jų leidimą, rinkti aukas ir apskritai rūpintis visais kursų steigimo reikalais“. Pirmieji keturi sąrašė paminėti sudarė „komisijėlę“, kad patogiau būtų spręsti iškilusius klausimus⁶⁵. Nepaisant visų pastangų, komisijai nepavyko gauti iš valdžios leidimą steigti žemės ūkio mokyklą. Tada nutarta bent organizuoti pavyzdinį ūkį. Buvo nužiūrėta prie plento netoli Liudvinavo (prie Butkos) 100 dešimtinių Lukošių miško sodyba su trobomis ir siekiama ten įkurti pavyzdinį ūkį, kad ūkininkai galėtų praktiškai susipažinti su ūkininkavimo naujovėmis. Kun. J. Staugaitis aktyviai dalyvavo šioje veikloje⁶⁶, bet ir šios pastangos nedavė teigiamų vaisių.

Labai svarbi „Žiburio“ draugijos veiklos sritis buvo labdaros teikimas. 1906 m. Marijampolėje duris atidarė „elgetoms namas ir priimta jau 41 pavargėlis“⁶⁷. Ši iniciatyva, skirtingai negu vaikų darželio atidarymas,

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Viktoras Jokūbauskas, „Visuotinio „Žiburio“ draugijos susirinkimo protokolas“, *Šaltinis*, 1908, Nr. 2, p. 26.

⁶⁶ Apie tai akivaizdžiai byloja 1910 m. birželio 2 d. kun. J. Staugaičio draugijos valdybai pateikta sąskaita apie išlaidas „Žiburio“ reikalams: „Du kartu kelionė iš Seinų Suvalkuosna žemės dirbimo fermos reikalais – 14,00; Kelionė, grafui Patockiui kviečiant, iš Lekėčių Varšuvon į komisiją žemės dirbimo mokyklai progr[amą] sustatyti – 29,00; Kelionė iš Seinų Marijampolėn ir Lukšiuosna su „nadleznu“ apžiūrėti „pasodos“ ir girios – 13,50; Kyšys Suvalkuosna dėl projekt[uojamos] fermos – 40,00“. Žr.: LNB, f. 197–11, l. 83.

⁶⁷ Marijampolietis, „Marijampolė“: [Pranešimas apie 1906 m. spalio 1 d. „Žiburio“ draugijos susirinkimą], *Šaltinis*, 1906, Nr. 29, p. 458.

sulaukė ir ūkininkų pritarimo. Apie tai J. Staugaitis rašė savo atsiminimuose: „Šitas dalykas kaimo ūkininkams buvo suprantamas ir populiarus, todėl prieglauda iš jų sulaukė didelės paramos“⁶⁸.

„Žiburio“ draugija neliko nuošalyje nuo tuo metu svarbaus socialinio ir ideologinio darbininkų klausimo. 1907 m. rugsėjo 7 d. „Žiburio“ draugijos visuotiniame susirinkime svarstytas darbininkų klausimas ir nutarta: „sutverti atskirą jų [darbininkų] draugiją, susidedančią iš trijų rūšių, būtent: iš miesto, kaimo ir dvarų darbininkų. Toji draugija reiktų tvirti pirma miestuose; iš miestų reiktų veikti kaimuose ir tarp dvaro darbininkų“⁶⁹. Susirinkimas kun. J. Staugaičiui pavedė parengti darbininkų draugijos įstatus. Jis įstatus sutiko parengti per tris mėnesius⁷⁰. 1908 m. sausio 7 d. vykusiame draugijos metiniame susirinkime kun. J. Staugaitis perskaitė referatą apie darbininkų padėtį Lietuvoje. Svarbiausia autoriaus mintis buvo ta, kad „darbininkų klausimas negali būti skyrium rišamas nuo kitų Lietuvos reikalų ir pagerinti jų (darbininkų) padėjimą <...> galima: a) keičiant krašto kultūrą, b) pasirūpinus apie pačius darbininkus“⁷¹. J. Staugaitis čia pristatė ir darbininkų draugijos įstatus⁷². Po jo pranešimo kilusiose diskusijose buvo svarstoma: ar steigti atskirą darbininkų draugiją, ar sujungti su „Žiburiu“⁷³. Susirinkimas nusprendė įsteigti dvi komisijas: vieną Marijampolėje, kitą Vilkaviškyje. Abi šios komisijos turėjo organizuoti visus darbininkus ir amatininkus. Komisijos, išsiaiškinusios darbininkų nuomonę, ar jie nori turėti atskirą draugiją, ar veikti kartu su „Žiburiu“, privalėjo galutinai sutvarkyti įstatus ir juos oficialiai įregistruoti valdžios institucijose. J. Staugaitis manė, kad darbininkų draugija turėtų būti nepriklausoma nuo „Žiburio“. Jį palaikė kunigai Juozapas Vailokaitis ir Antanas Civinskas⁷⁴. Prašymą Suvalkų gubernatoriui leisti steigti darbininkų draugiją pasirašė kun. J. Staugaičio brolis Antanas Staugaitis ir dar trys

⁶⁸ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 202.

⁶⁹ LIIR, f. 4–434, l. 37.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Viktoras Jokūbauskas, „Visuotiniojo „Žiburio“ draugijos susirinkimo protokolas“, *Šaltinis*, 1908, Nr. 2, p. 26.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Valdas Pruskus, „Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroji pusė–XX a. pradžia)“, *LKMA Metraštis*, Vilnius, 1995, t. 9, p. 98.

asmenys: Juozapas Širvinskas, Juozapas Gudelevičius ir Izidorius Užupis⁷⁵. Suvalkų gubernijos draugijų reikalų įstaiga Krikščionių darbininkų draugijos įstatus patvirtino 1909 m. vasario 27 dieną⁷⁶.

Kalbant apie kun. J. Staugaičio socialinę veiklą, būtina paminėti, kad jis dalyvavo ir socialiniuose kursuose Kaune. Šie kursai vyko 1909 m. sausio 16–18 d. (s. st. sausio 3–5 d.) „Blaivybės“ draugijos Liaudies namuose⁷⁷. Pirmąją dieną paskaitas skaitė Sankt Peterburgo dvasinės akademijos profesorai Jurgis Matulevičius (Matulaitis) ir Pranciškus Būčys. Antrą dieną savo paskaitą skaitė kun. J. Staugaitis, o kun. Antano Kaupo iš JAV atsiųstą paskaitą apie lietuvių emigrantus perskaitė „Draugijos“ redaktorius kun. Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, be to, dar kalbėjo J. Matulevičius (Matulaitis). Trečią dieną kalbėjo prof. Jonas Maculevičius (Maironis), o kursas pabaigė savo trečia paskaita prof. J. Matulevičius (Matulaitis)⁷⁸. Kun. J. Staugaitis savo paskaitoje atkreipė dėmesį į našlaičių ir neįgalių žmonių sunkią padėtį. „Šaltinyje“ pateiktoje apžvalgoje kun. J. Staugaičiui priskiriamos šios mintys: „Dabar tokiems duodamos almužnos, bet jie nėra aprūpinti kaip reikiant. Vieni gauna daug, o kiti badu miršta, jei elgetauti (ubagauti) drovisi. Reikėtų geriau sutvarkyti pavargėlių šelpimą, almužnų davimą. Kalbėtojas pataria įkurti tam tikrą draugiją, apsiaučiančią visą Lietuvą. Pagal teisybės, našlaičius ir negalinčius dirbti senelius turėtų viešpatija aprūpinti, bet jai to nedarant, reikia patiems gelbėtis“⁷⁹.

Iš kun. J. Staugaičio visuomeninės veiklos dar būtina paminėti faktą, kad jis 1911 m. įstojo į Lietuvių mokslo draugiją⁸⁰. J. Staugaičio mokslines aspiracijas rodo tais pačiais metais Seinuose išspausdinta „Bažnyčios istorija“, kurios antras, papildytas, leidimas išleistas 1922 metais⁸¹.

⁷⁵ LVIA, f. 1009, ap. 1, b. 797, l. 2.

⁷⁶ *Ibid.*, l. 15.

⁷⁷ Plačiau žr.: Genovaitė Gustaitė, „„Sociališkieji kursai“ Kaune (1909 m. sausio 16–18 d.)“, *Kultūros barai*, 2000, Nr. 4, p. 67–72.

⁷⁸ „Suaugusiems pamokinimai Kaune“, *Šaltinis*, 1909, Nr. 4, p. 58.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Regina Laukaitytė, „Vyskupas Justinas Staugaitis ir jo atsiminimai“, in: Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 8.

⁸¹ Justinas Staugaitis, *Bažnyčios istorija*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės sp., 1911, 215 p. – Tas pat, 2-asis leid., peržiūrėtas ir praplatintas, Kaunas, Vilnius: „Švyturio“ b-vė, 1922 (Tilžė: Reylenderio ir sūnaus sp.), 178 p.

Prieš pereidami prie kun. J. Staugaičio kaip redaktoriaus darbo apžvalgos, paanalizuosime porą straipsnių, susijusių su Marijampolės „Žiburio“ ir „Žagrės“ veikla⁸². Šie straipsniai įdomūs tuo, kad juose J. Staugaitis labai aiškiai apibrėžia savo ideologinius ir pasaulėžiūrinius visuomeninės veiklos uždavinius ir motyvus.

Kaip gerai žinome, svarbiausias kun. J. Staugaičio uždavinys buvo stiprinti katalikybės idealus visose visuomenės gyvenimo srityse. Jis griežtai kritikavo priešingos ideologijos ir pasaulėžiūros idėjas, t. y. pasisakė prieš socialistinių ir liberalių pažiūrų skeleidėjus arba vadinamuosius „pirmeivius“. Straipsnyje „Vienybė su „Pirmeiviais“ J. Staugaitis įvardijo problemą taip: „Šių žodžių rašytojas, betyrinėdamas kitų šalių ir mūsų gyvenimo santykius, seniai jau buvo priėjęs prie to įsitikinimo, kad tarp mūsų, katalikų, ir tos rūšies „pirmeivių“, kokių turėjo laimę susilaukti Lietuva, *vienybė* yra negalimas daiktas, kaip tad jau ne kartą paaiškėjo iš vokiečių, prancūzų, mūsų amerikiečių ir t. t. gyvenimo“⁸³. Toliau straipsnio autorius apibrėžė kataliko ir „pirmeivio“ sąvokas. „Katalikas – tai žmogus, turįs stiprius, aiškius tikybinus principus, paliečiančius ne tik dabartinį, bet ir būsimąjį žmogaus gyvenimą. Žinoma, per savo silpnumą žmogus gali kartais prasižengti ir iš tikro prasižengia prieš tuos principus, ir dar nenustoti kataliko vardo. Bet tų principų išsižadėti, juos paliečiančiuose dalykuose nusileisti – katalikas nebegali, nes kitaip nebebūtų katalikas“⁸⁴. „Pirmeivio“ sąvokos prasmę apibrėžė taip: „Žodis „pirmeivis“ pas mus šiandien reiškia žmogų, kuris neina išvien su katalikais, bet eina prieš juos, ar bent laikosi nuo jų nuošaliai“⁸⁵. „Pirmeivius“ jis net suskirstė į tris rūšis.

„1) Vieni, kurie širdyje dar turi tikybinus įsitikinimus, tačiau, nusižiūrėdami į ponus daktarus ir kitus „šviesuolius“, apsileidžia kai kuriose tikybinėse praktikose, kartais paburnoja prieš katalikų Tikėjimą. 2) Antrosios rūšies „pirmeiviai“ – tai tikinčiai indiferentai, kurie patį, neras-

⁸² Panenupis (Justinas Staugaitis), „Katalikų dienos Marijampolėje“, *Vadovas*, 1910, t. 5, Nr. 19, p. 282–287; Panenupis (Justinas Staugaitis), „Vienybė su „Pirmeiviais““, *Vadovas*, 1910, t. 5, Nr. 20, p. 382–388.

⁸³ Panenupis (Justinas Staugaitis), „Vienybė su „Pirmeiviais““, *Vadovas*, 1910, t. 5, Nr. 20, p. 382.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 382.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 383.

dami ar nenorėdami surasti aiškių katalikystės tikrumo prirodymų, nėra katalikai, bet nei kiek nesirūpina katalikystės griauti tų dvasioje, kuriems ta katalikystė brangi. Tikybiniai indiferentai kartais net moka katalikystę pagerbti, kaip savo artymo brangumyną. 3) Trečiosios rūšies „pirmieiviai“ – tai žmonės (ar jie tiki į Dievą, ar ne – tai jau kitas klausimas), kurie yra įsitikinę, kad *katalikystė žmonijai kenksminga, tad su ja reikia kovoti*⁸⁶.

Straipsnio autorius Lietuvos „pirmieivius“, kuriuos vienijo „Lietuvos ūkininkas“ ir „Lietuvos žinios“, priskyrė prie trečiosios rūšies. J. Staugaitis rašo: „Šios, trečiosios rūšies „pirmieiviai“ – tai prieštikybiniai fanatikai, anot „Liet. Žin.“ apjaukę, kuriems visur ir visada *pirmiausia* rūpi agitacija prieš katalikystę. Jie visas draugijas, visus susirinkimus gudriai išnaudoja, kad tik tikinčiam katalikui į širdį įmetus vieną kitą tikybinio abejojimo žodelį, inbrukus savo knygpalaikę ar laikraštį“⁸⁷. Toliau straipsnyje gilinama, kaip atsirado ir plėtėsi prieštaravimai tarp katalikiškos ir „pirmieiviškos“ (prieštikybinės) kryptių Lietuvoje tautinio atgimimo sąlygomis. J. Staugaitis prieina išvadą, kad „prieštikybinė Lietuvos atgimime pakraipia, galima sakyti, yra Kudirkos nuopelnas“⁸⁸. Analizuojama, kaip šios idėjos buvo propaguojamos spaudoje, revoliucinių įvykių metu ir daug kalbama apie Marijampolėje įsikūrusias ideologiškai skirtingas „Šviesos“ ir „Žiburio“ draugijas. Straipsnio pabaigoje autorius teigia: „Marijampolė – tai vieta, kurioj mūsų „pirmieiviai“ daro praktikos „bandymus“, tad žinios apie juos labai gali būti naudingos kitiems Lietuvos užkampiams, kur su tokiais „bandymais“ lig šiol dar neišdrįsta pasirodyti“⁸⁹.

Antrajame straipsnyje – „Katalikų dienos Marijampolėje“ aprašomi 1910 m. vasario 15 ir 16 d. Marijampolėje vykę „Žiburio“ ir „Žagrės“ draugijų susirinkimai, kuriuose „aiškiai apsireiškė katalikų idėjos gyvybė Suvalkijos lietuvių tarpe“⁹⁰. Svarstydamas „Žiburio“ draugijos pasaulėžiūros klausimus, straipsnio autorius labai aiškiai konstatuoja jos katalikišką kryptį: „Žiburininkai šiandien supranta, kad jų ir „pirmieivių“ tikslai skiriasi iš pamatų, nes kuomet pirmieji nori eiti *su Dievu*, tai antrieji nori

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ *Ibid.*, p. 384.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 385.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 388.

⁹⁰ Panenupis (Justinas Staugaitis), „Katalikų dienos Marijampolėje“, *Vadovas*, 1910, t. 5, Nr. 19, p. 282–287.

apsieiti *be Dievo*⁹¹. Pristatydamas „Žagrę“, kun. J. Staugaitis pastebi vieną svarbų pasaulėžiūrinį dalyką: „Mat, nors „Žagrė“ „klerikalų“ sumanymas, nors jinai turi aiškiai krikščionišką firmą, visgi dėlto ton draugijon prisirašė gana daug „pirmeiviško“ gaivalo – anot kai kurių spėjimo – norinčio pavergti „Žagrę“ savo partijai“⁹².

Rūpinimasis lietuviška spauda. Neteko rasti duomenų, kad kun. J. Staugaitis būtų rašęs į nelegalią lietuvišką spaudą, nors Prūsijoje leidžiamus lietuviškus laikraščius skaitydavo⁹³. Pirmuosius straipsnius J. Staugaitis išspausdino 1905 m. Sankt Peterburge spausdintame „Lietuvių laikraštyje“ ir Vilniuje – „Vilniaus žiniuose“. Nuo to laiko jo bendradarbiavimas spaudoje vyko visą likusį gyvenimą. Šioje apžvalgoje mes nesiekiamo gilintis į vysk. J. Staugaičio kūrybinį palikimą⁹⁴. Jis savo straipsnius pasirašinėdavo įvairiais slapyvardžiais, iš kurių dažniausi – Meškaus, Panenupio, Zanavyko ir kt. Vien dėl J. Staugaičio publicistikos kiekio, jau nekalbant apie nagrinėtų temų ir problemų įvairovę, reiktų tam skirti plačią studiją. Šiame straipsnyje aptarsime kun. J. Staugaitį tik kaip lietuviškos periodinės spaudos bendradarbį ir redaktorių.

Po spaudos lietuvišku raidynu draudimo panaikinimo svarbią vietą lietuvių raštijos istorijoje turėjo Seinai. Čia nuo 1906 m. pradžios veikė „Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės“ spaustuvė. Iš pat pradžių spaustuvė Seinuose buvo įsteigta laikraščiui spausdinti ir per visą jos egzistavimo laikotarpį periodinės spaudos leidimas išliko svarbiausias veiklos uždavinys. Žinoma, pirmiausia toks apibūdinimas tinka savaitraščiui „Šaltinis“, kuris su priedais – „Šaltinėlis“, „Artojas“, „Vainikėlis“ ir „Vainikas“ – buvo spausdinamas nuo 1906 iki 1915 metų. Be „Šaltinio“, dar leista: „Vadovas“, „Spindulys“ ir „Žiburyš“. Be to, „Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės“ spaustuvė daug dėmesio skyrė knygų leidybai, spausdino ir kun. J. Staugaičio parašytas knygas.

Reikia pasakyti, kad kun. J. Staugaitis nevienaprasmiškai žiūrėjo į spaustuvės įsteigimą Seinuose. Jis pripažino, kad „1906 metais atliktas

⁹¹ *Ibid.*, p. 283.

⁹² *Ibid.*, p. 284.

⁹³ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 189.

⁹⁴ Žr.: Algimantas Katilius, Justino Staugaičio bibliografija, in: Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 602–624.

didelis Suvalkų Lietuvai darbas, nes buvo įsteigta „Šaltinio“ bendrovė [visas pavadinimas: „Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir Bendrovės“ spaustuvė] laikraščiui ir geroms knygoms leisti⁹⁵. Kita vertus, kun. J. Staugaitis skeptiškai žiūrėjo į pasirinktą vietą spaustuvės įkūrimui: jis siūlė „Šaltinį“ leisti ir spaustuvę kurti „Aleksote arba jau bent Marijampolėje“⁹⁶.

Likimas lėmė, kad kun. J. Staugaičiui teko vyksti į Seinus ir redaguoti kunigams skirtą žurnalą „Vadovas“, kuris pradėtas leisti 1908 m. rugsėjo mėnesį. Klebonavimas mažoje Lekėčių parapijoje kun. J. Staugaičiui buvo lyg ir per menka vieta. Jis net ketino išvykti į JAV. Tačiau nesiryžo žengti tokio žingsnio, nes „kartą sugrįžęs į Lietuvą, jau neturėjau pajėgų jos palikti“⁹⁷. Tuo metu atsirado gera proga atsisveikinti su Lekėčių parapija, nes buvo ieškomas kandidato „Vadovui“ redaguoti. Kun. J. Staugaitis atsiminimuose rašo: „Iškilo mano kandidatūra. Prel. Antanavičius manęs nenorėjo, bet, nesant geresnio kandidato, sutiko pakviesti mane“⁹⁸. Lekėčių parapiją klebonas J. Staugaitis paliko 1909 m. balandžio 14 dieną⁹⁹.

„Vadovo“ redaktoriumi kun. J. Staugaitis pasirašo nuo 1909 m. birželio mėn. numerio. Šiame numeryje naujasis redaktorius paskelbė žodį skaitytojams, čia jis išdėsto savo požiūrį į tai, koks turėtų būti žurnalas. Pabrėždamas tokio žurnalo leidimo būtinybę ir jo vietą lietuvių periodikos kontekste, kun. J. Staugaitis teigė:

„Seniau kiekvienas Lietuvos kunigas, beskaitydamas save lenku, galėdavo apsieiti su lenkų literatūra bei laikraštija. Lietuvai iš miego pasibudus, pradėjo atsirasti ne tik mūsų krašto apskritai savieji reikalai, bet ir mūsų tikiybinis gyvenimas nuolat gamina klausimus, kurie nėra ir negali būti gvildenami lenkų laikraštijoje. Iš čia išeina lietuviškojo dvasiškijai skiriamo organo reikalingumas.

Kur laikraštija plačiai iškeruojusi, kaip antai: Vokietijoje, Prancūzijoje, net pačioj Lenkijoje, ten ir kunigai turi ne vieną organą savo reikalams aptarti;

⁹⁵ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 206.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 207. Plg.: Violeta Černiauskaitė, „Seinai – lietuviškų knygų leidybos centras XX a. pradžioje“, in: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sudarytoja ir mokslinė redaktorė dr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, Vilnius, 2005, p. 278.

⁹⁷ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 208.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Vaideliotas (Juozapas Skinkis), „Lekėčiai“, *Šaltinis*, 1909, Nr. 17, p. 265.

ten matome net kunigų laikraščių specializaciją. Esama ten laikraščių, skiriamų teologijai, filozofijai, ekzagezai ir t. t.

Mes, Lietuvos kunigai, apie keletą savųjų laikraščių nė svajoti negalime. Ačiū Dievui, jeigu stengsime užlaikyti bent vieną, kame galėtume liuosai pasikalbėti apie savo specialybės mokslus bei ypač apie mūsų krašto Bažnyčios reikalus.

Tokiu organu norėtų būti „Vadovas“. Norėtų jisai apimti visus *Lietuvos Bažnyčios dirvos plotus*¹⁰⁰.

1910 m. rugsėjo mėn. numeryje kun. J. Staugaitis išsamiai aptaria „Vadovo“ struktūrą ir svarbiausius tikslus. Žurnalą sudaro penki skyriai: 1. Pamokslai. 2. Ex re liturgica. 3. Straipsnių skyrius. 4. Publicistikos skyrius. 5. Bibliografija¹⁰¹.

Pamokslų skyriaus svarbiausias uždavinys pateikti kuo daugiau lietuviškų pamokslų: „Pakilus žmonių apšvietimui, ypač laikraščiams atsiradus, jau ir mūsų sodiečiai ne tik patįs ėmė kalbėti taisykliškai, bet stačiai reikalaute reikalauja, ką patvirtina balsai spaudoje, kad graži mūsų kalba nebūtų jau darkoma ir iš sakyklų. Senesniai gi kunigai juk jau nebe laikas sistematiškai mokyties lietuviškai: labai tad paranku, kai randa jis „Vadove“ pamokslą, kurį galima pasakyti iš sakyklos“¹⁰².

Skyriui „Ex re liturgica“ keltas uždavinys padėti išlaikyti liturginių apeigų vienodumą: „Nėra lengvesnio daikto, kaip gyvenančiam kaimo užkampyje klebonui, net nesijaučiant, nutolti nuo bažnytinio ritualo ir palengva įvesti „savo“ ceremonijas ir tokiu būdu svarbiame dalyke prasižengti prieš Bažnyčios drausmę. <...> Šitą skyrių ateityje tuo ketiname pagerinti, kad suradome tam tyčia darbininką, kuris aktyviai seks Rymo Kongregacijų darbus ir mums žinotinus daiktus praneš „Vadovo“ skiltyse“¹⁰³.

Straipsnių skyriuje stengtasi spausdinti tokius straipsnius, kurie turėjo supažindinti „Vadovo“ skaitytojus „su gyviausiais bažnytinio mokslo klausimais“. Svarbu pažymėti, kad galvota apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorijos tyrinėjimus: „Tuo tarpu dar nelengva jinai parašyti, nesant priruoštos jai medžiagos. Tos medžiagos nemaža jau išspausdino

¹⁰⁰ [Justinas Staugaitis], „Žodis į skaitytojus“, *Vadovas*, 1909, t. 3, Nr. 10 (birželio 1), p. 109.

¹⁰¹ „Pradedant III metus“, *Vadovas*, 1910, t. 7, Nr. 25 (rugsėjo 1), p. 3–8.

¹⁰² *Ibid.*, p. 4.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 4–5.

„Vadovas“, duodamas savo skiltyse Seinų diecezijos dokumentus ir jos bažnyčių monografijas. Toliau gal mums pavyks surasti darbininkai, kurie parašytų tokias pat Žemaičių ir Vilniaus diecezijų istorijas. Tokiu būdu būtų jau surinkta medžiaga Lietuvos Bažnyčios istorijai“¹⁰⁴.

Ketvirtas skyrius skirtas publicistikai. Kun. J. Staugaitis savitai suprato publicistikos paskirtį. Dėl to čia pateikiame ilgesnę citatą, kaip suformuluoti publicistikos skyriaus uždaviniai:

„Seniau mūsų gyvenimo sąlygose gana prasta buvo pastoracija. Neapsakomas kunigijos varžymas, jos intekmės siaurinimas buvo padarę, kad bemaž visas kunigo darbas turėdavo prasidėti ir užsibaigti bažnyčioje. Dabar virto kitoki laikai. Ėmė steigties ne tik katalikiškosios, bet ir prieštikybinės draugijos. Užsienyje jos ne naujiena, ten kunigai jau apsipratę su draugijomis ir jose dalyvauti bei vesti jau seniai yra indėjusi į savo pastoracijos programą, ypač Vokietijos dvasiškija. Pas mus vos vakar teatsirado šitoji darbo rūšis; nenuostabu, kad mūsų kunigija, neturėdama šiame dalyke nei paveikslų, nei tradicijos, dažnai nebežino, kaip organizuoti draugijas ir kaip jose veikti. Neišpildytų savo uždavinio „Vadovas“, jeigu neinformuotų savo skaitytojų apie užsienio bei mūsų pačių tikiybinių visuomeninių darbą; jeigu neparodytų, kokios jam yra daromos kliūtys iš Bažnyčios priešininkų pusės, kaip su tais priešininkais kovojama kitur, kaip pas mus reiktų kovoti.

Šią informacijos uždavinį atlieka laikraščio skyrius „Iš Bažnyčios ir Visuomenės dirvos“. Reikalui atsiradus, ir tam tyčia straipsniais aiškiname tikiybinių visuomeninio gyvenimo apsireiškimus.

Šiais laikais pastoracija nebegali užmiršti laikraštijos apskritai. Platinti katalikiškieji laikraščiai ir trukdyti prieštikybinių intekmę – tai šiandien svarbus gero ganytojo uždavinys. Nes spausdintas žodis pasiekia ir tuos, kurie nebeateina į bažnyčią klausyti pamokslų; platinami vėl parapijoj prieštikybiniai raštai dažnai paverčia niekais ir uoliausio klebono darbą.

Tečiau kad pasekmingai kovojus su netikusiais laikraščiais, tai reikia žinoti, kas juose rašoma. Netinka vėl klebonui savo prenumerata palaikyti priešingo Bažnyčiai darbo. „Vadovas“ tad informuoja kunigiją, kas ir kaip yra rašoma prieš katalikystę vadinamų „pirmeivių“ laikraštijoj. Šio skyriaus ištraukas leidžiame atskiromis brošiūrėlėmis, pavadinę jas „Pirmeivių Žiedais“. Jų uždavinys paliuosuoti nuo polemikos su „pir-

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 6.

meiviais“ katalikiškieji mūsų liaudžiai skiriami laikraščiai, nes daugelis, sakysime – „Šaltinio“ ar „Vienybės“ – skaitytojų net nėra matę mūsų „pirmeivių“ organų, tad nėra reikalo daryti jiems reklama. „Pirmeivių Žiedus“ gi galima platinti tik ten, kur žmonės jau skaito prieštikybinius raštus, kur jau ima užsikrėsti „pirmeivybe“. Kad „Pirmeivių Žiedai“ šiek tiek trukdo „pirmeivių“ darbą, galima spėti ir iš atsiliepimų apie tas mūsų brošiūrėles prieštikybiniėje spaudoje¹⁰⁵.

Bibliografijos skyriaus uždavinys – informuoti skaitytojus apie naujausias knygas.

Žurnalo redagavimas buvo sunkus darbas, ir redaktoriui reikėjo įveikti ne vieną sunkumą. Pirmiausia į „Vadovo“ leidimą nepalankiai žiūrėjo pats Seinų vyskupijos administratorius prelatas Juozapas Antanavičius. „Aiškiai pajutau, – rašo J. Staugaitis, – kad prel. Antanavičiui nemalonius ne tik mano asmuo, bet ir mano redaguojami laikraščiai. Už mano akių prel. Antanavičius smarkiai peikdavo „Vadovą“, prikišdavo jam net nusikaltimų Bažnyčios mokslui“¹⁰⁶. Vieno pokalbio metu iš prelato J. Antanavičiaus „Vadovo“ redaktorių išgirdo, kad žurnalas visai nereikalingas. Prelato J. Antanavičiaus nuomone: „Daugių daugiausia galima būtų esą leisti lietuviški pamokslai, kad Lietuvos kunigai turėtų vadovėlių sakyklai“. Kun. J. Staugaičiui paprieštaravus: „O visuomenė ir religijos reikalai? Ar apie juos Lietuvos kunigams nieko nereikia žinoti?“ Į tai vyskupijos administratorius atsakė, kad kunigai turi Varšuvoje leidžiamą leidinį „Przegląd Katolicki“ ir tegul skaito¹⁰⁷.

Skepticizmą „Vadovo“ atžvilgiu rodė ir kai kurie kunigai, savo jėgas kritiškai vertino ir pats redaktorius. Antai 1910 m. kun. J. Staugaitis viename savo laiške Sankt Peterburgo katalikų dvasinės seminarijos profesoriui Pranciškui Būčiui rašė: „Žinau, kad Jūs abejojate apie „Vadovo“ reikalingumą apskritai. Aš buvau tos pačios nuomonės, kol „Vadovas“ tebuvo tik projekte. Bet pradėjus laikraščiu eiti, mano nuomone, jau reikia su juo skaitytis, kaip su gyvu gyvenimo faktu, juo labiau, kad „Vadovas“ visgi turi apie 600 skaitytojų. Tad, rodos, pati visuomenė patvirtina jo reikalingumą. Galbūt, kad „Vadovas“ pateko į netikusias rankas. Aš į redaktorių juk ir nesiskverbčiau. Tepriėmiau tą vietą tik draugų kalbinamas, o priėmęs,

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 6–7.

¹⁰⁶ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai*., p. 211.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 212.

kaip moku, taip šoku. Malonius patarimus visuomet su padėka priimu, ypač nuo tų, kurie proto išsilavinimu stovi už mane nepalyginamai augščiau, kaip antai Gerb. Akademijos profesoriai. Nusimanau ne savo suole besėdįs ir rengiuosi eiti pas Jo Eks[celenciją] prašyt, kad mane paliuosuotų ir pavestų „Vadovą“ augščiau už mane išsilavinusiam“¹⁰⁸. Tačiau buvo ir tokių kunigų, kurie rasdavo už ką pagirti. Vienas iš jų – tai kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas. Kun. J. Staugaitis 1912 m. liepos 7 d. laiške kun. J. Tumui-Vaižgantui dėkojo: „Žmogus vis manai, kad tavo darbas kur kas dar nuo pageidaujamos tobulybės. Ši mintis mus, redaktorius, ne kartą labai kankina. Didelė tad yra paguoda, kai išgirsti, jog vienas kitas tavo darbu pasigėri. Už tokią paguodą nuoširdžiai ačiū!“¹⁰⁹

Nelengvas uždavinys redaktoriui buvo rasti autorių, kurie rašytų straipsnius „Vadovui“. Jau minėtame J. Staugaičio laiške P. Būčiui yra tokie žodžiai: „Nuo vieno Jūsų sužinojau, kad ruošiate „Vadovui“ straipsnį. „Vadovas“ apskritai reikalauja pagalbos, o juo jam yra pageidaujama raštai tokių pajėgų, kaip Jūs ir kiti Akademijos profesoriai. Už malonų bendradarbiavimą būsiu Jums neapsakomai dėkingas ne tik aš, bet ir mano skaitytojai, kuriems juk jau galėjo įgristi „Meškų“ ir „Panenupių“ šnopimai. O galop ir tie „Meškai“ bei „Panenupiai“, turėdami begales darbo, ima pailsti“¹¹⁰. Atsiminimuose J. Staugaitis rašė, kad „pačiam redaktoriui tekdavo pusė numerio prirašyti, rankraščiai taisyti, korektūra skaityti“¹¹¹.

Įdomumo dėlei padarėme kiekybinę analizę, kiek kun. J. Staugaitis prirašydavo į „Vadovą“ savo redagavimo laikotarpiu. Analizei pasirinkome 1910 ir 1911 m. „Vadovo“ komplektus, nes šiais metais kun. J. Staugaitis be pertraukų redagavo žurnalą. „Vadovas“ buvo leidžiamas atskirais tomiais. Kiekvieną tomą sudarė keturi numeriai. Vadinas, per metus išeidavo 3 tomai, kurie turėjo 12 numerių. Kiekvieno tomo puslapių numeracija buvo ištisinė ir tomą sudarydavo apie 400 puslapių. 1910 m. „Vadovą“ sudaro iš viso 1235 puslapiai. Kun. Staugaičio paskelbus tekstus apima 365 pus-

¹⁰⁸ Kun. Justino Staugaičio laiškas prof. Pranciškui Būčiui, 1910 10 23, LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 132, l. 2.

¹⁰⁹ Algimantas Katilius, „Trys Justino Staugaičio laiškai apie „Vadovą““, *Aušra*, 1996, Nr. 22, p. 19.

¹¹⁰ Kun. Justino Staugaičio laiškas prof. Pranciškui Būčiui, 1910 10 23, LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 132, l. 2.

¹¹¹ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 217.

lapiai. 1911 m. „Vadove“ yra iš viso 1230 puslapių teksto. Kun. J. Staugaičio išspausdintus tekstus apima 300 puslapių. Vadinasi, redaktoriui kun. J. Staugaičiui 1910 m. teko prirašyti apie 30%, o 1911 m. jo skelbti tekstai sudaro apie 25% žurnalo apimties. Tačiau dalis tekstų žurnale yra nepasirašyti, tad kai kurie iš jų gali priklausyti irgi kun. J. Staugaičio plunksnai.

Iš „Vadovo“ redaktoriaus pareigų kun. J. Staugaitis traukėsi savo noru, nes pablogėjo sveikata, ypač nusilpo akys. Atsiminimuose jis teigia: „Gydytojas specialistas patarė man iš redakcijos pasitraukti. Pranešiau tai vyskupui ir prašiau iš redakcijos mane atleisti. Vyskupas iš principo sutiko, tik liepė palaukti, nes dar nesą man tinkamos laisvos vietos“¹¹². 1912 m. liepos viduryje tinkama vieta atsirado – liepos 15 d. mirė Pakuonio klebonas Juozapas Beinaravičius. J. Staugaitis buvo paskirtas Pakuonio klebonu¹¹³. Atsiminimuose kun. J. Staugaitis teigia: „Aš, pasitaręs su kitais lietuviais kunigais, savo įpėdiniu numačiau šiandieninį profesorių Kuraitį, kuris kaip tik tais metais baigė studijas užsienyje“¹¹⁴. „Vadovo“ redaktoriumi kun. J. Staugaitis pasirašė iki 1912 m. liepos mėn. numerio. Rugsėjo mėn. numerio niekas nepasirašė, o rugsėjo mėn. redaktoriumi vėl nurodomas kun. J. Staugaitis, nors iš Pakuonio klebono pareigų nebuvo atšauktas. Paskutinis numeris, kuriame J. Staugaitis nurodomas „Vadovo“ redaktoriumi, – tai 1913 m. rugsėjo mėn. numeris, o rugsėjo mėn. numerio redaktoriumi nurodomas jau kun. dr. Pranciškus Kuraitis. Vadinasi, kun. J. Staugaitis 1909–1913 m. kaip redaktorius nurodomas 50 „Vadovo“ numerių. Reikia priminti, kad, nustojęs redaguoti „Vadovą“, jis toliau rašė straipsnius šiam žurnalui.

Publicistinė kun. J. Staugaičio kūryba neapsiribojo vien rašymu „Vadovui“. Seinuose leistame savaitraštyje „Šaltinis“ jis irgi bendradarbiavo nuo pirmųjų numerių. J. Staugaičio straipsnių galima rasti „Draugijoje“ „Spindulyje“, „Viltyje“, „Vienybėje“ ir kituose leidiniuose. Negalima pamiršti ir to fakto, kad J. Staugaitis 1909–1910 m. išspausdino „Pirmeivių žiedų“ 12 numerių. Atsiminimuose J. Staugaitis sako, kad vienu metu net buvo kviečiamas redaguoti „Viltį“¹¹⁵.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ *Šaltinis*, 1912, Nr. 30 (liepos 30), p. 475.

¹¹⁴ Justinas Staugaitis, *Mano atsiminimai...*, p. 217.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 219.

Išvados. Kun. J. Staugaičio visa visuomeninė veikla buvo pagrįsta vienu svarbiu principu: visur ir visada išlaikyti Dievo ir tautos vienybę. Jis gerai suprato to meto visuomenės poreikius, buvo išstudijavęs Katalikų Bažnyčios socialinį mokymą ir, gyvendamas Lenkijoje, buvo susipažinęs su praktiniu to mokymo įgyvendinimu. Per vienus metus, praleistus Marijampolėje, kun. J. Staugaitis gebėjo įsteigti vaikų darželį socialiai labiausiai apleistų šeimų vaikams. Ši įstaiga dėl dalies visuomenės neigiamo požiūrio į tokią naują ir iškilusių tautinių nesutarimų ilgai neišsilaikė, tačiau reikia pabrėžti, kad tai buvo pirmas tokio pobūdžio bandymas Lietuvoje. Didžiausiu kun. J. Staugaičio nuopelnu reikia laikyti 1906 m. Marijampolėje įsteigtą švietimo ir labdaros draugiją „Žiburys“, kurios veikla greitai išplito po visą Užnemunę. J. Staugaitis Marijampolėje įkūrė pradžios mokyklą, ėmėsi organizuoti mergaičių progimnaziją, taip pat senelių prieglaudą. Išvykęs iš Marijampolės taip pat daug dėmesio skyrė „Žiburio“ draugijos veiklai, prisidėjo prie ūkininkų draugijos „Žagrė“ įkūrimo ir ypač stengėsi, kad būtų įkurta lietuviška žemės ūkio mokykla, deja, šis sumanymas liko neįgyvendintas. Dirbdamas parapijose, kun. J. Staugaitis stengėsi suaktyvinti jose visuomeninį gyvenimą. Sprendė įvairius socialinius žmonių klausimus, steigė „Žiburio“ ir kitų draugijų skyrius, skleidė blaivybės idėjas.

Į spaudos darbą kun. J. Staugaitis įsitraukė 1905 m. ir aktyviai dalyvavo iki pat 1915 metų. Šiuo laikotarpiu jis atsiskleidė kaip publicistas ir lietuvių spaudos organizatorius. Trejus metus kun. J. Staugaitis redagavo Seinuose leidžiamą kunigams žurnalą „Vadovas“. Redaguodamas šį žurnalą, kun. J. Staugaitis savo tekstais užpildydavo daugiau kaip ketvirtadalį jo puslapių.

THE SOCIAL ACTIVITIES OF THE REV. JUSTINAS STAUGAITIS IN 1905–1915

Algimantas Katilius

Summary

The year 1905 is very important in the biography of the future Bishop of Telšiai Justinas Staugaitis. In that year after ten years of work in Warsaw and other cities in Poland he returned to Lithuania and actively joined the social movement of

Lithuanians. Rev. J. Staugaitis understood well the needs of society at the time and had studied fully the social teachings of the Catholic Church.

In Marijampolė Staugaitis founded a nursery for the children of the most neglected families. Due to the negative attitude toward this novelty and the arising national conflicts, this institution did not exist for a long time, but it was the first effort of this type in Lithuania. In 1906 the education and welfare society „Žiburys“ was established in Marijampolė and its activities quickly spread to the whole Užnemune. In Marijampolė Staugaitis founded an elementary school, began to organize a girls' high school as well as a home for the aged. Through his work in the parishes Staugaitis tried to make the social life in them more active. He resolved various social questions, founded chapters of „Žiburys“ and other societies, encouraged the ideas of temperance. Staugaitis became involved in the work of the press in 1905 and revealed his talents as a publicist and organizer of the press. For three years Staugaitis edited the journal „Vadovas“ (Leader) for priests. In editing this journal, Staugaitis filled more than a fourth of its pages with his own texts.

REGINA LAUKAITYTĖ

JUSTINAS STAUGAITIS – POLITIKAS*

Kunigą Just. Staugaitį į valstybės veikėjų rangą pakylėjo ne asmeninės pastangos, o Pirmojo pasaulinio karo metais susiklosčiusios aplinkybės. Pats jis nesirengė politiko karjerai, pagaliau Rusijos imperijoje katalikų kunigui iki 1905 m. tokios galimybės ir nebuvo. Baigęs Seinų dvasinę seminariją, jis ketino studijuoti, atsidėti mokslui, tuo tikslu net išvažiavo dirbti į Lenkiją, tačiau per 10 ten praleistų metų taip ir neatsirado galimybės palikti parapijas ir įstoti į kurį universitetą. Grįžęs į Lietuvą ėmėsi publicistikos, visuomeninės veiklos. Vokiečių okupacijos pradžioje jis – Pakuonio klebonas – nepasitraukė į Rusijos gilumą. Buvo žinomas kaip krikščionių demokratų srovės veikėjas, todėl 1917 m. vasarą jo kandidatūrą okupacinės vokiečių valdžios atstovai įtraukė į projektuojamą Pasitikėjimo tarybą. Po to, kai 1917 m. rugpjūtį Vilniuje susirinkus organizaciniam komitetui Lietuvos konferencijai sušaukti dr. Jurgis Šaulys pasiūlė Just. Staugaitį prezidiumo nariu, jis vėliau beveik dešimtmetį, iki pat 1926 m. pavasario, nebevaliko aukščiausių postų valstybės institucijose.

Just. Staugaičio politinę veiklą galima suskirstyti į du laikotarpius: 1917–1926 m. ir 1926–1943 m. Pirmuoju laikotarpiu jis buvo aukščiausių valdžios institucijų – Lietuvos Valstybės Tarybos, Steigiamojo ir I–II Seimų – vienas vadovų; antruoju – būdamas Telšių vyskupu gynė bažnytinius interesus. Šiame straipsnyje norime apžvelgti Just. Staugaičio veiklą valstybės institucijose ir vyskupo katedroje, išryškinti jo vaidmenį politiniame Lietuvos gyvenime ir politiko bruožus.

1915 m. iš krašto traukiantis Rusijos kariuomenei Lietuvai nušvito vil-tis išsivaduoti iš daugiau kaip šimtmetį trukusios priespaudos. Negausi lietuvių inteligentų grupė sėkmingai pasinaudojo abiejų okupantų – Ru-

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Lietuvos krikšto įprasminimas ir refleksija: europėjimo šaltinių kritika, sistem-nimas, istoriografinis vaidmuo“.

sijos ir Vokietijos – karinėmis nesėkmėmis ir paskelbė Lietuvą nepriklausoma valstybe. Vienas valstybės kūrėjų buvo kunigas Just. Staugaitis. Jau Pirmojo pasaulinio karo pradžioje jam pakako politinės išvalgos pastebėti, kad „rusai karo laimėti negali, tad jam pasibaigus ne jie dalins malones savo pavergtosioms tautoms“¹, o svarbiausia – politinio takto derinant įvairių partijų ambicijas siekiant svarbaus tikslo.

Dar nuo 1905 m. rašydamas į lietuvių periodiką Just. Staugaitis savo poleminėje publicistikoje kaip niekas kitas buvo atribojęs dvi lietuvių politines sroves – „pirmeivius“ ir „katalikus“. Pastaruosius jis ragino telktis ir eliminuoti kairiuosius iš visuomeninio, ekonominio gyvenimo. Atrodė, kad Just. Staugaitis publicistas atmetė bet kokio kairiųjų ir dešiniųjų bendradarbiavimo galimybę. Tačiau Just. Staugaičio pažiūros anaipol nebuvo fundamentalistinės, kaip būtų buvę galima laukti iš jo publicistikos. Pradėjęs politinę veiklą Lietuvos Taryboje, jis labai realiai vertino kitų politinių partijų svorį ir gebėjo daryti kompromisus. Antai 1917 m. rugsėjį formuojant Lietuvos Tarybą jis pritarė siūlymui atšaukti du išrinktus kunigus ir jų vietas užleisti mažumoje atsidūrusiems kairiesiems².

Kaip politikas Just. Staugaitis subrendo Lietuvos Taryboje – dirbdamas joje (nuo 1918 m. vasario 16 d. buvo antrasis vicepirmininkas³) įgijo patyrimą vadovauti politikų diskusijoms, pasiekti politinį rezultatą priimant rezoliucijas ar sudarant specialias komisijas. Čia įgijo ir administravimo (dirbo Sveikatos ir Administracijos komisijose, 1918 m. pavasarį parengė valsčių sutvarkymo projektą⁴), ir diplomatinio darbo patirties (1918 m. spalį dalyvavo Lietuvių konferencijoje Šveicarijoje, 1919 m. birželį vyko į Paryžių ir Romą, kur ieškojo kelių Lietuvos valstybingumo pripažinimui).

Istorikai, atrodo, nėra iki galo išsiaiškinę Just. Staugaičio vaidmens Lietuvos Taryboje siekiant atsikratyti konvencinių išpareigojimų Vokietijai. 1918 m. sausį kilus Tarybos krizei, keturi jos nariai – S. Kairys, S. Narutavičius, J. Vileišis ir M. Biržiška – pagrasino atsistatydinsią. Mat vokiečiai, išgavę gruodžio 11 d. konvencijų pažadus, manipuliavo jais Bresto taikos konferencijoje ir net neketino imtis politinių permainų Lietuvoje. Just. Staugaitis padarė viską, kad Taryba nesuirytų: sausio 27 d. buvo priimta jo

¹ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 2006 (II papildytas leidimas), p. 245.

² *Ibid.*, p. 253.

³ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, Vilnius, 1991, p. 210.

⁴ *Ibid.*, p. 240, 285.

pasiūlyta formuluotė, kad vokiečiams per tris savaites „tinkamai“ nepripažinus Lietuvos nepriklausomybės Taryba anuluos visus jiems įteiktus savo pasižadėjimus⁵. Ir iš tiesų po trijų savaičių buvo padarytas radikalus posūkis Tarybos politikoje – priimtas Vasario 16-osios aktas. Dabar sunku pasakyti, kiek jį lėmė sausio 27 d. Just. Staugaičio pasiūlyta formuluotė, vis dėlto galima manyti, jog tuomet trims savaitėms atidėjus apsisprendimą buvo užfiksuota dešiniųjų politinės alternatyvos galimybė, sudarytos priedaidos deryboms (kurias sėkmingai vedė P. Klimas). Tai, kad būtent Vasario 16-ąją Just. Staugaitis buvo išrinktas Tarybos antruoju vicepirmininku, leistų tvirtinti, jog jo vaidmuo rengiant nepriklausomybės paskelbimo strategiją nebuvo antraeilis.

Valstybės Taryboje Just. Staugaitis pasirodė kaip ryžtingas, veiklus politikas, nevengiantis rizikingų sprendimų. Antai 1918 m. liepą diskutuojant dėl monarchijos jis pripažino, kad „teisės išsirinkti monarchą mes neturime“, tačiau kartu tvirtino, kad „reikia padaryti tą drąsų žingsnį“⁶, galintį pagerinti Lietuvos situaciją Vokietijos politinio elito strategijoje.

Vėliau Just. Staugaitis buvo išrinktas Steigiamojo, I ir II Seimo nariu. Įdomu, kad trejuose rinkimuose buvo renkamas pagal partinius sąrašus vis kitoje apygardoje: Marijampolės, Telšių ir Kauno. Į Steigiamąjį Seimą (1920 05 15–1922 11 13) jis buvo išrinktas Marijampolės apygardoje (partiniame Krikščionių demokratų partijos ir kitų katalikų organizacijų sąrašė buvo įrašytas šeštuoju)⁷, priklausė krikščionių demokratų blokui. Buvo šio Seimo antrasis vicepirmininkas, dirbo Konstitucijos ir Redakcijos komisijose.

Jo kandidatūra į I Seimą (1922 11 13–1923 03 13) buvo iškelta Ūkininkų sąjungos sąrašė Telšių rinkimų apygardoje (sąrašė buvo trečias⁸). 1922 m. lapkričio 21 d. jis buvo išrinktas laikinojo Seimo prezidiumo vicepirmininku, 1923 m. sausio 23 d. renkant nuolatinį ir kovo 6 d. atsistatydinusį prezidiumą – antruoju vicepirmininku⁹. Be to, frakcija jį

⁵ *Ibid.*, p. 190.

⁶ *Ibid.*, p. 272–273.

⁷ Liet. Krikščionių – Demokratų Partijos, Ukininkų, Darbininkų, Kat. Moterų ir jaunių Pavasario sąjungų įteiktasai sąrašas, *Laisvė*, 1920, Nr. 72, p. 1.

⁸ Rinkimų į Seimą apygardų „Ukininkų sąjungos“ sąrašai, *Laisvė*, 1922 10 06, p. 2.

⁹ *I Seimo stenogramos*, 1922 11 21, 3 posėdis; 1923 01 23, 20 posėdis; 1923 03 06, 32 posėdis.

delegavo į Užsienio reikalų ir Statuto komisijas. Rinkimuose į II Seimą (1923 06 05 – 1926 03 26) Just. Staugaitis kandidavo Kauno rinkimų apygardoje (Ūkininkų sąjungos sąrašė buvo antras)¹⁰. Dirbo Užsienio reikalų, Statuto, Švietimo ir kitose komisijose, kurį laiką – ir Redakcijos komisijoje. 1923 m. liepos 10 d. buvo išrinktas Seimo pirmininku¹¹, 1924 m. spalio 1 d. Seimui susirinkus į naują sesiją po atostogų, Just. Staugaitis vėl buvo išrinktas pirmininku; 1925 m. sausio 27, balandžio 21, rugsėjo 25 ir 1926 m. vasario 9 d. buvo renkamas pirmuoju vicepirmininku¹². Krikščionių demokratų blokui nuvertus Seimo pirmininką dr. Joną Staugaitį ir sušaukus nepaprastąją sesiją, 1926 m. kovo 5 d. pirmininko postą vėl užėmė Just. Staugaitis¹³.

Just. Staugaitis buvo geras publicistas, puikiai valdė plunksną, todėl ir kalbėdamas Seime aiškiai formulavo savo mintis. Paprastai sakydavo ilgokas iš anksto parengtas kalbas. Neieškodamas žodžio kišenėje, gebėjo kalbėti ekspromptu, taikliai atsikirsti į opozicijos replikas, tad dažnai sulaukdavo dešinėsios Seimo pusės plojimų. Vis dėlto jis nebuvo iš viešumą ypač mėgusių politikų, kurie dažnai ir įvairiausiai klausimais pasisakydavo posėdžiuose, aktyviai diskutuodavo. Peržiūrėjus Valstybės Tarybos, Steigiamojo ir I–II Seimo stenogramas susidaro įspūdis, kad jis vis rečiau ir rečiau pasirodydavo tribūnoje ir išsakydavo savo nuomonę kuriuo nors klausimu. Tai galima paaiškinti tuo, kad krikščionims demokratams turint Seimuose daugumą sėkmingai buvo įgyvendinamas Just. Staugaičio politikos credo: „Daugiau reikia klausyti Dievo, negu žmonių“, vykdyta Bažnyčiai ir katalikų gyventojų daugumai palanki politika.

Steigiamajame Seime, kuriame buvo kuriami valstybės pamatai, jis dalyvavo gana aktyviai: kalbėdavo plenariniuose posėdžiuose, įsijungdavo į diskusijas švietimo, žemės reformos, Konstitucijos bei užsienio politikos klausimais. Bene daugiausia dėmesio skyrė Konstitucijai, dirbo ją rengusioje komisijoje, tad ne kartą išsamiai aptarė pagrindinius jos principus, pasiūlydavo ir naujų dalykų (pvz., tai, kad prezidentą rinktų ne Seimas,

¹⁰ Rinkimai Seiman, *Laisvė*, 1923 04 11, p. 3; Rinkimų į Seimą I-je, III-je ir IV apygardoje Ūkininkų Sąjungos kandidatų sąrašai, *Laisvė*, 1923 04 24, p. 2.

¹¹ *II Seimo stenogramos*, 1923 07 10, 11 posėdis.

¹² *Ibid.*, 1924 10 01, 120 posėdis; 1925 01 27, 154 posėdis; 1925 04 21, 176 posėdis; 1925 09 25, 195 posėdis; 1926 02 09, 231 posėdis.

¹³ *Ibid.*, 1926 03 05, 238 posėdis.

o visa tauta¹⁴, pasisakė už ilgesnę Seimo darbo kadenciją, siūlydamas vertinti atstovų įgytą patirtį ir neišlaidauti dažniems rinkimams¹⁵. Jis pritarė Konstitucijos rengėjų sumanymui leisti Lietuvos tautinėms mažumoms turėti vyriausybėje ministrus, tačiau siūlė tokią teisę suteikti ne 5, bet 10 proc. šalies piliečių sudarančiai kitataučių mažumai¹⁶ (reikia pastebėti, kad tokių gausių mažumų Lietuvoje tuo metu nebuvo).

Svarstant Konstitucijos ir pradinių mokyklų įstatymo projektus, Steigiamajame Seime ilgai diskutuota dėl tikybos įtraukimo į mokyklų programas. Just. Staugaitis siūlė skatinti privačią iniciatyvą, valstybei nepriklausomybės pradžioje stokojant išteklių kurti valstybines mokyklas, paremti privačias. Jis buvo įsitikinęs, kad „praktikoj mokyklos atskirti nuo katalikų tikybos negalima“, tačiau skirtingai nuo kitų krikščionių demokratų bloko atstovų sutiko, kad tėvams reikalaujant vaikai turi būti atleidžiami nuo tikybos pamokų¹⁷.

Just. Staugačiui – jau kanauninkui – vyriausiam atstovui, teko garbė vadovauti iškilmingam I Seimo atidarymo posėdžiui, kuris vyko 56-ojo jo gimtadienio išvakarėse. Savo prakalboje jis apžvelgė Steigiamojo Seimo padarytus darbus ir nurodė naujojo Seimo uždavinius, daugiausiai socialinius¹⁸. Kadangi frakcijoms ne iš karto pavyko susitarti dėl vietų prezidiume, Just. Staugaitis vadovavo dar dviem I Seimo posėdžiams. Neilgai veikusiame I Seime jis buvo vicepirmininkas, daugiausiai rūpinosi Seimo statuto parengimu¹⁹, tačiau iki darbo pabaigos jis nebuvo parengtas.

II Seime Just. Staugaitis taip pat priklausė Ūkininkų sąjungos frakcijai. Skirtingai nei Steigiamajame ir I Seimuose, diskusijose nedalyvaudavo, sakydavo vien oficialias kalbas. Antai 1924 m. Vasario 16-osios iškilmingame posėdyje pozityviai įvertino Lietuvos valstybės 6 metų raidą²⁰, 1926 m.

¹⁴ *Steigiamojo Seimo stenogramos*, 1922 02 24, 176 posėdis. Vėliau opozicijai atsisakant balsuoti už prezidento instituciją, jis keletą kartų ją gynė kaip Konstitucijos garantą (1922 03 17, 03 22); už prezidento instituciją balsavo ir priimant Laikinąją Lietuvos Konstituciją 1920.

¹⁵ *Ibid.*, 1922 07 04, 218 posėdis.

¹⁶ *Steigiamojo Seimo stenogramos*, 1922 04 05, 193 posėdis.

¹⁷ *Ibid.*, 1921 04 08, 04 12

¹⁸ *I Seimo stenogramos*, 1922 11 13, 1 posėdis.

¹⁹ *Ibid.*, 1922 12 01, 6 posėdis, 1923 02 06, 25 posėdis.

²⁰ *II Seimo stenogramos*, 1924 02 16, 67 posėdis.

Vasario 16-ąją taip pat apžvelgė svarbiausius valstybės pasiekimus, nenuitylėdamas problemų: Vilniaus ir Klaipėdos, sveikatos ir socialinės globos, paramos 30 000 naujakurių²¹. 1926 m. pradžioje II Seimo pirmininku išrinkus dr. Joną Staugaitį ir prasidėjus chaosui, Just. Staugaitis pritarė Krikščionių demokratų bloko siūlymui šaukti naują sesiją (mat kiekvienos naujos sesijos pradžioje pirmininkas būdavo perrenkamas), nes Jonas Staugaitis neįstengė įveikti Seimo ir jo paties prestižą menkinančios krizės²².

Būdamas vicepirmininkas ir pirmininkas, Just. Staugaitis vadovavo daugeliui Seimo posėdžių, dažnai primindamas atstovams procedūrinius dalykus, Seimo statutą. Anot liaudininkų atstovo Zigmo Toliušio, „jis buvo griežčiausias iš visų Seimo pirmininkų ir nešykštėdavo atstovams, kurie savo kalbose nukrypdavo nuo temos, išpėjimų bei pastabų“²³.

Valstybės kūrimo pradžioje Just. Staugaičiui ne kartą teko atlikti diplomatinės misijas. Bent tris kartus jis lankėsi Vatikane: 1919 m. parašė ir įteikė popiežiui Benediktui XV memorandumą apie Lietuvos Bažnyčios reikalus, informavo apie santykius su Lenkija²⁴. 1920 m. spalį jis kartu su Steigiamojo Seimo frakcijų atstovais M. Sleževičiumi, V. Čepinskiu ir M. Soloveičiku lankėsi Londone, Paryžiuje ir Romoje, kur susitiko su aukštais Užsienio reikalų ministerijų pareigūnais, įtakingais žydų organizacijų atstovais. Ši delegacija siekė Lietuvos pripažinimo *de jure*, taip pat supažindinti Vakarų Europos diplomatus su okupuoto Vilniaus krašto problema. Vatikane delegacijos narius priėmė popiežius Benediktas XV ir valstybės sekretorius kardinolas Pietro Gasparri. 1924 m. gruodį Seimo pirmininko Just. Staugaičio vadovaujama delegacija (kartu vyko kanauninkas J. Kukta, administravęs Lietuvos pusėje likusią Vilniaus arkivyskupijos dalį, prof. S. Šalkauskis ir kanauninkas prof. B. Čėsnyš) išvyko į Vatikaną išsiaiškinti, kokią poziciją Vatikanas užima Vilniaus klausimu rengiant konkordatą su Lenkija. Nežinia, kokios taktikos buvo numatę laikytis Lietuvos pasiuntiniai, ar tikrai „buvo pavojus, kad dėl Vilniaus mes kelsime ginčus ir pas

²¹ *Ibid.*, 1926 02 16, 233 posėdis.

²² *Ibid.*, 1926 02 26, 236 posėdis.

²³ Z. Toliušis, Vyskupas Justinas Staugaitis, Lietuvos M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 66, b. 29, l. 1.

²⁴ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 278–283.

patį Šv. Tėvą²⁵. Gali būti, vizitas Vatikane, pokalbis su kardinolu P. Gasparri (popiežius nepaskyrė Lietuvos pasiuntiniams privačios audiencijos) gerokai sušvelnino Just. Staugaičio poziciją, vėliau jis buvo vienas nedaugelio lietuvių politikų, pateisusių Vatikano diplomatiją. Anot jo, natūralu, kad Apaštalų Sostas „daugiau atsižiūri į Lenkus, negu į Lietuvius“, nes Lenkijoje katalikų žymiai daugiau, be to, konkordatas neužkirtęs kelio Vilniui atgauti²⁶. Toks blaivus padėties vertinimas neabejotinai nulėmė Just. Staugaičio bažnytinę karjerą.

1926 m. balandžio 4 d. popiežiui Pijui XI įsteigus Lietuvos bažnytinę provinciją, prelatas Just. Staugaitis buvo paskirtas naujai sukurtos Telšių vyskupijos ordinaru ir Klaipėdos prelatūros valdytoju. Įdomu, kad jo kandidatūra (su Juozapo Kuktos) buvo aptariama ir ieškant, ką paskirti į Kauno metropolito katedrą. Anot vyskupo P. Būčio, „Staugaičio nebuvo galima skirti arkivyskupu, nes būtų atskilę ir triukšmą kėlę dalis Žemaičių vyskupijos kunigų“²⁷. Paskirtas vyskupu, jis sudarė vyskupijos kuriją, įsteigė dvasinę seminariją ir sutelkė jos profesūrą, pastatė rūmus.

Lietuvoje tai išimtinis atvejis, kai aukšto rango politikas – Seimo pirmininkas – tapo vyskupu (jo politinę karjerą galima palyginti nebent su Mečislovo Reinio, kuris 1926 m. taip pat tapo vyskupu, tačiau palyginus su Just. Staugaičiu politikoje buvo „naujokas“, – apie pusę metų Leono Bistro vadovaujama Kabinete užėmė užsienio reikalų ministro postą). Mat toli gražu ne visiems kunigams pavyko suderinti dvasines ir pasaulietines savo pareigas, dauguma išitraukusių į politiką, valstybės valdymą dvasininkų gerokai nutolo nuo kunigyستės. Antai pirmieji kunigai politikai Vytautas Dzimidavičius, Juozas Purickis, Vladas Jurgutis, Adomas Vilimas, Izidorius Tamošaitis atsisakė dvasinio luomo, nemažai kitų liko jame formaliai. Just. Staugaitis ne tik gebėjo suderinti aukšto valdininko pareigas su Aukštosios Panemunės klebono priedermėm, bet, kaip jau minėta, nepradėjo kritikuoti Vatikano dėl konkordato su Lenkija. Nors buvo žinomas krikščionių demokratų veikėjas, vienas šios partijos politinės linijos formuotojų, kaip žinoma, neįėjo nei į LKDP, nei į Ūkininkų sąjungos centrinius valdymo organus, t. y. kaip dvasininkas išlaikė tam tikrą distanciją su „grynąja“ politika.

²⁵ *Ibid.*, p. 314.

²⁶ Panenupis [Just. Staugaitis], *Ar tiesos ieškojimas ar neteisingas užsipuolimas?* Kaunas, 1925, p. 18.

²⁷ *Vyskupo P. Būčio atsiminimai*, Chicago, t. 2, 1966, p. 74.

Tapęs vyskupu, Just. Staugaitis nenutolo nuo politikos. Tik šį kartą jam teko atstovauti ne valstybės, o bažnytiniams interesams. Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje reglamentavo 1927 m. sudarytas konkordatas su Vatikanu. Jį pasirašiusi tautininkų valdžia savaip interpretavo konkordato straipsnius ir netrukus įsisenėjo keletas problemų, komplikavusių vyskupų santykius su valdžios institucijomis. Bažnyčios vadovybė negalėjo taikstyti su katalikų ekonominių organizacijų, mokyklų uždarymu, Teologijos-filosofijos fakulteto veiklos ribojimu. Konfliktas ypač sustiprėjo 1930 m. švietimo ministrui uždraudus mokyklose ateitininkų kuopeles. Just. Staugaitis dažnai važinėjo iš Telšių į Kauną, dalyvaudavo vyskupų pasitarimuose, rengdavo ganytojų laiškų, memorandumų projektus, lankydavo ministrus ir premjerus, Vatikano atstovus, mėgindamas susitarti dėl ginčijamų klausimų. Vis dėlto iki pat 1940 m. Bažnyčios susitarimo su valdžia dėl svarbiausių katalikų akcijos principų pasiekti nepavyko.

Neabejotina, kad, susidūrę su vieninga ordinariato reakcija, tautininkai nebūtų drįsę taip radikaliai varžyti katalikų organizacijų, Teologijos-filosofijos fakulteto. Savo atsiminimuose Just. Staugaitis pripažino, kad vyskupai neturėjo vienodo požiūrio: „vienai norėjo žalingą tautininkų politiką smarkiai kritikuoti, kiti buvo švelnesnės politikos šalininkai. Aš, prisipažįstu, priklausiau pirmiesiems“²⁸, – rašė jis. Vis dėlto ir čia Just. Staugaitis ilgai ieškojo kompromiso, nebuvo toks nesutaikomas tautininkų oponentas, kaip Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas. Jis gana ilgai balansavo tarp „vienos episkopato pusės ir kitos“²⁹: išleido keletą laiškų vyskupijos dvasininkams, ganytojo laiškų, kuriuose alegoriškai, metaforomis, tačiau gana aiškiai kritikavo tautininkų valdžios politiką, ypač auklėjant jaunąją kartą. Vis dėlto dalyvavo 1936 m. surengtuose nedemokratinuose rinkimuose į IV Seimą, kurį pats vėliau pavadino „Seimo parodija“³⁰. Tik tautininkams priėmus naują Konstituciją, smarkiai apribojusią katalikų akciją, Just. Staugaitis galutinai nusivylė jų valdžia, neatmetė nepaklusnumo jai galimybes. „Tačiau ir valdžia turi nepamiršti, kad aukščiausias ir jos Viešpats yra Dievas. Jos įstatymai ar įsakymai turi būti suderinti su Dievo įsakymais ir neturi pažeisti amžinųjų Bažnyčios teisių. Priešingu atveju,

²⁸ J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 355.

²⁹ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, Vilnius, 2005, p. 188.

³⁰ *Ibid.*, p. 149; J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 367.

valdžia neturėtų teisės iš piliečių reikalauti klusnumo“, – rašė 1938 m. ganytojo laiške³¹.

Apie Just. Staugaičio veiklą paskutiniais gyvenimo metais, sutapusiais su tragiškais valstybės žlugimo įvykiais, beveik nieko nežinoma. Nežinia, kaip jis sutiko 1940 m. vasaros įvykius, kokia buvo jo nuomonė apie M. Krupavičiaus memorandumą sovietų valdžios institucijoms „Katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“. Valdant sovietams, jis nesijautė saugus, pasak prelado Justino Juodaičio, „jau buvo kaip ir paruoštas išvežti“, tačiau karo išvakarėse spėjo pasislėpti Suvalkijoje. Vokiečių okupacijos pradžioje grįžęs į Telšius su vyskupu Vincentu Borisevičiumi slėpė savo rūmuose žydus³². Paskutiniame ganytojo laiške, išleistame 1941 m. liepą, bolševikų viešpatavimo metus Lietuvoje įvertino kaip labai pelnytą Dievo bausmę, ragino šelpti nukentėjusius nuo karo, smerkė kerštavimą, kėsinimąsi į svetimą turtą³³. Jam vėl teko ieškoti kompromiso su valdžios atstovais: mėginant išvaduoti du gestapo suimtus vyskupijos kunigus, 1943 m. liepos pradžioje generalinis komisaras Adrianas Rentelnas iškėlė sąlygą – parašyti prieš bolševikus nukreiptą ganytojo laišką, paraginti jaunimą kovoti vokiečių armijoje (po nepavykusios lietuvių mobilizacijos į SS legioną)³⁴. Tad tik netikėtai užklupusi mirtis tų metų liepos 8 d. išvadavo Just. Staugaitį nuo sunkios politiko naštos.

* * *

Apibendrinant reikia pasakyti, kad nors Just. Staugaitis užėmė svarbius valstybinius postus, tarp tarpukario lietuvių politikų jis nebuvo labai ryški „žvaigždė“, jį gerokai nustelbė kiti krikščionys demokratai (M. Krupavičius, A. Šmulkštys, A. Stulginskis, L. Bistras). Tai tikriausiai nulėmė tai, kad eidamas politines pareigas Just. Staugaitis liko ir savosios Aukštosios Panemunės parapijos klebonu, niekada nenutolo nuo bažnytinių pareigų. Jis neįėjo į kurios nors politinės organizacijos centrinius valdymo organus, t. y. kaip dvasininkas išlaikė tam tikrą distanciją su „grynąja“

³¹ Just. Staugaičio 1938 m. vasario 8 d. ganytojo laiškas, J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 468.

³² J. Juodaitis, *Praeities šešėliai*, Vilnius, 2006, p. 42-43.

³³ Telšių vyskupo ganytojo laiškas tikintiesiems, 1941 m. liepos 12 d., in: J. Staugaitis, *Mano atsiminimai*, p. 518-523.

³⁴ J. Juodaitis, *Praeities šešėliai*, p. 45, 54.

politika. Buvo konstruktyvus, į kompromisus linkęs politikas, realistas, lemiamų valstybės gyvenimo įvykių metu siekęs įvairių politinių jėgų konsensuso. Jis nemažai prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo kūrimo: buvo Vasario 16-osios akto signataras, 1920–1922 m. dirbo prie Konstitucijos projekto, tobulino Seimo statutą, daug prisidėjo prie teisinių pagrindų kūrimo pirmuosiuose demokratiniuose Seimuose.

Politiko patirtis jam praverė ir tapus vyskupu. Tiesa, bažnytiniame gyvenime daugiau pasiekė nelaukdamas valdžios malonės: iš vyskupijos vidaus išteklių įsteigė dvasinę seminariją, leido spaudą. Tautininkams ribojant katalikybės socialinę įtaką, ordinarams nepavyko apsaugoti krikščionių demokratų bloko valdymo laikotarpiu įgyto pranašumo. Bažnyčia, dvasininkai Lietuvoje niekada nebeturėjo tokios įtakos kaip iki 1926 m. pavasario, kai jos politinio gyvenimo priešakyje stovėjo krikščionys demokratai ir Just. Staugaitis.

JUSTINAS STAUGAITIS – POLITICAL FIGURE

Regina Laukaitytė

Summary

The article analyzes the political activities of the famous Christian Democratic political figure Bishop of Telšiai Justinas Staugaitis. In 1917–1926 he was one of the leaders of the highest state institutions – Lithuania's State Council and Seimas (parliament). In 1926–1943 as the Bishop of Telšiai he defended church interests. He was a constructive, willing to enter into compromises politician, a realist who at the critical period for the state sought to form a consensus in the various political forces. He contributed considerably to the creation of Lithuania's statehood. He was a signatory of the Act of Independence, who in 1920–1922 was involved in the creation of the project of the Constitution, improved the statutes of the Seimas and also helped to form the legal foundations of the first democratic Seimas.

Staugaitis did not become a member of the central ruling organs of any political organization, i.e. as a priest he preserved a certain distance from „pure politics.“ His experience in political matters was very useful when he became the Bishop of Telšiai. Together with the other ordinaries (bishops) he prepared pastoral letters, projects of memoranda, tried to come to agreements with the Nationalist government on debatable questions. Nevertheless, up to 1940 he did not succeed in getting an agreement between the authorities and the Church on the most important principles of Catholic activities.

ARTŪRAS SVARAUSKAS

LIETUVOS DARBO FEDERACIJOS NESUTARIMAI SU KATALIKŲ POLITINE SROVE PO 1926 M. PERVERSMO

Įvadas. Trumpu tarpukario Lietuvos parlamentiniu laikotarpiu *katalikų politinę srovę*¹ Seimuose sudarė toks LKDP blokas: Lietuvių krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvos ūkininkų sąjunga (LŪS) ir Lietuvos darbo federacija (LDF). Pastarosios dvi organizacijos atstovavo socialiniams valstiečių, ūkininkų bei darbininkų reikalams ir turėjo šias socialines visuomenės jėgas sieti su politine krikščionių akcija – LKDP. Tol, kol Lietuvoje gyvavo parlamentinė demokratija, šios trys bloko narės, nors ir turėjo skirtingą požiūrį į ūkinius, socialinius valstybės klausimus, sudarė vieningą srovę. Tačiau Lietuvoje, žemės ūkio krašte, darbo federacija negalėjo įgyti tokio populiarumo kaip kitos dvi bloko narės, todėl ir ambicingas, „liaudies tribūnu“ pramintas LDF vadovas K. Ambrozaitis negalėjo bloke užimti tokio vadovaujančio vaidmens, kokio norėjo. Jo asmeninės ambicijos lėmė federacijos opozicinį nusistatymą prieš krikščionis demokratų ir Ūkininkų sąjungą.

Po 1926 m. valstybės perversmo katalikų vienybė dar labiau pairė. Dėl skirtingo tautininkų ir katalikų požiūrio į tolesnę valstybės valdymą 1927 m. vasarą katalikų veikimo vadovybė paskelbė pasitraukianti į opoziciją. Tačiau nuomonės šiuo klausimu išsiskyrė. LDF liko A. Smetonos ir A. Voldemaro vyriausybės rėmėja ir kartu su LŪS ir LKDP į opoziciją nepasitraukė. Iširusi vienybė ne tik parodė tam tikrus vidinius katalikų politinės jėgos krizės požymius, bet ir lėmė gana liūdną tolesnę LDF likimą. Darbo federacija blaškėsi tarp noro įtikti tautininkų vyriausybei ir siekio galutinai neatsiskirti nuo opozicinių krikščionių demokratų; ji neapsisprendė ir savo kaip organizacijos statuso klausimu. Autoritarinio režimo

¹ Straipsnyje taip įvardijamas parlamentinis LKDP blokas (LKDP, LŪS, LDF) ir 4-ojo dešimtmečio jaunosios kartos inteligentai katalikai, turėję politinių ambicijų, tačiau dėl autoritarinio valdymo specifikos nebuvę formalūs katalikiškų partijų nariai.

suformuotų aplinkybių verčiama, LDF balansavo tarp profesinio profilio darbininkų judėjimo ir politinio pobūdžio organizacijos. Tautininkams monopolizavus sprendžiamąją valdžios galią, LDF jokios įtakos valstybės valdymui neturėjo ir 1928 m. pradžioje ji buvo priversta pasitraukti į opoziciją. Be to, LDF vadovybės nelaikė patikima partnere ir buvę bendražygiai, katalikai.

Laikotarpiu po perversmo LDF veikla įdomi keliais aspektais. Pirmiausia, straipsnyje aptariama sudėtinga LDF padėtis spaudžiant tiek autoritarinio valdymo aparatui, tiek krikščionių demokratų politikams. Antra, įvardijama LDF vadovybės taktika santykiuose su likusia katalikų politine srove bei katalikų isteblišmentu. Trečia, pabrėžiamas LDF pirmininko K. Ambrozaičio 1932 m. įsteigtos Lietuvos darbo jaunimo sąjungos (LDJS) poveikis federacijos krizei bei vidiniams konfliktams katalikų srovėje, taip pat kodėl ir kaip 1934 m. LDF buvo reorganizuota į Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungą (LKDS).

Nagrinėjamos problematikos chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1926 m. perversmo iki 4-ojo dešimtmečio vidurio, akcentuojant 1932–1934 m. (kai buvo įkurta LDJS ir LDF reorganizuota į LKDS); tada kilo aršiausi LDF vadovybės nesutarimai su kitais katalikų politinės srovės veikėjais.

Istoriografijoje LDF dėmesio beveik nėra sulaukusi. Šiek tiek empirinio pobūdžio informacijos², galima aptikti tik apie parlamentinio laikotarpio LDF veiklą, o laikotarpiu po perversmo apie šią organizaciją beveik neužsimenama.

Straipsnį rašant naudotasi Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA) esančia Valstybės saugumo departamento (VSD) (f.378) slapta informacija apie to meto politinę opozicinę šalies raidą; taip pat remtasi katalikų, tautininkų ir kitų politinių srovių periodine spauda.

² „Lietuvos darbo federacija“, in: *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1958, t. 16, p. 108–111; G. Raudeliūnienė, „Lietuvos darbo federacija ir jos reakcinis veikimas 1919–1926 m. (1. Organizacinė veikla)“, in: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A* (toliau – *LTSR MADA*), 1974, t. 2, p. 93–104; *Idem*, „Lietuvos darbo federacija ir jos reakcinis veikimas 1919–1926 m. (2. Veikla tarp darbininkų)“, in: *LTSR MADA*, 1974, t. 3, p. 105–116; A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940 m.*, Vilnius, 1970; A. Gražiūnas, *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje*, Vilnius, 1994; *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*, Vilnius, 2006, t. 2, p. 68–71, 81–83, 171–173, 183–185, 255–257, 301–303, 417–420 ir kt.

Lietuvos darbo federacijos nesėkmingi mėginimai tapti savarankiška politine partija. Įsitvirtinant A. Smetonos autoritariniam valdymui visos partijos (išskyrus LTS) ar organizacijos, turėjusios politinių ambicijų, buvo slopinamos. Iki 4-ojo dešimtmečio pradžios kairiųjų partijų veikla buvo beveik paralyžiuota, o buvusios gausiausios parlamentinio laikotarpio katalikų politinės partijos egzistavo tik kaip savotiški diskusijų klubai, kuriuose buvę politiniai veikėjai svarstydavo būdus, kaip gražinti Lietuvą į demokratijos kelią, tardavosi opozicinės veiklos klausimais ar koordinuodavo antismetoninio veikimą taktiką.

1927–1928 m. LŪS ir LDF persiorganizavo į politines organizacijas ir tokiais netoliaregiškais žingsniais užsitraukė režimo nemalonę. Dėl to, LŪS įtakoje buvusioms ekonominėms organizacijoms buvo nutrauktas valstybės finansavimas, o ryškesniems sąjungos lyderiams iškeltos korupcinio pobūdžio bylos. 1931 m. pradžioje Valstybės saugumas konstatavo, kad LŪS yra likviduota ir belikusi tik centro valdyba³. LDF taip pat prarado turėtas pozicijas tarp darbininkų: 1926 m. ji turėjo apie 400 skyrių visoje Lietuvoje⁴, o 4-ojo dešimtmečio pradžioje dauguma jų buvo uždaryti ir pati federacija vos ne vos galėjo leisti savo savaitraštį „Darbininkas“, kuris skendėjo tūkstantinėse skolose.

Prie tokios keblios padėties LDF privedė jos vadovų nenoras atsisakyti politinio federacijos statuso. Iš esmės tai buvo pagrindinė LDF problema tiek santykiuose su režimu, tiek santykiuose su katalikų politine srove.

1919 m. rugsėjį įsteigtos LDF statute numatyta, kad federacija bus profesinio pobūdžio krikščionių darbininkų interesams atstovaujanti organizacija⁵. Tačiau jau rinkimuose į Steigiamąjį seimą (o vėliau ir į kitus tris) ji buvo naudojama tik kaip katalikų politinės srovės šaka darbininkų balsams kaupti. LKDP bloke Darbo federacija buvo tiesioginė socialdemokratų oponentė ir turėjo varžytis su kairiaisiais dėl darbininkų balsų. Pagrindiniai principai, kuriais LDF rėmė savo veiklą, buvo krikščionybė, visuomeninis solidarumas, antisocializmas ir tautiškumas.

Toks socialiai į proletariatą orientuotas sparnas buvo būdingas to meto Europos katalikų partijoms. Siekdamas atsverti socialistų įtaką

³ Kriminalinės policijos Agentūros skyriaus vedėjo B. Vėžio 1931 m. sausio mėnesio politinių partijų veikimo santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 589, l. 61.

⁴ „Lietuvos darbo federacija“, in: *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1958, t. 14, p. 109–110.

⁵ *Lietuvos darbo federacijos statutas*, Kaunas, 1920, p. 1.

darbininkams ir išplėsti elektorato spektrą, Vakarų valstybių katalikų partijos pažadais viliodavo krikščionių darbininkų organizacijas, kurios padėdavo priimti joms reikiamus politinius įstatymus. Dėl to kartais kil-davo šių organizacijų ir politinių partijų tarpusavio santykių problemų. Antai Vakarų Europoje kilus nesusipratimui, ar šie judėjimai turi būti profesinio, ar politinio pobūdžio, buvo nuspręsta, jog krikščionių darbininkų organizacijos negali visiškai pasiduoti krikščioniškųjų partijų įtakai ir bendrus reikalus derinti sudarius dvišalius komitetus⁶. Lietuvoje ši problema buvo išspręsta paprastesniu, tačiau po 1926 m. perversmo skaudžiau darbo federacijai atsiliepusiu būdu. LDF, dalyvaudama Seimų rinkimuose bendruose LKDP sąrašuose, tapo politine organizacija, kurios politinis pobūdis buvo įtvirtintas federacijos statuto pakeitimuo-se 1924 m.⁷

Vis dėlto federacijos statusas ir toliau liko nelabai aiškus. Nors juridiškai LDF tapo politine organizacija, tačiau savo politinio veikimo progra-mos neturėjo. Atstovaudami darbininkų interesams, jos atstovai Seimuose pateikdavo socialinio pobūdžio įstatymų projektų: darbininkų samdos, atlygio, ligonių kasų, darbo inspekcijos, draudimo nelaimingais atvejais ir pan. Tačiau kartu su Ūkininkų sąjunga vadovavosi LKDP programa, todėl patys krikščionys demokratai mėgdavo akcentuoti, kad nei LŪS, nei LDF nėra savarankiškos politinės jėgos, o tik atskiri LKDP sparnai⁸.

Dar laikotarpiu prieš perversmą LDF labiausiai išsiskyrė iš katalikų partijų trejeto – vengdavo dalyvauti derybose dėl vyriausybių formavimo ir apskritai neturėjo nė vieno ministro katalikų sudarytose vyriausybėse. Nuo pat įsisteigimo LDF išsiskyrė iš bendros politinės katalikų srovės ir savo radikalumu. Iš dalies toks jos taktikos pobūdis yra pateisinamas: reikėjo tapti krikščioniškuoju proletariato teisių Lietuvoje gynėju kaip atsvara socialistams. Kita vertus, federacijos vadovai išsiskyrė iš katali-kų propaguodami radikalųjį nacionalizmą. Jau 3-iajame dešimtmetyje LDF savitraštis „Darbininkas“ negailėjo pagyrų B. Musoliniui, palankiai vertino 1922 m. įvykusius antisemitinius „iškabų murzinimo“ ekscesus,

⁶ P. M. Forgarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*, London, 1957, p. 205–206.

⁷ *Lietuvos darbo federacijos statutas*, p. 4.

⁸ *Krikščionių demokratų darbas Seime*. A. Šmulksčio paskaita, skaityta Kaune 1925 m. birželio 10 d., Kaunas, 1926, p. 1–2.

džiaugėsi, kad ir Lietuvoje formuojasi „lietuviškasis fašizmas“⁹. Pats LDF lyderis K. Ambrozaitis 1926 m. aktyviai bendradarbiavo katalikų įsteig-tame ir dešiniuosius radikalus subūrusiame „Tautos valios“ laikraštėlyje, kuris po perversmo mėgino kurti „lietuviškojo fašizmo programą“¹⁰. Toks LDF radikalumas ir kraštutinių pažiūrų skleidimas išsiskyrė iš bendros LKDP bloko politinės krypties.

Kai 1927 m. pavasarį LKDP ir LŪS atšaukė savo ministrus iš po per-versmo susikūrusios A. Voldemaro Vyriausybės, LDF vadovybė paliko savo atstovą A. Milčių ir toliau eiti valstybės kontrolieriaus pareigas, į kurias jis buvo paskirtas įvykus perversmui. O 1927 m. vasarą vykusiame neeiliniame federacijos suvažiavime buvo nutarta likti tautininkų Vyriau-sybės rėmėja¹¹. LDF vadovai naiviai tikėjosi, kad jie galės būti lygiaverčiai politiniai tautininkų partneriai. Federacija, matyt, to vylėsi demonstreu-dama radikalųjį nacionalizmą, simpatijas fašistinei Italijai, korporacinei valstybės sistemai (kurios, beje, nelabai ir suprato), griežtai kritikuodama kairiąsias partijas ir skelbdama atskirą nuo LKDP bloko kryptį. Tačiau nesant Seimo, o valdžios gijas savo rankose sukoncentravus Smetonai ir Voldemarui, federacija jokios įtakos valstybės valdymui neturėjo ir negalėjo turėti. Likusi koalicijoje su tautininkais federacija nuo 1927 m. atsidūrė tarp žemės ir dangaus – ji nebuvo reikalinga režimui, susikompromitavo visuomenės akyse, tapo nepatikima, nuteikė prieš save aktyviają dvasinin-kiją, Katalikų veikimo centrą, ateitininkus ir daugumą katalikų politikų.

Galima išskirti kelias priežastis, pastūmėjusias federacijos vadovybę žengti tokį politiškai trumparegišką žingsnį. Pirmiausia, LDF, būdama tiesioginė ir griežta LSDP konkurentė tarp darbininkų, labiausiai džiaugėsi kairiųjų Vyriausybės nuvertimu ir socialdemokratų pašalinimu iš politinės orbitos. Su LTS pagalba ji tikėjosi sustiprinti pozicijas ir įtaką, kuri, kaip parodė III Seimo rinkimai, smarkiai susilpnėjo socialdemokratų naudai¹².

⁹ „Kaip Italijos diktatorius kitados badavo“, *Darbininkas*, 1926, Nr. 39, p. 1–2; Charta di Lavoro, in: *Darbo žmonių kalendorius 1928 metams*, Kaunas, 1928, p. 43–50; Fašistai, komunistai, teroristai ir Vidaus reikalų ministerijos politika, *Darbininkas*, 1923, Nr. 42, p. 1 ir kt.

¹⁰ Lietuvos fašistai (Metmenys programiniam veikimui), *Tautos valia*, 1927, Nr. 9, p. 1–2.

¹¹ Nepaprastas Liet. Darbo Federacijos suvažiavimas, *Židinys*, 1927, Nr. 5/6, p. 433.

¹² II Seime LDF turėjo 12 atstovų, o III – tik 5. Atitinkamai LSDP II Seime atstovavo 8, o III – 15 Seimo narių. Žr.: J. Purickis, „Seimų laikai“, in: *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas, 1990 (antras leidimas), p. 103–139.

Neatsitiktinai, pristatant A. Voldemaro Vyriausybės deklaraciją Seime, K. Ambrozaitis karščiausiai iš LKDP bloko atstovų ją palaikė. Antra, LDF, matyt, turėjo iliuzijų tapti pagrindine ir tiesiogine Lietuvos darbininkų atstove, nes tradiciškai darbininkai tautininkų nerėmė. Trečia, federacija tikėjosi tapti labiau nepriklausoma nuo tiesioginės Bažnyčios vyresnybės globos. Mat Katalikų Bažnyčia darbininkų klausimu, ypač iki 1929 m. pasaulinės ekonominės krizės, laikėsi karitatyvinio, globos bei nuosaikaus socialinių klausimų sprendimo būdo. Tuo tarpu LDF stengėsi mažiau dėmesio skirti švietėjiškai veiklai ir imtis radikalesnių socialinio teisingumo įgyvendinimo priemonių. Krikščionių darbininkų organizacijų tiesioginis priklausymas nuo dvasinės vyresnybės nuosaikumo ir konservatyvumo riboję jų veikimo laisvę, o tai, galima sakyti, nulėmė jų mažesnę nei socialistų organizacijų populiarumą ir įtakingumą tarp proletariato¹³. Vakarų Europoje toks krikščionių darbininkų organizacijų atsiribojimas nuo tiesioginės Bažnyčios globos prasidėjo po I pasaulinio karo, o Lietuvoje darbo federacija panašiu keliu mėgino žengti po 1926 m. perversmo.

Tačiau tautininkų lyderiai, paėmę valstybės vairą į savo rankas, su niekuo valdžia dalytis neketino. Todėl 1928 m. žiemą įvykusiame LDF skyrių atstovų suvažiavime nutarta oficialiai pereiti į opoziciją Vyriausybei¹⁴. Šis žingsnis įnešė dar daugiau painiavos bei įtampos federacijos viduje. Nemaža dalis LDF narių, turėdami atsakingus valstybinius postus ir nenorėdami jų prarasti, skatino LDF ir toliau remti Vyriausybę, t. y. paklusti tautininkams. Tarp jų buvo ir tuometinė LDF vyriausiojo sekretoriato narė ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Informacijos skyriaus vadovė M. Avietėnaitė. Kiti siekė vėl suartėti su krikščionimis demokratais. Dar 1927 m. neeiliniame LDF suvažiavime, kuriame ji atsiskyrė nuo LKDP bloko linijos, valdybos nariai, buvę Seimų atstovai P. V. Raulinaitis ir P. Radzevičius kritikavo tokią LDF kryptį ir ragino „visus žygius derinti su kitų katalikiškųjų grupių veikimu“¹⁵. Vėliau tvirtas LKDP šalininkas federacijoje liko P. Jočys. Tačiau LDF vadovybė pasirinko trečiąjį kelią – LDF narius, simpatizuojančius tautininkams, pradėjo šalinti iš federacijos

¹³ P. M. Forgarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*, p. 210.

¹⁴ „Visuotinio Darbo Federacijos suvažiavimo rezoliucijų nuotrųpų santrauka“, *Darbininkas*, 1929, Nr.10/11, p. 4.

¹⁵ „Nepaprastas Liet. Darbo Federacijos suvažiavimas“, *Židinys*, 1927, Nr. 5/6, p. 433.

narių¹⁶. Jie paskelbė, kad santykiuose su kitomis „katalikiškoms partijomis laikysis savarankiškos linijos“¹⁷. Toks sprendimas labai susilpnino federaciją. Ji neteko didelės dalies vadovų. Vieni liko valdinėse tarnybose, kiti, pasipiktinę, jog LDF ir toliau ketina likti savarankiška, patys paliko federaciją. Tarp pastarųjų buvo ir vienas LDF steigėjų, Seimų narys P. V. Raulinaitis, kuris dar 1928 m. pareiškė, kad „nenori turėti nieko bendra su darbo federacija“¹⁸.

Pasitraukimo į opoziciją ir Vyriausybės darbų kritikos pasekmes darbo federacija pajuto greitai ir skausmingai. A. Smetona 1928 m. birželį atleido A. Milčių iš valstybės kontrolieriaus posto, negana to, už protestavimą (t. y. „pasikėsinimą nuversti valdžią“), kad esą jam nepasitikėjimą galys pareikšti tik Seimas (kurio tuo metu nebuvo), A. Milčius buvo suimtas. Jo kanceliarijos viršininkas advokatas J. Katilius dar gegužę „kaip pavojingas visuomenės rimčiai“ išsiųstas 6 mėnesiams į Vilkaviškio apskritį ir laikomas policijos priežiūroje. 1929 m. pavasarį už „Darbininke“ išspausdintą Vyriausybės veiklą pašiepiantį feljetoną „Auganistanas“ federacijos vadovas K. Ambrozaitis išsiųstas 6 mėnesiams į Varnių priverčiamojo darbo stovyklą, o laikraščio redaktorius P. Jočys – į provinciją¹⁹. Po metų, 1930 m. vasarį, K. Ambrozaitis dar kartą „kaip pavojingas visuomenės rimčiai“, išsiųstas 6 mėnesiams į Raseinių apskritį. Grįžęs iš tremties, po pusmečio vėl suimtas už nelegalios demonstracijos surengimą P. Karvelio išlydėtuvių į ištrėmimą proga²⁰. Beveik tuo pačiu metu kalėjo J. Valaitis ir P. Radzevičius. 1932 m. už Vyriausybės šmeižiančių proklamacijų spausdinimą ir platinimą kelis kartus suimtas, tardytas ir teistas J. Bernotas²¹. Už tą pačią veiklą suimtas kun. K. Rankelė. Itin dažnas „svečias“ policijoje buvo ir P. Dovydaitis. Taigi už „priešvalstybinę agitaciją ir veikimą“ periodiškai buvo areštuojami ir baudžiami visi LDF lyderiai (kai kurie ne po vieną kartą). Karo komendantai neleido šaukti LDF skyrių susirinkimų, o paskui

¹⁶ „Dr. K. Ambrozaičio kalbos, pasakytos visuot. L.D. su-mą pradedant, santrauka“, *Darbininkas*, 1929, Nr. 10/11, p. 5.

¹⁷ „Krikš. Darbininkų suvažiavimas“, *Rytas*, 1929, Nr. 52, p. 1–2.

¹⁸ „Kronika“, *Rytas*, 1928, Nr. 44, p. 3.

¹⁹ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, p. 402.

²⁰ „Kronika“, *Rytas*, 1931, Nr. 8, p. 1.

²¹ „Pasikalbėjimas su K. Ambrozaičiu dėl J. Bernoto suėmimo“, *Darbininkas*, 1932, Nr. 49, p. 1.

juos uždarydavo „dėl neveiklumo“. Jie darė kratas federacijos skyrių būstinėse, įvairiais būdais ribojo LDF veikimo finansavimą²². Valstybės saugumas netrukus konstatavo, kad jau 1929 m. vasarą „LDF visai susmuko“²³, beveik neliko žymesnių ar aktyvesnių lyderių, finansinė būklė tapo tragiška, pinigų neužteko net savaitraščio „Darbininkas“ leidimui. 4-ojo dešimtmečio pradžioje jos kaip organizacijos beveik neliko. Galima pateikti išraiškingą ir būdingą to meto LDF skyrių statistinę išraišką. Pavyzdžiui, Alytaus apskrityje 1926 m. veikė 9 LDF skyriai, 1929 m. – 6, 1930 m. – 2, 1931 m. – nė vieno²⁴. Dėl katastrofiškos padėties 1931 m. LDF vadovybė buvo priversta išpardavinėti federacijos nekilnojamąjį turtą²⁵. Vieninteliai LDF finansavimo šaltiniai liko nereguliarūs ir smulkios Amerikos lietuvių katalikų federacijų išmokos ir K. Ambrozaičio lėšos iš turimo naftos verslo Klaipėdoje, kuris netrukus bankrutavo²⁶.

Pabrėžtina, kad LDF, Seimuose priklausiusi demokratiniam LKDP blokui ir parėmusi demokratiškos 1922 m. Konstitucijos priėmimą, po valstybės perversmo simpatijų demokratinei santvarkai ar apskritai politinėms partijoms nejautė. LDF buvo nepatenkinta ne autoritarizmu, o tuo, kad tautininkai jų nepriėmė į valdžią. Krikščionys demokratai jau 1927 m. vasarą „atsipeikėjo“ ir ėmė raginti tautininkus atkurti Lietuvoje demokratinę santvarką, o Darbo federacijos vadovybė, atvirkščiai, piktinosi tik tautininkų Vyriausybės gruodžio 17 d. sukeltų reformų atidėliojimu ir gailėjosi, kad „po perversmo nušvitus naujiems džiaugsmams“ ši valstybės politikos kryptis nebuvo tęsiama²⁷. K. Ambrozaitis 1929 m. LDF suvažiavime su pasididžiavimu pareiškė, kad jis pirmasis pasisiūlė A. Smetonai „padėti“ valdyti valstybę naujomis sąlygomis²⁸. LDF lyderiai

²² 1929 04 27 VSD agento „Stasys“ pranešimas, LCVA, f. 438, ap.1, b. 669, l. 29; „Kronika“, *Rytas*, 1928, Nr. 122, p. 3; „Žinutė“, *Darbininkas*, 1931, Nr. 8, p. 1 ir kt.

²³ VSD agento „Malinauskas V“ pranešimas, 1929 09 19, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 42.

²⁴ VSD duomenys apie politinių organizacijų raidą Alytaus apskrityje, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4363, l. 253.

²⁵ Kriminalinės policijos agentūros skyriaus vedėjo 1931 m. sausio politinių partijų veikimo santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 589, l. 61.

²⁶ VSD agento „Zakorskis“ pranešimas, 1929 04 16, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 26; VSD agento „Kalnėnas“ pranešimas, 1930 03 11, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 70 ir kt.

²⁷ „Krikšč. darbininkų suvažiavimas“, *Rytas*, 1929, Nr. 52, p. 1–2.

²⁸ Ištraukos iš K. Ambrozaičio VSD asmens bylos Nr. 680, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 429; „Krikščionių darbininkų suvažiavimas“, *Rytas*, 1929, Nr. 52, p. 1–2.

viešai peikdavo parlamentinę 1920–1926 m. Lietuvos santvarką, o buvusius politinius bendražygius, t. y. krikščionis demokratų, kaltino „reakcingumu“, „reakciniu talmudizmu“, „liberalizmo dvasios propagavimu“ (sic!), socialinių reformų atidėliojimu ir pan.²⁹ Peikė „partinį susiskaldymą“ ir teisinosi, esą Seimuose „LDF ne savo noru buvo priversta užsiimti politine veikla“ (sic!)³⁰. Didžiausiais katalikų ir tautininkų įtampos metais LDF savaitraštyje atsirasdavo vietos LTS jaunimo laikraščių reklamai ar perspauzdintiems straipsniams iš LTS, o ne iš LKDP spaudos³¹. Senieji katalikų vadai, matyt, nenorėdami aštrinti ir viešinti konflikto, buvo linę šiuos akibrokštus nutylėti ir abstrakčiai ragino katalikų visuomenę būti vieningą, nesiskaldyti³². Tuo tarpu jaunoji katalikų karta nesivaržydama atvirai kaltino K. Ambrozaitį ir jo šalininkus „išdavyste“, „blefu“, prielankumu tautininkams³³. Jaunoji katalikų karta 4-ojo dešimtmečio pradžioje darėsi vis įtakingesnė, ir konfliktas su K. Ambrozaičio šalininkais aštrėjo.

Susipykus su tautininkais, paskubomis buvo mėginta perorganizuoti LDF skyrius į atskiras profesines sąjungas, tokias kaip „Lietuvos mažažemių ir naujakurių sąjunga“, „Lietuvos plentų, vieškelių ir žemės nusausinimo darbų sąjunga“, „Lietuvos geležinkelių sąjunga“, „Metalų darbininkų sąjunga“ ir kt.³⁴ Šį sprendimą galima paaiškinti federacijos vadovybės noru tolesniame veikime atsakyti tapatinimosi su „Lietuvos darbo federacijos“ vardu, kuris asocijavosi su partiniu politiniu darbu, o pakitusiomis sąlygomis tai buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios apribota jos veikla. Mėgindama atsikratyti politinės partijos etiketės, LDF vadovybė ėmėsi dar ryžtingesnių veiksmų. 1932 m. federacijos suvažiavime organizacija persiorganizavo, t. y. atsisakė ne tik *politinio*, bet ir *profesinio* darbininkų reikalų atsiovavimo ir pasiskelbė esanti išimtinai *kultūrinė* darbininkų organizacija³⁵.

²⁹ K. Ambrozaitis, „Iš darbiečių įsikūrimo ir veikimo istorijos“, in: *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 3–4.

³⁰ *Darbo žmonių kalendorius 1928 metams*, Kaunas, 1928, p. 34–35.

³¹ A. Gričius, „Žmogus legenda“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 17, p. 2; „Jaunoji karta“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 46, p. 6 ir kt.

³² J. Meilionietis, „Katalikai ir momento reikalai“, *Rytas*, 1928, Nr. 58, p. 1; „Eiliniai KVC uždaviniai ir rūpesčiai“, *Rytas*, 1930, Nr. 232, p. 3–4 ir kt.

³³ VSD agento „Kelnius“ pranešimas, 1933 05 14, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669b, l. 277.

³⁴ *Darbo žmonių kalendorius 1928 metams*, Kaunas, 1928, p. 45.

³⁵ „Lietuvos Darbo Federacijos 10-asis suvažiavimas“, *Rytas*, 1932, Nr. 48, p. 2.

Vis dėlto šis sprendimas buvo labiau deklaratyvus pareiškimas, eilinis mėginimas atitraukti karo komendantų bei politinės policijos dėmesį nuo LDF. Nauji įstatatai liko neįregistruoti, o LDF vadovybė ir toliau veikė politiniame opoziciniame pogrindyje, kurstė visuomenę nepaklusti valdžiai, aktyviai dalyvavo slaptų, dažniausiai paskalomis remtų antivyriausybinų atsiliepimų leidimu³⁶, o tiesiogine veikla, t. y. darbininkų kultūriniu švietimu, nesirūpino³⁷. Federacijos paskelbimo kultūrine organizacija padariniai buvo dvejoji. Pirmiausia, buvo viltasi, kad toks sprendimas apsaugos LDF nuo dar didesnio politinio „persekiavimo“, tačiau po šio suvažiavimo susiskaldymas LDF viduje dar padidėjo. Dalis narių, vadovaujamų vieno LDF steigėjų, jos atstovo Seimuose A. Kardišausko, nė neketino atsisakyti politinės krypties³⁸. Nesutarimai tiek LDF viduje, tiek su katalikų srove, tiek su režimu didėjo, o tai tiesiogiai atsiliepė liūdnam LDF likimui.

LDF nusilpimą po 1926 m. perversmo lėmė išoriniai ir vidiniai veiksniai. Pirmuoju atveju – tai valdžios veiksmai, tiesiogiai riboję aktyvią veiklą. Antruoju – LDF vadovybės ir narių nesutarimai pasireiškė dėl federacijos statuso, dėl jos santykių su kitomis katalikų partijomis, katalikų organizacijomis ir siekiu labiau atsiriboti nuo Bažnyčios įtakos. Deklaruotas politinio veikimo atsisakymas, atsiribojusių nuo Katalikų Bažnyčios krikščionių darbininkų profesinių sąjungų steigimas, aktyvi veikla organizuojant darbininkijos jaunimą stūmė Darbo federaciją į katalikų visuomenės nepasitikėjimo šešėlį.

Lietuvos darbo jaunimo sąjunga (LDJS) ir konflikto katalikų politinėje srovėje aštrėjimas. 4-ojo dešimtmečio pradžioje darbo federacijai atsidūrus krizinėje padėtyje, reikėjo žūtbūt prisivilioti naujų narių ir mėginti atgaivinti žlungančią organizaciją. Jos dalis liko valstybės tarnybose ir buvo išbraukti iš narių sąrašų, kiti, nepatenkinti LDF vadovybės atsisky-

³⁶ VSD agento „Lapas“ pranešimas, 1932 04 18, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 517, l. 361; VSD agento „Lapas“ pranešimas, 1932 09 19, LCVA, f. 378 ap.10, b. 517, l. 384.

³⁷ 1932 m. priimti nauji LDF įstatatai taip ir liko neįregistruoti. LDF nevykdė beveik jokios veiklos, nes nuo 1932 m. iki reorganizacinio 1934 m. suvažiavimo dėl neveiklumo Kauno apskrityje buvo uždarytas 51 LDF skyrius, kiti nepalaikė ryšių su Centro valdyba. 1932–1934 m. laikotarpiu buvo surengti tik 6 valdybos posėdžiai (4 iš jų tada, kai federacijai laikinai vadovavo P. Dovydaitis 1934 m.). (Žr. P. Dielininkaitis, „Katalikų visuomenės skaudulių sanacija“, *Rytas*, 1934, Nr. 99, p. 3).

³⁸ VSD agento „Kelnius“ pranešimas, 1932 03 17, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669b, l. 182.

rimu nuo krikščionių demokratų, patys pasitraukė, tretį nerodė iniciatyvos įsirašyti į vos vegetuojančią federaciją. Vienintelis kelias buvo burti jaunosios kartos aktyvistus. Tačiau LDF, skirtingai nei kitos politinės partijos, neturėjo savų jaunimo organizacijų, kurios būtų ugdžiusios būsimojus federacijos kadrus. K. Ambrozaičio iniciatyva pradėta agitacinė kampanija pavasarininkų ir ateitininkų gretose norint iš jų formuoti būsimąją LDF aktyvą. „Nepasidalijimas“ katalikų jaunimu tapo precedentu iškilti į viešumą LDF ir katalikų isteblišmento konfliktui.

1932 m. pavasarį įvykęs LDF perorganizavimas į kultūrinę organizaciją turėjo slaptą tikslą. Visiems politiniams sluoksniams, nuo dešiniųjų iki komunistų, buvo aišku, kad tai tėra K. Ambrozaičio ir jo šalininkų manevras be kliūčių suburti sau palankų jaunimą ir turėti „disciplinuotą, jauną, energingą armiją“³⁹. Jei LDF būtų deklaravusi politines pretenzijas, vargu ar jai karo komendantai būtų leidę organizuoti kokią nors naują sąjungą. O apeinant valstybės administraciją K. Ambrozaičio iniciatyva 1932 m. kovo 4 d. buvo įsteigta Lietuvos darbo jaunimo sąjunga“ (LDJS)⁴⁰. Sąjungos vadovai buvo tie patys aktyvesni LDF veikėjai – K. Ambrozaitis, kun. K. Rankelė, V. Baniulis, J. Bernotas ir kt. Pradžioje, išskyrus tiesioginius LDF konkurentus LSDP, niekas į šios naujos organizacijos kūrimą nekreipė dėmesio. Tačiau LDJS pradėjus aktyvią kitų katalikiškų organizacijų bei katalikų partijų kritiką už pasyvumą ir gana sparčiai organizuojantis bei plečiantis⁴¹, ji sulaukė didelės katalikų opozicijos. Neigiamą reakciją lėmė

³⁹ „Spaudos apžvalga“, *Darbininkas*, 1932, Nr. 16, p. 2; „Žinios“, *Balsas*, 1932, Nr. 11, p. 194.

⁴⁰ 1932 03 04 įsteigta krikščionių darbininkų jaunimo organizacija buvo pavadinta „Lietuvos miestų jaunimo sąjunga „Darbas““, tačiau pirmajame suvažiavime tų pačių metų gegužės 26 d. pervadinta į „Lietuvos darbo jaunimo sąjungą“.

⁴¹ 4-ojo dešimtmečio pradžioje Valstybės saugumas beveik nefiksuodavo LDF ir kitų katalikų partijų susirinkimų ir apskritai veikimo. Įsikūrus LDJS, saugumas nuolat konstatuodavo apie naujų sąjungos skyrių („draugovių“) steigimąsi visoje Lietuvoje ir jos organizuojamus susirinkimus, posėdžius, renginius. Nors tikslų duomenų apie LDJS skyrius rasti nepavyko, tačiau žinoma, kad Kaune jų veikė apie 15, taip pat veikė skyriai Marijampolėje, Vilkaviškyje, Šakiuose, Šiauliuose, Panevėžyje, Telšiuose, Kaišiadoryse ir kt. Skyriuose paprastai būdavo apie 100–400 narių. LDJS veikimą iliustruoja šie faktai: Kauno apskrityje 1933 m. balandį LDJS padarė 10 susirinkimų, o kitos katalikų organizacijos po 1. Gegužės mėnesį LDJS suorganizavo 11 susirinkimų, o kitos tik po kelis. („Darbiečių veikimas“, *Rytas*, 1933, Nr.286, p.6; Kriminalinės policijos VI rajono 1933 metų kovo mėn. apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 180, 209; Valdininko J. Šabano raportas VSP viršininkui, 1933 11 20, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 478–481 ir kt.)

ne viena priežastis. Pirmiausia, LDJS ne tik atsisakė priklausyti KVC, koordinavusiam visų katalikiškų organizacijų veikimą, tačiau nevengė ir viešai kaltinti katalikus neveiklumu. Antra, demonstruodama prielankumą tautininkams, LDJS sukėlė įtarimų katalikams, kad sąjunga bus tautininkų finansuojama ir vykdys destruktinį darbą krikščionių demokratų gretose. Trečia, jos propaguojama ideologija pasižymėjo itin ryškiu tautiniu bei socialiniu radikalizmu, kas nesiderino su Katalikų Bažnyčios oficialia linija. Bet, svarbiausia, politinė katalikų srovė jautė, kad ilgainiui ji praras ir taip, palyginti su kairiosiomis srovėmis, menką įtaką tarp darbininkų.

K. Ambrozaitis sau palankų jaunimą mėgino organizuoti vos įvykus perversmui, kai LDF dar buvo Smetonos ir Voldemaro Vyriausybės rėmėja. Reikalą kurti naują krikščionių darbininkų jaunimo organizaciją LDF vadovybė aiškino tuo, kad nei pavasarininkai, nei ateitininkai savo programose neturėjo socialinių idėjų ir apskritai neturėjo jokios socialinio veikimo tarp darbininkų praktikos. K. Ambrozaitis mėgo kartoti, kad krikščioniškosiose organizacijose dominavo kultūrinis ir religinis veikimas, „teorija, o ne praktika“⁴². Ši pastaba taikliai apibūdino padėtį, kurioje 3-iajame dešimtmetyje buvo atsidūręs katalikų darbininkų jaunimas. Komunistai ir socialistai aktyviai veikė tarp jaunųjų darbininkų, o katalikų iniciatyvos šioje srityje nebuvo. Kita vertus, laikas kurti krikščionių jaunimo darbininkų organizaciją buvo pasirinktas labai netinkamas. LDF, atsiskyrusi nuo bendro katalikų kamieno, kėlė natūralų katalikų įtarimą, kad per tokią sąjungą bus norima atitraukti jaunimą į tautininkų gretas. Todėl K. Ambrozaitį mažai kas rėmė. 1927 m. rudenį LDF vadovybė specialiai sušauktame pasitarime su pavasarininkų vadais nesėkmingai siūlė sudaryti bendras darbo jaunimo ir pavasarininkų vadovybes, kurios remtųsi aktyvia socialinės praktikos programa. Nepasisėkus ir šiam mėginimui, darbo federacija nutarė eiti kitu keliu – per studentus ateitininikus. Tų pačių metų pabaigoje buvo suformuotas „veiklesniųjų“ studentų būrelis, kuris ilgainiui virto universiteto korporacija „Activitas“, turėjusia ryškų socialinio praktinio veikimo pobūdį. Tačiau ir jos katalikai nerėmė, atvirksčiai, dažnai net šmeižė, esą joje surinkti visi tautininkų šnipai bei provokatoriai. Ilgą laiką jos nepriėmė ir studentų ateitinininkų sąjunga⁴³. Tik

⁴² K. Ambrozaitis, „Iš darbiečių įsikūrimo ir veikimo istorijos“, *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 4.

⁴³ *Ibid.*, p. 8.

vėliau, užtarta P. Dovydaičio, korporacija pradėjo savo veikimą. Nors ji nepasizymėjo narių gausumu⁴⁴, tačiau gana aktyviai organizavo paskaitas socialinėmis temomis, darbo klausimais. Aktyvus veikimas ir socialinio teisingumo akcentavimas, ypač kai prasidėjo pasaulinė ekonominė krizė, patraukė daugiau šalininkų.

Nuo pirmųjų veikimo dienų LDJS deklaravo būsianti kultūrinė, profesinė lietuvių krikščionių darbininkų organizacija, neturinti jokių politinių ambicijų. LDJS veikimas buvo paremtas „mirties vardan idėjos“, „kovos“ frazeologija, kurią gana tiksliai atspindi vienas propagandinis LDJS eilėraštis: „Idėjai ir vadui gyvybę prisiekiam– /Už laisvę, brolybę kovot amžinai,/Ties kritusiais broliais nei verkt, nei liūdėti,/Bet kovą jų šventą kovoti toliau <...>“⁴⁵. Dažnai darbo jaunimo susirinkimuose buvo mėgstama kartoti, kad Lietuvai reikia: „Tyros sielos kovotojų. Kovotojų. Tylios krikščionybės nereikia, reikia drąsios ir kovojančios katalikybės“⁴⁶. Iš esmės LDJS „skelbė kovą“ socializmui ir bolševizmui, kurie esą buvo „vieno siaubo galvos, kuriomis tas siaubas ryja, naikina žmogaus turtą, žmogaus vertę ir žmogaus laisvę“⁴⁷. Darbo jaunimas užsibrėžė gražinti „darbo šventumą“, visuomenės meilę darbui, įskiepyti požiūrį, kad „teisę gyventi tik darbas suteikia, o kas gyvena be darbo, tas yra parazitas. Kas nedirba – tegul nevalgo, tegul ir negyvena“⁴⁸. Neretai jų vartojamoje frazeologijoje skambėjo šūkių, esą jie, jaunoji darbo liaudies karta, perims vadovavimą į savo rankas ir „sugriaus senojo buržuazinio pasaulio stabus“⁴⁹.

Tokius radikalius ir visuotinius lozungus apie „naujos visuomenės kūrybą“, „dvasinį ir ekonominį atsinaujinimą“ skelbė visa 4-ojo dešimtmečio Europa, pradedant fašistais ir baigiant komunistais. Europos krikščionių darbininkų organizacijos taip pat neatsiliko nuo laiko dvasios. Pavyzdžiui,

⁴⁴ 1930 m. korporacija turėjo tik 23 narius. Kriminalinės policijos Agentūros skyriaus vedėjo B. Vėžio 1930 m. spalio mėn. politinių partijų veikimo santrauka, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 589, l. 13).

⁴⁵ „Tik darbiečiai...“ in: *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 24.

⁴⁶ Lietuvos darbo jaunimo sąjungos I-asis suvažiavimas, *Darbininkas*, 1932, Nr. 23, p. 2.

⁴⁷ K. Ambrozaitis, „Darbiečių kelias“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 48, p. 3.

⁴⁸ K. Ambrozaitis, „Darbo Jaunimo social.-profesiniuose kursuose skaityta paskaita“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 10, p. 3–4.

⁴⁹ „Jaunimas ir gyvenimas“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 21, p. 1.

Olandijos katalikų darbininkai plėtojo kampaniją dėl industrinio, kultūrinio ir net religinio gyvenimo reformavimo, Prancūzijos katalikai 1936 m. paskelbė savo planą-viziją apie krikščioniškąją ateities Prancūziją, Šveicarijos katalikų bei protestantų darbininkai dominavo įvairiose „ekonominio atsinaujinimo“ organizacijose ir pan.⁵⁰ Lietuvoje ne tik LDJS, tačiau ir vadinamieji katalikai kultūrininkai J. Keliuotis, A. Maceina ir kiti skelbė ne mažiau revoliucingas idėjas apie viso Bažnyčios turto išdalijimą vargšams ir pan.⁵¹ Jaunoji tautininkų karta taip pat buvo įelektrinta lozungų: „dabar arba niekada“, „mes arba niekas kitas“⁵². Tad ir tie „radikalieji“ LDJS šūkiiai nebuvo originalūs Lietuvos ar Europos kontekste. Toks „radikalizmas“ nebuvo pagrindinė ir konflikto su katalikų srove priežastis.

Kaip ir kiti radikalieji judėjimai, LDJS neturėjo aiškiai suformuluotos veikimo programos. Garsiai skalambydami apie socialinį teisingumą, apie darbininkų padėties gerinimo svarbą, LDJS nariai neturėjo vienos veikimo linijos. Tai lėmė, kad jų šūkiiai dažnai prieštaravo vienas kitam. Vieni propagavo luomų solidarumą, kiti skelbė ultimatumus inteligentijai ir turtingiesiems⁵³. Vienur visi Lietuvos katalikai raginami būti vieningi, kitur – gąsdinama proletariato dominavimu⁵⁴. LDJS, itin smarkiai kritikuo-dama socializmą, nevengdavo savęs įvardyti „krikščionimis socialistais“ ar net „krikščionimis komunistais“. Darbiečių spaudoje atsirasdavo vietos socializmo teoretikų citatoms, neretai buvo deklaruojamos simpatijos kairiesiems: „*Socialistų šmeižti mums netenka, nes mes visai atovirai priimam šviesiąsias socializmo idėjas ir daugelio idealistų socialistų tarpe turime savo*

⁵⁰ P. M. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*, London, 1957, p. 216–217.

⁵¹ 1936 m. KVC konferencijoje A. Maceinos lūpomis nuskambėjęs Bažnyčios turtų reformos klausimas sukėlė tikrą šoką dvasinei vadovybei. A. Maceina paskaitoje apie socialinį teisingumą teigė: „Bažnyčia turi nemaža turtų, bažnyčiose blizga auksas ir brangenybės, o gyvenime yra daug vargšų, daug vargo ir skurdo. Ar nevertėtų Bažnyčiai pasiekti valstybės pavyzdžiu ir savo žemes išdalinti vargšams. <...> Bažnyčių brangenybes taip pat reiktų paaukoti vargšams, nes Dievą garbinti galima ir be aukso bei šilkų“ (VSP Kauno apygardos apžvalga, 1936 m. gruodis, LCVA, 378, ap. 3, b. 4541, l. 21–22).

⁵² A. Svarauskas, M. Tamošaitis, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, *Istorija*, 2007, Nr. 68.

⁵³ „Veidas be kaukės“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 11, p. 1.

⁵⁴ K. Ambrozaitis, „Darbo Jaunimo social.-profesiniuose kursuose skaityta paskaita“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 10, p. 3–4.

širdingų rėmėjų ir mes jais džiaugiamės ir didžiuojamės“⁵⁵ (išskirta – A. S.). Įvairiuose susirinkimuose LDJS vadovybė ragino jaunąją katalikų kartą suartėti ir bendradarbiauti su darbininkais ir „kurti taip vadinamą katalikišką komunizmą, kad juos [darbininkus] atitraukus nuo tikrų komunistų įtakos“⁵⁶ (išskirta – A. S.). Tokios revoliucinės ir nepriimtinos Lietuvos Katalikų Bažnyčiai idėjos taip pat buvo perimtos iš Vakarų Europos krikščionių darbininkų organizacijų. Po pasaulinės ekonominės krizės Vakaruose buvo pastebimas krikščionių darbininkų doktrinos ir socialistinių idėjų suartėjimo procesas, kurį būtų galima įvardyti „religiniu socializmu“. Labiau industriškai pažengusiose Vakarų Europos valstybėse krikščionys darbininkai 4-ajame dešimtmetyje ėmė pripažinti planavimo, nuosavybės padalijimo socialistinių idėjų svarbą. O socialistai, ilgainiui pamatę komunizmo žiaurumus Sovietų Sąjungoje, atvėso ir jau ne taip karštai propagavo klasių kovos, proletariato diktatūros principus, ėmė akcentuoti ir gerbti individo saviraišką⁵⁷.

LDJS tokias revoliucines Katalikų Bažnyčios požiūriu idėjas mėgino derinti ir su nacionalizmu. O tai sukėlė dar didesnę įtampą katalikų srovėje. Tačiau, kai Lietuvoje užvirė kova tarp dviejų principų – „Dievui ir Tėvynei“ ar „Tėvynei ir Dievui“ – K. Ambrozaitis kategoriškai nusprendė, kad LDJS esanti ir bus „tautiškai krikščioniška organizacija“, ir pažadėjo, kad LDJS pastangomis darbo jaunimas dirbs „tautinį valstybinį darbą“⁵⁸. Prielankumą tautininkams rodo tai, jog 1935 m. LDJS suvažiavime buvo priimtas nutarimas kurti naują „tautinio pobūdžio“ suaugusiųjų vyrų organizaciją, paremtą LDJS idėjiniais pagrindais. Jei ne Suvalkijos ūkininkų streikai, matyt, nutarimas būtų buvęs įgyvendintas, nes K. Ambrozaitis buvo pradėjęs kurti tokios organizacijos programą, buvo sugalvotas ir pavadinimas – „Tautinė Socialistinė Krikščionių Darbininkų Sąjunga“⁵⁹.

Radikali socialistinė ir nacionalistinė LDJS laikysena sukėlė sumaištį ir pačioje sąjungoje, nes į ją įstojo daug ideologiškai neaiškaus „elemento“,

⁵⁵ „Ką jie mato ir kas mes esame“, *Darbo jaunimas*, 1935, Nr. 7, p. 4.

⁵⁶ VSD agento „Kirlys“ pranešimas, 1933 04 06, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 271.

⁵⁷ P.M. Forgarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*, London, 1957, p. 218.

⁵⁸ Valdininko J. Šabano raportas VSP viršininkui, 1933 11 20, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 474–475.

⁵⁹ „Ar bus įsteigta nauja darbininkų organizacija“, *Darbo jaunimas*, 1935, Nr. 7, p. 4.

komunistų. Nors komunizmas buvo aršiausias LDF ir LDJS priešas, tačiau LKP, remdamasi Kominterno VII kongreso nutarimais, turėjo infiltruotis į krikščionių (ir ne tik) darbininkų judėjimą ir vykdyti ardomąją darbą iš vidaus. Situacijos rimtumą ir komunistinio elemento veikimo mastą rodo faktas, kad darbo jaunimo susirinkimuose LDJS vadovybė nuolat perspėdavo, jog gresia komunistinis pavojus, pateikdavo net specialias instrukcijas, kaip atskirti „bakterijas komunistus“ ir šalinti jas iš narių⁶⁰. Spauldoje skelbdavo ir įspėdavo apie savavališkų ir nelegalių LDJS skyrių steigimąsi⁶¹. Šiais sumetimais buvo uždarytas ar suspenduotas ne vienas LDJS skyrius, o už komunizmo propagavimą išmestas ne vienas atskirų skyrių vadovas⁶². Geriausiai sunkią LDJS padėtį šioje srityje rodo faktas, kad vienas pagrindinių ir aktyviausių LDJS veikėjų, centro valdybos narys J. Bernotas praeityje buvo aktyvus komunistų veikėjas, o dabar persivertęs ir tapęs kataliku, vienu aršiausių KAK⁶³ akcijos lyderių⁶⁴.

Šiaip ar taip, nors ir turėdama sunkumų dėl komunistinio veikimo, LDJS ilgą laiką didesnių trukdymų iš Valstybės saugumo nepatyrė. Tik 1936 m. pabaigoje, kilus įtarimams dėl „nepalankaus LDJS veikimo dabartiniame režime“, VSD pradėjo fiksuoti medžiagą apie sąjungos narių veiklą, viešas kalbas, nuotaikas⁶⁵. Paradoksalu, tačiau didžiausia įtampa tvyrojo tik santykiuose su katalikų politiniais vadais ir katalikų organizacijomis. 1933 m. LDJS suvažiavime patvirtinus autoritarizmo principą, t. y. sąjungos vadui K. Ambrozaičiui suteikus vienvaldžio lyderio įgaliojimus, iš LDJS rėmėjų pasitraukė P. Dovydaitis – vienintelis, savo autoritetu gebėjęs švelninti konfliktą su katalikais. Po jo pasitraukimo nesutarimai iš kilo į viešumą su visomis smulkmenomis. Įvairiuose susirinkimuose, su-

⁶⁰ „Priešų veikimas mūsų sąjungoj ir mūsų uždaviniai“, in: *Darbo Jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 45–51.

⁶¹ „Visam Lietuvos darbo jaunimui“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 8, p. 2.

⁶² Valdininko J. Šabano raportas VSP viršininkui, 1933 11 20, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 478–481; VSD agento „Gilutis“ pranešimas, 1937 02 07, LCVA, f. 438, ap.1, b. 686, l. 262 ir kt.

⁶³ KAK – „Katalikų akcijos komitetas“, leidęs katalikų visuomenei slaptus, dažnai paskalomis paremtus bei kurstančius neklausyti A. Smetonos valdžios informacinius biuletenius.

⁶⁴ „Pasikalbėjimas su K. Ambrozaičiu“, *Darbininkas*, 1932, Nr. 49, p. 1.

⁶⁵ 1936 12 10 VSD biuletenis Nr. 272, LCVA, f. 378, ap.10, b. 88a, t. 2, l. 413.

važiavimuose, polemikoje spaudoje abi pusės žarstėsi kaltinimais – LDJS vadovybė P. Kuraitį, P. Dielininkaitį, studentus ateitininkus, KVC veiklą ne kartą prilygino komunistų veiklai, kaltino, kad jų apsnūdimas pastūmėjo daugiau darbininkų į ateizmą nei socialistai ir pan.⁶⁶ Kita pusė į tai atsakė kaltinimais dėl katalikų visuomenės skaldymo, prielankumo tautininkams, darbo federacijos sužlugdymo, K. Ambrozaičio finansinių aferų, o LDJS įsteigimą pavadino K. Ambrozaičio „smogiamosiomis dalimis“⁶⁷. Konfliktas truko iki pat LDJS uždarymo 1936 m. pabaigoje.

Ilgainiui nuo žodžių mūšio pereita prie veiksmų. K. Ambrozaitis, J. Bernotas skambiai pareiškė, kad ateitininkai ir KVC veikia komunistiniais metodais, ir paskelbė juos didžiausiais LDJS priešais⁶⁸. Tada katalikų vadovybė nusprendė žūtbutį išmesti K. Ambrozaitį ir jo šalininkus iš LDJS ir iš LDF, perimti iš jų rankų „Darbininko“ leidimą ir apskritai išstumti juos į katalikų veikimo užribį. Nuo 1933 m. katalikų srovės puolimas buvo nukreiptas ne į LDJS ar LDF, tačiau tiesiogiai į jų vadovus. Dominavo tie patys minėti kaltinimai, aktyviai plėtojama „antiambrozaičio ir co“ kampanija skyriuose davė rezultatų ir dalis LDJS skyrių atsisakė remti esamus vadovus. Jų veikimas buvo suspenduotas, o skyrių valdybos arba pašalintos, arba pačios pasišalino iš sąjungos⁶⁹.

LDJS Centro valdyba taip pat buvo pasiskirsčiusi į K. Ambrozaičio šalininkus ir priešininkus. Pastarieji, t. y. studentai ateitininkai, vadovaujami KVC vadų ir jaunųjų katalikų, jau 1933 m. pradžioje mėgino nuteikti kitus valdybos narius prieš K. Ambrozaitį, o kai to padaryti nepavyko, patys buvo nušalinti. Panašus mėginimas „nuversti“ nepaklusnų sąjungos vadą ir jo šalininkus įvyko tų pačių metų lapkritį vykusiame LDJS suvažiavime. Čia proambrozaitiškai vadovybei pradėjus pakiliai kalbėti apie reikšmin-

⁶⁶ K. Rankelė, „Nelok, nevok, nežiopsok“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 40, p. 1; J. Bernotas, „Kova prieš darbo jaunimą Lietuvoje“, *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 55–63 ir kt.

⁶⁷ P. Dovydaitis, „Paaiškėjo, kas yra dr. K. Ambrozaitis“, *Darbininkas*, 1934, Nr. 21, p. 2; LKDS vicepirmininko P. Dielininkaičio pranešimas 1935 m. KVC konferencijoje, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 115.

⁶⁸ Valdininko J. Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1934 01 15, *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 10; J. Bernotas, „Kova prieš darbo jaunimą Lietuvoje“, *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 60–63.

⁶⁹ Valdininko J. Šabano raportas VSP viršininkui, 1933 11 20, *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 477.

gą darbo jaunimo indėlį į kovą su komunizmu, sveikinant ir cituojant „tautos vado“ A. Smetonos mintis apie patriotiškumą, besidžiaugiant LDJS skyrių gausėjimu, netikėtai revizijos komisijos pirmininkas studentas ateitininkas Ladyga sudrumstė šventinę nuotaiką apkaltindamas visą LDJS vadovybę neatsakingumu tvarkant buhalterinius sąjungos reikalus bei negražintomis skolomis. Taip pat priminė apie neteisėtus narių šalinimus iš LDJS skyrių ir pastarųjų veiklos varžymus. Jo kalba nebaigus pranešimo buvo pertraukta K. Ambrozaičio ir daugiau žodis jam nebuvo suteiktas. Atsakydami į tai, antiambrozaitiškai nusiteikę nariai viduryje suvažiavimo posėdžio išėjo iš salės, o vėliau ir iš valdybos, teigdami: „Jei jūs nenorit, kad studentai ateitininkai pas jus dirbtų, tai mes galim jau ryt neateiti. Jūs su pagieža žiūrit į studentus ateitininkus“⁷⁰. K. Ambrozaičio šalininkai entuziastingai sutiko žinią apie ateitininkų pasitraukimą iš LDJS ir, kaip buvo būdinga sąjungos veikimui, suvažiavimą pabaigė kun. K. Rankelės kreipimusi į K. Ambrozaitį: „Vade, vesk mus į darbą ir šviesesnę ateitį“⁷¹.

Suvažiavime iškilo klausimas, kad po ateitininkų pašalinimo gali pablogėti santykiai su Bažnyčios vadovybe. Dėl to per daug nesisielota, esą tų simpatijų darbo jaunimui visai nereikia, nes LDJS savo veikimą rems „darbu ir jėga“⁷². Tačiau įtampą padidino kunigo K. Rankelės kaltinimai, mesti KVC vadovybei dėl „tūpčiojimo“, „lojimo“, „žiopsojimo“ ir pan.⁷³ Po tokių akibrokštų, katalikų veikimo vadovybė apskundė radikalųjį kunigą bažnytinei vyresnybei ir dėl to kun. K. Rankelė 1934 m. pradžioje iš Kauno buvo išsiųstas dirbti pastoracinio darbo į Panevėžio apskritį⁷⁴. Išleistuvių proga surengtame LDJS susirinkime K. Ambrozaitis pasakė, kad du didžiausi sąjungos priešai – tai studentai ateitininkai ir komunistai ir paskelbė jiems kovą. Kun. K. Rankelei buvo įteikta ilga medinė lazda su sidabrine lentele, kurioje buvo išgraviruoti žodžiai: „Idėjos šunims“⁷⁵;

⁷⁰ *Ibid.*, l. 480–483.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² *Ibid.*

⁷³ K. Rankelė, „Nevok. Nelok. Nežiopsok“, *Darbininkas*, 1933, Nr. 40, p. 1.

⁷⁴ Valdininko J. Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1934 01 15, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 4–7.

⁷⁵ V. Baniulis, „Mes palydim“, *Darbininkas*, 1934, Nr. 3, p. 2.

lazda buvo skirta „blogiems“ katalikams mušti. Saugumo agentas, stebėjęs susirinkimą, savo raporte taikliai konstatavo, kad santykiai tarp LDJS ir kitų katalikų organizacijų galutinai paio ir artimiausiu laiku nėra įmanomi jokie bendradarbiavimo ryšiai⁷⁶. Iškėlus kun. K. Rankelę į provinciją, Darbo jaunimo sąjungai nebuvo paskirtas joks „dvasios vadas“, o juos turėjo turėti visos katalikų organizacijos; taigi dvasininkai pradėjo boikotuoti nepaklusniąją organizaciją. Atsakydama į tai, LDJS vadovybė nutarė pasukti sąjungos vairą akonfesinės darbininkų organizacijos keliu ir savo nariams suteikė „laisvas religinio veikimo sąlygas“⁷⁷. Tokiai radikaliai taktikai nepritarė ir P. Dovydaitis, vienintelis LDJS ir likusios katalikų visuomenės taikintojas; dėl to jis buvo pašalintas iš LDJS garbės narių. Atsakydami į tai, universiteto studentai ateitininkai išbraukė K. Ambrozaitį iš visų korporacijų narių sąrašų⁷⁸, o nuo 1934 m. vienintelė LDJS atrama universitete – korporacija „Activitas“ – taip pat atsiribojo nuo darbo jaunimo ir K. Ambrozaičio⁷⁹.

Priremta prie sienos, LDJS vadovybė neturėjo šansų išlaikyti sąjungos. Izoliuota nuo katalikų paramos, LDJS neturėjo ir tautininkų palaišymo, nes tokia jiems ji nebuvo nei naudinga, nei reikalinga. Ilgainiui darbo jaunimo sąjungos skyrių veikimas pradėjo silpnėti, o dauguma jos atstovų ėmė tolti nuo K. Ambrozaičio. Katalikų srovės spaudimas, Suvalkijos ūkininkų streikai ir 1936 m. Draugijų įstatymas didesnių perspektyvų LDJS veikimui nesuteikė. Paskutinį LDJS gyvavimo tašką padėjo 1936 m. birželio 15 d. sąjungos nario A. Kranausko įvykdytas lentspūvės, kurioje jis dirbo, savininko nužudymas ir po to – jo paties savižudybė. A. Kranausko laidotuves komunistai panaudojo antivalstybinei daugiatūkstantinei demonstracijai. Kiek vėliau panašus incidentas įvyko dar su viena LDJS nare – B. Kurauskaite, kuri, paveikta komunistinės propagandos, nusinuodijo. Todėl vidaus reikalų ministras J. Čaplikas, pasiremdamas šiais motyvais bei pretekstu, kad į sąjungą plūsta vis daugiau

⁷⁶ Valdininko J. Šabano raportas VSP Kauno apygardos viršininkui, 1934 01 15, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 12.

⁷⁷ K. Ambrozaitis, „Iš darbiečių įsikūrimo ir veikimo istorijos“, in: *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 14.

⁷⁸ VSD agento „Stasys“ pranešimas, 1934 04 14, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 326.

⁷⁹ K. Ambrozaitis, „Iš darbiečių įsikūrimo ir veikimo istorijos“, in: *Darbo jaunimas. Darbiečių metraštis ir kalendorius*, 1936, p. 14

„ideologiškai neaiškaus elemento“, 1936 m. gruodžio 23 d. ją likvidavo⁸⁰.

Likęs generolu be armijos K. Ambrozaitis dar mėgino stabdyti buvusių LDJS skyrių masišką jungimąsi prie oponentų. Jis desperatiškai stengėsi kelti sąmyšį steigiamuosiuose susirinkimuose⁸¹. Tačiau jo pastangos liko bergždžios. Dauguma darbiečių patys prašėsi priimami į P. Dielininkaičio ir P. Dovydaičio vadovaujamą LKDS ir be didesnių ginčų sutiko atsikratyti K. Ambrozaičio bei negausių jo rėmėjų globos⁸². Net didžiausias K. Ambrozaičio šalininkas, buvęs griežčiausias P. Dielininkaičio kritikas J. Bernotas po LDJS uždarymo nusisuko nuo buvusio darbo jaunimo „vado“ ir pasiūlė K. Ambrozaitį „išėsti“, kad tik būtų priimtas į LKDS⁸³. J. Bernoto perėjimas į oponentų stovyklą galutinai numalšino net menkiausias K. Ambrozaičio iliuzijas pakovoti su P. Dielininkaičiu (mat būdamas LDJS centro valdybos narys, J. Bernotas turėjo ganėtinai kompromituojančios slaptos medžiagos apie K. Ambrozaitį ir jo veiklą LDJS). Ne veltui P. Dielininkaitis, neklausydamas kitų LKDS narių neigiamų atsiliepimų apie J. Bernotą, jį priėmė į LKDS ir pradžioje net teikė nedidelę materialinę paramą pragyvenimui. 1937 m. P. Dielininkaitis retkarčiais pasigirdavo gavęs nemažą pluoštą dokumentų, galinčių galutinai „nužudyti“ K. Ambrozaitį⁸⁴.

Taip liūdnai pasibaigusi Darbo jaunimo sąjungos istorija privertė K. Ambrozaitį pasišalinti iš visuomeninės veiklos akiračių. Būtent LDJS buvo viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių 1934 m. buvo nušalinta Darbo federacijos vadovybė, o pati organizacija pertvarkyta į Krikščionių darbininkų sąjungą.

Konflikto kulminacija. LDF reorganizacijos klausimas. Priežastis, kodėl LDF vadovybė, nors ir griežtai kritikuojanči katalikus, gebėjo palyginti ilgai išsilaikyti, sietina su P. Dovydaičio autoritetu katalikų visuomenėje. Seimų laikais priklausydamas krikščionims demokratams, jis į Darbo federacijos gretas buvo įtrauktas tik 1927 m., t. y. tada, kai nebuvo perrinktas

⁸⁰ „Kodėl uždaryta Darbo Jaunimo S-ga“, *Darbininkas*, 1937, Nr. 1, p. 2.

⁸¹ VSD agentūrinis pranešimas, 1937 03 09, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 271.

⁸² VSD agento „Sprindys“ pranešimas 1936 11 13, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 209; VSD agento „Juodis“ pranešimas, 1936 10 14, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 202 ir kt.

⁸³ VSD agento pranešimas, 1936 11 27, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 221.

⁸⁴ VSD agento „Juodis“ pranešimas, 1937 01 12, *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 669, l. 443.

ateitininkų vadu. Pasak J. Girniaus, situacija susiklostė paradoksaliai, mat pagrindinis motyvas, lėmęs tai, kad jis nebuvo išrinktas į ateitininkų vadovybę, buvo baiminimasis jo ryšių su K. Ambrozaičiu. Tačiau dėl to, kad nebuvo išrinktas ateitininkų vadovu, P. Dovydaitis liko apskritai be pareigų ir tai savaime jį pastūmėjo į K. Ambrozaičio aplinką, kur jis rado naują veiklos lauką – darbininkus⁸⁵. Savo ruožtu K. Ambrozaičio vadovaujamai LDF, kuri 1927 m. nepasitraukė su likusiomis katalikų partijomis į opoziciją, P. Dovydaitis buvo reikalingas kaip savotiškas stabilumo garantas, turėjęs tarpininkauti LDF palaikant santykius su LKDP, LŪS ir katalikų visuomene.

Nors po valstybės perversmo santykiai tarp LDF ir kito katalikų istebliškumo buvo nuolat įtempti, tačiau P. Dovydaitis stengėsi juos švelninti. Jo iniciatyva 1930 m. pavasarį įkurta Darbo federacijos interesams universitete atstovavusi „Activitas“ korporacija, jis mėgino K. Ambrozaitį įtraukti į VDU Teologijos ir filosofijos fakultetą dėstytoju ir pan. Už tai P. Dovydaitis 1928, 1930, 1932 m. buvo renkamas LDF vicepirmininku. Jis net su dideliu entuziazmu sutiko mintį apie LDJS steigimą, pradžioje ją rėmė ir buvo sąjungos centro valdybos narys⁸⁶.

Tačiau K. Ambrozaičio asmeninės ambicijos, noras vadovauti, išlikti savarankiškam bei aštri katalikų srovės kritika nuteikė prieš jį asmeniškai, prieš Darbo federaciją ir Darbo jaunimo sąjungą didžiąją dalį katalikų. 1934 m. P. Dovydaitis, neiškentęs K. Ambrozaičio išsišokimų, iš jo rėmėjų pasitraukė. Susidarė dvi tarpusavyje kovojančios katalikų stovyklos – vienos jų lyderiai buvo K. Ambrozaitis, kun. K. Rankelė ir V. Baniulis, kitai priklausė P. Dielininkaitis, P. Dovydaitis, J. Katilius; pastaruosius rėmė didžioji dalis katalikų visuomenės. Nors senieji LKDP vadai (M. Krupavičius, L. Bistras ir kt.) neigiamai vertino LDF savarankiškumo siekius, tačiau K. Ambrozaičio atžvilgiu laikėsi gana rezervuoti. Valstiečiai liaudininkai K. Ambrozaitį kaltino perbėgėliškumu; jie teigė, kad K. Ambrozaitis, pradžioje kovojęs už „radikalųjį demokratizmą“, vėliau norėjo „palenkti visus savo valiai“, o paskutiniuoju metu, esą kalba apie „tautinę vienybę“⁸⁷. Tačiau įdomiausia, kad tautininkai apie K. Ambrozaitį ar jo

⁸⁵ J. Girnius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, p. 452.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 456.

⁸⁷ „Spaudos apžvalga“, *Darbininkas*, 1935, Nr. 9, p. 3.

vadovaujamas organizacijas neigiamai neatsiliepdavo, atvirkščiai, kartais leisdavo jam išsakyti savo nuomonę valdžios oficioze „Lietuvos aidas“. Toks K. Ambrozaičio flirtas su tautininkais ir jo nenoras laikytis bendros katalikų srovės krypties labiausiai ir pykino katalikus. 1934 m. P. Dovydaitis viešai išliejo ilgus metus prieš K. Ambrozaitį kaupią pyktį, išvardydamas pagrindines jo „nuodėmes“, t. y. kad jis visai numarinęs Darbo federaciją, jos spaudos organą įklampinęs į tūkstantines skolas, pats esą turėjęs tūkstančius litų skolų federacijai, Darbo jaunimo sąjungą pavertęs asmenine šmeižikiška organizacija ir, kas svarbiausia, K. Ambrozaitis „ieškojęs prieglaudos pas tautininkus“⁸⁸.

Katalikai kūrė planus, kaip neutralizuoti K. Ambrozaičio akibrokštus. Pradžioje nesėkmingai mėginta pašalinti jį iš Darbo jaunimo sąjungos vadovybės, vėliau bandyta skusti bažnytinei vyresnybei ir galiausiai nuspręsta „išsišokėlius“ pašalinti iš darbo federacijos. 1933 m. pabaigoje ir 1934 m. pradžioje P. Dielininkaičio ir P. Dovydaičio iniciatyva buvo suorganizuoti keli slapti pasitarimai su katalikų vadovybe ir studentais ateitininkais; tada nutarta reorganizuoti LDF į LKDS, o K. Ambrozaitį apskritai nušalinti nuo katalikų organizacinės veiklos⁸⁹. Laikas tam buvo parankus, nes netrukus turėjo įvykti metinis LDF skyrių atstovų suvažiavimas. Taigi P. Dielininkaitis, tuometinis Ateitininkų sąjungos centro valdybos pirmininkas, ėmėsi plačios „antiambrozaitiškos“ kampanijos tarp studentų. Tai pavyko. Valstybės saugumas netrukus konstatavo, kad K. Ambrozaitis beveik prarado populiarumą tarp katalikų jaunimo⁹⁰. Kaip tik tuo metu, 1934 m. vasarį, P. Dovydaitis perėmė į savo rankas bankrutuojantį „Darbininką“, taip atimdamas iš K. Ambrozaičio stovyklos visuomenės informavimo tribūną. P. Dovydaičiui tapus pagrindiniu „Darbininko“ leidėju, jo puslapiuose atsirado J. Keliuočio, S. Ylos ir kitų katalikų autoritetų straipsnių, kurie formavo skaitytojų opinią apie būtinas Darbo federacijos ir jos vadovybės permainas. Iš „Darbininko“ puslapių išnyko karinga Darbo jaunimo sąjungos frazeologija.

Taigi suvažiavimui pasirengta kruopščiai. Todėl 1934 m. balandžio 15 d. LDF metinė konferencija vyko pagal P. Dielininkaičio ir P. Dovydai-

⁸⁸ P. Dovydaitis, „Paiškėjo, kas yra dr. K. Ambrozaitis“, *Darbininkas*, 1934, Nr. 21, p. 2.

⁸⁹ VSD agentūrinis pranešimas, 1934 02 08, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 36.

⁹⁰ „L. Krikšč. Darb. Sąj. Centro valdyba“, *Darbininkas*, 1934, Nr. 16, p. 1.

čio scenarijų. Nors suvažiavime dalyvavo apie 300 dalyvių, tačiau tik apie 70 iš jų buvo tikrieji LDF nariai, kiti buvo „antiambrozaitiškai“ nusiteikę ateitininkai ir pradėję dvejoti K. Ambrozaičio autoritetu darbo jaunimo atstovai. Pats LDF pirmininkas K. Ambrozaitis dėl neaiškių priešasčių dar vasario mėnesį laikinai pirmininko pareigas buvo perleidęs P. Dovydaičiui, kuris nemažai lėmė, kad tarp suvažiavimo dalyvių dominuotų jo ir P. Dielininkaičio šalininkai. Audringose diskusijose vienas po kito kalbėtojais kaltino K. Ambrozaitį, kad jis nesirūpina federacijos veikla, jos spaudos organu, „flirtuoja“ su tautininkais, skaldo katalikų visuomenę ir pan. Tad nenuostabu, kad išrinktoje naujojoje federacijos vadovybėje jam vietos nebeliko, o pati organizacija suvažiavime buvo pavadinta Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga⁹¹. Pagrindinė priežastis, lėmusi pavadinimo keitimą, buvo noras atsisakyti visų sąsajų su susikompromitavusiu Darbo federacijos vardu. Parengtuose LKDS įstatuose jai numatyta kultūrinė ir profesinė krikščionių darbininkų organizacijos veikla, nieko bendra neturinti su politiniu veikimu. Į naująją valdybą buvo išrinkti – pirmininku P. Dovydaitis, vicepirmininku P. Dielininkaitis, išdininku J. Katilius, sekretoriumi studentas K. Mockus. Vėliau į LKDS valdybą išrinktas ir A. Maceina⁹².

Suvažiavimo metu K. Ambrozaičiui ir keliems jo šalininkams nebuvo leista ilgiau kalbėti: tik pradėjusius juos pertraukdavo opoziciškai nusiteikę suvažiavimo dalyviai. Pasipiktinęs, kad su juo buvo „susidorota“, K. Ambrozaitis taip lengvai pasiduoti neketino. Iš karto po suvažiavimo jis mėgino suburti savo artimiausius rėmėjus, kuriems nurodė neklausyti naujosios LKDS organizacijos vadų, nes esą tos organizacijos steigimas buvęs „sufabrikuotas“, ir ragino visus, kurie nepaklūsta Darbo jaunimo sąjungos drausmei, t. y. jam asmeniškai, „vyti velniop“⁹³. Dar po poros dienų Vyriausybės oficioze netikėtai pasirodė gana išsami informacija apie LDF–LKDS suvažiavimą ir neva neteisėtai įvykusius valdybos rinkimus, o pagrindinė priežastis, kodėl iš valdybos buvo „išmestas“ K. Ambrozaitis, nurodyta ta, kad steigiamą Darbo jaunimo sąjungą ir kad K. Ambrozaitis norįs „atpalaiduoti“ darbininkus nuo „klebonų“

⁹¹ VSP Kauno apygardos valdininko J. Šabano raportas, 1934 04 16, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 298.

⁹² *Ibid.*

⁹³ VSD agentūrinis pranešimas, 1934 05 16, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 42.

įtakos. Tai esą nepatikę KVC, todėl su K. Ambrozaičiu ir susidorota⁹⁴. Keisčiausia, kad suvažiavimo dalyviai neįsileido į susirinkimą nė vieno žurnalisto, tad naujajai LKDS vadovybei tapo aišku, jog šią informaciją „Lietuvos aidui“ pateikė pasipiktinęs K. Ambrozaitis. Netrukus „Ryte“ ir „Darbininke“ atsakymą pateikė P. Dielininkaitis ir P. Dovydaitis. Jie teigė, kad K. Ambrozaitis esąs „KAK“iško tipo veikimo metodų čempionas“ ir piktinosi oficiozo užimta K. Ambrozaičio gynimo pozicija: „Kai taip kantri katalikų visuomenė ramiai ir ryžtingai valosi nuo *avantiūristinę taktiką praktikuojančių elementų* (kursyvas – A. S.), tai „Lietuvos aidas“ kaip tik visu smarkumu puola ypač ateitininkus, darydamas didvyriais ir kankiniais tuos asmenis, kurių skelbiami ir praktikuojami metodai kaip tik ir sudaro praeities katalikų visuomeninio veikimo nelemtus šešėlius“⁹⁵. P. Dovydaitis dar pridėjo, kad būtinai reikėjo reorganizuoti LDF, nes ji ilgą laiką nerodė veikimo, merdėjo, buvo katalikų visuomenės „nepasitikėjimo šešėlyje“. Priekaištaudamas LDF vadovybei, jis nurodė, kad organizacija savo veiksmais „palengvino kai kam (tautininkams. – A. S.) įgyvendinti principą *divide et impera* (skaldyk ir valdyk)“, o pačią Darbo federaciją apibūdino kaip „žalio medžio apdžiūvusią šaką, kuri nors ir nebuvo nuo medžio kamieno atskirta, tačiau jai buvo aplupinėta žievė ir dėl to ji džiūvusi“⁹⁶.

Išprovokavęs spaudoje polemiką, K. Ambrozaitis, matyt, ilgainiui pradėjo gailėtis dėl tokio savo žingsnio, nes oponentai į tai atsakė visu smarkumu. Netrukus „Ryte“ buvo paskelbtas studentų ateitininkų viešas pareiškimas, kur K. Ambrozaitis apkaltintas „diktatūros“ principo įvedimu Darbo jaunimo sąjungoje ir nepakantumu skirtingoms nuomonėms⁹⁷. Panaši polemika ir abiejų šalių žarstymaisi kaltinimais spaudoje tęsėsi daugiau nei mėnesį. Pritrūkus argumentų kaltinimams, imta kelti ir praeities „nuodėmės“. P. Dielininkaitis viename straipsnių apkaltino K. Ambrozaitį Darbo federacijos finansų išsikvojimu ir net 45 000 litų

⁹⁴ „Nepaprastas įtempimas tarp ateitininkų ir darbiečių“, *Lietuvos aidas*, 1934, Nr. 86, p. 4; „Darbo federantų dalis atskyra?“, *Lietuvos aidas*, 1934, Nr. 88, p. 4.

⁹⁵ P. Dielininkaitis, „Visuomeninio mūsų gyvenimo paradoksai“, *Rytas*, 1934, Nr. 89, p. 3.

⁹⁶ P. Dovydaitis, „Suvažiavimui praėjus, neaiškumams išsisklaidžius“, *Darbininkas*, 1934, Nr. 16, p.1.

⁹⁷ „Dėl darbo jaunimo ir studentų“, *Rytas*, 1934, Nr. 105, p. 5.

skola federacijai⁹⁸. Tą patį patvirtino ir P. Dovydaitis bei J. Katilius⁹⁹. Po tokių kaltinimų žodžių mūšį spaudoje pakeitė teismų procesai. Išižeidęs K. Ambrozaitis savo oponentus patraukė teisminėn atsakomybėn. Teismų maratonas truko beveik dvejus metus, kol galiausiai į viešumą iškilus nemažai kontroversiškų detalių apie abiejų šalių veiksmus, susijusius su LDF finansais¹⁰⁰, bylos abipusiu susitarimu 1936 m. vasarą buvo nutrauktos¹⁰¹.

Tikėtina, kad konfliktas būtų trukęs ilgiau, jei taikintojo vaidmens nebūtų ėmęsis katalikų autoritetas M. Krupavičius. Nors jis nesižavėjo K. Ambrozaičio siekais veikti atskirai nuo katalikų srovės, tačiau stengėsi pristabdyti įsikarščiavusių P. Dovydaičio ir P. Dielininkaičio atakas prieš K. Ambrozaitį. M. Krupavičius pokalbiuose abejojo, ar toks puolimas duos kokios naudos, greičiau priešingai, galutinai suskaldys katalikų jėgas. Jis

⁹⁸ P. Dielininkaitis, „Katalikų visuomenės skaudulių sanacija“, *Rytas*, 1934, Nr. 99, p. 3; *ibid.*, Nr. 100, p. 5.

⁹⁹ „Žodžio aikštė. P. Dovydaičio viešas pareiškimas „Lietuvos aidui“, *Lietuvos aidas*, 1934, Nr. 114, p. 4.

¹⁰⁰ Dar parlamentiniu periodu, valdžioje esant LKDP blokui, Darbo federacijai priklausanti bendrovė „Laidas“ buvo įgijusi teisę tikrinti ir pakuoti per Kybartų pasienio muitinę siunčiamas prekes. Verslas buvo pelningas, todėl 1928 m., LDF tapus opozicine jėga tautininkams, A. Voldemaro iniciatyva leidimo verstis šiuo verslu „Laidas“ nebegavo. Valstybės kontrolei pradėjus tikrinti bendrovės finansus, paaiškėjo, kad buvo slepiami mokesčiai, gautas pelnas nebuvo deklaruojamas, o laikomas K. Ambrozaičio ir P. Jočio dispozicijoje. Pinigai buvo dingę. 1929 m. K. Ambrozaičiui kalint Varniuose, P. Dovydaitis, laikinai eidamas LDF pirmininko pareigas, privalėjo padengti visus išsikolinimus ir baudas, kurios siekė apie 30 000 litų. Skolos buvo padengtos 1931 m. pardavus dalį LDF nekilnojamojo turto. P. Dovydaičiui išpardavus LDF namus ir padengus skolas, Darbo federacijos kasoje dar liko apie 35 000 litų. Tačiau grįžęs iš įkalinimo K. Ambrozaitis įkalbėjo P. Dovydaitį investuoti šiuos pinigus į jo kartu su verslininku J. Kaplanu turimą naftos gabenimo verslą Klaipėdos uoste. P. Dovydaitis sutiko ir pinigus K. Ambrozaičiui paskolino, tačiau sutarties dėl nežinomų priežasčių nepasirašė. K. Ambrozaitis paliko tik skolos raštelį. Netrukus verslas bankrutavo, pinigai vėl dingo. 1934 m., K. Ambrozaičiui pradėjus konfliktuoti su katalikais, šis incidentas iškilo į viešumą. P. Dielininkaitis, P. Dovydaitis, J. Katilius kaltino K. Ambrozaitį LDF turto išekvojimu, pastarasis į tai atsakė, kad patys kaltintojai pradžioje gaudavo nemažas nedeklaruotino pelno sumas ir tylėjo. O iškilus konfliktui dėl vadovavimo LDF, jie sunaikino federacijos posėdžių protokolų originalus, iš kurių matėsi jų dalyvavimas versle, tada jie visą kaltę suvertė vienam K. Ambrozaičiui (J. Bernotas, „Tūkstančiai litų, tūkstančiai katalikų“, *Darbo jaunimas*, 1936, Nr. 1, p. 8–13; J. Girmius, *Pranas Dovydaitis*, Chicago, 1975, p. 454–455).

¹⁰¹ „Kronika“, *Rytas*, 1936, Nr. 122, p. 7; „Bylos ir susitaikymai“, *Darbo jaunimas*, 1936, Nr. 2–3, p. 17.

baiminosi, kad „Ambrozaitis turi smegenis ir plunksną, tai kai įpykdysite, pamatysite, kad teks gailėtis, nes jis gali atidengti visas paslaptis, kokios kada buvo katalikiškųjų organizacijų arba atskirų asmenų tarpe“¹⁰². M. Krupavičiaus pastangomis P. Dovydaitis ir K. Ambrozaitis 1936 m. pabaigoje susitaikė. Tuo ypač buvo patenkinta katalikų visuomenė. Tačiau trintis tarp P. Dielininkaičio ir K. Ambrozaičio išliko. Nors M. Krupavičius ragino P. Dielininkaitį viešai „reabilituoti“ savo oponentą ir grąžinti į LKDS veikimą, tačiau, palaikomas kitų jaunųjų katalikų, jis taikytis nenorėjo.

4-ojo dešimtmečio pradžioje sukėlęs nemaža sumaištis, K. Ambrozaitis dešimtmečio pabaigoje liko katalikų visuomeninės veiklos nuošalyje. Būdamas neabejotinai žymiausias LDF narys, nuo 1934 m. K. Ambrozaitis neteko visų iki tol turėtų pareigų katalikų organizacijose, o pats tapo nepageidaujamu asmeniu. Pavyzdžiui, 1935 m. pabaigoje įvykusiame slaptame LKDP, LŪS ir LDF–LKDS atstovų pasitarime, kuriame buvo nuspręsta vėl sujungti visas tris organizacijas į vieną centralizuotą partiją su bendra, atnaujinta programa, K. Ambrozaitį pasitarimuose pakeitė A. Milčius ir J. Katilius¹⁰³. Jo įkurtos LDJS skyrių nariai po uždarymo beveik visi prisijungė atskiromis sekcijomis prie LKDS. Pati Krikščionių darbininkų sąjunga, remiama KVC bei katalikų isteblišmento, pradėjo rodyti gyvybės ženklus, netgi plėstis. Oficialiai atsiribojusi nuo politinio veikimo (nors atsiradus galimybei neabejotinai būtų buvusi panaudota politiniams tikslams¹⁰⁴) netrukdomai plėtojo kultūrinę, šviečiamąją veiklą tarp darbininkų. 1937 m. Lietuvoje veikė 32 LKDS skyriai, 1940 m. – 60 skyrių, vienijančių per 8000 narių¹⁰⁵. Savaitraštis „Darbininkas“, nors turėjo skolų, tačiau gebėjo eiti iki pat sovietų okupacijos. Taigi, išstūmus iš visų katalikiškų organizacijų K. Ambrozaitį, vidiniai konfliktai krikščionių darbininkų organizacijoje liovėsi.

¹⁰² VSD agentūrinis pranešimas, 1934 05 24, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 46–47.

¹⁰³ VSD agento „Juozaitis“ pranešimas, 1935 10 07, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4233, l. 10.

¹⁰⁴ 1935 m. Lietuvoje pradėjus sklandyti kalboms apie naujo Seimo sušaukimą, krikščionių demokratų vadai planavo panaudoti LKDS priešrinkiminėje agitacijoje ir įtraukti sąjungą į planuojamą LKDP bloką. (VSD agentūrinis pranešimas, 1935 10 05, LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 111).

¹⁰⁵ Lietuvos respublikos 1937 07 26 VRM administracijos departamento raštas Nr. 32877, LCVA, f. 404, ap. 2, b. 106, l. 32; LKDS centro valdybos pranešimas Vilniaus suvažiavime, *Darbininkas*, 1940, Nr. 21, p. 2.

Išvados. 1. Po 1926 m. valstybės perversmo vykę nesėkmingi LDF mėginimai išsiskirti iš bendros katalikų politinės srovės ir tapti savarankiška, artima tautininkams politine partija paspartino LDF nusilpimą ir buvo viena krizės katalikų politinėje srovėje priežasčių.

2. LDF konfliktą su visa kita organizuojąja katalikų visuomene lėmė jos vadovybės siekis nepriklausyti katalikiškų organizacijų Lietuvoje veiklą koordinavusiam KVC, noras atsipalaiduoti nuo bažnytinės vyresnybės įtakos, radikalių socialinių ir tautinių idėjų propagavimas ir pastangos užimti vadovaujantį vaidmenį tarp katalikų darbininkų jaunimo.

3. K. Ambrozaičio iniciatyva įkurta ir 1932–1936 m. veikusi LDJS buvo paremta vadizmo principu, propaguojanti totalitarizmą, socialinį bei tautinį radikalizmą, esanti griežtai antisocialistinių pažiūrų ir nors akcentuojanti visuomenės solidarumą, tačiau skeptiškai vertinanti inteligentiją.

4. LDJS agresyvi kritikos taktika ateitininkų, KVC vadovybės bei dalies įtakingų katalikų visuomenininkų atžvilgiu tiesiogiai prisidėjo prie to, kad K. Ambrozaitis buvo pašalintas iš LDF vadovybės, nušalintas nuo katalikų visuomeninių organizacijų veiklos ir kad 1934 m. LDF buvo reorganizuota į kultūrinio profesinio pobūdžio LKDS.

Santrumpos

KAK	– Katalikų akcijos komitetas
KVC	– Katalikų veikimo centras
LCVA	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LDF	– Lietuvos darbo federacija
LDJS	– Lietuvos darbo jaunimo sąjunga
LKDP	– Lietuvių krikščionių demokratų partija
LKDS	– Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga
LKV	– Lietuvių katalikų veikimas
LSDP	– Lietuvos socialdemokratų partija
LTS	– Lietuvos tautininkų sąjunga
LŪS	– Lietuvos ūkininkų sąjunga
VSD	– Valstybės saugumo departamentas

THE CONFLICT BETWEEN THE LITHUANIAN LABOR FEDERATION AND THE CATHOLIC STREAM AFTER THE COUP OF 1926

Arturas Svarauskas

Summary

The coup d'état of 1926 turned Lithuania's political development to authoritarianism, stopped the political development process of Lithuanian parties, and mostly prompted the crises, fracture and inner conflicts in the Lithuanian Christian Democrat coalition of the parliamentary period (1920–1926). In Lithuania, which at that time was an agricultural state, the Lithuanian Labor Federation (LLF) was not as popular as its parliamentary political partners, the Lithuanian Farmers' Union (LFU), which represented farmers and peasants and the Lithuanian Christian Democrat Party (LCDP), which represented the Catholic intelligentsia. As a result the leadership of the LLF initiated the separation from other Catholic parties after the coup and naively hoped to become an equal political partner with the Lithuanian Nationalist Union.

In the 1930s as was characteristic for Western Christian labor organizations, the LLF tried to become more independent from the Church hierarchs, denied the authority of the Lithuanian Catholic Action Center, which coordinated the activities of all Catholic organizations and considered becoming an a-confessional political movement. Such tactics and the „flirt“ with the Nationalist Union affected the deplorable future existence of the LLF and was the main reason of the Federation's reorganization into the a-political Lithuanian Christian Worker's Union (LCWU) in 1934. Finally, the leaders of LLF K. Ambrozaitis, K. Rankele, V. Baniulis were expelled from Catholic organizational activities.

The article, based on secret information from State Security and the press of the time, discusses the inner crises of the members of the parliamentary block of the Lithuanian Christian Democratic Party (LCDP) and the signs of conflict that developed after the uprising of 1926. In the context of authoritarianism among Lithuanians the goal of the leadership of Lithuania's Labor Federation (LLF) to become independent, in close contact with the nationalist organization pushed the LLF into a conflict with Catholic social leaders, political figures, clergy, the leadership of the Lithuanian Catholic Action Center as well as the *ateitininkai* (the „Ateitis“ [Future] Federation). The national and social radicalism propagated by the Labor Youth Society of Lithuania (LYSL) of K. Ambrozaitis resulted in a decline in the influence of the LLF. The reasons, determining the radical steps of the LLF leadership, are also reviewed and the results of these risky undertakings on the federation, its leadership and the Catholic political stream are presented.

SOFIJA KANOPKAITĖ, VIRGINIJA BUKELSKIENĖ,
JULIJA RAZUMIENĖ

PIRMIEJI ŽINGSNIAI NUO ORGANIZMO LINK LAŠTELĖS

Ivadas. Nuo senų senovės žmonija domėjosi gyvybės paslaptimis. Gyvūnijos ir augalijos naudojimas kasdieniniame gyvenime siekia senas civilizacijas – Egipto, Mesopotamijos, Kinijos ir kt. (Biologija, 1977). Anglų mokslininko Vilee manymu (Vilee, 1967), dar prieš 20 000 metų gyvenę žmonės buvo geri biologai. Apie tai byloja uolų ir urvų sienose išlikę žvėrių ir medžioklės scenų piešiniai.

Tačiau kaip sisteminis mokslas biologija atsirado Senovės Graikijoje (Vilee, 1971). Graikai ir romėnai paliko rašytinių duomenų apie gyvūnus ir augalus: tai VI–V a. pr. Kr. gyvenę Anaksimandras, Ksenofanas, Empe doklis ir kt. Jie filosofiškai nagrinėjo augalų ir gyvūnų atsiradimo klausimus. Yra rašytinių šaltinių ir apie Aristotelio (Aristotelis, 1976) (384–322 pr. Kr.), taip pat kitų jo meto graikų mąstytojų bei gamtininkų biologijos darbus.

Aristotelio veikale „*Historia animalium*“ sukaupiti to meto duomenys apie gyvūnijos pasaulį: jo teorija skelbia, kad gyvūnai ir augalai laipsniškai keitėsi, kildami gamtos pakopomis link sudėtingesnės ir tobulesnės organizacijos. Iki šiol yra išlikę 37 Plinijaus laikų enciklopedijos tomai (23–79 m. po Kr.). Juose, šiuolaikiniu vertinimu, faktai apie gyvus organizmus yra supinti su fantastinėmis interpretacijomis (Plinius, 1982).

Graikų gydytojas Galenas (Galenas, 1978) (131–200) gali būti laikomas pirmuoju po Kr. eksperimentatoriumi anatomu fiziologu. Jis tyrė galvos smegenų ir nervų funkciją, įrodė, kad arterijos pripildytos kraujo, o ne oro. Jo anatomiciais duomenimis naudotasi maždaug 1300 metų. Tačiau jie buvo klaidingi, nes žmogaus anatomija buvo grindžiama kiaulių ir beždžionių anatomicine analize.

Renesanso laikotarpiu (XIV–XV a.) biologija pagyvėja. Pradėta nuo-

dugniau studijuoti gyvūnijos sandarą, struktūrą, funkcijas, jų egzistavimo ypatumus.

Vezalijus (Vezalijus, 1984) (1514–1564), belgų gydytojas anatomas, dirbęs Italijoje, pirmasis pradėjo tirti žmonių lavonus ir rado neatitiki- mų Galeno skelbtuose anatominiuose darbuose. Jo veikalas „De humani corporis fabrica“ ir dabar vertinamas – laikomas šiuolaikinės anatomijos pagrindu.

Anglų medikas V. Harvėjus (Harvėjus, 1978) (1578–1657) savo darbais ėjo Vezalijaus keliu. Jis domėjosi žmogaus kraujotaka. V. Harvėjaus vei- kalas „Exercitatio anatomija de motu cordis et sanguinis in animalibus“ paneigė Galeno teiginį, kad kraujodara vyksta kepenyse. Jis pirmasis pa- grindė širdies darbo principus, teigdamas, kad jos veiklą nulemia raumens sienelių judesiai. Harvėjus pirmasis išplėtojo ląstelinę teoriją patologijos atveju. Jo veikale „Omne vivum ex ovo“ tvirtinama, kad kiekvienas orga- nizmas atsiranda iš kiaušinio. Harvėjus mirė keletą metų prieš paskelbiant Roberto Huko atradimus, užfiksuotus mikroskopu, kurį 1590 m. sukons- travo Jansenas.

Robertas Hukas (Hukas, 1978) (1635–1703), Marčello Malpigis (1628–1694), Antonijus van Levenhukas (1632–1723), Janas Svammerdamas (1637–1680) pirmieji panaudojo mikroskopą biologijoje, tirdami gyvojo pasaulio audinius. Anglų fizikas, meteorologas, biologas, inžinierius ir architektas R. Hukas 1665 m. išleido albumą „Mikrografija“, kur pateikti jo mikroskopiniai stebėjimai. Jis pirmasis panaudojo žodį „cellula“, kuris reiškia (*lot.*) kambarėlis, kamara vergams, vienuolių celės. Vėliau moksle šis terminas įsitvirtino, įgydamas naują prasmę. R. Huko mikroskopas didino 30 kartų, tai leido jam stebėti atmirusias kamščio ląstelių sieneles. Levenhukas, naudodamasis 270 kartų didinančiu lęšiu, aprašė bakterijas, žmogaus spermatozoidus, kraujo ląstelių branduolius, pirmuonis ir kt. Iš viso Levenhukas sukūrė daugiau kaip 200 savitos konstrukcijos mikros- kopų. Olandai M. Malpigis (1628–1694) ir J. Svammerdamas (1637–1680) apibūdino vabzdžių sandarą, detaliai aprašė jungiamosios arterijos kapi- liarus, jungiančias arterijas su venomis (Biologija, 1977).

XIX a. biologijos moksle ypač gausu svarbių atradimų. Iš esmės pakini- ta ankstesnių atradimų interpretavimas. Panašūs procesai būdingi ir XX a. biologijai. Plečiasi pažinimas, jis tampa detalesnis. Postūmius biologijoje suaktyvino nauji fizikos ir chemijos metodai (Villem, 1967; Duve, 1984; Villem et al., 1971).

Vienas svariausių XIX a. biologijos laimėjimų buvo ląstelinės organizmų teorijos pagrindinio teiginio suformulavimas: „Visos ląstelės atsiranda tik iš ankstesnių ląstelių joms dalijantis“.

Šioje srityje daugiausia nuveikė šie mokslininkai:

- 1827 m. Italijos fizikas Džovanni Batista Amiči patobulino linzes, tai neabejotinai prisidėjo prie to, kad 1837 m. buvo gana detalčiai išnagrinėtos augalų ląstelės;
- 1833 m. vokiečių mokslininkas Aleksandras Braunas (Braunas, 1977) apibūdino augalų ląstelių branduolį;
- Matija Šleidenas (Šleidenas, 1983) ir Teodoras Švanas (Švanas, 1983) apibendrino mokslo duomenis ir 1839 m. paskelbė: „Omnis cellula e cellulo“ (Villem et al., 1971). Biologijoje tai itin svarbus apibendrinimas. Jo esmė yra ta, kad visi gyvi organizmai – gyvūnai, augalai, bakterijos – sudaryti iš ląstelių ir jų metabolizmo produktų; naujos ląstelės susidaro dalijantis anksčiau gyvavusioms ląstelėms; visos ląstelės savo chemine sandara ir savo metabolizmu iš esmės yra vienodos, o viso organizmo aktyvumas priklauso nuo atskirų ląstelių tarpusavio veiklos aktyvumo (Duve, 1984).

1884 m. pasirodė pirmasis žurnalas, nagrinėjantis ląstelės biologijos klausimus, – „La Cellula“ (Duve, 1984).

XX a. susiformavo nauja mokslo sritis – „Ląstelės molekulinė biologija“; ją sudaro šios šakos:

- genų struktūra ir funkcijos,
- fermentų, baltymų genetinė reguliacija,
- subląstelinės struktūros,
- ląstelės diferenciacijos procesai,
- evoliucijos molekuliniai pagrindai ir kitos problemos (Bruce et al., 1983).

Šalia mokslo darbų, grindžiamų mikroskopiniais tyrimais, pradėta plėtoti ląstelių cheminius tyrimus. Tokių darbų pradininkais laikomi prancūzas Antuanas de Lavuazjė (1743–1794) (Lavuazjė, 1980) ir anglas Prystlis (1733–1804) (Prystlis, 1982).

Naujas ląstelės pažinimo proveržis buvo amerikiečio Roso Harrisono ir prancūzo Aleksio Karelio (Karelis, 1979) atradimai, kurie paskatino gyvūnų ląsteles auginti (kultivuoti) mėgintuvėlyje panašiai kaip vienląsčius mikroorganizmus, taip pat Tomo Morgano (1866–1945) 1910 m. paskelbta chromosominė teorija (Morganas, 1981).

Tolesnių tyrimų sėkmę lėmė vis naujų metodų ir tyrimo priemonių išradimas. 1945 metų pabaigoje sukurtas elektroninis mikroskopas, kurio skiriamoji geba matuojama nanomikronais, t. y. atvaizdai padidinami dešimtis ir šimtus tūkstančių kartų. Tobulinant šią techniką jau 1960 m. pavyko atskleisti daug ląstelės vidinių struktūrų.

Šioje srityje daug prisidėjo ir biochemijos mokslas, išstobulinęs chromatografijos ir žymėtųjų atomų metodus. Biochemikai išmoko „atverti“ ląstelę ir iš jos atskirai surankioti jos sudedamąsias dalis – organeles. Tam tikslui buvo naudojamas ultracentrifugavimas. Intensyviausi šiuo klausimu darbai vyko XX a. 3-iajame–4-ajame dešimtmetyje. Prioritetas šioje srityje atiteko belgui Albertui Klodui (1899–1983) (Kloda, 1979). Jis, dirbdamas JAV (1929–1949) Rokfelerio institute, sukūrė ir patobulino elektroninės mikroskopijos ir ultracentrifugavimo metodus. Tai prisidėjo prie tolesnių darbų, kai buvo sujungtos morfologų ir biochemikų pajėgos vaisingai tirti ląstelę (Duve, 1984).

Ankstyvoji ląstelės molekulinė biologija atsirado pradėjus tirti virusų ir bakterijų tarpusavio priklausomybę. Tik vėliau pereita į eukariotinių ląstelių lygmenį. Buvo sukurtas naujas galingas DNR rekombinacijos metodas, turintis didžiulę įtaką civilizacijos ateičiai, nes priartėta prie pagrindinių gyvybės funkcionavimo mechanizmų atskleidimo.

Lytinės ląstelės link. Taigi XX a. antrojoje pusėje ląstelių biologijoje itin svarbi mokslo kryptis – lytinių ląstelių tyrimas. Nuoseklioje mokslo raidoje aptiktas kamieninių ląstelių fenomenas. Šių tyrimų sėkmę nulėmė bendros genetikų, embriologų, citologų, biochemikų pastangos. Lytinių ląstelių tyrimais siekta atskleisti lytinio apvaisinimo mechanizmus gyvūnijos įvairovėje, nustatyti galimus procesų bendrumus ir skirtumus.

Gamtoje vyksta nelytinis (palikuonis genetiškai tapatus motininiam organizmui) ir lytinis dauginimasis. Pastaruoju atveju įvyksta dviejų genomų susimaišymas. Palikuonys skiriasi ir tarpusavyje, ir nuo abiejų tėvų (Alberts, 1983). 1959–1981 m. daugelio mokslininkų tyrimai atskleidė lytinių ląstelių vystymosi ir apvaisinimo genetinius mechanizmus (Chang, 1959; Moses, 1968, 1977; Whitehouse, 1973; Solari, 1974; John et al., 1976; Williams, 1975; Carpenter, 1979; Lewin, 1980; Wolfe, 1981; Lewis et al., 1979). Nuo 1972 m. per dešimt metų buvo ištirta lytinių ląstelių apvaisinimo ir vystymosi proceso eiga motininiam individo organizme citologiniu ir biocheminiu požiūriu (Clermont, 1972; Grant, 1978; Menesi et al., 1978,

Fawcett, 1975; Johnson et al., 1976; Epel, 1978; Epel et al., 1980; Bedford, 1978; Metz, 1978; Bleil, 1978; Ridgway et al., 1977; Gwatkin, 1977; Yanagimachi, 1978; Hart et al., 1979; Masuy et al., 1979; Richards, 1979; Woodruff et al., 1980; Peters et al. 1980; Shapiro et al., 1980).

Pirmasis mėginimas apie *in vitro* apvaisintą triušio kiaušialąstę paskelbtas 1959 m. (Chang, 1959). Po 20 metų (1979) C. Grobstein (Grobstein, 1979) JAV moksliniame žurnale paskelbė apie moters kiaušialąstės apvaisinimo galimybę *in vitro*. 1980 m. duomenimis, aprašytos manipuliacijos patyrė sunkių komplikacijų (Lopata, 1980).

Minėtiems moksliniams tyrimams ypač naudingas buvo 1973 m. paskelbtas darbas (Calarco et al., 1973). Jo autoriai skanuojančiu elektroniniu mikroskopu išnagrinėjo pelės kiaušialąstės apvaisinimą ir jos vystymosi eigą po apvaisinimo nuo pirmos stadijos: 2-jų ląstelių, 4 ląstelių (čia pastebėti 4 blastomerai ir polinis kūnas), 8–16 ląstelių (morulės stadija; čia matyti kompaktiškas gemalas) iki blastocistos. Konstatuota, kad iki tol, kol morulė virsta blastocista (iki 8–16 ląstelių), išorinės mitybos nereikia, todėl jas galima kultivuoti *in vitro*.

Vystymasis iki blastocistos vyksta iš vidinių kiaušialąstės išteklių. Jie sukonzentruoti trofoektodermoje. Tai lyg placentos pirmtakas. Gimdoje trofoektoderma kontaktuoja su gimdos sienelėmis, kur ir implantuojasi embrionas (Alberts et al., 1983).

Tiriant pelių ankstyvųjų embrionų ląsteles, priartėta prie chimerinių organizmų susidarymo galimybių (Tarkovski, 1959). Taigi panaudojus du skirtingų pelių ląstelių embrionus ir sujungus juos į vieną gigantinę morulę, gali išsivystyti visai normalaus dydžio peliukas. Šitoks gyvūnėlis skiriasi nuo kitų tuo, kad genetiškai priklauso keturiems tėvams. Gyvūnai, išaugę panaudojus genetiškai skirtingų ląstelių agregatus, pavadinti chimeriniais. Chimeras galima išauginti perkėlus genetiškai skirtingų embrionų kelias ar net vieną ląstelę į blastocistą su kitu genomu.

Taip buvo įrodyta, kad ankstyvojo embriono (gemalo iki 8 ląstelių) žinduolių ląstelės diferenciacijos laipsniu yra vienodos ir pasižymi neribotomis potencinėmis diferenciacijos galimybėmis, t. y. šios ląstelės yra totipotentinės (Calarco et al., 1973; McLaren, 1976).

1968 m. buvo pademonstruotos branduolio persodinimo iš vienos ląstelės į kitą galimybės (Gurdon, 1968; 1973). Tam tikslui buvo panaudotos varlės kiaušialąstės. Mokslininkas kiaušinėlio branduolio genomą suardė ultravioletine spinduliuote, iš varlės – buožgalvio – žarnos epitelio

visiškai diferencijuotos ląstelės išskyrė branduolį, kurį perkėlė į bebranduolinį kiaušinėlių. Injekcijos dūris pažadino kiaušinėlių vystytis. Iš tokios kiaušialąstės mokslininkui pavyko išauginti normalią varlytę, gebančią produkuoti palikuonis. Taip buvo įrodyta, kad genomo lygiavertiškumas diferencijuotose ląstelėse išlieka.

Lytinės ląstelės ir ankstyvieji embrionai – itin jautrios sistemos. Jų vystymosi metu vyksta esminiai pasikeitimai, todėl tos sistemos lengvai pažeidžiamos, jų vystymasis gali pasukti neįprasta kryptimi.

Normaliais atvejais, kol kiaušialąstė neapvaisinta sperma, ji nesivysto. Tik po apvaisinimo prasideda kiaušialąstės vystymasis. A. Tarkovskis 1975 m. rašė (Tarkovski, 1975), kad kartais pelės organizme po ovuliacijos prasideda spontaniškas kiaušialąstės aktyvacija (toks fenomenas dažnesnis LT pelių linijos grupėje). Kiaušialąstei pradėjus vystytis, susidaręs embrionas (gemalas) degeneruojamas *in utero*.

Oocito vystymasis gali prasidėti ir kiaušidėje, jis gali tęstis iki blastocistos susidarymo. Tokioje aplinkoje gemalas vystosi chaotiškai (netvarkingai). Susiformuoja neįprasta masė (teratoma), susidaranti iš diferencijuotų audinių (dantų, kaulų, epitelio ir t. t.) ir nediferencijuotų kamieninių ląstelių. Pastarosios dalijasi ir papildomai gamina tuos audinius. Taip formuojasi nepiktybinis navikas. Grupė mokslininkų ištyrė ir kitus teratomos susidarymo atvejus (Ilmensee et al., 1979) bei jų savybes. Įdomu, kad teratomos spontaniškai gali atsirasti ir vyriškų lytinių ląstelių sėklidėse. Tas procesas pastebėtas 129-os linijos pelių organizme.

Teratoma galima išprovokuoti suaugusioms pelėms persodinant embriono vyriškų gonadų ląsteles ir pan. Įvairiais būdais susiformavusios teratomos panašios. Jos naudojamos ir eksperimentiniams piktybiniam navikams auginti. Tai vadinamosios teratokarcinomos. Šį naviką galima išlaikyti ilgą laiką kultivuojant jo ląsteles mėgintuvėlyje (*in vitro*).

Teratokarcinomoje visuomet esti kamieninių ląstelių. Šio auglio kamieninės ląstelės primena embriono (gemalo) ląsteles. Kultivuojant šias ląsteles terpėje, tinkamoje vystytis embrioninėms ląstelėms, jos elgiasi savitai. Jeigu į normalią blastocistą infekuojamos teratokarcinomos ląstelės, jos blastocistoje vystosi toliau ir kartais pavyksta sulaukti chimerinės pelytės (Mintz et al., 1975; Martin, 1980; Papaioannou, 1978; Evans et al., 1981; Martin, 1981). Taip autoriai įrodė, kad naviko kamieninės ląstelės taip pat yra totipotentinės, o jų piktybiškumas – grįžtamojo pobūdžio. Ankstyvosiose embriogenezės stadijose ląstelių vystymosi kryptį reguliuoja ląstelės aplinka.

Tiriant amfibijos ankstyvosios gastruliacijos procesą (Spemann, 1936; Kitchin, 1949; Karfunkel, 1974; Pearson et al., 1979), pastebėta, kad raidos metu dalis blastulės patiria invaginaciją – pasikeičia tam tikrų ląstelių forma. Epitelis linksta į vidų. Tolesnėje raidoje susiformuoja trijų sluoksnių struktūra su išryškėjusiu vidiniu epiteliniu vamzdeliu (entoderma); su išoriniu epiteliniu apvalkalu (ektoderma) ir su tarpiniu ląstelių sluoksniu, kuris atsiskiria nuo pirminio epitelinio lapelio (mezoderma). Iš endodermos vėliau formuojasi žarnos išklotė ir jos dariniai: plaučiai, kepenys. Iš ektodermos – epidermis ir nervų sistema. Iš mezodermos – didesnė raumenų dalis ir jungiamieji audiniai, širdies ir kraujagyslių, taip pat šlapimo ir lytinė sistemos.

Gastruliacijos raidoje vyksta atskirų ląstelių grupių suartėjimas, jų tarpusavio veiksmai. Kinta epitelinių ląstelių forma. Atsiranda vadinamoji notochorda, kuri sudaro gemalo centrinę ašį. Iš mezodermos masės, esančios abipus notochordos, atsiranda somitai (segmentuotos ląstelės).

Keičiasi ir tarpląsteliniai kontaktai: ląstelės persigrupuoja pagal genetiškai užkoduotą programą. Šis procesas vyksta nuosekliai – nuo galvos – galūnių link.

Žinduolių gastruliacijos ir pirmosios organogenezės stadijos vyksta analogiškai (Alberts et al., 1983). Bendras gyvūnų embrioninio vystymosi planas panašus, tačiau esama ir skirtumų.

Iki organogenezės stadijos pirmųjų etapų amfibijų ir žinduolių vystymasis panašus. Po to pastebimas staigus skirtumas. Žinduolių atveju pradeda formuotis struktūros, kurios sudarys uždarytą sistemą. Ši sujungs gemalą su motininio organizmu, kuris gemalą aprūpins maisto medžiagomis ir šalins toksines medžiagas. Šios struktūros susidaro iš apvaisinto kiaušinėlio išteklių (ląstelių). Jos labai svarbios ir itin jautrios ardomiesiems veiksniams – chirurginėms manipuliacijoms *in situ*.

P. Veisas (Weiss, 1939) pastebėjo, kad vystymosi metu gemalo ląstelių specializacija išryškėja daug anksčiau, nei pasirodo pirmieji diferenciacijos požymiai. Tvirtinama, kad ląstelė turi atmintį. O tai svarbu daugialąsčių organizmų vystymuisi. Tas faktas, kad suaugusiame organizme išsilaiko pastovi diferencinė padėtis, rodo, kad ląstelės turi atmintį. Šio fenomeno mechanizmai dar nepaaiškinami.

Diferenciacija – tai aiški ląstelių specializacija, kai vienos ląstelės nuo kitų akivaizdžiai skiriasi. Ląstelių diferenciacija yra galutinis ilgo proceso etapas.

Ląstelės, kurios turi vystymosi specializacijos linkme programą, vadinamos determinuotomis arba nulemtomis. Ląstelė vadinama determinuota tuo atveju, jeigu joje įvyksta vidinių pokyčių, kurie suteikia ląstelei ir jos palikuonims tų pačių skiriamųjų bruožų, paveldimų per kelias kartas.

Procesą ir laiko tarpą, kurio metu įvyksta ląstelės determinacija, dar 1918 m. eksperimentais su amfibijų embrionais įrodė H. Speman (Spemann, 1918).

P. A. Veisas taip pat pademonstravo, kad, persodinus embriono determinuoto audinio (epidermio) gabalėlį į embriono smegenų vietą, susiformuoja epidermis, arba, jei ląstelės iš būsimų smegenų vietos persodinamos į epidermio sritį, susiformuoja nervų audinys. Toliau. Persodinus embriono ankstyvosios gastrulės epidermio ląsteles į embriono smegenų sritį – susiformuoja nervų audinys, o persodinus būsimų smegenų ląsteles į epidermio sritį – susiformuoja epidermis. Iš šių eksperimentų matyti, kad ankstyvosios gastrulės stadijos ląstelės dar neatsimena savo kilmės, paklūsta naujoms aplinkybėms, nes ląstelėse dar neįvykusi vidinė determinacija. Taigi, tarp ankstyvosios ir vėlyvosios gastruliacijos stadijų tirtų grupių ląstelėse įvyksta pastovių pokyčių ir ląstelės tampa determinuotos.

Kamieninių ląstelių tyrimo pagrindinis mokslinis potencialas nuo 1998 m., kai tik 6 autoriai buvo pateikę spaudai savo tyrimų rezultatus, dabar padidėjo daugiau negu 300 kartų.

Pagrindiniai išdėstyti moksliniai rezultatai, pirma, parengė dirvą praktiniam jų panaudojimui, antra, atvėrė galimybes nukreipti mokslinį potencialą ypatingo tipo ląstelių, vadinamųjų kamieninių ląstelių išsamesniems tyrimams.

Kamieninės ląstelės. Kas tai? Atsakymas į klausimą, kas yra kamieninė ląstelė – nėra paprastas. Tai pripažįsta šios srities specialistai (McCulloch et al., 2005). Teigiama, kad kamieninė ląstelė – tai pirminė proliferuojančioji (besidauginanti) nediferencijuota ląstelė, potencialiai galinti specializuotis į kitų tipų ląsteles. Tačiau šis apibrėžimas nėra išsamus, nes kamieninė ląstelė, be potencialios galimybės diferencijuotis, pasižymi ir kita jai būdinga savybe – dalis dukterinių ląstelių išaugina vadinamąją save palaikančią populiaciją, o kita dalis gali pasukti diferenciacijos linkme ir vėliau išsišakoti į atskirų organų audinius (Siminovitch et al., 1963). Kas nulemia tokią jų elgseną – nagrinėja daug pasaulio mokslininkų.

Dabartinės kamieninių ląstelių tyrimo eros pradininkais pripažinti

kanadiečiai mokslininkai J. E. Till ir E. A. McCulloch. Jie 1961 m. pelės kaulų čiulpuose aptiko vadinamuosius „kolonijas formuojančius vienetus“, kurie, kaip vėliau paaiškėjo, yra ne kas kita kaip aktyviai besidauginančios ląstelės¹. Šie mokslininkai tas ląsteles pavadino polipotentinėmis, o jų išauginamas kolonijas panaudojo pačių ląstelių suskaičiavimui (Till et al., 1961). Tais pačiais 1961 m. aprašytos ir griaučių raumenų kamieninės ląstelės, kurios buvo pavadintos satelitinėmis ląstelėmis. 1963 m. kolonijas išauginančių (polipotentinių) ląstelių mokslininkai aptiko blužnyje (Siminovitch et al., 1963). 1978 m. G. Prindull kamieninių ląstelių aptiko žmogaus virkštelės kraujyje. 1981 m. M. Evans su bendraautoriais² ir nepriklausomai nuo jų G. R. Martin – išaugino kamienines pelės embriono ląsteles kultūroje *in vitro* (Evans, 1981; Evans et al., 1981; Martin, 1981).

1995 m. JAV Viskonsino universiteto profesorius J.A. Thomsonas iš vidinio blastocistos sluoksnio išskyrė ir gavo beždžionės, o 1998 m. – ir žmogaus embriono pirmines kamieninių ląstelių linijas (Thompson et al., 1995; Thompson et al., 1998).

1998 m. Ferrari ir kiti aprašė suaugusio organizmo kamieninių ląstelių plastiškumą (t. y. galimybę specializuotis atlikti kito audinio ląstelių funkcijas) (Ferrari et al., 1998). 2001 m. Wulfas (Wulf et al., 2001) ir kiti paskelbė, kad iš suaugusios pelės audinių galima išskirti ląsteles, kurios gali duoti pradžia skirtingų organizmo audinių tipų ląstelėms, pavyzdžiui, kaulų čiulpų ląstelės gali išsivystyti į nervų ar kepenų ląsteles. Šie atradimai teikia vilčių, kad kamieninių ląstelių diferenciaciją ir proliferaciją bus įmanoma kontroliuoti, o tai labai svarbu tikintis naudoti šias ląsteles gydymo tikslais.

Dabartiniu laikotarpiu intensyviai ieškoma kamieninių ląstelių šaltinių. Dedama vilčių šias ląsteles panaudoti atskirų organų audinių regeneravimui. Nemažai tirtos virkštelės kraujo ląstelės, siekiant kreipti jas įvairių audinių diferenciacijos link, pavyzdžiui, kepenų (Danet et al., 2002), kasos (insuliną gaminančias) ar kt. diferencijuotas ląsteles (Denner et al., 2007). Skelbiama apie realią galimybę virkštelės kraujo ir amniono skysčio ląsteles diferencijuoti į visų 200 tipų organizmo ląstelių rū-

¹ 2005 m. prestižinė A. Lasker premija paskirta už darbus identifikuojant kamienines ląsteles („kraują formuojančius kolonijų vienetus“).

² M. J. Evansui, M. R. Capecch'ui, O. Smithiesui 2007 m. paskirta Nobelio premija „už genetinių modifikacijų įvedimą į pelių organizmą, panaudojant embrionų kamienines ląsteles“.

šis³. Šio pobūdžio darbams skiriama labai daug dėmesio, nes iš virkštelės ar amniono skysčio kamieninės ląstelės paimamos palyginti lengvai. Jos gali būti naudojamos gydymui kaip alternatyva embriono ląstelėms. Atlikus reikiamas manipuliacijas, t. y. įvairiškai jas kaitaliojant, galima tikėtis gauti ir diferencijuotų atskirų organų audinių ląstelių.

Grupė mokslininkų (Byrne et al, 2007; Mitalipov et al., 2007) pranešė, kad iš suaugusios *Rhesus* beždžionės fibroblastų išaugino dviejų primatų embrioninių kamieninių ląstelių linijas. Šios ląstelės išaugintos po manipuliacijos perkėlus odos ląstelių branduolį į apvaisintą beždžionės kiaušialąstę, iš kurios pirma buvo pašalintas branduolys. Susiformavus blastocistai, iš vidinio sluoksnio buvo išskirtos ląstelės ir susidarė jų linijos. Šių kamieninių ląstelių DNR analizė patvirtino, kad jų branduolio DNR yra identiška donorinio organizmo somatinei ląstelei, o mitochondrijų DNR yra kilusi iš kiaušialąstės. Abiejų susidariusių linijų ląstelės morfologiškai nesiskyrė nuo normalių embrioninių ląstelių, jos turėjo pagrindinius embrioninių ląstelių žymenis, tiek *in vitro*, tiek *in vivo* diferencijavosi į visų tipų ląsteles.

Analogiškas eksperimentas atliktas panaudojant apvaisintą žmogaus kiaušialąstę, į kurią buvo perkeltas fibroblasto branduolys, ir susidarė blastocista, o iš jos – kamieninių ląstelių linija (French et al., 2008). Tų darbų rezultatai reikšmingi kuriant citoterapijos schemas, kurioms reikia embrioninių ląstelių.

2006–2007 m. dvi mokslininkų grupės, nepriklausomai viena nuo kitos, paskelbė panašius rezultatus apie pelės (Takahashi, 2006) ir žmogaus suaugusio organizmo kamieninių ląstelių rediferenciaciją; jos įrodė kamieninių ląstelių vystymosi tiek specializacijos, tiek priešinga kryptimi galimybę. Šie atradimai reikšmingi tuo, kad suteikia vilčių, jog polipotentines kamienines ląsteles bus galima išauginti iš diferencijuotų ląstelių (Chung et al., 2008).

Kinų mokslininko Chung ir kitų tyrimai parodė, kad žmogaus embriono kamienines ląsteles galima išauginti nepažeidžiant embriono. Tai neabejotinai palengvintų spręsti daugelį bioetinių problemų ir ateityje naudoti kamienines ląsteles praktinėje medicinoje.

Šiuo metu turimų mokslinių duomenų pagrindu kamieninę ląstelę galima apibūdinti pagal tris svarbiausias jos savybes:

³ <http://www.Boston.com/news/local/massachusetts/articles/2007/01/07/amnioticfluidyieldsstemcellsharvardresearchreport>.

- Kamieninė laštelė – save atgaminanti, nediferencijuota laštelė, galinti išauginti specializuotas audinių lašteles.
- Kamieninė laštelė nėra nulemta ir tokia būna tol, kol gauna signalą tapti specializuota laštele.
- Kadangi kamieninės laštelės gali ir daugintis, ir kartu tapti specializuotos, jos yra labai vertingos.

Šiuo metu mokslininkai tiria tokios kilmės kamienines lašteles:

prenatalines, kurios išskiriamos iš embriono, embrioninės karcinomos (teratokarcinomos), vaisiaus audinių (vaisiaus lytinių organų audinio) ir *suaugusio organizmo* organų ir audinių.

Embriono kamieninių lašelių išauginimas. Moksliniams tyrimams kamieninės laštelės išauginamos iš mėgintuvėlyje apvaisintos kiaušialąstės keliais etapais:

1. Kiaušinėlis apvaisinamas laboratoriniame indelyje.
2. Apvaisintas kiaušinėlis pradeda dalytis ir formuojasi embrionas. Maždaug po 5 dienų (pelės) susidaro blastocista – gumulėlis, susidaręs maždaug iš 100 lašelių. Laštelės, esančios blastocistos viduje, ir yra embrioninės kamieninės laštelės.
3. Kamieninės laštelės surenkamos iš blastocistos ir auginamos mėgintuvėlyje. Teoriškai jos turėtų daugintis neribotai.
4. Pridėdami tam tikrų medžiagų arba jas pašalindami tyrėjai gali priversti šias lašteles vystytis bet kuria gydymui reikiama linkme – atlikti širdies, kasos, kaulų čiulpų, nervų ir kito tipo lašelių funkcijas.

Lašelių diferenciaciją (ir specializaciją) valdo vidiniai signalai (laštelės genai, turintys instrukcijų visoms savo struktūroms ir funkcijoms) ir išoriniai signalai (gretutinių lašelių sekretuojamos cheminės medžiagos, fiziniai kontaktai su gretutinėmis laštelėmis ir tam tikros molekulės mikroaplinkoje). Didele dalimi kamieninių lašelių diferenciacijos galimybės priklauso ir nuo šių lašelių kilmės. *Totipotentinė* laštelė (apvaisintas kiaušinėlis, zigota) duoda pradžią tiek embrionui, tiek jo augimą palaikantiems audiniams gimdoje vystytis; *polipotentinės* – embriono ir ankstyvojo vaisiaus lytinių organų audinio laštelės. Jos duoda pradžią visoms laštelėms, kurios vystosi iš mezodermos, entodermos ir ektodermos; *unipotentinės* laštelės – tai dažniausiai suaugusio organizmo normaliomis sąlygomis or-

ganizme viena kryptimi diferencijuojančiosi kamieninės ląstelės. Jų kilmė nėra iki galo atskleista.

Kaip atpažįstama embriono kamieninė ląstelė? Pagal turimus duomenis embrionines ląsteles galima atpažinti iš keleto joms būdingų požymių. Visos jos:

- kilusios iš vidinio blastocistos sluoksnio;
- gali nesidiferencijuodamos daugintis neribotai daug kartų;
- išlaiko stabilų, išsamų (diploidinį) chromosomų rinkinį;
- gali duoti pradžią visų trijų gemalinių lapelių kilmės diferencijuotoms ląstelėms;
- vaisiaus vystymosi eigoje gali integruotis į visus jo audinius;
- gali duoti pradžią lytinėms ląstelėms;
- išryškina transkripcijos veiksnių Oct-3/4, kuris spartina arba lėtina daugelį taikinių genų ir palaiko kamieninę ląstelę proliferacijos, bet ne diferenciacijos būsenoje;
- gali būti indukuota proliferacijai arba diferenciacijai;
- ląstelės cikle neturi G1 kontrolės taško; didžiąją savo egzistencijos dalį jos esti S fazėje;
- pasižymi klonogeniškumu.

Embrioninės kamieninės ląstelės paviršiaus žymenys. Embrioninės kamieninės ląstelės paryškina visą paviršinių struktūrų rinkinį. Vienos jų rodo ląstelės vystymosi ar diferenciacijos stadiją, pavyzdžiui: SSEA (stadijos specifinis embriono antigenas). Kitos yra būdingos rūšiai: SSEA-3 (stadijos specifinis embriono antigenas, būdingas žmogaus embriono kamieninėms ląstelėms). Identifikuoti ir kiti paviršiniai kamieninių ląstelių antigenai, kaip antai: TRA1, TRA1-60, TRA1-81 ir kiti (tumor rejection antigen – naviko atmetimo antigenas), kurie būdingi žmogaus kamieninėms ląstelėms.

Kamieninės ląstelės kaitos mechanizmai. Ši problema – tai ateities mokslo istorijos objektas. Šiuo metu žinoma, kad kamieninės ląstelės likimas priklauso nuo daugybės įvairių veiksnių kombinuoto veikimo. Tie veiksniai darniai jungiasi per kelis (šiuo metu žinomus) skirtingus signalinių kelių tinklus. Šių tinklų raiška yra labai dinamiška, kintanti priklausomai nuo ląstelių lokalizacijos ir laiko. Sudėtingomis išorinėmis

ir vidinėmis ląstelių sąveikomis kamieninės ląstelės realizuoja savo likimą – atnaujina savo populiaciją, dauginasi, sudaro klonus. Vidiniai ląstelių signalai stabdo apoptozę, blokuoja diferenciaciją (Varga et al., 2005; Guo et al., 2008; Choi et al., 2008).

Šiame straipsnyje minime tik tuos mokslininkus, kurie domisi, kokie mechanizmai (signaliniai procesai) nulemia kamieninių ląstelių likimą tiek embriono, tiek suaugusio organizmo audiniuose. Šiuo metu mokslinėje literatūroje įvardijami keli signaliniai procesai, t. y. mechanizmai, kurie vyksta makromolekulių lygmenyje (Klapholz-Brown et al., 2007; Willert et al., 2003; Dann et al., 2001; Tolwinski et al., 2003; Artavanis-Tsakonas et al., 1999; Lai, 2004; Annes et al., 2003; Muniret et al., 2004; Alberts et al., 2002; Bujak et al., 2007; Zhang et al., 2005; Wordinger et al., 2002; Warga et al., 2005; Chen et al., 2007; Zhang, 2005; Ura et al., 2008; Snyder et al., 2007; Daheron et al., 2004).

Fuchs ir kiti (Fuchs et al., 2004) pastebėjo, kad suaugusio organizmo audiniuose kamieninės ląstelės aptinkamos pavieniui arba telkiniuose, savotiškose „nišose“, kur jas supa specifinė aplinka ir tokios pat kamieninės ląstelės. Tokių „nišų“ pavyzdžiais galima laikyti gemalines ląsteles, taip pat kamieninių ląstelių telkinius, aptinkamus plauko maišelyje, kaulų čiulpuose, plonųjų žarnų gaurelių kriptose, smegenų specifinėse srityse. Kamieninių ląstelių randama ir periferiniame kraujyje, kraujagyslėse, skeleto raumenyse, odoje, kepenyse. Tačiau apskritai kamieninių ląstelių audiniuose yra nedaug.

Paratore ir Sommer (Paratore et al., 2006) nuomone, telkiniuose esančių kamieninių ląstelių likimą nulemiantys veiksniai yra ląsteles supanti aplinka. Ji palaiko jas nediferencijuotoje būsenoje. Tačiau vos iš jos išėjusią ląstelę pradeda veikti gretutinės diferencijuotos ląstelės, kurios ir ją kreipia diferenciacijos linkme.

Kamieninių ląstelių pusiausvyrą tarp ramybės būsenos, save palai-kančio dalijimosi ir kreipimo diferenciacijos linkme veikia sekretuojami išoriniai ląstelės veiksniai. Jie inicijuoja vidinio ląstelės signalo perdavimo kaskadą ir aktyvina tam tikrus būtinius transkripcijos veiksnius.

Deja, iki šiol dar nėra aiškūs mechanizmai, lemiantys kamieninių „tylinčių“ ląstelių pažadinimą proliferacijai ar diferenciacijai. Dar visai neseniai buvo manoma, kad kamieninės ląstelės suaugusiame organizme gali egzistuoti tik audiniuose, kuriuose vyksta aktyvūs proliferacijos ir diferenciacijos procesai, pavyzdžiui: hemopoezės organuose, epitelio gleivinėje,

odoje. Kitų organų audiniuose, pavyzdžiui, dalinės hepatektomijos atveju, organas atgaivinamas subrendusių diferencijuotų ląstelių dalijimosi.

Dabar bandymais įrodyta (Wulf et al., 2001; Jackson et al., 2002), kad proliferuoja tik nediferencijuotos kamieninės ląstelės. Be to, pastebėta, kad nediferencijuotos hemopoetinės kamieninės ląstelės gali duoti pradžią kepenų, raumenų, smegenų ląstelėms, arba atvirkščiai – ląstelių su šiemis organams būdingais žymenimis galima rasti ir kraujyje, ir kaulų čiulpuose.

Diferenciacijos ypatumai. Žinduolių ląstelių diferenciacija natūraliai eina viena kryptimi: kamieninė – pirmtakinė – diferencijuota ląstelė.

Kiekvienas gemalinis lapelis duoda pradžią jam būdingam audiniui: iš entodermos formuojasi žarnos, kepenys, kasa, plaučiai; iš mezodermos – raumenys, kraujas, kaulai, riebalinis audinys; iš ektodermos – oda, nervų sistema.

Vienas gemalinis lapelis paprastai *neduoda* pradžios kito lapelio organams ir audiniams (išskyrus kaukolės kaulų, nervų sistemos ir raumenų audiniams, kurių kilmė kiek kitokia). Tačiau gemalinių lapelių prigimtinė taisyklė pažeidžiama ląstelių kultūroje *in vitro*, patologiniame židinyje ir pan.

Suaugusio individo kamieninės ląstelės, kaip ir embrioninės, yra plastiškos. Įrodyta (Perrari et al., 1988), kad pelės kaulų čiulpų ląstelės, transplantuotos į skeleto raumenis, tapo skeleto raumens ląstelėmis. Kaulo čiulpų ląstelės panašiai gali virsti hepatocitais, endotelio, miokardo, centrinės nervų sistemos, glijos ir kt. funkcijas atliekančiomis ląstelėmis.

Šiuo metu vis daugiau randama įrodymų, kad tiek pirmtakės ląstelės, tiek diferencijuotosios gali patirti dediferenciaciją ir transdiferenciaciją. Tačiau šia savybe pasižymi ne visos diferencijuotos ląstelės, t. y. ne visos gali grįžti į kamieninių ląstelių stadiją.

Kamieninių ląstelių linijų požymiai. Tarptautiniu mastu (International, 2007) buvo apžvelgtos 17-oje laboratorijų esančios 59-ios žmogaus embrioninės kamieninių ląstelių linijos ir apibendrinti jų požymiai. Nepriklausomai nuo ląstelių genotipų, skirtingų jų gavimo ir auginimo sąlygų, šios ląstelės turėjo ganėtinai bendrų požymių: jos ekspresavo glikolipidinius antigenus SSEA3 ir SSEA4, keratino sulfatą, TRA-1-60, TRA-1-81, GCTM2, GCT343 ir baltyminius antigenus CDG, Thy1 (dar žinoma kaip CD90), audiniui nespecifinę šarminę fosfatą, antigeną HLA1, taip pat

griežtai vystymosi eigoje reguliuojamų genų Nanog, Pou5F1 (vadintą Oct4), TDGF1, DNMT3B, GABR3 ir GDF3 produktus.

Suaugusio organizmo kamieninėms ląstelėms taip pat būdingi kai kurie išvardytieji požymiai.

Dirbtinis žmonių apvaisinimas. Atskleistas mokslo reiškinys, kad kiaušialąstę galima apvaisinti ne moters organizme ir tam tikrą laiką ji gali proliferuoti *in vitro*, paskatino iniciatorius šią kiaušialąstės savybę pritaikyti – panaudoti žmonių dirbtinio apvaisinimo technologijai sukurti.

Šiuo metu naudojami keli dirbtinio apvaisinimo technologijos variantai:

1. *in vivo*, t. y. kai kiaušialąstė apvaisinama moters kūne;
2. *in vitro*, t. y. kai moters kiaušialąstė suliejama su spermatozoidu dirbtinėje aplinkoje *in vitro*; kurį laiką leidžiama kiaušialąstei dalytis, susidarius 6–8 ląstelėms dalis jų injekuojama į moters gimdą, o kita dalis užšaldoma ir laikoma iki pareikalavimo. Po kurio laiko nereikalingos apvaisintos kiaušialąstės sunaikinamos.
3. Klonavimo technologijos. Jos dar yra eksperimento stadijoje.

1994 m. dirbtinio apvaisinimo technologijos subjektu tapo 62 metų italė Rossana Della Corte, 1997 m. – Velso gyventoja 60-metė Lizz Butile, 2005 m. rumunė 66-erių metų Adriana Ilijesku, 2006 m. – Didžiosios Britanijos 63 metų gyventoja Patricija Rashbrook.

Nuo 1994 m. šią technologiją naudoja italas medikas Severino Antinori. Jis vadovavo Italijos reprodukcinės medicinos bendrijai, dirbtinio apvaisinimo klinikų sistemai.

2002 m. duomenimis, Jungtinė Karalystė pirmavo pasaulyje „kūdikių iš mėgintuvėlio“ praktikoje. Per metus vidutiniškai buvo atliekama apie 40 000 dirbtinio apvaisinimo procedūrų, iš jų 27 000 buvo sėkmingos. Įsivaizduojama galimybė žmogui kurti gyvybę ir manipuluoti gyvo organizmo savybėmis neduoda ramybės kai kuriems medikams. Nerimsta aistros dėl žmogaus sukūrimo pasitelkiant Zavoso ir Antinori klonavimo technologiją. Italas Severino Antinori, amerikietis Panayiotis P. Zavosa ir Izraelio bei JAV pilietis Avi Ben-Abraham yra ypač dideli klonavimo šalininkai.

Zavoso ir Antinori klonavimo technologijos schema tokia:

- iš klonuojamojo (vyro – donoro) imama somatinė ląstelė. Ši ląstelė turi branduolį, kuriame saugoma genetinė informacija – DNR;

- iš kiaušialąstės pašalinamas branduolys ir į ją įvedamas vyro somatinės ląstelės branduolys;
- kiaušialąstei su pakeistu branduoliu laboratorijoje *in vitro* leidžiama virsti gemalu (embrionu);
- embrionas implantuojamas į moters gimdą;
- naujagimis bus identiška somatinės ląstelės donoro (vyro) kopija.

2002 m. duomenimis, ši technologija buvo eksperimento stadijoje. Vieta eksperimentams pasirinkta Izraelis, nes Zavosa ir Antinori į komandą pasirinko Avi Ben-Abrahamą – Izraelio pilietį. Motyvas – žydų tikėjimas neprieštarauja klonavimui.

Tuo tarpu panašūs darbai Australijoje, vykdomi pagal šią technologiją, vadinami „monstrų“ kūrimu. Tų eksperimentų esmė: žmogaus ląstelės branduolys su genetinė medžiaga perkeliama į bebranduolę kiaušulės ar kito gyvūno kiaušialąstę. Kol kas tokie eksperimentai dar nesėkmingi, nes pasiekta tik 32 dienų amžiaus gemalo stadija, vėliau jie žūsta dėl persileidimo.

Prieš klonavimą pasisako daugelis pasaulio ir Lietuvos mokslo atstovų. Pavyzdžiui, Romos universiteto profesoriaus Ermelando Cosmi sako, kad žmogaus klonavimas yra sąmokslas prieš žmoniją (Juškevičius, 2007).

Klonavimo technologija – tai viena iš prieštaringiausių humanizmo požiūriu dirbtinio apvaisinimo technologijų. Kol kas šie metodai aktyviai tobulinami taikant gyvuliams. 1997 m. Didžiojoje Britanijoje I. Willmut paskelbė klonavęs avį, naudodamas gyvulio somatinės ląstelės genetinę medžiagą (DNR) ir perkeldamas ją į kiaušialąstę, iš kurios pirma buvo pašalinta genetinė medžiaga. Avis sukurta po 227-ių nesėkmingų bandymų. Ji enciklopedijoje įvardyta Dolly vardu (Biologija, 2003; Willmut et al., 1997).

2000 m. JAV Oregono medicinos universitete Gerald Shatten sėkmingai klonavo beždžionę Tetrą. Tetros identiškas dvynys žuvo neišnešiotas. 2001 m. klonuotas kitas gyvulys, naudojant naminės karvės kiaušialąstę ir laukinio buliaus prieš 10 metų užšaldytos odos ląstelių DNR. Gimęs jauniklis NOAH išgyveno 48 valandas. Žuvo dėl infekcijos⁴.

2005 m. gegužės 20 d. Pietų Korėjos mokslininkų grupė iš Seulo nacionalinio universiteto, vadovaujami Woo Suk Hwang, paskelbė, kad klonavo žmogaus embrioną. Tyrimuose panaudota 242 moterų kiaušialąstės (iš

⁴ Advanced Cell Technology. <http://www.advancedcell.com/press-release/advanced-cell>.

kurių buvo pašalinta genetinė medžiaga, DNR) ir į jas įdiegta odos ląstelių DNR, paimtų iš žmonių, sergančių skirtingomis ligomis. Taip buvo sukurta 11 naujų embrioninių kamieninių ląstelių linijų⁵.

2007 m. A. Narbekovas, taip pat J. Juškevičius savo apžvalginuose straipsniuose pateikė 120 pasaulio intelektualų argumentus prieš ir už dirbtinio moters apvaisinimo technologinių variantų taikymą teisiniu ir etiniu aspektais (Narbekovas ir kt., 2007; Juškevičius, 2007). Statistiniai duomenys parodė, kad dirbtinio apvaisinimo technologija lemia didesnę sunkių apsigimimų riziką; padažnėja tokie apsigimimai kaip Wiedman, Angelman sindromai, vėžinės ligos, įgimti vystymosi sutrikimai. Dirbtiniam moters apvaisinimui naudojant šaldytus embrionus išskyla etinių problemų, nes atšildymas pražudo iki 70,5% užsimezgosios gyvybės, todėl, pavyzdžiui, Italijoje embrionų užšaldymo atsisakyta. Be to, dėl dirbtinio apvaisinimo technologijos padidėja daugiavaisių nėštumų rizika; dažnesni būna priešlaikinio gimdymo atvejai; gimsta per mažo svorio naujagimiai, būna dažnesnės gimdymo komplikacijos, daugiau psichologinių gimdyvės nukrypimų. Gimstant, ypač trynukams, padidėja negyvagimių skaičius; dažnesnė persileidimo, placentos atitrūkimo, ektropinio (ne vietoje) nėštumo rizika (Gefenas, 2003). Šiais ir kitais klausimais rūpinasi bioetinė teisė (Juškevičius, 2007).

Etinės ir moralinės problemos. Tiek atskirų asmenų, tiek tautų požiūris į XXI a. mokslo iššūkius ląstelės biologijoje etiniu aspektu yra nevienodas. Kad būtų išvengta pasaulinio kataklizmo, etinius sprendimus ima koordinuoti bioetikos atstovai. Šio mokslo dėmesio objektas yra žmogaus teisių ir orumo apsauga sveikatos priežiūros srityje, biotechnologinių intervencijų į gyvuosius organizmus ribų nustatymas, ekologinė etika ir pan. (Juškevičius, 2007).

Bioetikos sąvoką suformulavo V. R. Poteris (JAV) XX a. 7-ajame dešimtmetyje. Jis atkreipė dėmesį į technologinės pažangos etinius prieštaravimus ir dėl to kylančią grėsmę žmonijos išlikimui, moralei. Dėl to 1969 m. JAV įkurtas pirmasis pasaulyje bioetikos institutas.

1995 m. įsteigtas Lietuvos bioetikos komitetas, vykdamas etinę biomedicininę tyrimų priežiūrą.

⁵ Advanced Cell Technology: Embryonic Stem Cell-Based Regenerative Medicine. <http://www.advancedcell.com/recent-news-item/>.

XXI a. bioetikų uždavinys yra moralinis šių prioritetinių problemų sprendimas:

- klonavimas (ypač žmogaus);
- žmogaus embrionai;
- kamieninės ląstelės;
- dirbtinis apvaisinimas;
- nėštumo nutraukimas;
- žmogaus audinių ir organų transplantacija iš gyvųjų ar mirusiųjų jų paskirstymo principai;
- organizmų genetinės informacijos modifikacijos;
- eutanazija;
- brangių vaistų – kvotų ir procedūrų – skirstymas;
- medikų – pacientų santykių etika;
- žmogaus mirties momento nustatymo ir panašios problemos.

Žmogaus embriono kamieninių ląstelių tyrimai vertinami nevienodai; nors nauji gydymo būdai yra perspektyvus dalykas, tačiau tai yra susiję su panaudotų žmogaus embrionų žūties problema.

Šiuo metu klonavimas griežtai reglamentuojamas teisinių dokumentų. 1997 m. tai uždrausta JAV, o 1998 m. – Europos Sąjungos šalyse (pagal ET bioetikos komiteto protokolą).

Prie Europos Sąjungos veikia Europos mokslo ir naujų technologijų etikos grupė. Ji rengia rekomendacijas įvairiais mokslo ir biotechnologijos taikymo etikos klausimais (žmogaus audinių banko, embriono kamieninių ląstelių tyrimams ir pan.).

XXI a. mokslo laimėjimai ir rezultatų taikymo praktiniame žmonijos gyvenime perspektyva iškelia keletą svarbių etinių ir moralinių klausimų, būtent:

- Ar etiška plėtoti embrionų audinių prekybą kaip superpelningą verslą, kai vienos injekcijos kaina 20 000 – 200 000 Lt?
- Ar etiška embrionus ir naujagimius naudoti donorystės tikslams?
- Ar etiška naudoti moterį, kaip kiaušialąsčių ar embrionų šaltinį ir t. t.

Šiuos ir panašius etinius klausimus atskiros valstybės reglamentuoja skirtingai. Pavyzdžiui, Didžioji Britanija leidžia atlikti tyrimus naudojant iki 14 dienų embriono raidos ląsteles, kadangi tokio amžiaus embrioninės ląstelės esą neturi individualybės ir traktuojamos tik kaip žmogaus ląstelių sandauga.

JAV iš valstybės fondų finansuojama tik tyrimai su jau egzistuojančiomis kamieninėmis embrionų ląstelėmis, o klonavimas yra draudžiamas. Vokietijoje tyrimai naudojant embrionų ląsteles uždrausti 1990 m. Australijoje ir Izraelyje tyrimai vyksta be apribojimų. Argentinoje ir Peru teisiškai pripažįstama, kad gyvybės pradžia yra gyvybės užsimezimas motinos iščiose. Čia iškyla asmens egzistencijos gynimo problemų (Juškevičius, 2007).

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas suformulavo žmogaus orumo ir žmogaus gyvybės vienovės principą. Draudžiama klonuoti žmogų, pripažįstama, kad pradėtas, nors dar negimęs vaikas turi teisę į gyvybę.

Nuo 1998 m., kai J. Thompsonas išskyrė žmogaus kamienines ląsteles⁶, ir nuo 2001 m., kai buvo klonuotas žmogaus embrionas, panaudojus moters kiaušialąstę su pakeista branduolio DNR, pasiekus šešių ląstelių stadiją⁷, iki šiol yra sukaupta per 200 tipų žmogaus embrioninių ląstelių linijų.

Praktiniai žingsniai. Embrioninių kamieninių ląstelių išauginimo srityje pagrindinės JAV institucijos yra GEDEON JNC ir ADVANCES CELL TECHNOLOGY JNC. Jų pagrindinis dėmesys skiriamas šių ląstelių išauginimui ir panaudojimui įvairioms ligoms gydyti – nuo cukrinio diabeto iki Alzheimerio. Michael D. West sujungė abi šias institucijas ir sutelkė pajėgas į regeneracinės medicinos sritį. JAV ir kitos pasaulio kompanijos finansuoja tyrimus, susijusius su embrioninių kamieninių ląstelių panaudojimu kuriant diagnostines sistemas ir farmacines priemones⁸.

Kamieninių ląstelių išauginimo šaltiniai, nesusiję su pradėtos gyvybės žūtimi. Kad išvengtų etinių konfliktų, dauguma mokslininkų savo kūrybinę mintį kreipia į paiešką naujų kamieninių ląstelių šaltinių, nesusijusių su pradėtos gyvybės žūtimi. Šiuo metu tokie šaltiniai galėtų būti:

⁶ Adv. Cell Technol. Stem Cell Buiseness Ventures Span the Globe. <http://www.advancedcell.com/recent-news-item/>.

⁷ Adv. Cell Technol. Embryotic Stem Cell Based Regenative Medicine. <http://www.advancedcell.com/recent-news-item/>.

⁸ Adv. Cell technol. First Derrivation of Retinal Cells from Human Embryotic Stem Cells: Potential Use to Treat Blindness. <http://www.advancedcell.com/pressrelease>.

- vaikų pieniniai dantys. Tyrimai šiuo aspektu visame pasaulyje labai intensyvūs. Pirmoji, išskyrusi tokias kamienines ląsteles⁹, yra mokslininkė Songtao Shi, dirbanti JAV¹⁰;
- nusiurbti riebalai (Kiessling, 2004); iš pusės svaro (204,5 g) riebalinio audinio išauginama nuo 50 iki 100 milijonų nediferencijuotų, panašių į kamienines ląstelių;
- neapvaisintas kiaušinėlis; 2004 m. Ann A. Kiesling paskelbė, kad išauginta partenogeninė beždžionės kamieninių ląstelių linija. Panašūs darbai galimi ir su žmogaus kiaušinėliais: mergaitė gimsta turėdama apie vieną milijoną kiaušinėlių, kasmet apie 20 000 sunyksta kiaušidėse, kiti galėtų būti naudojami kamieninių ląstelių linijoms auginti.
- naujagimio virkštelės kraujas, kuriame gausu multipotentinių kamieninių ląstelių; Han Hoon (Pietų Korėja) – šio ląstelių terapijos pradininko, Medicininių tyrimų kompanijos HISTOSTEM vadovo pastangomis sukaupta 60 000 naujagimių virkštelės kraujo (~1,5 tonos, t. y. 12 % pasaulyje sukaupto tokio kraujo);
- sveiko žmogaus kaulų čiulpai.

1990 m. įkurti pirmieji žmogaus virkštelės kraujo bankai; šiuo metu jų pasaulyje esama per 150. 2006 m. Lietuvoje įsteigtas Baltijos šalių virkštelės kraujo kamieninių ląstelių bankas UAB „IMUNOLITA“ (www.imunolita.lt).

Nuo 1998 m. Lietuvos biochemijos institute pradėti suaugusio organizmo kamieninių ląstelių tyrimai.

Rezultatų apibendrinimas ir išvados. Apžvelgę, kad ir stambiais štrichais, ląstelės biologijos mokslo raidą, matome didžiulį žmonijos kartų veržlumą, siekiant atskleisti esmių esmę – biologinę gyvybės prigimtį ir jos perdavimą iš vienos kartos į kitą. Ištisos mokslininkų kartos šimtmečiais kruopščiais tyrimais stengėsi priartėti prie gyvūnijos ląstelių pažinimo. Kiekvienam amžiui būdingi saviti pasiekimai, kurie laipsniškai rengė prielaidas vis naujiems atradimams.

Svariausias šioje srityje atradimas įvyko XIX a. pirmojoje pusėje. Tada nustatyta, kad gyvybės vienetas yra ląstelė. Dramatiškais mokslo pasie-

⁹ SHED- stem cells from human exfoliated deciduous teeth.

¹⁰ NATIONAL Institute of Dental and Craniofacial Research in Bethesda.

kimais pasižymėjo XX–XXI a. sandūra. To laikotarpio ląstelės biologijos mokslo atradimai apsvaigino ir suglumino ne tik mokslininkus, bet ir plačiuosius visuomenės sluoksnius.

Šiuo metu yra žinoma, kad:

- visų žinduolių gyvybės vystymosi planas nuo zigotos iki gimimo yra analogiškas, skirtumai reiškiasi tik laiko trukmės atžvilgiu;
- žmogaus ir gyvūnų blastocistos ląstelės, vadinamos embriono kamieninėmis ląstelėmis, subrendimo požiūriu yra vienodos, nediferencijuotos, tačiau turi visų suaugusio organizmo specializuotų audinių ląstelių tipų „kodą“;
- suaugusiame žmogaus ir gyvūno organizme yra „likę“ mažai diferencijuotų, vadinamųjų suaugusio organizmo kamieninių ląstelių, kurių kilmė kol kas nėra iki galo atskleista;
- dauginantis kamieninėms ląstelėms dalis dukterinių ląstelių pasuka diferenciacijos linkme, o kita dalis lieka to paties išsivystymo lygio; kas šį reiškinį lemia, kol kas nėra visai aišku;
- dėl didelio kamieninių ląstelių proliferacinio aktyvumo ir diferenciacijos potencialo gydymo tikslais galima naudoti ne tik embriono, bet ir autologines, t. y. savo organizmo sveikas kamienines ląsteles;
- įmanoma diferencijuotų ląstelių dediferenciacija (kol kas tik *in vitro*), kuri gali turėti dramatiškų padarinių (sakysim, iš odos ląstelių galima išauginti lytines ląsteles ir jas panaudoti organizmo klonavimui).

Šis straipsnis nepretenduoja į išsamią ląstelės biologijos ar kamieninių ląstelių tyrimo istorijos apžvalgą. Jo tikslas parodyti, kaip žmonija siekė atskleisti savo egzistencijos esmę, ką suprato, kokius įvaldė biologinius įrankius ir kokios dėl to atsiranda grėsmės. Kaip tik dėl atsiradusių grėsmių ir būtina apie tai kalbėti, nes artėja laikas, kai džinas, kurį dažnai valdo „sportinis azartas“, konkurencija ir dideli pinigai, gali išsiveržti iš butelio ir pasireikšti neprognozuojamais padariniais. Tam ruoštis ir pasipriešinti privalo mokslinė visuomenė, įstatymų leidėjai, moralės institucijos.

PRIEDAI

1. PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Zigota – ląstelė, susidaranti po apvaisinimo, susiliejus dviem lytinėms ląstelėms (gametoms), iš kurios vystosi naujas individas.

Totipotentinės ląstelės – apvaisinta lytinė ląstelė (zigota), išsivysčiusi iki 8 ląstelių (blastomeros). Jos gali diferencijuotis į visų 200 tipų audinių ir organų ląsteles.

Polipotentinės ląstelės – blastocistos stadijos embriono ląstelės (be embriono membranos). Kultūroje jos nediferencijuotos. Jos gali diferencijuotis į nervų, širdies ir kraujo ląsteles.

Multipotentinės ląstelės – tai vaisiaus stadijos kamieninės ląstelės – hematopotentinės ląstelės. Jos gali diferencijuotis į skeleto, širdies audinių, plaučių ir visų rūšių kraujo ląsteles.

Oligopotentinės ląstelės – kamieninės ląstelės, pasižyminčios nedidele potencine galimybe (pasirinkimu) diferencijuotis į skirtingų tipų ląsteles. Pavyzdžiui, mieloidinis pirmtakas gali diferencijuotis į kraujo ląsteles (monocitus, makrofagus, eozinofilus, neutrofilus, eritrocitus).

Gemalas (embrionas) – organizmų naujo individo užuomazga.

Vaisius – žmogaus gemalas (embrionas) – nuo placentos susidarymo (trečias nėštumo mėnuo) iki gimimo.

Proliferacija – ląstelių dalijimasis, taip pat nenormalus audinių vešėjimas dėl ląstelių dalijimosi.

Diferenciacija – procesas, kurio metu nespecializuota ląstelė tampa specializuota, t. y. viena iš 220 tipų kūną sudarančių audinių diferencijuotų ląstelių. Diferenciacijos metu vieni genai aktyvuojami, o kiti tampa neaktyvūs. Dėl to formuojasi specializuotos struktūros, audiniai atlikti tam tikrai funkcijai.

Plastiškumas – suaugusio individo specializuoto audinio kamieninių ląstelių galimybė specializuotis į kito audinio ląsteles.

Apoptozė – ląstelių žūtis, natūraliai išstipstant jos turinius.

Metaplazija – transplantuotų (perkeltų) ląstelių pasikeitimas į audinio – šeimininko ląstelių tipą procesas.

Plastiškumas – ląstelių metaplazija.

Transdiferenciacija – ląstelių metaplazija.

Dediferenciacija – specializuotos ląstelės virtimas ląstele pirmtake ir

net jos konversija į kamienines ląsteles. Procesas vyksta pakitus išorinei ląstelės aplinkai.

Transdiferenciacija – specializuotos ląstelės persitvarkymas į kitos paskirties specializuotą ląstelę (neaišku, ar šis procesas vyksta per dediferenciaciją).

Determinuota ląstelė (pirmtakės atveju) – tas pats kaip specifikuota.

Kariotipas – organizmo somatinių (kūno) ląstelių chromosomų visuma (jų skaičius, dydis, forma).

2. ŽMOGAUS GEMALO VYSTYMOŠI DINAMIKA

21 – 56 parų jautrus.

28 – 42 parų ypač jautrus.

18 parų – formuojasi nervų sistema.

25 – 35 parų – rankų, kojų, stuburo, akiduobių užuomazgos.

25 – 38 išryškėja rankų ir kojų išsivystymo laipsnis.

36 – 180 parų lyties organų formavimasis.

90 parų – susiformavusios galūnės, ausys, akys.

Nuo III mėnesio (28 d.) – pradeda formotis vaisiaus organai ir jų sistemos. Vaisius įgauna žmogaus bruožų, aiškiai matyti galva, liemuo, akys, nosis, burna, aiškios galūnių užuomazgos.

IV mėnuo (58 parą) – galima matyti (nustatyti) lytį.

V mėnuo (88 parą) – girdimi vaisiaus širdies tonai. Motina pradeda jausti vaisiaus judesius.

VI mėnuo (pabaigoje) – jau išsivystę vaisiaus organai. Jis gali gimti gyvas, kvėpuoti, bet gimęs greitai miršta.

VII mėnuo (pabaigoje) – gimęs kvėpuoja, silpnai rėkia, judina galūnes, gali išgyventi tik labai rūpestingai slaugomas.

VIII mėnuo pabaigoje – gimęs ir gerai prižiūrimas vaisius gali gyventi.

IX mėnuo pabaigoje – gimęs vaisius garsiai rėkia, atsimerkia, turi čiulpimo refleksą.

X mėnuo pabaigoje – vaisius yra visai subrendęs ir gimdymo metu išstumiamas iš gimdos.

Bendra trukmė 280 dienos (40 savaitių arba 10 akušerinių mėnesių po 28 dienas).

I nėštumo savaitė – gemalas skyla ir implantuojasi gimdos gleivinėje.

II mėnesį – jau matomos akių, nosies, ausų ir burnos užuomazgos.

3. STUBURINIŲ IR ŽINDUOLIŲ VYSTYMOŠI PLANAS

Visų stuburinių ir žinduolių vystymosi planas (nuo zigotos iki gimimo) yra analogiškas. Skirtumai reiškiasi laiko trukmės atžvilgiu.

Vystymesi skiriami du pagrindiniai periodai:

- embrioninis (prenatalinis, gemalo);
- postembrioninis (postnatalinis, fetalinis).

Embrioniniu periodu vyksta ląstelių dauginimasis (dalijimosi būdu) ir jų judėjimas.

Postembrioniniu periodu organizmas auga, bręsta lytiškai, diferencijuojasi jo audiniai ir organai.

Zigota, vienaląstė apvaisinta ląstelė, praeina segmentacijos stadiją. Ląstelė pradeda dalytis, susidaro 2, 4, 6, 8 ir t. t. dalys, susidaro vienasluoksniškas daugialąstis gemalas (blastulė). Toliau vystydamosi ląstelės migruoja. Gemalas tampa dviejų ar trijų sluoksnių. Susidaro gemalo lapeliai (ektoderma, entoderma ir mezoderma). Tai gastruliacijos stadija. Šios stadijos gemalo ląstelės nevienodos, todėl gastruliacija yra kartu ir pirminė morfologinė gemalo diferenciacija.

Pasibaigus gastruliacijai gemalas pereina į histogenezės ir organogenezės stadijas. Vyksta gemalo pagrindinių organų užuomazgų susidarymas. Gemalo lapeliuose pradeda ryškėti pagrindinių organų užuomazgos, išsivysto atskiri organai.

Pradžioje užuomazgas sudarančios ląstelės yra nespecializuotos, vėliau jos diferencijuojasi, vystosi audiniai (histogenezės stadija) ir organai (organogenezės stadija).

Žmogaus gemalas (embrionas) nuo placentos susidarymo (III nėštumo mėnuo) iki gimimo vadinamas vaisiumi.

LITERATŪRA

Adewumi O., Aflatoonian B. ir kt. (iš viso per 60 autorių) (2007), „Characterization of human embryonic stem cell lines by the International Stem Cell Initiative“, *Nat. Biotechnol.*, 25 (7), p. 803–816.

Alberts B., Bray D., Lewis J., Raff M., Roberts K., Watson J. D. (1983), *Molecular Biology of the Cell*, New York, London: Garland Publishing.

Annes J. P., Munger J. S., Rifkin D. B. (2003), „Making Sense of Latent TGFβ Activation“, *J. Cell Sci.* 116, p. 217–224.

- „Aristotelis (Aristoteles)“, *LTE*, t. 1 (1976), Vilnius, p. 342.
- Artavanis-Tsakonas S., Rand M. D., Lake R. J. (1999), „Notch Signaling: Cell Fate Control and Signal Integration in Development“, *Science*, 284, p. 770–776.
- Bedford J. M., Cooper G. W. (1978), „Membrane Fusion Events in the Fertilization of Vertebrate Eggs“, in: *Membrane Fusion. Cell Surface Reviews*, vol. 5 (G. Poste, G. L. Nicolson, eds.), Amsterdam: Elsevier, p. 65–127.
- „Biologija“, *LTE*, t. 2 (1977), Vilnius, p. 154.
- Byrne J. A., Pedersen D. A., Clepper L. L., Nelson M., Sanger W. G., Gokhale S., Wolf D. P., Mitalipov S. M. (2007), „Producing Primate Embryonic Stem Cells by Somatic Cell Nuclear Transfer“, *Nature*, 450, p. 497–502.
- Bleil J. D., Wassarman P.M. (1980), „Mammalian Sperm-egg Interaction: Identification of a Glycoprotein in Mouse Egg Zona Polucidae Possessing Receptor Activity for Sperm“, *Cell*, 29, p. 873–882.
- „Braunas (Braun) Aleksandras“, *LTE*, t. 2 (1977), Vilnius, p. 252.
- Bruce A., Bray D., Lewis J., Raff M., Roberts K., Watson J. D. (1983), *Molecular Biology of the Cell*, New York, London: Garland Publishing, Inc.
- Bujak M., Frangogiannis N. G. (2007), „The Role of TGF β Signaling in Myocardial Infarction and Cardiac Remodeling“, *Cardiovasc. Res.*, 74 (2), p. 184–195.
- Calarco P., Epstein C. J. (1973), *Develop. Biol.*, 32, p. 208–213.
- Carpenter A. T. C. (1979), „Recombination Nodules and Synaptonemal Complex“, in: *Recombination – Defective Females of Drosophyla Melanogaster*, *Chromosoma*, 75, p. 259–292.
- Chang M. L. (1959), „Fertilization of Rabbit Ova in vitro“, *Nature*, 184, p. 406.
- Chen H. L., Panchision D. M. (2007), „Concise review: Bone morphogenetic protein pleiotropism in neural stem cells and their derivatives-alternative pathways, convergent signals“, *Stem Cells*, 25 (1), p. 63–68.
- Choi J., Southworth L. K., Sarin K. Y., Venteicher A. S., Ma W., Chang W., Cheung P., Jun S., Artandi M. K., Shah N., Kim S. K., Artandi S. E. (2008), „TERT promotes epithelial proliferation through transcriptional control of a mycand Wnt-related developmental program“, *PLoS Genet.*, 4 (1), p. e10.
- Chung Y., Klimanskaya I., Becker S., Li T., Maserati M., Lu S. J., Zdravkovic T., Illic D., Genbacev O., Fisher S., Krotolica A., Lanza R. (2008), „Human embryonic stem cell line generated without embryo destruction“, *Cell Stem Cell*; doi: 10.1016/j.stem.2007.12.13.
- Clermont I. (1972), „Kinetics of Spermatogenesis in Mammals: Seminiferous Epithelium Cycle and Spermatogonial Renewal“, *Physiol. Rev.*, 52, p. 198–236.
- Daheron L., Opitz S. L., Zaehres H., Lensch W. M., Andrews P. W., Itskovitz-Elder J., Daley G. Q. (2004), „LIF/STAT3 signaling fails to maintain self-renewal of human embryonic stem cells“, *Stem Cells*, 22(5), p. 770–778.

- Danet G. H., Luongo J. L., Butler G., Lu M. M., Tenner A. J., Simon M. C., Bonnet D. A. (2002), „CLqRp Defines a New Human Stem Cell Population with Hematopoietic and Hepatic Potential“, *Proc Natl Acad Sci USA*, 99(16), p. 10441–10445.
- Dann C. E., Hsieh J. C., Rattner A., Sharma D., Nathans J., Leahy D. J. (2001), „Insights into Wnt binding and signaling from the structures of two Frizzled cysteine-rich domains“, *Nature*, 412, p. 86–90.
- Denner L., Bodenburg Y., Zhao J. G., Howe M., Cappo J., Tilton R. G., Copland J. A., Forra N., McGucki C., Urban R. (2007), „Directed engineering of umbilical cord blood stem cells to produce C-peptide and insulin“, *Cell Proliferation*, 40 (3), p. 367–380.
- de Duve Ch. (1984), *A Guided Tour of the Living Cell*, V.1, New York: Scientific American Library, Inc.
- Epel D. (1980), *Fertilization, Endeavour (New Series)*, 4, p. 26–31.
- Epel D., Vacapier V. D. (1978), „Membrane Fusion Events During Invertebrate Fertilization“, in: *Membrane Fusion. Cell Surface Reviews*, vol. 5 (G.Poste, G. L. Nicolson, eds.), Amsterdam: Elsevier, p. 1–63.
- Evans M. J., Kaufman M. H. (1981), „Establishment in Culture of Pluripotential Cells from Mouse Embryos“, *Nature*, Jul. 9, 292, (5819), p. 154–156.
- Evans M. J. (1981), „Origin of mouse embryonal carcinoma cells and the possibility of their direct isolation into tissue culture“, *J. Reprod. Fert.*, 62, p. 625–631.
- Fawcett D. W. (1975), „The Mammalian Spermatozoon“, *Dev. Biol.*, 44, p. 394–436.
- French A. J., Adams C. A., Anderson L. S., Kitchen J. R., Hughes M. R., Wood S. H. (2008), „Development of human cloned blastocysts following somatic cell nuclear transfer (SCNT) with adult fibroblasts“, *Stem Cells Express*, (published online January 17, 2008); doi:10.1634/stemcells.2007–0252.
- Fuchs E., Tumber T., Guasch G. (2004), „Socializing with the Neighbors: Stem Cells and Their Niche“, *Cell*, 116(6), p. 769–778.
- „Galenas (Galenus) Klaudijus“, *LTE*, t. 3 (1978), Vilnius, p. 585.
- Grant P. (1978), *Biology of Developing Systems*, New York: Holt, Rinehart and Winston, p. 265–282.
- Griffin H., I. Wilmut I. (1997), „Seven days that shook the world“, *New Sci.*, 153 (2074), p. 49.
- Grobstein C. (1979), „External Human Fertilization“, *Sci. Am.*, 240 (6), p. 57–67.
- Guo W., Flanagan J., Jasuja R., Kirkland J. L., Jiang L., Bhasin S. (2008), „The effects of myostatin on adipogenic differentiation of human bone marrow-derived mesenchymal stem cells are mediated through cross-communication between Smad3 and WNT/beta-catenin signaling pathways“, *J. Biol. Chem.* (Epub ahead of print).
- Gurdon J. B. (1973), *Gene Expression During Cell Differentiation*, Oxford, Eng.: Oxford University Press.
- Gurdon J. B. (1968), „Transplanted Nuclei and Cell Differentiation“, *Sci. Amer.*, 219 (6), p. 24–35.

Gwatkin R. B. L. (1977), „Fertilization“, in: *The Cell Surface in Animal Embryogenesis and Development, Cell Surface Reviews*, vol. 1 (G. Poste, G. L. Nicolson, eds.), Amsterdam: Elsevier, p. 1–54.

Hart N. H., Hopper A. F. (1979), *Foundations of Animal Development*, Oxford, Eng.: Oxford University Press, p. 37–58.

„Harvejus (Harvey) Viljamas“, *LTE*, t. 4 (1978), Vilnius, p. 294.

„Hukas (Hooke) Robertas“, *LTE*, t. 4 (1978), Vilnius, p. 383.

Yanagimachi R. (1978), „Sperm-egg Association in Mammals“, in: *Current Topics in Developmental Biology*, vol. 12 (A. A. Moscona, A. Monroy, eds.), New York: Academic Press, p. 83–106.

Illmensee K., Stevens L. C. (1979), „Teratomas and Chimeras“, *Sci. Am.*, 240 (4), p. 120–132.

Yu J., Vodyanik M. A., Smuga-Otto K., Antosiewicz-Bourget J., Frane J. L., Tian S., Nie J., Jonsdottir G. A., Ruotti V., Stewart R., Slukvin I. I., Thomson J. A. (2007), „Induced pluripotent stem cell lines derived from human somatic cells“, *Science*, 318 (5858), p. 1917–1920.

Jackson K. A., Majka S. M., Wulf G. G., Goodell M. A. (2002), „Stem Cells: A minireview“, *J. Cell Biochem., Suppl.* 85 (38), p. 1–6.

John B., Lewis K. R. (1976), *The Meiotic Mechanism*, Oxford Biology Readers (J. J. Heard, ed.), Oxford, Eng.: Oxford University Press.

Johnson J. D., Epel D., Paul M. (1976), „Intracellular pH and Activation of Sea Urchin Eggs after Fertilization“, *Nature*, 262, p. 661–664.

„Karelis (Carrel) Aleksis“, *LTE*, t. 5 (1979), Vilnius, p. 306.

Karfunkel P. (1974), „The Mechanisms of Neural Tube Formation“, *Int. Rev. Cytol.*, 38, p. 245–271.

Karp G., Berril N. J. (1981), *Development*, 2nd ed., New York: McGraw-Hill, p. 100–116.

Kitchin I. C. (1949), „The Effects of Notochordectomy in *Amblystoma Mexicanum*“, *J. Exp. Zool.*, 112, p. 393–411.

Klapholz-Brown Z., Walmsley G. G., Nusse Y. M., Nusse R., Brown P. O. „Transcriptional program induced by wnt protein in human fibroblasts suggests mechanisms for cell cooperativity in defining tissue microenvironments“, *PLoS ONE*, 2007 Sep 26; 2 (9), p. e945.

„Klodos (Claude) Alberas“, *LTE*, t. 5 (1979), Vilnius, p. 575.

Lai E. C. (2004), „Notch signaling: control of cell communication and cell fate“, *Development*, 131 (5), p. 965–973.

„Lavuazje (Lavoisier) Antuanas Loranas“, *LTE*, t. 6 (1980), Vilnius, p. 394.

„Levenhukas (van Leeuwenhock) Antonijus“, *LTE*, t. 6 (1980), Vilnius, p. 484.

- Lewin B. (1980), *Gene Expression*, vol. 2, Eucaryotic Chromosomes, 2nd. ed., New York: Wiley, p. 102–141.
- Lewis J., Wolpert L. (1979), „Diploidy Evolution and Sex“, *J. Theor. Biol.*, 78, p. 425–438.
- Lopata A. (1980), „Successes and Failures in Human in vitro Fertilization“, *Nature*, 288, p. 642–643.
- Martin G. R. (1980), „Teratocarcinomas and Mammalian Embryogenesis“, *Science*, 209, p. 768–776.
- Martin G. R. (1981), „Isolation of a Pluripotent Cell Line from Early Mouse Embryos Cultured in Medium Conditioned by Teratocarcinoma Stem Cells“, *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, Dec., 78 (12), p. 7634–7638.
- Masni I., Klarke H. J. (1979), „Oocyte Maturation“, *Int. Rev. Cytol.*, 57, p. 185–282.
- McCulloh E. A., Till J. E. (2005), „Perspectives on the properties of stem cells“, *Nature Medicine*, 11(10), p. v-vii.
- McLaren A. (1976), *Mammalian Chimeras*, Cambridge, Eng.: Cambridge University Press.
- Metz C. B., (1978), „Sperm and Egg Receptors Involved in Fertilization“, *Curr. Top. Dev. Biol.*, 12, 107–147.
- Mintz B., Ilmensee K. (1975), „Normal Genetically Mosaic Mice Produced from Malignant Teratocarcinoma Cells“, *Pro. Natl. Acad. Sci. USA*, 72, p. 3585, 3589.
- Mitalipov S. M., Zhou Q., Byrne J. A., Ji W. Z., Norgren R. B., D. P. (2007), „Reprogramming following somatic cell nuclear transfer in primates is dependent upon nuclear remodeling“, *Hum Reprod.*, 22(8), p. 2232–2242.
- Monesi V., Geremia R., D’Agostino A., Boitani C. (1978), „Biochemistry of Male Germ Cell Differentiation in Mammals: RNA Synthesis in Meiotic and Postmeiotic Cells“, in: *Current Topics in Developmental Biology*, vol. 12, (A. A.Mascona, A.Monroy, eds.), New York: Academic Press, p. 11–36.
- „Morganas (Morgan) Tomas Hantas“, *LTE*, t. 8 (1981), Vilnius, p. 7.
- Moses M. J. (1968), „Synaptonemal Complex“, *Annu. Rev. Genet.*, 2, p. 363–412.
- Munir S., Xu G., Wu Y., Yang B., Lala P. K., Peng C. (2004), „Nodal and ALK7 Inhibit Proliferation and Induce Apoptosis in Human Trophoblast Cells“, *J. Biol. Chem.*, 279 (30), p. 31277–31286.
- Nusse R. (2005), „Wnt signaling in disease and in development“, *Cell Research.*, 15(1), p. 28–32.
- Papaioannou V. E., Gardner R. L., McBurney M. V., Babinet C., Evans M. J. (1978), „Partipation of Cultured Teratocarcinoma Cells in Mouse Embriogenesis“, *J. Embriol. Exp. Morphol.*, 44, p. 93–104.
- Paratore Ch., Sommer L. (2006), „Stem Cells“, in: *Cell Signaling and Growth Factors in Development*, ed. by K. Unsicker and K. Krieglstein, Weinheim: WILEY-VCN Verlag GmbH & Co. KgaA.

- Pearson M., Elsdale T. (1979), „Somitogenesis in Amphibian Embryos. Experimental Evidence for an Interaction Between Two Temporal Factors in the Specification of Somite Pattern“, *J. Embryol. Exp. Morphol.*, 51, p. 27–50.
- Peters H., McNatty K. P. (1980), *The Ovary: A Correlation of Structure and Function in Mammals*, Berkeley, CA: University of California Press, p. 98–106.
- „Plinijus Gajus Sekundas Vyresnysis (Caius Plinius Secundus Maior)“, *LTE*, t. 9 (1982), Vilnius, p. 58.
- Prindull G., Prindull B., Meulen N. (1978), „Haematopoietic stem cells (CFUc) in human cord blood“, *Acta Paediatr. Scand.*, 67(4), p. 413–414.
- „Prystlis (Priestley) Džosefas“, *LTE*, t. 9 (1982), Vilnius, p. 210.
- Richards J. S. (1979), „Hormonal Control of Ovarian Follicular Development“, *Recent Prog. Horm. Res.*, 35, 343–373.
- Ridgway E. B., Gilkey J. C., Jaffe L. F. (1977), „Free Calcium Increases Explosively“, in: *Activating Medaka Eggs, Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 74, p. 623–627.
- Shapiro B. M., Eddy E. M. (1980), „When Sperm Meets Egg: Biochemical Mechanism of Gamete Interaction“, *Int. Rev. Cytol.*, 66, p. 257–302.
- Shapiro B. M., Schachmann, R. W. Gabel C. A. (1981), „Molecular Approaches to the Study of Fertilization“, *Annu. Rev. Biochem.*, 50, p. 815–849.
- Siminovitch L., McCulloch E. A., Till J. E. (1963), „The distribution of colony forming cells among spleen colonies“, *J. Cell Comp. Physiol.*, 62, p. 327–336.
- Snyder M., Huang X. Y., Zhang J. J. (2007), „Identification of novel direct STAT3 target genes for control of growth and differentiation“, *J. Biol. Chem.*, [Epub ahead of print].
- Solari A. J. (1974), „The Behavior of the XY Pair in Mammals“, *Int. Rev. Cytol.*, 38, p. 273–317.
- Spemann H. (1936), *Embryonic Development and Induction*, New Haven: Yale University Press. (Reprinted, New York: Hafner, 1962).
- Spemann H. (1948), Über die Determination der Ersten Organanlagen des Amphibienembryo, I–IV, *Arch. Entw. Mech. Org.*, 43, p. 448–555.
- „Šleidenas (Schleiden) Matijas Jakobas“, *LTE*, t. 10 (1983), Vilnius, p. 610.
- „Švanas (Schwann) Teodoras“, *LTE*, t. 11 (1983), Vilnius, p. 18.
- Takahashi K., Yamanaka S. (2006), „Induction of pluripotent stem cells from mouse embryonic and adult fibroblast cultures by defined factors“, *Cell*, 126, p. 663–676.
- Tarkovski A. K. (1959), „Experiments on the Development of Isolated Blastomeres of Mouse Eggs“, *Nature*, 184, p. 1286–1287.
- Tarkovski A. K. (1975), „Induced Parthenogenesis in the Mouse“, in: *Developmental Biology of Reproduction*. (Market C. L., Papaconstantinou J., eds.), Society for Developmental Biology Symposium, No. 33, New York: Academic Press, p. 107–129.

- Thomson J. A., Kalishman J., Golos T. G., Durning M., Harris C. P., Becker R. A., Hearn J. P. (1995), „Isolation of a Primate Embryonic Stem Cell Line“, *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*, 92(17), p. 7844–7848.
- Thomson J. A., Itskovitz-Elder J., Shapiro S. S., Waknitz M. A., Swiegiegl J. J., Marshall V. D., Jones J. M. (1998), „Embryonic stem cell lines derived from human blastocysts“, *Science*, 282, p. 1145–1147.
- Till J. E., McCulloh E. A. (1961), „A direct measurement of the radiation sensitivity of normal mouse bone marrow cells“, *Radiat Res*, 14, p. 213–222.
- Tolwinski N. S., Wehrli M., Rives A. (2003), „Wg/Wnt signal can be transmitted through Arrow/LRP 5,6 and Axin independently of Zw3/Gsk3beta activity“, *Dev. Cell*, 4, p. 407–418.
- Ura H., Usuda M., Kinoshita K., Sun C., Mori K., Akagi T., Matsuda T., Koide H., Yokota T. (2008), „STAT3 and Oct-3/4 Control Histone Modification Through Induction of Eed in Embryonic Stem Cells“, *J. Biol. Chem.* [Epub ahead of print].
- Varga A. C., Wrana J. L. (2005), „The disparate role of BMP in stem cell biology“, *Oncogene*, 24 (37), p. 5713–5721.
- „Vezalijus (Vesalius) Andrejas“, *LTE*, t. 12 (1984), Vilnius, p. 197.
- Villee C. A. (1967), *Biology*, Harvard University V Ed. Philadelphia and London: W. B. Saunders Company.
- Villee C. A., Dethier V. G. (1971), *Biological Principles and Processes*, Philadelphia – London – Toronto: W. B. Saunders Company.
- „Virchovas (Virchow) Rūdolfas“, *LTE*, t. 12 (1984), Vilnius, p. 289.
- Weiss P. A. (1939), *Principles of Development*, New York: Holt, p. 289–437.
- Whitehouse H. L. (1973), *Towards an Understanding of the Mechanism of Heredity*. 3rd ed., London: St. Martins.
- Willert K., Brown J. D., Danenberg E., Duncan A. W., Weissman I. L., Reya T., Yates J. R. 3rd, Nusse R. (2003), „Wnt proteins are lipid-modified and can act as stem cell growth factors“, *Nature*, 423 (6938), p. 448–452.
- Williams G. C. (1975), *Sex and Evolution*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wolfe S. L. (1981), *Biology of the Cell*, 2nd ed., Belmont, CA: Wadsworth, p. 432–470.
- Woodruff R. J., Telfer W. H. (1980), „Electrophoresis of Proteins in Intercellular Bridges“, *Nature*, 286, p. 84–86.
- Wordinger R. J., Agarwal R., Talati M., Fuller J., Lambert W., Clark A. F. (2002), „Expression of bone morphogenetic proteins (BMP), BMP receptors, and BMP associated proteins in human trabecular meshwork and optic nerve head cells and tissues“, *Molecular Vision*, 8, p. 241–250.
- Wulf G. G., Jackson K. A., Goodell M. A. (2001), „Somatic stem cell plasticity: Current evidence and emerging concepts“, *Exp. Hematol.*, 29 (12), p. 1361–1370.
- Zhang J., Li L. (2005), „BMP signaling and stem cell regulation“, *Dev. Biol.*, 284 (1), p. 1–11.

THE FIRST STEPS OF RESEARCH
FROM AN ORGANISM TOWARD A CELL

Sofija Kanopkaitė, Virginija Bukelskienė, Julija Razumienė

Summary

This article reviews the historical aspects of human and animal living cell studies. Special attention is paid to the research of germ cells or gametes as life carriers and as links between generations. The aim of the article is to discuss the principles of fertilization and to show generalities and differences in this field. The analysis of such data will have to deal with the phenomenon of stem cells. The article also discusses some ethical problems which have arisen due to this phenomenon.

TARPTAUTINĖ KONFERENCIJA „PERPRATĖS TOTALITARIZMĄ: MARIANAS ZDZIECHOWSKIS“

Konferencijos organizatoriai:

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

KROKUVOS JOGAILOS UNIVERSITETAS

Projekto partneris – LENKŲ INSTITUTAS VILNIUJE

Konferencija vyko LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOJE, Pilies 8
2008 m. spalio 2–3 d.

KONFERENCIJOS PROGRAMA

Spalio 2 d. (ketvirtadienis)

9.30 val. registracija

10.00 val. konferencijos atidarymas

Pirmoji sesija

10.30–12.30 val.

Prof. habil. dr. JAN SKOCZYŃSKI (Krokuva)

Ideologija *versus* religija. Keletas pastabų apie Mariano Zdziechowskio antitotalitarizmą.

Prof. habil. dr. ALVYDAS JOKUBAITIS (Vilnius)

Mariano Zdziechowskio filosofinė vaizduotė.

Habil. dr. MAREK KORŃAT (Varšuva)

Rusija ir bolševizmas Mariano Zdziechowskio požiūriu.

Dr. DARIUS BARONAS (Vilnius)

Mariano Zdziechowskio antisovietinis palikimas Vilniuje.

Antroji sesija
14.30–16.00 val.

Prof. habil. dr. BOGDAN SZLACHTA, MACIEJ ZAKRZEWSKI (Krokuva)
Mariano Zdziechowskio požiūris į šiuolaikinės valstybės ir teisės
problemas.

Prof. habil. dr. HENRYK KIEREŚ (Liublinas)
Pseudofilosofinės totalitarizmo šaknys.

Dr. PAWEŁ SKRZYDLEWSKI (Liublinas)
XX a. totalitarizmai ir jų civilizaciniai bei filosofiniai pagrindai.

Diskusija

Spalio 3 d. (penktadienis)

Pirmoji sesija
10.00–11.00 val.

Dr. ARKADY RZEGOCCI (Krokuva)
Marianas Zdziechowskis ir nacionalizmas.

Dr. RAMŪNAS TRIMAKAS (Vilnius)
Europos aklumas ir totalitarizmo pažadai.

Antroji sesija
11.30–12.30 val.

Doc. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilnius)
Marianas Zdziechowskis ir arkivysk. Jurgis Matulaitis.

Dr. RIMANTAS MIKNYS (Vilnius)
Marianas Zdziechowskis ir *krajovcinė* idėja.

Baigiamoji diskusija

Konferencija vyko lietuvių ir lenkų kalbomis

JAN SKOCZYŃSKI

IDEOLOGIJA *VERSUS* RELIGIJA:
KELETAS PASTABŲ APIE
MARIANO ZDZIECHOWSKIO
ANTITOTALITARIZMĄ

Pirmoji mintis, atėjusi į galvą gavus kvietimą į šią konferenciją, buvo abejonė, ar Zdziechowskis apskritai vartojo „totalitarizmo“ sąvoką ir – kas su šia mintimi glaudžiai susiję – ar buvo antitotalitaristas? Šis žodis, atrodo, jo raštuose pavartojamas atsitiktinai. Taigi kyla klausimas, ar ką nors, kas nevartojo tokios sąvokos, galima laikyti totalitarizmo priešininku? Teigiamai atsakius į šį klausimą, Zdziechowskį būtų lengviau priskirti prie nominalistų, tačiau juk jis buvo visiškai realistas – bent tuometės politikos vertinimo (šiek tiek mažiau savo politinių projektų!) aspektu. Tačiau pradėjus nuo keletu terminologinių pastabų.

Idėjos istoriografijoje K. Popperio dėka jau keletas dešimtmečių egzistuoja požiūris, jog XX a. totalitarinių sistemų šaknys siekia Platono filosofiją. Tačiau XIX a. „totalitarizmo“ sąvoka dar nežinoma¹. Taip pat ir pamatinio šios sąvokos žodžio – „totalizmas“ istorija dar trumpa; pirmieji jį vartoti pradėjo fašizmo teoretikai Italijoje – G. Gentile, vėliau pats dučė Benito Mussolini; galiausiai – antifašistai. Minėtoji sąvoka rečiau buvo vartojama Vokietijoje, nors pirmoji distinkcija – kokybinis ar kiekybinis totalitarizmas – pasirodė viename Carlo Schmitto² 1931 m. Berlyne publikuotų darbų. Nuo II pasaulinio karo iki šių dienų sąvoka „totalitarinis“ reiškė pirmiausia vienos partijos valdymą, o vėliau ir politinę santvarką, kurioje kontroliuojamos beveik visos gyvenimo sritys. Politologai ir filosofai nesutaria dėl visuotinio totalitarizmo kaip santvarkos formos apibrėžimo.

¹ Plg. M. Walczyk, „Idee polityczne Platona a totalitaryzm, czyli o nadużywaniu pewnego pojęcia“, *Civitas*, Nr. 2, 1998, p. 119, 136.

² *Hueter der Verfassung*.

Vieni (C. Friedrich) išskiria penkis, kiti (Z. Brzeziński) – šešis totalitarinės valstybės požymius. Šios santvarkos ypatybių sąrašas kartais yra ilgesnis, kartais – trumpesnis, pavyzdžiui, J. Linzas nurodo tik tris: vienos partijos valdymą, ideologijos turėjimą ir visuomenės mobilizaciją, taip pat ir naudojant terorą³. Tokiame kontekste anais laikais sunku būtų buvę kalbėti apie „totalitarinius režimus“: šios formuluotės dar nebuvo politologų kalboje; čia galiojo senosios sąvokos, tokios kaip: tironija, despotizmas arba kiek naujesnė – diktatūra.

Totalizmas ir vėlesnis *totalitarizmas* kilęs iš lotyniškojo *totus*, reiškiančio *visas, išstis, nepaliaujamas, absoliutus*⁴. Zdziechowskio raštuose arčiausiai šio turinio yra „bolševizmo“, laikomo „totalitarizmo atmaina“, sąvoka⁵. Bolševizmą autorius sieja su tam tikru „rusų charakterio“ bruožu – maksimalizmu, apie kurį rašė: „žymiausias, labiausiai į akis krintantis rusų sielos bruožas yra jos maksimalizmas, šiandien vadinamas bolševizmu. <...> Tuo tarpu maksimalizmas viską redukuoja į dilemą: viskas arba nieko. Taigi moralės srityje – tai absoliuti tobulybė; socialinėje srityje – absoliuti laimė žemės rojuje, kur kiekvienam žmogui bus užtikrinta galimybė plačiai naudotis visomis gyvenimo gėrybėmis; pagaliau politikos srityje – absoliutus pasaulio valdymo universalizmas“⁶. Šiuos žodžius jis rašė 1919 m. knygos „Wpływy rosyjskie na dusze polską“ (*Rusų įtaka lenko sielai*) Pratarinėje. Gerai į šiuos žodžius įsiskaičius matyti, kad jie yra vienas taikliausių būsimo „totalitarizmo“ apibrėžimų; autorius šios sąvokos turinio nesusiaurina iki *stricte* politinių klausimų. Tema plėtojama ten pat esančio esė pavadinimu „Antynomie duszy rosyjskiej“ (Rusų sielos antinomijos), skirtame Nikolajaus Berdiajevo rašytinei kūrybai. Rusų maksimalizmo (bolševizmo) pradmenų Zdziechowskis ieško apokaliptiniame rusų mesianizme, toks buvo slavofilizmas, orientuotas ne tiek į pasaulio tikrovės gerinimą, kiek į jos pertvarkymą. Tokio mąstymo pėdsakų jis aptinka būtent Berdiajevo veikaluose, esą jo mintis „turi apokaliptinį atspalvį, ji išplaukia iš nekantravimo pamatyti Dievo karalystę čia pat, žemėje, savomis akimis.

³ „Totalitarian and Authoritarian Regimes“, in: *Handbook of Political Sciences*, t. 3, 1975.

⁴ Plg.: *Mały słownik łacińsko-polski*, red. J. Korfanty, Warszawa, 2001, p. 614; *totus, a, um*.

⁵ Plg.: Z. Opacki, *Między universalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk, 2006, p. 116.

⁶ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na dusze polską*, Kraków, 1920, p. 6.

<...> Berdiajevas yra geocentrikas dvasine šio žodžio prasme⁷. Aptardamas „kosmologijos“ sąvoką, Zdziechowski atkreipia dėmesį, jog rusų mintis mėgina apriboti žmogaus horizontus ir viską redukuoti į grynai žemiškus reikalus, atimti iš jo transcendenciją. Jis cituoja tokią Berdiajevo mintį: „Rusas trokšta nei daug, nei mažai – visiško gyvenimo perkeitimo ir pasaulio išganymo; tai yra šios rasės bruožas...“ Ir taip ją komentuoja: „Betgi ar troškimas gelbėti pasaulį suteikia garantiją, jog tai bus sugebėta padaryti? Ar susidūrus su realybės siaubu jis netaps bevaisiu fantazavimu arba dar blogiau – visa naikinančių nihilizmo ekscesų siutu?“⁸ Bolševikų praktikoje viršų paėmė „naikinantį pasaulio nekentimo siutas“, o ne „kvietistinis potraukis žvelgti į gyvenimą savo svajonės akimis“⁹. Totalitarizmas yra europinės minties vaisius, bet Zdziechowski taikliai nurodė jo rusiškas šaknis, be to, atsižvelgiant į tai, kada buvo parašytas nagrinėjamas esė, reikia pabrėžti, kad jis padarė tai vienas pirmųjų, dar prieš Vakarų pasauliui suvokus, jog toks reiškinyz egzistuoja. Zdziechowskio tonas čia dar yra ramus ir analitinis.

Visiškai kitokia poetika dvelkia jo aistringų publicistinių straipsnių rinkinyje „Od Petersburga do Leningrada“ (Nuo Peterburgo iki Leningrado)¹⁰, kur bolševizmas minimas tiek rašinių pavadinimuose, tiek jų turinyje. Ir nors ši sąvoka kaip Rusijos revoliucijos metodų sinonimas dar saikingai vartojama XX a. istoriografijos ar politinės filosofijos darbuose, bet lenkų autorius jau išvelgia jos deskriptyviąją vertę. Panašiai, kaip ir jo bendraamžis filosofas Marianas Massoniusas (1862–1945), kuris 1921 m. Poznanėje perskaitė, o vėliau paskelbė pranešimą „O bolszewictwie“ (Apie bolševikiškumą), analizuojantį socialinius ir ekonominius revoliucijos padarinius. Ši publikacija nebuvo pastebėta, net nepaminėta „biobibliografinėje informacijoje, skirtoje <...> Massoniusui nuo pat šio teksto paskelbimo“¹¹. Tačiau kad nebūčiau apkaltintas moksliniu polonizmu, paminėsiu dar vieną žymųjį mąstytoją – Bertrاندą Russellį, visiems žinomą monumentalaus veikalo „Principia Mathematica“ bendraautorį, kuris metais anksčiau kaip

⁷ *Op. cit.*, p. 22.

⁸ *Op. cit.*, p. 30.

⁹ *Op. cit.*, p. 42.

¹⁰ *Wilno*, 1934.

¹¹ Plg.: A. Kołakowski, Įžanga knygai „Marian Massonius, O bolszewictwie“, *Kronos*, Nr. 4/2007, p. 221.

Massoniusas parašė puikią, nors ilgai ignoruotą¹² tiek anuomet, tiek dabar knygą „Teoria i praktyka bolszewizmu“ (Bolševizmo teorija ir praktika). Ši knyga buvo jo kelionės į Rusiją vaisius. Šiandien kalbant apie šį darbą, kurį parašė loginių epistemologijos pagrindų kūrėjas, įvertinamas jo „pranašišku analizių taiklumas“¹³.

Aptardamas sąvoką „komunizmas“, kilusią iš lotyniško būdvardžio *communis*, pagal turinį labai artimą „totalizmui“, nes reiškia: bendro pobūdžio, visuotinis, universalus, bendras¹⁴; Zdziechowski pateikia tokį valstybei ir bendruomenei išplėtotą komunizmo apibrėžimą: tai yra „integralusis, bekompromisus socializmas, kuris nesiskaito su realybe, o tikslo siekia per skubotą revoliuciją ir naikinimus...“¹⁵ Autorius puikiai suvokia abiejų sąvokų ideologinį pobūdį ir teigia, jog tiek bolševizmo, tiek komunizmo sąlygomis ideologija atlieka religijos funkciją.

Taigi šios dvi sąvokos Zdziechowskio vartojamos kaip totalizmo (*vel* totalitarizmo) sinonimai. Nagrinėdamas totalitarizmą autorius pirmiausia kalba apie reiškinio **šaknis**, o vėliau – **padarinius**. Šio reiškinio šaknis jis sieja su Bizantijos civilizacija ir bizantine ideologija, kur valstybė dominavo prieš individą. Rusijoje ši ideologija, patirština totorių jungo atminimu, sustiprino kolektyvizmo tendencijas. Nustota skaitytis su individu; jį pakeitė „... milijonus kojų ir rankų turinti pabaisa“¹⁶.

Kitas totalitarinių sistemų šaltinis, jo manymu, buvo demokratinių tendencijų XX a. stiprėjimas daugelyje visuomenių ir valstybių. Vadinajamą demokratine idėją autorius susiejo su politiniu liberalizmu, sukurtu individo laisvės bei teisinės lygybės pagrindu.

Tačiau su idėjomis kartais nutinka taip, jog jos išsikvepia ir virsta savo pačių priešingybėmis. Zdziechowskiui demokratijos riba ir paneigimas yra įvairios ochlokratiinių santvarkų formos, kai valdžią įgyja minia, prastuomenė. Būtent tai ir yra bolševizmas bei komunizmas, kartu su tarpinėmis formomis: etatizmu ir socializmu. Autorius suvokia, jog nors demokratijos idėja išaugo grynai iš artimo meilės paskatų, tikėjimo gera

¹² Taip apie ją rašo J. Gray straipsnyje: „Następni do rajů“, in: *Rzeczpospolita*, Nr. 253, 2006.10. 28, priedas „Plus minus“

¹³ J. Gray, *op. cit.*

¹⁴ Płg.: *Mały słownik łacińsko-polski*, p. 126.

¹⁵ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, Kraków, 1993, p. 455.

¹⁶ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 62–63.

žmogaus prigimtimi, tačiau ji neišlaisvino jame esančio didingumo, o iškėlė tik tai, kas vidutiniška. Individų gyvenimui ėmė taikyti šablonus ir banalybę, socialiniam gyvenimui – demagogiją ir politinį bukaprotiškumą. Tokio neigiamo mechanizmo padarinys yra, sakysim, taisyklė, kad per demokratines revoliucijas, skelbiančias liaudies suverenumą, valdžią paprastai perima partijų veikėjai. Manipuliuodami sociotechnika, jie paprastai siekia savo partikuliarinių, o ne bendrųjų interesų.

Nepamirškime, jog demokratinės idėjos evoliuciją Zdziechowski tyrė dar anksčiau, negu ji virto neigiamu reiškiniu Rusijoje. Jis analizavo socialistinius judėjimus ir šūkius Europoje ir Lenkijos žemėse XIX ir XX a. sandūroje. Pastebėjo jų sektantizmą, fanatizmą, amoralumą, abejingumą tautiniams reikalams (kurie tuomet buvo vieni svarbiausių) bei su juo susijusį kosmopolitizmą, vėliau pavadintą internacionalizmu. Tad jis pagrįstai galėjo 1934 m. rašyti: „... savo jėga, geležinės padarinių logikos jėga socializmas tiesia kelią komunizmui, o komunizmas – diktatūrai, tačiau nebe proletariato, o tų, kurie pajungė proletariatą“¹⁷. Tad sovietinis komunizmo variantas tapo visiška demokratinės idėjos priešingybės išraiška.

Tačiau Europos XX a. I pusės totalizmo veidas buvo ne tik rusiškas. Už Lenkijos vakarinės sienos sparčiai augo jo vokiška, fašistinė atmaina. Ir vėl – termino „fašizmas“ Zdziechowskio tekstuose nerasime, nors, autoriaus suvokimu, tai esąs dar vienas negatyvios idėjos pavyzdys, demokratinio valdymo formos degeneracijos padarinys. Taip nutiko veikiausiai dėl jo prisirišimo prie senosios Aristotelio terminologijos. Vokiečių fašizmas jam yra dar vienas ochlokratinės santvarkos pavyzdys. Jis rašo: „Šiandien su nerimu žvelgiu į Vokietiją. <...> Ji įniršusi iš nuoskaudos, piktumų, keršto troškimo; ji linkusi pragarui parduoti didžiosios tautos sielą, būti mirties įrankiu, Maskvos avangardu“¹⁸. Tačiau prieš pat savo mirtį Zdziechowski vokiečių nacionalinį socializmą pavadino „masinės, tačiau trumpalaikės prigimties egzaltacijos išraiška“¹⁹. Prasidėjus II pasauliniam karui, Vokietijai okupavus Lenkiją, o po to kilus vokiečių ir sovietų karui buvo galima

¹⁷ *Op. cit.*, p. 128; „W ustroju ochlokratycznym, ochlos czyli niezróżnicowano, bezformna, nieuświadomiona masa staje się narzędziem jednostek, czyli klik, które umiały wykorzystywać jej instynkty i upodobania“, in: M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Wilno, 1939, p. 166 (Išleista po mirties).

¹⁸ Płg.: M. Zdziechowski, *Napoleon III*, Kraków, 1931, p. 258, taip pat brošiūrą, „Niemcy. Szkic psychologiczny“, Warszawa, 1935.

¹⁹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 125.

nesutikti su tokia mąstytojo mintimi. Tačiau žvelgiant iš šių dienų perspektyvos reikia pripažinti, kad jis buvo teisus: fašizmas pasibaigė Vokietijai kapituliuavus 1945 m., tuo tarpu įvairios bolševikinio valdymo mutacijos gyvavo Europoje iki paskutinio praėjusio amžiaus dešimtmečio pradžios.

Anot Zdziechowskio, viena iš priešingybių, į kurias pateko „demokratijos idėja“, buvo valstybės įtakos stiprinimas, t. y. „viešojo gyvenimo etatizavimas“²⁰. Ūkinėje veikloje įsivyravo valstybinis kapitalizmas, iškilęs privataus kapitalo pagrindu, dėl to valstybė tapo kartu ir gėrybių gamintoja, ir jų skirstytoja. Komunizmo sąlygomis valstybės aparatą dubliavo partinis aparatas. Valstybės viešpatavimas, visų sričių kontroliavimas pirmiausiai ribojo individo laisvę, o dar svarbiau, kad buvo apatijos, bejėgiškumo, „sielų ir charakterių niveliavimo“²¹ šaltinis. Prie to pridėję „socialinę niveliaciją, visišką turimų materialinių gėrybių ir visų socialinių teisių lygiavą“²², turėjome socialistinę santvarką – pirmąją totalitarinės santvarkos formą.

Tokių santvarkų sociotechnika rėmėsi ne tik teroru ir prievarta. „Iš valdžios įrankio, – rašė Zdziechowski, – terorizmas tapo sistema, planiniu prievartos taikymu visose gyvenimo srityse, žmogžudystės apoteozė“²³. Kitas totalitarinės sociotechnikos elementas buvo vadinamojo egzistencijos minimumo užtikrinimas individui mainais už aklą klusnumą ir individualios laisvės atsisakymą. Autorius buvo ne ekonomistas, nebuvo analizavęs ekonomikos veikimo principų, tačiau suvokė, jog tas „socialinis minimumas“ yra grįžimas į vergovės laikus. O skaitant jo mintis apie permanentinę krizę²⁴ sovietų Rusijoje, jos žmonių valdymą badu – susidaro įspūdis, kad jam liko tik vienas žingsnis iki kategorijos, atsiradusios realiojo socializmo pabaigoje ir nusakomos ne tiesiogine „dalijimosi vargu“, o eufemistine „deficitų ekonomikos“ formuluote.

Zdziechowskio antitotalitarizmo kontekste vertėtų dar apžvelgti šio klausimo antiutopinį aspektą; nes jo, mąstytojo ir rašytojo, mentalitetas pasižymėjo programine antiutopija. Bolševikiško tipo santvarkas jis tiesiog vadino utopinėmis, ir tai darė tais laikais, kada „sovietinis eksperimentas“ kėlė susidomėjimą, netgi susižavėjimą, ypač tarp intelektualų. Cituotos

²⁰ Plg. Z. Opacki, *op. cit.*, p. 333.

²¹ M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Burbonowie*, Wilno, 1934, p. 232.

²² Z. Opacki, *op. cit.*, p. 334.

²³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 68–69.

²⁴ *Ibid.*

knygos įžangoje jis rašė: „Carų Peterburgas mums kėlė pasibjaurėjimą, Leningradas svaigina. Nuo Peterburgo iki Leningrado nuėjome sunkų, erškėčiuotą kelią; stovime prie tikslo šalia žavingai viliojančio uosto...“²⁵ Zdziechowski pakartojo profetistinę mintį, jog „rojaus žemėje“ sukurti nepavyks, nes „visas pasaulis yra piktojo pavergtas“²⁶ ir neįmanoma čia pašalinti skausmo, neteisybės, mirties...

Antiutopiškumo tematika lenkų mokslininkui būdinga nuo pat jo mokslo tiriamosios veiklos pradžios, ypač šiose jo knygos – „Mesjaniści i słowianofilie“ (1888), „Wizja Krasieńskiego“ ir „U opoki mesjanizmu“ (pastarosios dvi išleistos 1912 m.). Vienoje iš jų jis pateikia Augusto Cieszkowskio socialinės utopijos kritiką: „Kas galėtų paneigti, jog šis trečiosios epochos vaizdas buvo persmelktas didžiu minties pakilumu ir taurumu – ir kad teisingumu grindžiamos santvarkos pasaulyje nustatymas būtų atnešęs žmonijai didžią laimę. Bet argi teisingumo viešpatavimas, kad ir pakrikštytas Šventosios Dvasios laikotarpio vardu, jau būtų buvusi Dievo karalystė? Ar ji atitiktų tą ilgėjimąsi absoliučios laimės, kuri gyvuoja krikščionių širdyse ir yra neatskiriamai siejama su Dievo karalyste? Ar pasiekus santaiką tarp Bažnyčios ir valstybės, pripažinus tautiškumo principą politikoje, įdiegus visuotinę demilitarizavimą, pagerinus socialinius santykius <...> nuodėmė ir mirtis taip pat nustotų visa ką naikinti, o aklas likimas tyčiotis iš žmonių planų? Kokia praraja tarp istoriosofinės Cieszkowskio sintezės ir Šv. Jono *Apreiškime* regėtos Jeruzalės, kurioje „nebebus mirties, nebebus liūdesio nei aimanos, nei sielvarto““²⁷.

Zdziechowski buvo vienas iš nedaugelio to meto mąstytojų, kurie turėjo drąsos kaip prieštarą istorijos perspektyvai iškelti eschatologijos perspektyvą. Jis nepritarė tam, ką šiuolaikinis mokslininkas vadina „nuolatiniu istorinės ir eschatologinės perspektyvos painiojimu“²⁸. Prieš pat savo mirtį jis rašė: „Šiandien mes žinome, kad žmogus nėra geras, protas nėra neklystantis, jo prigimtis yra neutrali, mokslas vienodai tinkamas ir geriems, ir blogiems dalykams, materija slepia dvasią, o valstybė, klasės, tauta yra besielės tironijos“²⁹.

²⁵ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. VIII.

²⁶ Plg.: 1 Jn 5,19.

²⁷ M. Zdziechowski, *Wizja Krasieńskiego*, Kraków, 1912, p. 25 ir toliau.

²⁸ Plg.: A. Walicki, *Filozofia a mesjanizm*, Warszawa, 1970, p. 74.

²⁹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 120.

Tačiau perspektyvas painiojo (ir toliau painioja!) ne tik mąstytojai ir rašytojai; dažniau, ir su žymiai blogesniu rezultatu, tai daro ideologai ir politikai; tatai rodo tokios sąvokos: „naujasis žmogus“, „Neue Zeit“ (Naujasis laikas) – XX a. pradžioje Vokietijoje leidžiamo leidinio pavadinimas (jį redagavo K. Kautskis), ar nacių vartojamas terminas – „galutinis sprendimas“.

Zdziechowski pats vienas ėmėsi kovos su naujojo žmogaus vizija. Jis sunerimęs rašė: „... valstybė, laikydama savo rankose visų savo piliečių likimus, norėtų nustatyti tokią tvarką, kad visi būtų vienodo ūgio, vienodo pločio pečiais, vienodai lanksčių kelių ir alkūnių, tokių pat smegenų vijų, tokių pat įpročių, pageidavimų ir idėjų, o jei būtų įmanoma – ir vienodų veidų“³⁰. Šis aprašas turi tokių politinio būvio bruožų, kurie praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje tapo būdingi sovietiniam žmogui – *homo sovieticus*. Zdziechowski „naujojo žmogaus“ kategoriją nagrinėjo dviejų sąvokų kontekste: individas ir kolektyvas. Jam kėlė nerimą, kad Sovietų Sąjungoje kuriamoje sistemoje individo vietą užėmė beasmenė minia. Konservatyvių pažiūrų žmogui tai buvo dar vienas įrodymas, jog pasaulis prarado visą savo racionalumą. Aptardamas populiarių tuo metu Gustavo Le Bono darbą „Psychologia tūmu“ (Minios psichologija), jis rašė: „Individai privačiame gyvenime vadovaujasi interesu, o minia visuomet eina paskui aistrą, kurią kursto demagogai – tiek pataikaudami niekšiškam jos gašlumui, tiek, atvirksčiai, mistiškai uždegdami susižavėjimą kažkokiais įsikarščiavusios vaizduotės sukurtais vaiduokliais“³¹.

Totalitarinės santvarkos pirmiausia kelia grėsmę žmogui kaip būtybei. Zdziechowski tai suvokia, kaip ir daugelis to ir ne tik to meto mąstytojų. Apsiribosiu dviem. „Klausimas yra tas, – rašė minėtasis Nikolajus Berdiajevas, – ar būtybė, kuriai priklauso ateitis, toliau vadinsis žmogumi“³². Praėjus daugeliui metų ispanų mąstytojas J. Ortega y Gassetas atkreipė dėmesį, jog vadinamasis masinis žmogus lengvai pasiduoda visokioms kraštutinėms ideologijoms, neturi savo nuomonės, nesugeba pats sau vadovauti ir noriai paklūsta įsakymams³³. O dabar grįžkime prie Zdzie-

³⁰ *Ibid.*, p. 152.

³¹ M. Zdziechowski, *Węgry i dookola Węgier*, Wilno, 1933, p. 128.

³² Plg.: N. Berdiajev, *Sud'ba czeloweka w sovremennom mire*, Paris, 1934; cit. iš: M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 96.

³³ Plg.: J. Ortega y Gasset, *La revolte des masses*, Paris, 1961.

chowski: „Atrodytų, – rašė jis, – bolševikiška mechanizuoto pasaulio, kuriame gyvi žmonės taptų besieliais mechanizmais, koncepcija turėtų kelti pasibjaurėjimą <...>. Su skausmu pripažįstame, kad joje slypi kažkoks žavesys, traukiantis šiuolaikinį žmogų. Tą nusiteikimą D. Merežkovskis³⁴ apibūdina kaip pageidavimą ar troškimą atsisakyti savojo aš“³⁵. Netrukus po Zdziechowskio mirties ir II pasaulinio karo potyrių prancūzų **egzistencialistai** pavadins tai „pabėgimu nuo laisvės“.

Tačiau gindamas individą nuo masės Zdziechowski nedaro to remdamasis individualizmo kriterijais. Tai, ką jis rašė apie individą, leidžia jį priskirti prie tuomet dar nežinomo **personalizmo** – judėjimo, kuris gynė žmogų kaip asmenį, o ne vien tik kaip individą, pabrėždamas religinę arba metafizinę žmogaus prigimtį. Todėl Zdziechowską galima laikyti personalistu, ir tai nebus pernelyg laisva interpretacija. Pagrįsti šią tezę detaliau, remiantis šaltiniais, palieku jaunosios kartos filosofijos istorikams.

Daugelis Zdziechowskio palikimo tyrinėtojų atkreipė dėmesį į kasandrišką jo rašytinės kūrybos, ypač vadinamojo Vilniaus laikotarpio, toną; į patosą ir emocinę įtampą, besiveržiančią iš jo darbų, į – *sui generis* – terminologinį mąstytojo bejėgiškumą vadinant tai, ką regi. Čia kyla klausimas, ar kas nors, kas jungia profetistinę viziją su tiesioginiu stebėjimu ir šalta analize, gali nesijausti bejėgis numatomos įvykių eigos atžvilgiu? Persikelkime į XIX a. I pusę, kai gyveno vienas įžymiųjų to amžiaus mąstytojų, politikas ir valstybės vyras Alexis de Tocqueville (1805–1859), parašęs, be kita ko, dvitomį veikalą „O demokraciją w Ameryce“ (Apie Amerikos demokratiją). Šis demokratinės santvarkos nemėgęs liberalusis aristokratas taip rašė dar prieš šios santvarkos įsigalėjimą Europoje: „Taigi, manau, demokratinėms visuomenėms gresianti priespauda neprimena jokios ligišioliniame pasaulyje jos aptinkamos formos ir istorijoje nepavyktų rasti jokie jos atitikmens. Sunkiai randu sąvoką, kuri preciziškai apibūdintų man rūpimą reiškinį. Senieji žodžiai – despotizmas, tironija – čia netinka. Tai naujas reiškinys ir, nesugebėdamas jo pavadinti, turiu jį aprašyti. Mėgindamas įsivaizduoti šią naują pasauliui grėsmę keliančią despotizmo atmainą, aš matau nesuskaičiuojamą aibę identiškų ir lygių žmonių, nepaliaujamai ieškančių vienodų mažų ir banalių emocijų dirgiklių, kuriais jie

³⁴ D. Merežkovskis (1865–1941) – rusų filosofas, mistikas. Prasidėjęs Spalio revoliucijai, pasitraukė į Vakarų.

³⁵ M. Zdziechowski, *Od Petersburga..*, p. 70.

patenkina savos dvasios poreikius. Kiekvienas iš jų gyvena atskirtyje ir yra abejingas kito žmogaus likimui; žmonija jiems reiškia šeimą ir artimiausius draugus; kitų šalia gyvenančių bendrapiliečių jie visai nepastebi; susiduria su jais, bet to nejaučia. Žmogus egzistuoja tik savyje ir sau, o net jei dar turi šeimą, tai jau tikrai nebeturi tėvynės³⁶. Jei tokiais žodžiais nusakomi dar tik numatomi įvykiai, tai kokius reikėtų parinkti šviežiai įgyvendintos idėjos degradavimui nusakyti?

Šioje fragmentiškai sudarytoje Mariano Zdziechowskio antitotalitarizmo rekonstrukcijoje neturėtų pritrūkti dar vieno, jam ypač rūpimo dalyko. Tai Europos ir Lenkijos intelektualų elito požiūris į bolševizmą ir komunizmą; fašizmą, kaip pamename, mąstytojas nustūmė į savotišką istorijos pakraštį. Pradėkime nuo pačios bendriausios lotyniškosios formuluotės, kurią jis minėjo: „*Mundus vult decipi* – pasaulis pageidauja būti apgaunamas“³⁷; žmonės nori būti apgaudinėjami, apgaunami... Žmogaus polinkio pasiduoti įvairioms iliuzijoms motyvą aptiksime daugelyje Zdziechowskio parašytų darbų. Jis suvokia, kad sovietinio rojaus vizija – akiplėšiškas bolševikiškos propagandos šūkis – galėjo sužavėti ir patraukti „tamsią, suvedžiotą minią“³⁸ valstiečių ir darbininkų. Tačiau negali suprasti, kaip tie šūkiei gali būti dar patrauklesni inteligentijai, kuriai paprastai būdingas skepticizmas ir racionalus vertinimas ne tik įvykių, bet ir idėjų bei joms skleisti vartojamų žodžių. Apimtas jausmingumo, jis rašė: „Sovietinis barbariškumas tuo žavi Europą, jog yra barbarišką, jog paskelbė karą Dievo idėjai, jog sutrypė religiją, moralę, šeimą, jog ant religijos, moralės ir šeimos griuvėsių jis kuria naują santvarką“³⁹. Praėjus daugeliui metų buvęs profesoriaus Zdziechowskio studentas Česlovas Milošas (Czesław Miłosz) apie tai, kad bolševikų eksperimentas turėjo magiškų galių, taip rašė: „... senukas nesuvokė vadinamųjų nūdienos problemų, o jo šauksmas apie pasauliui iš komunizmo ir nacionalizmo pusės gresiantį pavojų pasižymėjo apgailėtina maniakišku tonu. Jo eschatologinė vizija, jog artėjama prie kažko neišvengiamo ir baisaus, buvo skaitytojų ir klausytojų miglotai suvokiama ir atitiko tų laikų dvasią. Bet tik vizija. Visa minčių eiga, išvados, rekomendacijos prasilenkė su jaunųjų

³⁶ A. de Tocqueville, *O demokraciji w Ameryce*, Warszawa, 1976, p. 469–470.

³⁷ M. Zdziechowski, *Od Petersburga..*, p. 26.

³⁸ M. Zdziechowski, *W obliczu końca..*, p. 315.

³⁹ *Op. cit.*, p. IX; M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Napoleon*, p. 274.

siekiais...“⁴⁰ Gyvenimo pabaigoje, jau būdamas Nobelio premijos laureatas, poemoje „Zdziechowski“ Milošas teisinosi: „... Magnificencija. Ilgai truko mano mokymasis tvardyti“⁴¹. Apie iliuzijas, kurioms pasidavė ne tik Milošas, bet ir visa tuometė inteligentija, šiandien galime pasiskaityti svariose mokslinėse disertacijose⁴².

Mąstytojo nuostaba ilgainiui virto elito kaltinimu. Jau po jo mirties išleistoje knygoje yra štai toks fragmentas: „Evangelijoje skaitome, jog ateis laikai, kai „žmonės džiūs iš baimės, laukdami to, kas turės ištikti pasaulį“ (Lk 21, 26). Tie laikai jau atėjo ten, už sienos nuo mūsų – ir artinasi link mūsų. Kalti dėl to tie, kurie sutrukdyti galėjo, bet nesutrukdė; mąstytojai ir rašytojai, kaip R. Rolland, kurie niekšišku teiginiu, jog iš blogio gimsta gėris ir laimė, nuslopino savyje sąžinę ir negirdi aimanų savo artimųjų, kankinamų ir žudomų ten, Rusijoje; kalti publicistai, kurie iš gatvės ima šūkius ir spaudos padedami formuoja nuomonę; kalti tie, kuriuos akina gobšumas ir kurie su pačiu velniu tvarko reikalus, o kalčiausi valdantieji, kurie pataikaudami ir Maskvos apsėstųjų malonės prašydami sau mirties nuosprendį rašo“⁴³. Su proto elitu dažnai taip nutinka, kad, galėdamas pasirinkti tarp ideologijos ir religijos, jis pasiduoda ideologiniam mąstymui, kuris teikia daug pažadų, bet mažai reikalavimų. Religinis mąstymas – priešingas.

Atsižvelgdamas į visa, kas buvo pasakyta, grįžtu prie klausimo: ar Zdziechowskis buvo antitotalitaristas? Atsakymas tėra vienas, nors neįmanoma suformuluoti jo tiesiogiai, o tik remiantis atskirų dalykų analize: pirmiausiai kalbos, po to – mąstymo ir pasaulėjautos to nepakankamai įvertinto rašytojo ir filosofo, kuri derėtų nuolatos studijuoti. Ir ne tik šiais metais minimų 70-ųjų jo mirties metinių proga.

Iš lenkų k. vertė Voicechas Savickis

⁴⁰ Cz. Miłosz, *Prywatne obowiązki*, Olsztyn, 1990, p. 198; cituojama iš: Opacki, *op. cit.*, p. 160.

⁴¹ Cz. Miłosz, *To*, Kraków, 2000, p. 64–65.

⁴² Plg.: A Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa, 1996; taip pat: F. Furet, *Przeszłość pewnego złudzenia. Esej o idei komunistycznej*, Warszawa, 1996.

⁴³ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Wilno, 1939, p. 231.

IDEOLOGY *VERSUS* RELIGION: SEVERAL COMMENTS ABOUT
THE ANTI-TOTALITARIANISM OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Jan Skoczyński

Summary

The article discusses the anti-totalitarianism of Marian Zdziechowski even though the thinker did not use the concept of „totalitarianism“. Synonyms of this concept were bolshevism, communism, socialism, utopia, all of which were clearly understood in a negative manner. He viewed the essence of the developments hidden under these concepts as the domination of collectivism over individualism or the taking away of a religious basis from a person. The theme of anti-totalitarianism in the writings of Zdziechowski appeared in the books of his last period, which was in Vilnius: *Od Petersburga do Leningrada* (From Petersburg to Leningrad), *W obliczu końca* (Facing the End) and *Widmo przyszłości* (The Spectre of the Future).

ALVYDAS JOKUBAITIS

MARIANO ZDZIECHOWSKIO
FILOSOFINĖ VAIZDUOTĖ

Kodėl reikia kalbėti apie Mariano Zdziechowskio filosofinę vaizduotę, o ne apie filosofines pažiūras, kaip tai dažniausiai daro filosofijos istorikai? Pirmiausia todėl, kad Zdziechowskis nebuvo filosofas griežtąja žodžio prasme. Jis balansavo ties literatūros, filosofijos ir politinės eseistikos riba. Antra, jo filosofinę mintį valdė net kelios filosofinės vaizduotės tradicijos, kurias galima apibūdinti kaip tam tikrus filosofinių vaizdinių rezervuarus.

Zdziechowskis buvo vaizduotės žmogus, kaip ir dera tikram romantiui. Tikras romantikas turi rašyti romanus. Tam jį įpareigoja žodis „romantizmas“, kilęs kaip nuoroda į romaną. Be vaizduotės neįmanoma parašyti romano. Zdziechowskis buvo rašytojas plačiausia šio žodžio prasme. Jis savo meto įvykius stengėsi įvilkti į iš kitų laikotarpių, epochų ir romanų atkeliavusių vaizdinių apdarą. Šiuo požiūriu jis daug kuo buvo panašus į don Kichotą. Tačiau neturėjo Miguelio de Servanteso don Kichotui būdingo komizmo.

Mano tikslas ir yra – parodyti pagrindinius Zdziechowskio filosofinių vaizdinių šaltinius. Blaise'as Pascalis yra sakęs, kad „žmonės vadovaujasi dėsniais, kuriuos visose srityse įvedė beprotiška žmonių vaizduotė“. Zdziechowskio vaizduotė nebuvo beprotiškesnė už bet kurią kitą žmogiškąją vaizduotę. Tačiau ji neabejotinai pakluso tam tikriems dėsningumams.

Šiandien mes linkę veidmainiauti kalbėdami apie Zdziechowskio kūrybą. Pripažįstame jo moralinį autoritetą, tačiau jaučiamės svetimi jo idėjoms ir stiliui. Tai, prie ko mus pripratino dabartinė filosofinė vaizduotė, ryškiai skiriasi nuo to, kas valdė Zdziechowskio filosofinius samprotavimus. Šio autoriaus kūrybos likimas primena XIX a. lenkų romantikų (tarp kurių daugumą sudarė lietuviai senąja LDK lietuviybės prasme) likimą.

Lenkų kultūrinė tradicija neįsivaizduojama be romantizmo. Tai vienas svarbiausių lenkų kultūrinės tapatybės elementų. Tačiau, nepaisant šito, lenkai mažai skaito filosofinius savo romantikų kūrinius. Juos ir romantikus skiria kažkokia neįveikiama hermeneutinė praraja. Panašiai skiriasi ir mūsų bei Zdziechowskio filosofinės vaizduotės formos: mes stovime pozityvizmo ir postmodernizmo, o Zdziechowskis – romantizmo ir neo-romantizmo pusėje.

1919 m. į atkurta Vilniaus universitetą atvyko trys vyresnės kartos lenkų filosofai – Vincencas Lutosławskis, Marianas Massoniusas ir Marianas Zdziechowskis. Lutosławskis ir Zdziechowskis buvo susiję su XIX a. lenkų romantizmo tradicija. Abu jie liko nesuprasti to meto Vilniaus ir Lenkijos visuomenės. Tarpukario Lenkijoje viešpatavo visiškai ne romantiškas požiūris į filosofiją. Tada filosofines madas diktavo Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvistai.

Daugumai tarpukario Lenkijos filosofų Zdziechowskis ir Lutosławskis ir atrodė kaip don kichotai – pasaulis gyveno vienais, o jie kitais vaizdiniais. Lutosławskis bandė kovoti su pasikeitusiu pasauliu, stengėsi jam primesti romantiškos filosofinės vaizduotės formas, o Zdziechowskis tokios kovos atsisakė. Jį apėmė gilus pesimizmas. Jis tapo romantiku be romantiškų iliuzijų, jį užvaldė mistiniai vaizdiniai.

Galima suprasti Lutosławskio nusivylimą – jis jautėsi puoselėjęs lenkiškojo romantizmo tradiciją, tačiau tėvynainiai jo nesuprato. Lvovo–Varšuvos mokyklos filosofus jis vadino vokiškosios filosofinės tradicijos atstovais, o Vilnius tapo jo didelio asmeninio nusivylimo miestu. Tačiau, greta to, jis niekada neprarado tikėjimo lenkų romantizmu. Zdziechowskis elgėsi kitaip. Profesoriaudamas Stepono Batoro universitete, jis nutolo nuo filosofijos ir tapo literatūros profesoriumi bei politiniu eseistu.

Lutosławskis bandė įrodyti lenkų romantizmo filosofinės tradicijos gyvybingumą, o Zdziechowskis prarado tikėjimą ne tik romantizmu, bet ir filosofija. Tarpukario Lenkijoje įsitvirtino filosofinės mados, kurioms Vilniuje atstovavo profesorius Tadeusz Czeżowski ir jo auklėtiniai. Zdziechowskis jautėsi negalįs pasakyti ką nors reikšmingesnio lenkų analitiniais filosofams. Jis buvo įpratęs prie kitokios filosofinės vaizduotės pašnekovų.

Stepono Batoro universiteto auklėtinis, Teisės fakulteto studentas Czesław Miłosz po Antrojo pasaulinio karo sakė, kad jam labiausiai įsiminė profesoriaus Zdziechowskio katastrofizmas, jo nuolatinės kalbos

apie greitą pasaulio pabaigą¹. Zdziechowski jautėsi gyvenęs „baigties akivaizdoje“. Būtent taip vadinasi jo paskutinė knyga – „W obliczu końca“ (1937). Galima ginčytis dėl Zdziechowskio pasaulio pabaigos sampratos, tačiau abejonių nekelia faktas, kad jis tikrai stovėjo lenkų romantizmo filosofijos pabaigos akivaizdoje. Lenkų filosofinę vaizduotę užvaldė kiti vaizdiniai ir jų tvarkymo būdai.

Lenkų romantizmas prasidėjo Vilniuje, būtent čia jis ir baigėsi. Pagrįstai galima kalbėti apie vilnietišką lenkų romantizmo kelią nuo Adomo Mickevičiaus iki Mariano Zdziechowskio. Lutosławskis romantizmą pavertė masinio vartojimo objektu, taip iš jo atimdamas poetinį polėkį. Zdziechowski liko ištikimas romantiškosios tradicijos poetiškumui, pasireiškiančiam grynai ir pusiau mistiniais samprotavimais.

Lvovo–Varšuvos mokyklos analitikai siekė, kad filosofija būtų mokslas, panašus į gamtos mokslus. Zdziechowskį filosofija domino kaip dvasios mokslas. Jis mielai būtų pasirašęs po Stepono Batoro universiteto adjunkto Henryko Elzenbergo tvirtinimu, kad vertinimų vengiantis mokslas veda į barbarybę. Zdziechowskio tekstai yra ne mokslinių tiesų įrodinėjimai, bet pasaulėžiūrinių ginčų dalyviai. Jis be kokio nors mokslinio nešališkumo ir neutralumo gynė savo moralinius, religinius ir politinius įsitikinimus.

Zdziechowski mokėjo skaityti kitų filosofų tekstus. Jo knygos – tai ilgi kitų autorių samprotavimų atpasakojimai, o ne koks nors analitinės tezės įrodinėjimas. Zdziechowskiui nepatiktų mūsų dabartiniai moksliniai, į objektyvumą ir nešališkumą orientuoti jo kūrybos tyrinėjimai. Jis pasiūlytų būti subjektyviems. Tai kertinis jo romantizmo (tiksliau – neoromantizmo) akmuo. Kai mes apie šį autorių kalbame pozityvistine kalba, tampame svetimi jo pagrindinei filosofinei nuostatai. Pozityvistinę retoriką galima taikyti Vilniaus universiteto profesoriams Massoniusui ir Czeżowskiui, bet ne Zdziechowskiui.

Jo filosofinę vaizduotę valdė lenkų ir Vakarų Europos romantikų idėjos, kitas svarbus šaltinis – katalikybė. Zdziechowski bandė sujungti romantizmą ir katalikybę. Tai ypač gerai rodo jo knyga „Pesymizm, romantyzm, a podstawy chrześcijaństwa“ (1915). Tarp lenkų romantizmo ir katalikiškosios tradicijos visada egzistavo įtampa. Tai sąlygojo abiejų

¹ Czesław Miłosz, „Religijność Zdziechowskiego“, *Znak*, 1981, Nr. 322–323, p. 513–527.

vaizduočių skirtumai. Romantikai jautėsi daug mažiau varžomos vaizduotės žmonėmis, negu katalikų mąstytojai. Zdziechowski šiuo požiūriu taip pat nėra išimtis. Jis tapo vienu pirmųjų lenkų neoromantikų, užmezgusių ryšius su Vakarų Europos katalikiškojo modernizmo atstovais. Jo veikalą „Pestis perniciosissima, rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej“ galima laikyti pirmąja lenkiška neoromantizmo ir katalikiškojo modernizmo sinteze. Tačiau Zdziechowski gana greitai atsisakė savo simpatijų katalikiškajam modernizmui. Tam jį paskatino asmeninis susitikimas su popiežiumi Pijumi X ir jo enciklika „Pascendi dominici gregis“ (1907).

VU bibliotekos Rankraščių skyriaus archyvas rodo, kad Zdziechowski palaikė asmeninius ryšius su žymiausiais to meto katalikų modernistais – Maurice'u Blondeliu, Alfredu Loisy, Lucienu Laberthonière'u, George'u Tyrellu, Antonio Fogazzaro. Dar įdomiau, kad XX a. pradžios rusų religiniai mąstytojai (Nikolajus Berdiajevas, Dmitrijus Merežkovskis, Sergejus Bulgakovas) – į jį žiūrėjo kaip į tarpininką tarp stačiatikių ir katalikų modernistų. Tai ypač gerai rodo Berdiajevo jam rašyti laišakai. Gyvendamas Paryžiuje, Berdiajevas įgyvendino savo seną sumanymą – jis bendrai diskutijai surinko stačiatikių religinius mąstytojus ir katalikų modernistus. Tačiau Zdziechowski šioje diskusijoje nedalyvavo.

Rusų literatūra ir filosofinė mintis yra kitas svarbus Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinis. Jis asmeniškai pažinojo daugumą vadinaamojo „rusų dvasinio renesanso“ filosofų. Galima nurodyti tris pagrindinius Zdziechowskio susidomėjimo Rusija šaltinius: 1) jis mėgo lyginti lenkų romantikų ir rusų slavofilų kūrybą, tai vadindamas „slavų tautų psichologijos“ tyrinėjimais; 2) jis domėjosi naujausia rusų filosofų kūryba ir niekas kitas iš lenkų filosofų taip gerai jos neišmanė; 3) asmeniniai ryšiai su žymiausiais rusų filosofais jį paskatino susidomėti Sovietų Sąjunga. Zdziechowski darė tą patį, ką ir jo draugai – Berdiajevas, Merežkovskis ir Bulgakovas – jis bandė suprasti Rusiją ištikusią politinę katastrofą. Savo samprotavimų stiliumi Zdziechowski daug kuo panašus į rusų religinius mąstytojus.

Didelė jo Vilniaus laikotarpio kūrybos dalis yra skirta sovietinei problematikai. Vilniuje Zdziechowski tapo sovietologu. Jo tuometinius interesus geriausiai nusako knygos „Od Petersburga do Leningrada“ pavadinimas. Bėgdamas iš Sovietų Rusijos, Zdziechowskio draugas Merežkovskis iš pradžių atvyko į Vilnių. Zdziechowskiui ir Merežkovskiui Rusijos įvykiai pirmiausia turėjo ne politinę, o religinę prasmę. Zdziechowski buvo keistos – mistiškai nuspalvintos – sovietologijos autorius.

Lenkų filosofijos istorikas Janas Skoczyński Zdziechowskio Vilniaus laikotarpio darbus priskiria „politinei moralistikai“². Tai gana vykęs apibūdinimas. Zdziechowskis iš tikrųjų nemokėjo atskirti moralės ir politikos, kaip tai daro dabartiniai politikos mokslo atstovai. Šia prasme jis laikėsi klasikinio požiūrio į moralės ir politikos santykį.

Nuo 1930 m. Vilniuje veikė Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas, dažnai vadinamas pirmuoju pasaulyje sovietologinių tyrimų centru. Tai didelė garbė Vilniaus miestui. Zdziechowskis buvo vienas šio centro steigėjų ir veikėjų. Tačiau jis nebuvo politologas įprasta šio žodžio prasme. Jo samprotavimai apie Sovietų Rusiją yra persunkti apmąstymų apie blogio prigimtį, pasaulio pabaigą ir jo eschatologinį atsinaujinimą. Sovietų Sąjungos politinė raida sustiprino Zdziechowskio filosofinį pesimizmą, susiformavusį dar jaunystėje, po pirmųjų Arthuro Schopenhauerio darbų skaitymo.

Zdziechowskio filosofinis pesimizmas – didelis iššūkis XIX a. lenkų romantizmo tradicijai, kuri pačia savo prigimtimi buvo optimistinė. Stepono Batoro universiteto profesorius Wincentas Lutosławskis išlaikė optimistinę lenkiškojo romantizmo dvasią, tačiau sunaikino jo poetinį polėkį. Iš Zdziechowskio filosofinio romantizmo tarpukario metais teliko tikėjimas religiniu pasaulio atsinaujinimu. Jo 1919–1938 m. politinio gyvenimo vertinimai kupini gilaus religinio pesimizmo. Toks gilus pesimizmas nebūdingas net to meto rusų religiniams filosofams.

Nėra abejonės, kad romantizmas yra tam tikra filosofinio avantiūrizmo forma. Šios mąstymo tradicijos prireikia tada, kai būtinas polėkis, kai reikia ką nors sukurti iš dvasios. Tikras romantikas privalo žiūrėti ne į tai, kas yra, bet į tai, kas privalo būti. Zdziechowskis buvo tikras romantikas. Tačiau jo poetinis jaunystės dienų romantizmas pamažu ištirpo religinių vaizdinių sukuriuose. Sovietų politinio romantizmo pasekmės jį paskatino atsargiai žiūrėti į bet kokį romantizmą.

Sulydžius į vieną tris pagrindinius Zdziechowskio filosofinės vaizduotės šaltinius – romantizmą, katalikybę ir rusų kultūrą – išėjo keistas religinio optimizmo ir istoriosofinio pesimizmo mišinys. Zdziechowskis atsisakė romantiškojo tikėjimo pasaulio ir istorijos pažanga. Jo vietą užėmė mistinis pasaulio atsinaujinimo ilgesys. Zdziechowskiui atrodė, kad tar-

² Jan Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław: Ossolineum, 1983, p. 81.

pukario politinis gyvenimas yra pats tikriausias istorijos pabaigos ženklas. Kaip „W obliczu końca“ autorius jis stovi šalia Georgo Hegelio, Osvaldo Spenglerio ar Franciso Fukuyamos, pranašavusių istorijos, kultūros ar politikos pabaigą. Visi šie autoriai klydo: istorija nesibaigė, tik prasidėjo jos naujas etapas.

Hannah Arendt po Antrojo pasaulinio karo bandė įtikinti, kad mūsų dabartinis filosofinis mąstymas yra įstrigęs tarp praeities ir ateities. Tai ypač tinka mūsų požiūriui į Zdziechowskį nusakyti. Mūsų neįtikina jo filosofinis pesimizmas, tačiau mes kol kas nesurandame jokio tvirtesnio pagrindo optimizmui. Mūsų filosofinė vaizduotė ir toliau lieka įstrigusi tarp Lvovo–Varšuvos filosofinės mokyklos pozityvizmo, Krokuvos filosofų susižavėjimo istorija ir Vilniaus romantizmo, šiandien įgavusio postmodernizmo pavidalą. Tai mums trukdo suprasti Mariano Zdziechowskio kūrybą. Mes ir toliau liekame priklausomi nuo jam svetimų filosofinių vaizdinių.

THE PHILOSOPHICAL IMAGINATION OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Alvydas Jokubaitis

Summary

The aim of the article is to reveal the main sources of Zdziechowski's philosophical visual images. Zdziechowski was not a philosopher in the strict sense of the word. He can be described as a philosophically inclined investigator of literature and political thoughts. Zdziechowski's philosophical imagination was ruled by three main visual sources – Polish romanticism, Catholic philosophical idea, and Russian philosophical tradition. Melding these three visual sources into one resulted in a mixture of religious optimism and historical pessimism not characteristic to the tradition of Polish romanticism.

MAREK KORNAT

RUSIJA IR BOLŠEVIZMAS
MARIANO ZDZIECHOWSKIO POŽIŪRIU

Iš tarpukario Lenkijos intelektualų daugiausiai dėmesio sovietinei Rusijai skyrė Marianas Zdziechowski¹. Nėra abejonės, kad jo istorinėje mintyje bolševizmo problema užėmė pagrindinę vietą – tokią svarbią, kad be šių dalykų aptarimo neįmanoma suprasti šio mąstytojo kultūros filosofijos prielaidų. Savo sovietologinių pažiūrų Zdziechowski niekada sistemingai neišdėstė jokiam atskirame veikale. Tačiau kone kiekviename savo tarpukario laikų pasisakyme vis primindavo bolševizmo problemą, dažnai kartodamas svarbias mintis savo įtaigia kalba. Jo „grumtynės su Rusija“ truko nuo to laiko, kai, vadovaujamas prof. Stanislovo Tarnowskio, Krokuvos Jogailos universitete rengė savo disertaciją „Mesianistai ir slavofilai“ (1887 m.), ir iki pat savo mirties, įvykusios metai prieš baisaus karo pradžią, kuris galutinai sugriovė jo pasaulį². Tad ir jo darbuose sklidę bolševizmo problematikos apmąstymai yra tų pačių „grumtynių su Rusija“ tęsinys.

Nuo pat pradžių, t. y. nuo to laiko, kai Vilniuje buvo įsteigtas Rytų Europos mokslinio tyrimo institutas, Marianas Zdziechowski dėstė šio instituto Politinių mokslų mokykloje, kartu eidamas ir visuotinės literatūros

¹ Pastaruoju metu Lenkijoje pasirodė dvi monografijos, skirtos Mariano Zdziechowskio idėjoms: Zbigniew Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938* (Gdańsk, 2006) ir Witold Wasilewski, *Marian Zdziechowski wobec myśli rosyjskiej XIX i XX wieku* (Warszawa, 2005). Anksčiau man jau teko tirti Zdziechowskio požiūrį į bolševizmą studijoje apie Lenkijos sovietologinės minties ištakas. Žr.: Marek Kornat, *Bolszewizm–totalitaryzm–rewolucja–Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1, Kraków, 2003 (VII skyrius).

² Žr.: Z. Opacki, „Mariana Zdziechowskiego zmagania z Rosją“, in: *Polacy i Rosjanie. Poliaci i Ruskijskie. Materiały z konferencji „Polska – Rosja. Rola polskich powstań narodowych w kształtowaniu wzajemnych wyobrażeń“*. Warszawa, Płock, 14–17 maja 1998 r., redagavo T. Epsztein, Warszawa, 2000, p. 181–194.

profesoriaus pareigas Stepono Batoro universiteto humanitarinių mokslų fakultete. Ten skaitytų paskaitų konspektai ir pastabos išliko Vilniaus universiteto Rankraščių skyriaus rinkiniuose. Dauguma jų datuojami 1930–1932 m. Institute dėstė XIX a. Rusijos intelektualinę istoriją. Šiose paskaitose nagrinėjo vakariečių (zapadnikų) ir populistų (narodnikų) problematiką bei terorizmo genezės problemą. Zdziechowski taip pat skaitė paskaitas apie Rusijos monarchijos krizę ir 1917 m. revoliucijos genezę³. Iš dokumentacijos aiškėja, jog jis savo paskaitas didžiąja dalimi grindė jam puikiai žinomu Jano Kucharzewskio septynių tomų veikalu „Nuo baltojo link raudonojo carizmo“⁴. Čia reikia pabrėžti iš esmės pozityvią, nors ir turinčią tam tikrų išlygų, Zdziechowskio laikyseną Kucharzewskio teiginių atžvilgiu.

Bolševizmo problema rūpėjo Zdziechowskiui kaip pagrindinė jo gyvenamo meto problema. Jau 1920 m., tuo metu, kai dar vyko lenkų ir sovietų karas, pasirodė viena reikšmingiausių jo knygų – „Rusų įtakos lenko dvasiai“⁵. Šią knygą sudaro keturios atskiros studijos, tarp kurių yra ir itin svarbūs apmąstymai apie Nikolajų Berdiajevą (*Rusų dvasios antinomijos*). Jau šiame veikalė aptinkame nemažai svarbių ir vėliau išplėtotų minčių. Autorius čia suformulavo esminę rusiškojo revoliucinio „maksimalizmo“ koncepciją, maksimalizmo, iš kurio ilgainiui turėjo išaugti bolševizmas. Ir vėliau Zdziechowski visą laiką liko analitikas, tyręs „rusų įtakos lenko dvasiai“⁶. 1923 m. Zdziechowski sukūrė nepaprastai svarbų studijų tomą – „Europa, Rusija, Azija“⁷. Po dešimties metų (1934 m.) Zdziechowski paskelbė dar vieną knygą, skirtą bolševizmo problematikai – „Nuo Peterburgo

³ Prof. dr. Mariano Zdziechowskio rašytinis palikimas (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, fondas Nr. 33): konspektai paskaitų, skaitytų Rytų Europos mokslinio tyrimo institute 1930–1936 m. Jų pavadinimas „Religija ir socialinės bei politinės minties Rusijoje raida“ (f. 33–145). Paskaitų, skaitytų 1920–1921 m. Stepono Batoro universitete, konspektai. Jų pavadinimas: „Naujųjų laikų kultūros pagrindai“ (f. 33–105). Paskaitų apie Rusijos politinę raidą 1904–1905 m. ir 1912–1914 m. konspektai. Rusijos intelektualinės istorijos XIX a. (zapadnikų ir narodnikų srovės) apmąstymai, susiję su teroro genezės problema; taip pat ir paskaitos apie Rusijos monarchijos krizę ir bolševikų revoliucijos genezę konspektai (nebaigti) (f. 33 – 194, sąs. 1–5, p. 203). Tarpukario metų korespondencija (su Vaclavu Lednickiu, f. 33 – 535).

⁴ J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, Warszawa, 1922–1935, t. 1–7.

⁵ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na polską duszę*, Warszawa, 1920.

⁶ Plg. M. Zdziechowski, „Wpływy rosyjskie na polską duszę“, in: *idem*, *Wybór pism*, Kraków, 1993, p. 483–515 [pirmąkart visas tekstas paskelbtas 1920 m.].

⁷ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, Warszawa, 1922 [naudojomės antruoju šios knygos leidimu, Wilno, 1923].

iki Leningrado⁸. Dar ne kartą Zdziechowskis vis įvairiomis progomis grįždavo prie „naujosios Rusijos“ ir bolševizmo problematikos: išspausdintose kalbose iš rektoriavimo metų Stepono Batoro universitete (1925–1927 m.)⁹, knygoje apie Chateaubriand'ą¹⁰ ir Napoleoną III¹¹, esė „Apie žiaurumą“¹², Vilniaus universitete skaitytose paskaitose iš Europos literatūros istorijos, galiausiai daugybėje esė ir straipsnių¹³. Zdziechowskio apmąstymų apie dvasinę Europos būklę baigiamuoju akordu galima laikyti knygas: „Baigties akivaizdoje“ ir „Ateities šmėkla“¹⁴. Vienas paskutinių priešmirtinių jo pasisakymų buvo Poznanėje (Eucharistiniame kongrese) skaitytas pranešimas „Dvasinė laikysena kovoje prieš bolševizmą“¹⁵. Bolševizmo fenomeno analizė sudarė jo pesimistinės istorijos filosofijos branduolį.

Norint suvokti Zdziechowskio pažiūras, ypač svarbus vaidmuo tenka jo straipsniui „Religijos problema Rusijoje“, kuris buvo paskelbtas 1934 m. leidinyje „Przegląd Filozoficzny“¹⁶. Tai polemintis straipsnis, kuriame aptariamos mintys Bogumiło Jasinowskio; jo knyga „Rytų krikščionybė ir Rusija Rytų ir Vakarų civilizacijos pradmenų kontekste“ sukėlė daug komentarų ir savo diskusiniu pobūdžiu inspiravo tolesnes išvalgas¹⁷. Tai nepaprastai subtilus Zdziechowskio pažiūrų išdėstymas, kuriame stengiamasi rasti atsakymą į klausimą, ko „rusiška“ esama bolševizme¹⁸.

⁸ M. Zdziechowski, *Od Petersburga do Leningrada* [sic!], Warszawa, 1934.

⁹ M. Zdziechowski, *Walka o duszę młodzieży. Z czasów rektorstwa*, Wilno, 1927.

¹⁰ M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Napoleon*, Wilno, 1932; *idem*, *Chateaubriand i Burbonowie*, Wilno, 1934.

¹¹ M. Zdziechowski, *Napoleon III. Szkice z dziejów jego życia i pracy*, Kraków, 1931.

¹² M. Zdziechowski, „O okrucieństwie“, Kraków, 1928 [spausdintas laikraštysje *Przegląd Współczesny*, 1928 m.].

¹³ M. Zdziechowski, „Wychowanie i religia“, *Nasza Przyszłość*, t. XXV, 1932.

¹⁴ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937; taip pat: *idem*, „Widmo przyszłości“, in: *idem*, *Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne*, Wilno, 1939, p. 227–332.

¹⁵ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki z bolszewizmem*, in: *idem*, *Wybór pism*, Kraków, 1993, p. 515–527 [straipsnis paskelbtas rinkinyje *Od Petersburga do Leningrada*, p. 73–84].

¹⁶ M. Zdziechowski, „Problem religijny w Rosji (Z powodu książki prof. B. Jasinowskiego)“, *Przegląd Filozoficzny*, sąs. 3, 1934, p. 182–199.

¹⁷ *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu*, Wilno, 1933 (II leidimas, parengė M. Kornat, Kraków, 2002).

¹⁸ Gaila, kad šio teksto reikšmės kol kas nėra įvertinę net ir tyrėjai.

Žinome, kad 1861 m. Baltarusijoje, Novosiolkuose, gimusio autoriaus jaunystė prabėgo Rusijos valdžios eskaluojamo posukiliminio persekiojimo atmosferoje, kai Lietuvoje šeimininkavo gubernatorius Muravjovas, rusams Lietuvoje 1864 m. numalšinus sausio sukilimą. Knygoje „Rusų įtakos lenko dvasiai“ jis iš naujo aptarė rusifikacijos problemas. Rusifikatorių tikslus atskleidė cituodamas Juliano Klaczko veikalą „Du kancleriai“: „perlydyti sielą, priversti žmogų pakeisti savo prigimtį, asmenybę, lytį – štai rusų idėja, štai rusų sistema Lenkijoje“¹⁹. Veikiausiai tokia jaunystės patirtis paveikė jo biografiją, suformavo jo asmenybę. Nors būsimasis „Mesianistų ir slavofilų“ autorius augo posukiliminių represijų atmosferoje ir ši patirtis padarė stiprią įtaką jo biografijai, vis dėlto jis daugelį sykių stojo prieš piktnaudžiavimą lyginant abu – carizmo ir Sovietų Sąjungos – režimus.

Zdziechowski buvo ne tik iškilus idėjų istorikas, supažindinęs lenkus su didžiais XIX a. Rusijos intelektualinės kultūros laimėjimais, bet ir įžvalgus Rusijos politinės kultūros ir minties analitikas. Čia reikia pabrėžti, kad jis disponavo puikiais idėjų istoriko ir kultūros teoretiko darbo priemonėmis. Jo formuluojamose koncepcijose gausu originalių minčių. Jis mirė 1938 m. spalio 5 d., taigi prieš Antrąjį pasaulinį karą. Dėl šios priežasties šio karo įvykiai, pirmiausiai nacių ir sovietų suartėjimas, vainikuotas 1939 m. rugpjūčio 23 d. Molotovo–Ribbentropo paktu, bei Lenkijos ir Baltijos tautų tragedija, jau netapo jo komentarų tema. Vis dėlto verta atsiminti, kad Zdziechowski įdėmiai tyrė abiejų ideologinių sistemų panašumus ir šis klausimas buvo viena paskutinių jo dėmesį absorbavusių problemų, nors jis iš esmės ir nevartojo tokių mums šiandien įprastų sąvokų kaip „totalitarizmas“ ir „totalizmas“²⁰.

Zdziechowskio pažiūrų sistemoje svarbiausią vietą užėmė naujųjų laikų pramoninės civilizacijos kritika. Ir kaip tik šioje kritikoje reikia ieškoti rakto jo mintims bolševizmo tema. Kaip ir visi Europos konservatyviosios minties atstovai, „Ateities šmėklos“ autorius Europą griaujančios krizės priežastimis laikė proto emancipaciją, europinio racionalizmo atsiradimą

¹⁹ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków, 1920, p. V. Žr. taip pat: Julian Klaczko, *Dwaj kanclerze. Gorczakow i Bismarck*, Kraków, 1905.

²⁰ Dėl to, kad socialiniai mokslai Lenkijoje buvo vokiečių mokslo įtakoje, labiau naudotasi terminu „totalizmas“ (kilusiu iš vokiečių k. žodžio *Totalismus*) nei sąvoka „totalitarizmas“, kuris Lenkiją pasiekdavo iš Italijos.

ir genezę, tradicijų įtakos naujųjų laikų Europos visuomenių gyvenimui nusilpimą ir svarbiausia išplitusį dechristianizacijos procesą. Jis argumentavo: „Renesanso klaida buvo ta, kad jis žmogų pripažino visatos centru, o dėl to vėliau įvyko žmogaus atitrūkimas nuo Dievo, laipsniškas vadavimasis iš religijos pančių <...>“ „Nebūtų sunku nužymėti visus etapus, kuriais vyko smukimas nuo humanistų entuziazmo, nuo triumfališko tikėjimo į begalines žmogaus jėgas iki šių dienų būklės <...>“²¹

„Baigties akivaizdoje“ autorius pateikia argumentų, jog Vakarų Europos kultūroje nyksta objektyvios tiesos suvokimas ir į filosofiją braunasi reliatyvizmas. Tokie procesai žmonių visuomenę paversia įrankiu, kuris pats nustatinėsiąs moralės kriterijus ir spėsiąs, kas yra gėris ir tiesa²². Vėliau tokios mintys bus artimos Hannai Arendt²³. Savo raštuose Zdziechowski akcentavo fundamentalią religinio veiksnio reikšmę istorijoje ir visuomenės gyvenime. Šiuo požiūriu jo mintys sutampa su koncepcijomis, kurias kūrė, sakysim, Ericas Voegelinas ar Arnoldas Toynbee's. Zdziechowski nuomone, progresuojanti dechristianizacija vedė prie naujųjų laikų visuomenių išsivadavimo iš religijos ir tradicijos įtakos. Apšvietos epocha skelbė žmogaus išvadavimą²⁴. Vis dėlto radikalaus žmogaus išvadavimo projektas, jo skurdo įveikimas pavirto savo paties priešybe ir sukūrė masinio pavergimo sistemas²⁵.

Zdziechowski vartojo „užuomazginio bolševizmo“ (lenk. *prebolszewizm*) sąvoką, kad galėtų aprašyti tas visas revoliucinio maksimalizmo sroves, kurios atsirado naujųjų laikų Europos istorijoje. Šias tendencijas vainikavo bolševizmas, išsigalėjęs Rusijoje. Todėl sovietinė revoliucija buvo ne netikėtas sproginas, bet destruktivių ir ilgalaikių procesų kulminacija.

Zdziechowski nuomone, naujųjų laikų pokyčiai veda prie tragiško „finalo“ – revoliucijos ir bolševizmo. „Masės“, kurių fenomeną stengėsi aprašyti Ortega y Gassetas, yra nepaprastai sunkiai apčiuopiamas reiš-

²¹ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, Wybór pism*, p. 450.

²² Plg. M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Napoleon*, p. X.

²³ Plg. H. Arendt, *O kryzysie w kulturze i jego spolecznej oraz politycznej doniosci*, vertė M. Godyń, *Res Publica*, sąs. 1, 1991, p. 137–156. Taip pat plg. pastabas: E. Bieńkowska, „Mieszkać w historii. Przeszłość. Tradycja. Autorytet“, *Znak*, Nr. 6, 1990, p. 95–104.

²⁴ Žr. M. Zdziechowski, *Konserwatyzm a demokracja*, p. 10.

²⁵ Šiuo požiūriu ypač svarbi apybraiža: M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, Wilno, 1925.

kinys, kurį galima apibrėžti tik neiginiais²⁶. „Masė nėra nei daugybė, nei kokia nors socialinė klasė, nes masę galima rasti visur“, – tvirtino kun. Konstanty Michalski²⁷. Neabejotina, kad konservatyviosios minties tradicijoje masių valdžia prilyginama „daugumos tironijai“²⁸. Zdziechowskio pramoninės civilizacijos kritika padarė įtaką ir bolševizmo vertinimui. Rašydamas apie bolševizmą ir sovietų Rusiją, Zdziechowski kartu suformulavo ir Europos aktualios padėties įvertinimą. Kita vertus, jo požiūris į Rusiją atspindėjo pramoninės civilizacijos kritiką ir tuos kritinius vertinimus, kurie buvo susiję su masių visuomenės funkcionavimu.

Zdziechowskio pradinis taškas buvo tezė, kad į su Prancūzijos revoliucija prasidėjusios epochos dviasią buvo įrašyta demokratijos idėja²⁹. Kiekviena idėja istorijoje sukuria savo prieštarą. Toks yra nepermaldaujamas istorijos dėsnis. Tokio dalyko mokė Alexis de Tocqueville, kurio koncepcijomis žavėjosi Zdziechowski tirdamas Napoleono III laikus³⁰. Todėl daugelio Zdziechowskio išvalgų tema buvo kelias, kuriuo eita nuo Prancūzijos revoliucijos iki bolševizmo. Zdziechowski rašė: „Istorijai vadovauja nepermaldaujamas, geležinis, baisus loginio nuoseklumo dėsnis, dėl kurio nė viena idėja nepasitrauks nuo scenos, kol išsems visą savo turinį, kol eidama nuo vieno savo argumento prie kito pasieks tą ribą, kur taps absurdu“³¹. Laikydamasis šios tezės, Zdziechowski teigė, jog „demokratijos idėja jau išsisėmė, jau tapo absurdu, kuris ją paverčia priešybe pačiai savo esmei“³². Šito įrodymas – Rusijos revoliucija ir bolševizmas.

Revoliucija semiasi jėgų iš beribio utopijų rezervuaro. „Žmogus norėtų veržtis iš laikinosios būties ankštumo, tolyn nuo mažų ir menkų dalykų,

²⁶ Tokiu būdu šį fenomeną bandė aprašyti Elias Canetti. Plg. *idem*, *Masa i władza*, vertė E. Borg ir M. Przybyłowska, įvadą parašė L. Budrecki, Warszawa, 1996.

²⁷ Ks. K. Michalski, „Resurrectio et vita“, *Czas*, Nr. 88, 1933, p. 1.

²⁸ Šioje plotmėje XX a. masių visuomenės kritikai remsis A. Tocquevill'io ir J. S. Mill'io išvalgomis. Plg. B. Krauz-Mozer, „Problem mas w koncepcji Floriana Znanięckiego“, in: *Z zagadnień filozofii społecznej. Zapiski myśli humanistycznej: Sens*, redagavo M. Jaskólski, Kraków, 1989, p. 156.

²⁹ M. Zdziechowski, „Konserwatyzm a demokracja“, in: *Od Petersburga do Leningrada*, Wilno, 1934, p. 10.

³⁰ Šie tyrimai sudėti į knygą: M. Zdziechowski, *Napoleon III*, Warszawa, 1932.

³¹ M. Zdziechowski, *Konserwatyzm a demokracja*, p. 10.

³² *Ibid.*

nuo to, kas praeina ir išnyksta <...> link to, kas nepraeina ir neišnyksta!“³³ Šis principinis visų laikų konservatorių įsitikinimas ir Zdziechowskiui buvo pagrindinis. „Baigties akivaizdoje“ autorius akcentavo asmens prigimtinių teisių nepaisymą siekiant laisvės ir pažangos idealo. Jis atskleidė daug naujųjų laikų civilizacijos antinomijų. Panašiai kaip XIX a. prancūzų istorikas Alexis de Tocqueville, Zdziechowskis manė, jog egalitarizmas, masinės kultūros atsiradimas ir ligtolinio visuomenės elito vaidmens nuosmukis bei visuomenės hierarchijos griūtis sukėlė nepaprastus pokyčius visos epochos mastu. Totalitarinių sistemų stiprėjimas Zdziechowskiui buvo ženklas, kad artėja didžiulis konfliktas, globalaus masto perversmas. Jis priminė: „Tarptautinio pobūdžio revoliucija, numatyta visam pasauliui, turi palaipsniui apimti visas šalis, kad savo pačios krašte nežūtų“³⁴. Tokia neišvengiama Zdziechowskiui atrodė Europos ateitis.

Zdziechowskio nuomone, sovietiniai eksperimentai turėjo didžiulę reikšmę Vakarų visuomenėms. Visų pirma, įspėjamąją reikšmę. „Akivaizdus nuosmukio ar veikiau smukimo ženklas yra Europos abejingumas dvasinės kultūros naikinimui sovietų Rusijoje, tam beatodairiškumui, su kuriuo naikinami visi jos pėdsakai“³⁵. Taip atsitiko todėl, kad „sovietų kontrkultūra savo gaivalingumu ir užmoju užhipnotizavo Europą“³⁶. „Naujųjų laikų Europa nepajėgė bolševizmui iškelti priešpriešias jokios didžios idėjos, ją užvaldė materialistinis beidėjiškumas“³⁷.

Ne tiek baisios Rusijos žmonių kančios, kiek didžiulė socialinė, ūkinė ir idėjinė Europos krizė XX a. ketvirtajame dešimtmetyje skatino susidomėjimą sovietiniu eksperimentu. „Žodžiu, mums Europoje ankšta ir tvanku, į sovietus atveriamo langus ir pasklinda puvėsių tvaikas, kuris mums atrodo lyg aromatas“, – rašė esė „Apie žiaurumą“³⁸ autorius. Pagal Zdziechowskio interpretaciją, bolševizmo idėja įgyja universalų pobūdį, ji yra ne tik Rusijos vidaus problema, bet visuotinė, susijusi su visų naujųjų laikų visuomenių gyvavimu. Zdziechowskis vienas pirmųjų to meto Europoje

³³ M. Zdziechowski, *Dwie rewolucje*, p. 70.

³⁴ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, Wybór pism*, p. 435.

³⁵ M. Zdziechowski, *Terror intelektualny w Rosji*, Warszawa, 1937, p. 1.

³⁶ Ten pat.

³⁷ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 13.

³⁸ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, p. VIII.

labai taikliai pastebėjo bolševizmo ir revoliucinių sistemų dinamiškumą³⁹. Kiekviena tokia sistema – tai institucionalizuota revoliucija. Sovietų valstybė – tai institucionalizuota revoliucija, kuri tęsiasi toliau⁴⁰.

Zdziechowskio požiūriu, bolševizmas buvo „naujoji religija“ ar veikiau „antireligija“, „naujoji Bažnyčia“, kurios siekis – revizuoti žmogaus tapatybę ir sukurti „naują žmogų“. Fundamentalūs ir sovietų sistemos pobūdį nusakantys tikslai – tai „naujojo žmogaus“ sukūrimas, „sielų perdėbimo“ idėja. Tikėjimas į „naujosios tvarkos“ sukūrimą nulėmė bolševizmo pergalę ir užtikrino realią paramą naujai valdžios sistemai.

Įdomūs yra ir Zdziechowskio samprotavimai apie Prancūzijos ir Rusijos revoliucijų panašumus ir skirtumus. Antai Prancūzijos revoliucija, pasak Zdziechowskio, visų pirma siekusi politinės santvarkos pakeitimo. Tuo tarpu Rusijos revoliucija savo aspiracijomis siekusi žymiai toliau, mėgindama sukurti „naują žmogų“. Prancūzijos revoliucija truko dešimt metų (iki brumerio mėnesio 18 d.). O Rusijos revoliucija jau buvo įžengusi į antrą dešimtmetį, neprarasdama smarkumo. „Revoliucijos ilgalaikiškumas <...>, – rašė Zdziechowski, – nėra atsitiktinumas, kurį būtų galima lengvai paaiškinti“⁴¹. Daug peno jo mintims teikė tai, kad Rusijos revoliucija „greitai užgniauzė pasipriešinimą, kurį kėlė caro armija, išvargusi nuo ketverių metų trukusio karo, o Europos šalys iš pat pradžių buvo jai palankios ir ją rėmė, aišku, to neprisipažindamos ir savo laikyseną teisingai griežtu neutraliteto laikymusi“⁴².

„Griaudama carizmą Rusijos revoliucija tautos dvasią palietė nepalyginamai labiau negu Prancūzijos revoliucija, kai pastaroji skelbė respubliką ir myriop nuteisė Liudviką XVI. Prancūzijoje pasikeitė tik valdymo forma, o Rusijoje – suduotas mirtinas smūgis tam, kas sudaro stipriausią dvasinio gyvenimo pagrindą, – religijai“⁴³. „Ir vienu, ir kitu atveju buvo pasirinktas beatodairiškas ir rafinuotai žiaurus teroras, kuris naudotas ir siekiant tikslo, ir įtvirtinant naują padėtį, kol bus pasiektas užsibrėžtas

³⁹ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, p. 136.

⁴⁰ Žr. M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 65. Taip Zdziechowski reagavo į Masaryko tezę, jog bolševizmas yra Rusijos vidaus produktas. Žr.: T. G. Masaryk, *O bolszewizmie*, Warszawa, 1923, p. 18–19.

⁴¹ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, p. 65.

⁴² *Ibid.*

⁴³ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na polską duszę*, p. 98.

tikslas. Tiek vienur, tiek kitur revoliucijos pergalė ne tik neatnešė gervės masėms, kurių interesų gynimas neva buvo jų tikslas, Prancūzijoje reiškiamas lygybės šūkiu, taip siekiant jas sulyginti su privilegijuotais visuomenės sluoksniais, o Rusijoje net pasitelkus masių diktatūros šūkį, bet ir abiem atvejais mases ištiko skurdas, dar didesnis negu tas, kuris jas persekiojo senojo režimo laikais“⁴⁴. Zdziechowskio nuomone, šie dalykai buvo tik „išoriniai panašumai“.

Toliau Zdziechowskis rašė: „Rusijos revoliucija siekė įgyvendinti integralų socializmą ant galutinai sunaikintos kapitalistinės santvarkos griuvėsių. Jis akcentavo, kad kapitalizmas remiasi privačios nuosavybės teise, o „nuosavybės jausmas glūdi žmogaus prigimtyje; juk jau maži vaikai pešasi dėl to, „kas yra mano ir kas – ne tavo“. Rusijos pavyzdys rodo, kad teroru galima sunaikinti tai, kas glūdi žmogaus prigimtyje ar iš jos kyla, bet, paklauskime save, ar išprievartauta prigimtis neprisimins savo teisių ir ar prie jų negrįš? Dėl to ir Rusijos revoliucijos tikslą vadinu nerealiu tikslu“⁴⁵.

Marianui Zdziechowskiui bolševizmas nė vienoje srityje nėra kuriančioji jėga. Visų pirma tai negatyvioji sistema – destrukcijos ideologija. „Per keletą dienų neįtikėtinais greitai ir lengvai Rusijos revoliucionieriai sugriovė rūmą, statytą daugelį šimtmečių.“ Jis akcentavo, kad „bolševizmas yra šlykšti idėja, kiaurai negatyvi idėja, kuria siekiama sugriauti visus moralinius ir religinius pagrindus, kuriais pagrįsta visuomenė, taigi iš esmės – tai yra mėginimas bestializuoti žmogų, kaip jau ne kartą esu pažymėjęs, tačiau net ir tokios idėjos negalima nugalėti vien tik jėga; kovojant ir pačiam reikia jaustis esant idėjos riteriu <...>⁴⁶“

„Europos, Rusijos ir Azijos“ autorius klausė: „Kaipgi atrodo naujasis pasaulis?“ – „Nežinome, tik vienas dalykas yra aiškus ir būtinas: prieš revoliuciją ir jos naikinimus reikia sukelti kontrrevoliuciją ir ne bet kokią, bet absoliučią, tai yra tokią, kuri gebėtų išsivaduoti nuo bet kokių su revoliucija susijusių pradų. Tokie pradai egzistuoja, nes bolševizmas logiškai užbaigia Prancūzijos revoliuciją, kurios šaknys glūdi Renesanso epochoje, „jos humanistinėse, liberaliose idėjose. Todėl norėdami revoliuciją galutinai nugalėti, privalome pakirsti jos šaknis, glūdinčias giliai liberalizme“.

Klausimas apie rusiškąsias bolševizmo šaknis rūpėjo Zdziechow-

⁴⁴ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, p. 64.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, p. 68.

skiui nuo pat pradžių. Šis klausimas yra ypač ginčytinas, jį nuolat kelia sovietologai. Todėl ši problema ir Zdziechowskio intelektualinėse paieškose užėmė svarbią vietą. Šis klausimas buvo viena pagrindinių temų, kurią Zdziechowskis atidžiai nagrinėjo per paskutinius dvidešimt savo gyvenimo metų.

Zdziechowskis bolševizme išvelgė visų pirma ekonomikos prioritetą ir prievartos įteisinimą. Vis dėlto jis sovietinės sistemos genezės neaiškino vien tik ideologiniu sąlygotumu. Bolševizmo jis nelaikė rusiškuoju vakarietiško marksizmo atitikmeniu. Ilgus amžius trukusi despotizmo tradicija sukūrė revoliucinį maksimalizmą, kurio išpurentoje dirvoje ir išdygo bolševizmas. Savo darbuose apie revoliucijos apimtą Rusiją Zdziechowskis akcentavo bolševizmo rusiškąją specifiką. Panašiai kaip Kucharzewskis, Zdziechowskis bolševizmo šaknų ieškojo Rusijos autokratijos istorijoje. Jis atkreipė dėmesį į rusiškąją „revoliucinį maksimalizmą“. Šios sąvokos jis neperėmė iš Kucharzewskio, ją jis jau vartojo 1919 m. parašytos knygos „Rusų įtakos lenko dvasiai“ pratarmėje⁴⁷. Ir Kucharzewskis, ir Zdziechowskis Rusijos kultūroje ieškojo tų pradų, kurie lėmė leninizmo atsiradimą. Toks požiūris į Rusijos revoliuciją juos veikiau artino, negu skyrė. Būtent Kucharzewskis įrodinėjo, kad bolševizme kaip doktrinoje „nėra nieko specifiškai rusiško“.

Zdziechowskio įsitikinimu, primityvią, dogmatiškai perimtą marksizmo sampratą reikia visų pirma aiškinti žemu Rusijos politinės kultūros lygiu. Stepono Batoro universitete 1920 m. skaitytoje paskaitoje jis dėstė: „Markso fanatikai rusai <...> Markso mokslą privedė prie galutinės logiškos išdavos, kuri galutinai viską sutvarko ir marksizmą paverčia bestializmu, kuriuo ir pats Marksas pasibaisėtų“⁴⁸. Taigi šių žodžių autorius Rusijos revoliucionierių mentalitetą, subrandintą despotinės santvarkos, laikė kur kas reikšmingesniu veiksniumi bolševizmo genezėje negu Markso doktrinos. Toks požiūris yra priešingas tai istoriografinėi tradicijai, kuri totalitarizmo atsiradimą sieja su „ideokratinė“ utopija, neturinčia savo „tėvynės“. Tokio požiūrio laikėsi ir Jasinowskis, ir visiškai tvirtai Kucharzewskis⁴⁹.

Anot Zdziechowskio, baimė ir „intelektinis teroras“ buvo totalitarinėse

⁴⁷ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na polską duszę*, p. VI–VII.

⁴⁸ M. Zdziechowski, *Podstawy kultury nowoczesnej* [paskaitų konspektai, 1920 m.]; Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 33 – 105, l. 3.

⁴⁹ Šio Varšuvos istoriko požiūras vertėtų atskirai pastudijuoti.

sistemose gyvenančių visuomenių mentalitetą formuojantys veiksniai⁵⁰. Jo įsitikinimu, carizmas neturėjo nei tokių psichologinio pavergimo priemonių, nei, aišku, nevarėjo socialinės inžinerijos, kuri tapo pagrindiniu komunistinio totalitarizmo ginklu. Savo straipsnio „Konservatyvizmas ir demokratija“ pradžioje Zdziechowski paskelbė, jog „Rusijos jau nebėra“ ir, sekdamas vokiečių katalikų mąstytoju Frydrichu Vilhelmu Försteriu, pridūrė, jog „sovietų valstybė yra mašina, kuri konstruoja naują žmogų ir naują žmonių visuomenę“ tokiu mastu, kuris neturi istorinių precedentų ir neturi analogijų, kuriomis būtų galima reliatyvizuoti tokius siekius⁵¹.

Negalima užmiršti, jog Zdziechowski stipriai akcentavo Rusijos provakarietiškos orientacijos reikšmę, o Kucharzewskis ją nepakankamai vertino. Ši XIX a. Rusijos minties srovė jį žavėjo; nėra reikalo šio dalyko įrodinėti tiems, kurie yra skaitę jo raštus. Zdziechowski nepaprastai vertino veikalus Konstantino Kavelino, Timotiejaus Granovskio ir visų pirma Boriso Čičerino, su kuriuo buvo asmeniškai pažįstamas ir kuriam paskyrė gražius prisiminimus, pavadindamas jį „kilniausia siela, kurią kada nors yra tekę sutikti savo gyvenime“⁵². Zdziechowski daug sykių pabrėždavo, jog Rusijos modernizavimo taikios ir evoliucinės programos pralaimėjimą didele dalimi nulėmė silpnumas tų Rusijos jėgų, kurios būtų galėjusios remti nuosaikią ir taikią autokratijos reformą.

Mariano Zdziechowskio raštuose atkakliai ieškoma bolševizmo gimtųjų rusiškų šaknų, rodoma revoliucinio maksimalizmo reikšmė, bet tuo jis niekad nereiškė Rusijos kultūros nuvertinimo – o tai dažnokas reiškinyss lenkų aplinkoje, kurie gyveno epochoje po padalijimų ir jautė savo pranašumą prieš rusus⁵³. „Carizmas mums buvo grėsmingiausias priešas, tik

⁵⁰ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 26. Taip pat plg. jo esė: *Terror intelektualny w Rosji, passim*, ir jo straipsnį „Nauka i uczeni w Rosji sowieckiej“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 134–138.

⁵¹ Žr.: M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 10. Taip pat plg.: C. Zgorzelski, *Mistrzowie i ich dzieła*, Kraków, 1983, p. 72–76.

⁵² Žr. Zdziechowski, „Boris Cziczerin“, in: *idem, Wybór Pism*, p. 321–322. Šį esė Zdziechowski parašė 1901 m. Plg. taip pat: Z. Opacki, „Borys Cziczerin i Marian Zdziechowski. Studium porównawcze stylów myślenia politycznego“, in: *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku. Księga Pamiątkowa dedykowana profesorowi Romanowi Wapińskiemu*, red. M. Mroczo, Gdańsk, 2001, p. 297–316.

⁵³ Rusiškajai minčiai Marianas Zdziechowski paskyrė keletą darbų, užimančių svarbią vietą istoriografijoje. M. Zdziechowski, *U epoki mesjanizmu. Nowe szkice z psychologii narodów słowiańskich*, Lwów, 1912.

po jo – vokiečiai. Carizmas žlugo, jo nebeliko. Atrodo, turėtume džiaugtis, triumfuoti. Ne, nėra pagrindo triumfui, nes vieną blogį nugalėjo kitas blogis, nepalyginamai baisesnis ir galingesnis⁵⁴.

Reikia turėti omeny, kad Zdziechowski buvo žmogus, kurį didele dalimi suformavo rusų aukštoji kultūra. Iš pradžių jis studijavo Tartu, paskui Krokuvoje, kuri gyveno Austrijos suteiktos autonomijos sąlygomis ir kurioje klestėjo mokslai ir kultūra – reiškiniai, kurių prisiminimą jis išsaugojo visam laikui⁵⁵. Paskutiniaisiais metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą, jau būdamas Jogailos universiteto profesorius, Krokuvoje subūrė Slavų komitetą, kuriam vėliau ir vadovavo. Labai šiltai prisimindavo savo studijų metus, praleistus Tartu, ir literatūros istorijos profesorių Pavelą Viskovotovą. Nebijoję drašius palyginimų. Lenkų ir rusų kultūrose ieškojo ne to, kas jas skiria, bet to, kas jungia. Laužydamas savotišką tuometinio mokslo *tabu*, parašė lyginamąją studiją apie lenkų mesianistus ir rusų slavofilus ir jų idėjose aptiko daug analogijų⁵⁶.

Zdziechowski niekada netapatino Rusijos senojo režimo (pr. *ancien régime*) su bolševikine Rusija. Tokioms pastangoms jis griežtai protestuodavo. Tarp Mikalojaus I laikų Rusijos ir Lenino Rusijos niekada nedėjo lygybės ženklų. Carų Rusijoje nebuvo totalaus individo pavergimo, nebuvo vykdomas ideologinis protų valdymas, nebuvo „intelektinio teroro“⁵⁷. Esė „Intelektinis teroras Rusijoje“ priminė, kad „nepaisant Mikalojaus I epochos cenzūros Rusijoje atsirado didžiausi jos poetai ir rašytojai: Puškinas, Lermontovas, Gogolis, Bielinskis, Gercenas“. Tuo tarpu sovietinis totalitarizmas „pakirsdavo bet kokią kūrybišką mintį jai dar nespėjus gimti“⁵⁸. Polemizuodamas su Bogumiū Jasinowskiu, Zdziechowski rašė, kad „Rusijos revoliucijos šaknų reikia ieškoti ne Rytų krikščionybėje ir ne ypatybėse, kurios atsiranda šioje dirvoje. Jas reikia išvelgti tragiškoje prarajoje tarp idealo ir tikrovės, šioje amžinoje ir visuotinėje prarajoje, ku-

⁵⁴ M. Zdziechowski, „Nauka i uczeni w Rosji Sowieckiej“, in: *idem, Od Petersburga..*, p. 134.

⁵⁵ Žr. Zdziechowskio atsiminimus apie „Senąją Krokuvą“ jo straipsnių rinkinyje: *Wybór pism*, parengė M. Zaczyński, Kraków, 1993.

⁵⁶ M. Zdziechowski, *Mesjanisci i slowianofile. Szkice z psychologii narodów slowiańskich*, Kraków, 1888.

⁵⁷ M. Zdziechowski, *Terror intelektualny w Rosji*, Warszawa, 1937.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 7.

rios suvokimas <...> retai kada pasiekdavo tokį intensyvumą kaip Rusijos istorijos atveju <...>⁵⁹.

Visų pirma ir knygos „Baigties akivaizdoje“ autorius, ir veikalas „Nuo baltojo link raudonojo carizmo“ autorius Rusijos revoliucinėje mintyje išvelgė „dvasinio despotizmo“ raišką. Todėl ne be pagrindo tai priminė Wojciechas Karpiński savo esė „Apie savivalės dvasią“⁶⁰. Zdziechowskio požiūriu, bolševizmas Rusijoje galėjo atsirasti todėl, kad čia veikė auto-kratinė Rusijos imperijos tradicija. Zdziechowskis, ko gera, galėtų pri-tarti Kucharzewskui, kuris teigė, jog bolševizmo idėja nereiškia „nieko specifiškai rusiška“. Polemizuodamas su Bogumiūtu Jasinowskiu, Zdziechowskis ragino nepiktnaudžiauti sovietinės sistemos ir carų Rusijos ly-ginimu. Stanislovo Grabskio knygoje (*Revoliucija. Sociologinė ir psichologinė studija*)⁶¹, perskaitęs, kad „ruso dvasia visiškai skiriasi nuo europiečio“, nes „joje nėra jokio saiko jausmo ir ji visą laiką blaškosi nuo vieno kraštu-tinumo prie kito“, tokius teiginius Zdziechowskis teisingai įvertino kaip dezorientuojančius⁶².

Problemą „Zdziechowskis ir Rusija“ Vaclavas Lednickis glaustai re-ziūmavo taip: „jis [Zdziechowskis] pasiduoavo Rusijos pagundai; jis ir gindavosi nuo jos, ir su pasibjaurėjimu atmesdavo bolševizmą“, tačiau „iracionaliai tikėjo [draugais maskoliais] iki galo, nepaisant visko“⁶³. To-kio tikėjimo nerasime Kucharzewskio veikaluose. Tai svarbus šių dviejų tarpukario Lenkijos Rusijos tyrinėtojų skirtumas.

Ketvirtojo dešimtmečio įvykių stebėjimas nekėlė Zdziechowskiui jokio optimizmo. Totalitarinės sistemos stiprėjo. Dviejų totalitarinių galybių – bol-ševizmo ir nacionalsocializmo – susidūrimas atrodė neišvengiamas. „Esame maža Europos dalis, esame susiję su jos likimu, esame užkrėsti tomis pačio-mis kaip ir ji komunizmo ir nacionalizmo ligomis ir kartu su ja, tarpusavyje riedamiesi, apimti siuto, ne einame, bet tiesiog krintame į bedugnę“, – rašė – ir kaip taikliai! – Zdziechowskis 1922 m. savo knygoje „Europa, Rusija,

⁵⁹ M. Zdziechowski, *Problem religijny w Rosji*, p. 192.

⁶⁰ W. Karpiński, „O duchu bezprawia“, in: *idem, Prywatna historia wolności*, Warszawa, 1997, p. 214–215. (Šis straipsnis išėjo pasirašytas slapyvardžiu Kazimierz Opaliński, in: *Kultura*, Nr. 12/327, 1974, p. 9–23).

⁶¹ S. Grabski, *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa, 1921.

⁶² M. Zdziechowski, *Z historii stosunków polsko-rosyjskich*, p. 1.

⁶³ *Ibid.*

Azija⁶⁴. Destrukcinė totalitarinių ideologijų ir sistemų konfrontacija suardė to meto Europą. Ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės realijų aplinkoje šios diagnozės tikslumas atrodė neabejotinas. Todėl ir Zdziechowskio pesimizmas nebuvo koks ypatingas jo vaizduotės padaras, – jį diktavo realistiškas žvilgsnis į ateitį, labai artimą ir neišvengiamai artėjančią.

Gyvendamas XX a. ketvirtojo dešimtmečio Lenkijoje, Zdziechowski visiškai neabejojo, kad mes „yrame ir pūname, o mirtis jau beldžiasi į duris. Jeigu mūsų organizme dar yra kokių sveikatos pradų, turi įvykti reakcija, o padorių ir protingų žmonių pareiga – padėti šiai reakcijai kilti. Kiekvieną akimirką mirtis gali išsiplėsti per visą horizontą ir kils viesulas, kuris nušluos visą gėrą, visa tai, kas sukaupta per darbo ir kultūros šimtmečius“. „Dabartinė taika – tai tik plyšys tarp dviejų girnapiusių, tai nepakeliamo tvankumo valandėlė tarp dviejų audrų, trumpalaikės paliaubos tarp vieno ir kito karo“⁶⁵. Kartu su Guglielmu Ferrero lenkų kultūros filosofas kartojė: sovietų Rusija „nugarmėjo į bedugnę“ ir „paskui Rusiją Europa krenta spartėjančiu riedančio žemyn akmens pagreičiu“⁶⁶. Pasaulis atsistojo „baigties akivaizdoje“. „Istorijos pabaigos“ metafora, ypač išpopuliarėjusi XX a. pabaigoje tarp filosofų bei eseistų ir pavartota garsios Franciso Fukuyamos knygos pavadinime, jau buvo žinoma ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Zdziechowski taip pat vartojo šią metaforą⁶⁷. Vis dėlto jo išvalgose suskamba katastrofizmo ir eschatologijos balsas, turintis aiškų religinį pagrindą⁶⁸.

Savo paskutinės knygos įžangoje jis rašė: „Dieną ir naktį mane persekioja ir kankina artimos ir baisios ateities šmėkla“. „Ir tai nėra baimės išdava, kaip kad mano kai kurie draugai, nei įsikarščiausias, nesveikos vaizduotės padaras. Ne, šmėkla, apie kurią kalbu, kyla iš tikrovės, iš to, ką matome savo akimis arba girdime iš tiesioginių liudininkų: tartum juodi, žaibais apsunkę debesys, genami iš artimųjų rytų, nuo Minsko ir Kijevo, nuo Smolensko ir Maskvos. Kas bus, – klausiu aš, – kai staiga vieną dieną visi atsidursime raudonojo teroro replėse?“⁶⁹

⁶⁴ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja*, p. 330.

⁶⁵ M. Zdziechowski, „O końcu historii“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 85.

⁶⁶ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 71.

⁶⁷ M. Zdziechowski, „O końcu historii“, in: *idem, Od Petersburga...*, p. 85–101.

⁶⁸ Ši brouoža akcentuoja visi Zdziechowskiui skirtų darbų autoriai.

⁶⁹ M. Zdziechowski, *Dwie rewolucje*, p. 68.

Tarpukario Lenkijoje „Mesianistų ir slavofilų“ autorius buvo plačiai žinomas ir dažnai cituojamas intelektualas, tačiau kaip subtilus mąstytojas jis liko nesuprastas ir izoliuotas. Savo pažiūromis ir įsitikinimais Zdziechowski buvo anachroniškas ir vienišas. Iš dalies tai įvyko dėl kalbėsenos. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus kalbėseną, kaip taikliai pastebėjo Martynas Królis, nebuvo objektyvios analizės ir šaltos refleksijos kalba, išlaikanti distanciją ir nerodanti emocijų. Jis vartojo moralizuojantį diskursą. Savo pasisakymams dažnai suteikdavo autobiografinio liudijimo bruožų. Jam humanistika buvo ta sritis, kurioje neįmanoma sukurti tokios kalbos, kuri būtų atsijusi nuo vertinimo, kaip kad reikalavo Maxas Weberis. Vaclavas Lednickis taikliai pasakė: jo „protas nebuvo spekuliatyvus ir čia slypėjo jo kaip žmogaus jėga: kategoriškas moralinis imperatyvas jam pralauždavo bet kokius spekuliatyvos sintezės skliautus ir kupolus“⁷⁰. Pagal žinomą Maxo Weberio principinę atskirtį, egzistuoja dvi etikos rūšys: įsitikinimų etika ir atsakomybės etika. Savo mąstymu apie politiką Zdziechowski išpažino tik įsitikinimų etiką ir jokios kitokios etikos nepripažino. Jam etika buvo viena. Ir humanistikoje tas pats „Krašiński vizijos“ autorius atitolo nuo jaunystėje išpažinto pozityvizmo. Ėmė karštai remti tezę, jog neįmanoma atskirti „svarstymų apie faktus“ nuo „svarstymų apie vertybes“⁷¹. Zdziechowskiui filosofui humanistika buvo vertybių apmąstymo laukas, o istorija – gėrio ir blogio kovos arena. Taigi, jo supratimu, politiką turėjo gaivinti šūkis „pirmiau – sąžinė, paskiau – valstybė“⁷².

Šiuose svarstymuose Zdziechowski ignoravo argumentus, kurie atsikuriančios Lenkijos ir „baltųjų Rusijos“ bendradarbiavimą darė neįmanomu dalyku. Šiuo atveju jis vartojo moralines kategorijas, kurios iš principo yra apolitiškos. Tirdamas bolševizmo fenomeną Zdziechowski apsiribojo filosofiniais ir filosofinės antropologijos klausimais. Jam istorija buvo idėjų kovos laukas. Aišku, kad Zdziechowski nesuprato ūkinių reikalų reikšmės. Nematė didžiųjų socialinių problemų. Jo nedomino užsienio politikos sąlygotumai. Laikydamasis šios pozicijos, Zdziechowski

⁷⁰ W. Lednicki, *Marian Zdziechowski*, Wilno, 1938, p. 6. Šį dalyką suvokė ir pats Zdziechowski, rašydamas, kad jis yra „iš kitos kartos [ir] kito pasaulio“.

⁷¹ Zdziechowski jaunystė aptariama gerai dokumentuotame veikale: Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Stowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk, 1996.

⁷² Plačiau apie tai: Z. Opacki, „Konserwatyzm Mariana Zdziechowskiego, „pierwej sumienie potem państwo“, *Myśl Konserwatywna* (Kwartalnik), Nr. 2/3, 1998, p. 13–33.

kritikavo Józefo Piłsudskiego Rytų politiką 1919–1920 m. ir jo atsisakymą ginklu paremti gen. Antono Denikino pajėgas bei jo savanorių armiją pilietiniame kare su bolševikais. Jis laikėsi nuomonės, jog tuo metu buvo pasitaikiusi nepakartojama proga užgniaužti bolševimą, tačiau Lenkijos vyriausybė jos neišnaudojo⁷³.

„Baigties akivaizdoje“ autorius liks svarbus totalitarizmu paženklintos epochos, kurioje jam teko gyventi, liudytojas. Savo siaubinga eiga Antrasis pasaulinis karas Zdziechowskio pranašystes patvirtino, kaip pagrįstai priminė Česlovas Milošas savo puikiam esė „Zdziechowskio religingumas“. Juk akivaizdu, kad tas pasaulis, su kuriuo tapatinosi Zdziechowski, žlugo. Šiame esė, rašytame Antrojo pasaulinio karo metu, Milošas pabrėžė, jog savo pažiūromis šis mąstytojas buvo itin anachroniškas.

Jam gyvam esant Lenkijoje jam dažnai buvo teikiama pagarbos ir pripažinimo duoklė. Vėliau, Lenkijai patekus į Sovietų Sąjungos jungą, atėjo užmaršties ir jo minčių pašalinimo iš intelektualinio gyvenimo metas.

Praėjus daugeliui metų sovietologas Stanisławas Swianiewiczus, anuometinės Lenkijos inteligentijos jaunosios kartos atstovas, jau emigravęs rašė apie Stepono Batoro universiteto „didžiojo rektoriaus intelekto“ poveikį, o Česlovas Milošas straipsnyje „Zdziechowskio religingumas“ ryškiai perteikė jo pesimizmo filosofijos vaidmenį žvelgiant iš tos perspektyvos, kurią turėjo susidariusi jau nepriklausomoje Lenkijoje išaugusi karta, kuri jo filosofijos prasmę suvokė tik žymiai vėliau, patyrusi Antrojo pasaulinio karo traumą⁷⁴. Būsimasis „Gimtosios Europos“ autorius rašė apie išsipildžiusią knygos „Baigties akivaizdoje“ autoriaus katastrofizmą, apie jo anachronišką konservatyvumą, apie lenkų kompleksą dėl „neišgirsto Kasandro“, kurį įkūnijo Zdziechowski. Savo atliktas diagnozes jis suvokė kaip Vakarų intelektualams siunčiamą įspėjimą, tačiau kaip „sunaikinimo“ pranašas jis nebuvo suprastas ir pačioje Lenkijoje⁷⁵. Šiuo požiūriu jis tam tikra prasme tapo Zygmunto Krasiński likimo dalininku.

⁷³ M. Zdziechowski, *Z historii stosunków polsko-rosyjskich nazajutrz po wojnie światowej. Odczyt wygłoszony na dorocznym walnym zebraniu Stowarzyszenia Przyjaciół Nauk w Wilnie w dn. 20 czerwca 1936*, Warszawa, 1936 [pirmąkart paskelbtas laikraštyje „Przegląd Współczesny“, t. 58, 1936].

⁷⁴ Plg.: C. Milošas, „Religijność Zdziechowskiego“, in: *idem, Legendy nowoczesności. Eseje okupacyjne*, įžangą parašė J. Błoński, Kraków, 1996, p. 95–117.

⁷⁵ Žr.: M. Zdziechowski, „Widmo przyszłości“, in: *idem, Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne*, Wilno, 1939, p. 227–332.

Tarp lenkų sovietų sistemos tyrėjų Zdziechowski neturėjo mokinių, neturėjo ir idėjinių įpėdinių. Savo pasisakymus bolševizmo ir sovietinės sistemos tema suvokė kaip protestą, kuris neišvengiamai „praeis nepastebėtas“, nes jis „neatitinka laiko dvasios, tačiau reiškiamas todėl, kad liktų pėdsakas, jog net ir visuotinio protų bei širdžių aptemimo epochoje Lenkijoje buvo kad ir labai nedaug tokių rašančių žmonių, kurie turėjo moralinę nuovoką ir sveiką protą ir kurie nepasidavė proto aptemimui“⁷⁶. Vilniaus Rytų Europos mokslinio tyrimo institute Zdziechowski buvo laikomas autoritetu, tačiau tiriamojo darbo aspektu jis neinspiravo nei Viktoro Sukiennickio, nei Pranciškaus Ancevičiaus⁷⁷. Atrodo, kad iš institute dirbusių tyrėjų jis aiškia įtaką darė tik Stanislavo Swianiewicziaus pažiūroms⁷⁸. Tvirtai autobiografija paremtos Zdziechowskio koncepcijos tarpukario Lenkijoje neturėjo tęsėjų ir tai reikia pripažinti neginčijamu faktu. Taip atsitiko labiausiai dėl to, kad jo koncepcijos buvo originalios, jas buvo sunku įtraukti į kokią nors nuoseklią schemą. Svarbi išvada, išplaukianti iš Zdziechowskio įžvalgų, kas yra bolševizmas, būtų tezė, jog bolševizmas nėra rusų atradimas, jis nėra „rusų barbarybės“ produktas, kaip įsivaizdavo gausūs to meto Lenkijos politinės minties atstovai⁷⁹. Ši išvada, plaukianti iš Zdziechowskio filosofinės ir literatūrinės kūrybos, verta vien teigiamo įvertinimo.

Tik neseniai buvo atkreiptas dėmesys į Zdziechowskio pažiūrų reikšmingumą ir naudingumą sovietologinėms studijoms⁸⁰. Tarpukario Lenkijoje atsirandantiems sovietologiniams tyrimams Zdziechowskio raštai turėjo didelę vertę todėl, kad kreipė dėmesį į moralinį aspektą tų įvykių, kurie dėjosi anapus rytinės Lenkijos sienos. Tiesa, jo skelbiama bolševizmo

⁷⁶ Žr. M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. IX.

⁷⁷ W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związków Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, d. 1, „Sekcja Prawno-Polityczna“, Nr. 1, Wilno, 1938; F. Ancewicz (Pranas Ancevičius), *Stalinowska koncepcja państwa*, įvadą parašė W. Komarnicki, „Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna“, t. 1, Wilno, 1939. Taip žr. mano svarstymus: M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna*, Kraków, 2003.

⁷⁸ S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista*, Wilno, 1930.

⁷⁹ Sąvoką „rusų barbarija“ [„barbaria rosyjska“] sukūrė XIX a. rašytojas, rašęs politinėmis temomis, Henrykas Kamiński, 1857 m. parašęs veikalą „Rosja i Europa. Polska. Wstęp do badań nad Rosją i Moskalami“, įvadą parašė B. Łagowski, Warszawa, 1999.

⁸⁰ Mano knyga „Bolszewizm–totalitaryzm–rewolucja–Rosja“ buvo pirmasis bandymas įvertinti Zdziechowskio raštus iš Lenkijos sovietologinės minties istorijos perspektyvos.

demonizacija nebuvo palanki objektyviai refleksijai apie sovietų Rusiją. Bet argi galima didžiuosius nusikaltimus, terorą, badą, sąmoningą ištisų tautų naikinimą tirti nesiremiant etika?

Nepamirškime, kad pokarinėje Vakarų istoriografijoje gausiai užderėjo sovietinį bolševizmą racionalizuojančių labai abejotinų bandymų, kuriais mėginta teisinti sovietų užsienio politiką ir stalininę kolektyvizaciją. Kalbėta apie „neišvengiamą kainą“, kurią reikėjo sumokėti už „progresą“. Tokiame kontekste pravartu remtis Mariano Zdziechowskio išvalgomis, kurios teikia patikimą, nepajudinamais moraliniais principais pagrįstą atsvarą.

Zdziechowski laikėsi nuomonės, kad pagrindinis kiekvienos santvarkos vertinimo kriterijus yra individo teisių paisymas ir pagarba principui, jog individas yra moralinės tvarkos subjektas, nes šis principas yra civilizacijos išlikimo sąlyga. Be to, jis tikėjo, jog ne revoliucija, bet taikios reformos yra vienintelis būdas pagerinti engiamųjų visuomenės sluoksnių padėtį. Nes paprastai revoliucija nulemia tokius padarinius, kurie paneigia tuos šūkius, dėl kurių ji buvo įgyvendinta. Ir šiandien tokios mintys skamba ypač aktualiai, nors savo mąstymo būdu Zdziechowski tikrai buvo anachroniškas mąstytojas; tai pripažįsta beveik visi jo pažiūrų tyrėjai. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus idėjų atgimimas įvyko, kaip minėta, tik praėjus keletui dešimtmečių po jo mirties.

Elias Canetti labai taikliai rašė: „Visi mąstytojai, kurie mato žmoguje slypintį blogį, pasižymi didžiule įtikinimo jėga. Ką jie kalba, skamba drąsiai, patikimai ir užtikrintai. Jie žiūri tikrovei tiesiai į akis ir nesvyruoja, daiktus vadindami tikraisiais vardais. Tik vėliau pastebima, kad tai niekada nėra visa tikrovė, o tik tai, kad dar atidžiau, nesiekiant falsifikuoti ir gražinti, reikia stebėti toje tikrovėje glūdinčius pradus kitos tikrovės, kuri gali tapti galima kitomis sąlygomis“⁸¹. Šie „Masių ir valdžios“ autoriaus žodžiai labai gerai tinka ir Zdziechowskiui.

Nors Zdziechowski ir užėmė išskirtinę vietą Lenkijos intelektiniame gyvenime, tačiau jo įtaka Lenkijos sovietologinei minčiai, tarpukario metais vykusioms diskusijoms apie bolševizmą ir sovietinę sistemą nebuvo ryški⁸². Taip pat ir XX a. ieškant sovietinės sistemos „esmės“ nebuvo

⁸¹ E. Canetti, *Prowincja ludzka*, Warszawa, 1992.

⁸² Praėjus vieneriems metams po Zdziechowskio mirties, kilo karas, įvyko 1939 m. Lenkijos padalijimas, vėliau, 1945 m., Lenkija buvo atkurta kaip nuo Sovietų Sąjungos

prisiminta jo pažiūros, nors, pavyzdžiui, analizuojant Alaino Besançono koncepcijas, būtų galima aptikti minčių, sutampančių su lenkų mąstytojo mintimis⁸³.

Zdziechowskio istorinė mintis yra svarbus liudijimas ir originalus įnašas į Lenkijos ir Europos konservatyviosios minties vaizduotės istoriją, kuri atsirado per visuomenės ir idėjų revoliucines permainas, vykusias tarpukario laikotarpiu. Idėjos, išsakytos pranašiškoje Vakarų civilizacijos žlugimo vizijoje, kurią skelbė Vilniaus mąstytojas ir idėjų istorikas, jaudrino jo amžininkų ir ypač palikuonių vaizduotę, kurie apie autoriaus veikalą „Europa, Rusija, Azija“ sprendė iš jau praėjusio, įvykusio laiko perspektyvos⁸⁴. Zdziechowskio mąstymo stilius, sakytume, lieka reiškinys, turintis tvirtą vietą tarpukario Lenkijos ir Europos intelektiniame gyvenime. Zdziechowskis buvo iškilus Lenkijos humanistinės pasaulėžiūros atstovas, atidus Europos kultūros permainų tyrėjas. Jo pažiūros apie bolševizmą ir naujųjų laikų civilizaciją – svarbi tema iš idėjų ir vaizduotės istorijos.

„Mesianistų ir slavofilų“ autorius smerkė bolševizmą, tačiau rusus visų pirma laikė „draugais maskoliais“ ir tokios laikysenos mokė lenkus, nors išplitusių nacionalizmų epochoje – tarpukario dvidešimtmetyje – tai buvo ypač sunku. Zdziechowskis pasisakydavo prieš atkurtoje Lenkijoje gana paplitusią nuomonę, jog Rusijos katastrofa, siaubinga bolševizmo patirtis, – tai Lenkijai palankus scenarijus. Jis paliko ir kitas dvi labai reikšmingas mintis. Pirmiausia, jis laikėsi nuomonės, jog nacionalizmas reiškia kolektyvizmą ir skatina iracionalaus rasinio prietaro dominavimą, taip griaudamas katalikiškojo universalizmo doktriną. Antra, jis teigė, kad pergalingasis bolševizmas ne tik sunaikins ligtolinę socialinę santvarką, bet ir sugriaus Europos tautų kultūros gėrybes.

priklausoma valstybė – visa tai panaikino bet kokias galimybes tęsti prieškarinės Lenkijos sovietologinę mintį. Lenkų išėivijoje – tai reikia itin pabrėžti – Zdziechowskio mintimis nebuvo remiamasi arba iš viso, arba jos buvo prisimenamos tik prabėgšmiai. Vienintelę žinomą studiją apie jį parašė istorikas ir jo draugas prof. Stanisławas Kościelkowskis. Žr.: „Marian Zdziechowski jako uczony, myśliciel i człowiek“, in: *idem, Studia i szkice przygodne z historii i jej pogranicza z literatura*, Londyn, t. IV, 1956, p. 126–151 (paskelbtas ketvirtajame tome: „Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie“).

⁸³ Plg.: A. Besançon, *Pomieszanie języków i inne szkice*, parengė J. M. Kłoczowski, b. v., 1989.

⁸⁴ M. Wyka, „Zdziechowski i Brzozowski – czyli konserwatysta i radykał w paru punktach wspólnych“, in: *idem, Światopoglądy młodopolskie*, Kraków, 1996, p. 21–35.

Šiandien, tiriant Zdziechowskio pasisakymus apie bolševizmą, mus gali žėisti jo moralizavimas. Vis dėlto negalima nepastebėti, kad ir Hannos Arendt raštuose reiškiami moralistinė orientacija, ir veikalo „The Human Condition“ autorei blogio kategorija sudaro itin didelės svarbos problemą naujųjų laikų Europos intelektiniame ir visuomeniniame gyvenime. Taigi Zdziechowskis nėra vienišas su savo aksiologine orientacija, o jo mintys turi atitikmenų kitų Europos mąstytojų veikaluose.

Zdziechowskio įtaka nūdienos Lenkijos intelektiniam gyvenimui tikriausiai nėra didelė, tačiau šiuo metu vykstantis susidomėjimo jo mintimi renesansas liudija apie reikšmingą, bet pamirštą Lenkijos filosofijos ir humanistikos istorijos puslapį. Zdziechowskis nuolatos dėjo aistringas, traagiškas ir nesėkmei pasmerktas pastangas įspėti lenkus ir kitus europiečius prieš sovietinio totalitarizmo puolimo grėsmę. Jo mintis buvo pakibusi tarp europietiškojo universalizmo ir lenkiškojo partikuliarizmo⁸⁵. Jos neįmanoma redukuoti iki antisovietiška nusistačiusio lenko intelektualiosios keistenybės. Tačiau universalusis, europietiška jo minties aspektas bus nesuprantamas, jeigu mes ignoruosime jo lenkišką kontekstą. Dalykas, kuris Zdziechowskio mintyje sujungė universalizmą ir lenkiškumą, buvo, be abejoj, katalikybė, kuri buvo labiau suprantama kaip „sąžinės religija“ nei „institucinė religija“.

* * *

Tiriant bolševizmą Mariano Zdziechowskio interpretacijos aspektu išryškėjo keletas pagrindinių minčių.

1. Jo požiūriu, bolševizmas buvo radikalaus žmogaus išvadavimo programos rezultatas; šia programa norėta šia pusiniame pasaulyje radikaliai įveikti žmogaus skurdą, materialinį ir moralinį, ir tai galiausiai pasibaigė pralaimėjimu. Bolševizmas išaugo iš tokios filosofinės vizijos, kuri buvo radikaliai antropocentriška, atitrūkusi nuo transcendencijos ir pasmerкта pralaimėjimui.

2. Zdziechowskio nuomone, bolševizmas buvo deformacija, kuri atsirado masių visuomenės epochoje ir buvo „masių civilizacijos“ pranašas. Tai buvo mėginimas įgyvendinti visuotinės ir idealios lygybės mitą – realios lygybės, ne vien tik formalios, kokią garantavo „buržuazinė valstybė“.

⁸⁵ Būtent taip skamba ir Zbigniewo Opackio monografijos pavadinimas.

Visuotinės Vakarų visuomenių bolševizacijos vizija, kuri stebėtinai panaši tiek Zdziechowskio, tiek Znanieckio darbuose, nepasiteisino, tačiau tai nereiškia, kad kai kurie jų pastebėjimai neteko reikšmės.

3. Zdziechowskio įsitikinimu, bolševizmas buvo universali sistema, „naujoji religija“ ar veikiau antireligija⁸⁶. Šaknų netekusioms masėms jis siūlė „naują tikėjimą“. Tai buvo negatyvi sistema. Bolševizmas – destrukcijos ideologija. Zdziechowskis pastebėjo, jog „bolševizmas kaip idėja ar doktrina neegzistuoja; yra tik bolševikai <...>, kurie pasigavo komunistinę idėją, ja naudojasi ir išgavę jos esenciją, išreikštą šūkiu *grobk, kas pagrobta*, su šiuo šūkiu nugalėjo ir užvaldė Rusiją“⁸⁷. Zdziechowskis tvirtino, kad sovietų sistemos kūrėjai „ne tik neišpildė nė vieno savo pažado, bet sukūrė tokią padėtį, kuri tapo visiška priešybe to, ką jie žadėjo“⁸⁸.

4. Zdziechowskio ir daugelio tarpukario Europos konservatyviųjų mąstytojų nuomone, bolševizmas buvo naujos epochos pranašas naujųjų laikų Europos visuomenių istorijoje. Tai buvo mėginimas įgyvendinti naują, materialistinę masių civilizaciją, kurioje nėra vietos asmens laisvei ir žmogaus individualybei. Šiuo požiūriu bolševizmas reiškė artėjantį galingą kolektyvizmo puolimą, – puolimą pasauliniu mastu. Šis apokaliptinis scenarijus neišsipildė kaip ir daugelis kitų Europos intelektualų pranašysčių. Tai vis dėlto nereiškia, kad konservatyviųjų mąstytojų mintys apie bolševizmą (ir totalitarines sistemas) neturėjo jokio pagrindo. Jas tiriamie kaip svarbų mentaliteto ir socialinės vaizduotės istorijos liudijimą. Taip reikia traktuoti ir Zdziechowskio pažiūras.

5. Zdziechowskiui, panašiai kaip ir Florijonui Znanieckiui, bolševizmas buvo ne tik Rusijos fenomenas, bet ir visuotinis (universalus), visą Vakarų civilizaciją palietęs reiškinys ir problema. Tarpukaryje bolševizmo tyrėjams buvo žinoma mintis Tomaszo Masaryko, kuris rašė, jog „jam nerūpi, ką reikia daryti Rusijoje ar ką reikia daryti su Rusija, nes šį klausimą išspręs patys rusai“. Zdziechowskio nuomone, tai buvo „veidmainiškos frazės“⁸⁹. Savo špengleriškame esė „Tragiškoji Europa“ Zdziechowskis

⁸⁶ M. Zdziechowski, „Widmo przyszłości“, in: *idem*, *Wybór pism*, p. 529.

⁸⁷ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja*, p. 103.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ M. Zdziechowski, „Dwie rewolucje“, in: *idem*, *Od Petersburga do Leningrada*, p. 65 (iš čia cituojamas ir T. Masarykas).

rašė, kad „bolševizmas – tai mąstymo būdas“⁹⁰. Anot Zdziechowskio, bolševizmas buvo visos Europos problema, smarkiai paveikusi ir Vakarų visuomenes, ne tik Rusiją, nors čia jis gimė ir čia jį įgyvendino „saujelė Markso fanatikų“.

6. Zdziechowskio supratimu, 1917 metų Rusijos revoliucija ir bolševizmas labai sukrėtė Europos savimone, padarė įtaką Europos kultūros permainų išvaizdai ir lemiamai prisidėjo prie „senosios Europos“ žlugimo. Bolševizmas buvo visiškas europietiškojo liberalizmo tradicijos paneigimas. Zdziechowskiui bolševizmas reiškė „kraštutinį, fanatišką liberalizmo paneigimą“⁹¹. Tai buvo radikalus kolektyvizmas⁹². Anot Zdziechowskio, vaistas nuo bolševizmo negali būti kitokios rūšies kolektyvizmas, t. y. nacionalizmas, o tik – atgimimas liberalizmo, tačiau tokio, kuris būtų atviras absoliučioms vertybėms. „Baigties akivaizdoje“ autoriaus nuomone, tokio vaisto negalėjo suteikti nacionalizmas. Nes sovietinio kolektyvizmo negalima įveikti kita kolektyvizmo atmaina, kurią implikuoja nacionalizmas⁹³.

7. Zdziechowskio apmąstymuose, skirtuose ideologijoms ir totalitariniams judėjimams, vokiečių hitlerizmas iškyla kaip grėsmė Europos kultūrai, ne mažesnė nei bolševizmas, nors jo pasisakymuose nacizmo problema ir užėmė aiškiai antraeilę vietą, palyginti su sovietų Rusijos problematika⁹⁴. Šį vienalaikį Zdziechowskio antisovietizmą ir „antihitlerizmą“ čia reikia primygtinai pabrėžti. Vertindamas nacizmą jis neturėjo jokių iliuzijų, nors tokių iliuzijų pasitaikydavo tuometiniame Lenkijos intelektiniame gyvenime.

8. Problema „Zdziechowskis ir Rusija“ ypač paini, daugiasluoksnė, nelengva ir neleidžianti daryti paprastų apibendrinimų. Šis sudėtingumas ne

⁹⁰ M. Zdziechowski, „Tragiczna Europa“, in: *idem, W obliczu końca*, p. 139.

⁹¹ *Ibid.*, p. 125.

⁹² Žymiai vėliau šią tezę išplėtojo Andrzej Walicki savo *opus magnum: Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996 [leidimas anglų k. *Marxism and the Leap to the Kingdom of Freedom*, Stanford/California 1995. Leidimas lietuvių k.: *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę: komunizmo utopijos istorija*, iš lenkų k. vertė K. Uscila, Vilnius: Mintis, 2005].

⁹³ *Ibid.*, p. 130.

⁹⁴ Šie klausimai nagrinėjami: M. Zdziechowski, „Niemcy. Szkic psychologiczny“, *Przegląd Filozoficzny*, t. 38, 1935, p. 96–125. Marianas Zdziechowskis nevartojo sąvokos „totalitarizmas“, tik reitsyškiais „totalizmo“ sąvoką. Žr. 20 išn.

visada prisimenamas. Lenkų istoriosofu mesti aštrūs, bekompromisiniai kaltinimai bolševizmui neturėjo antirusiškos potekstės. Zdziechowskio supratimu, bolševizmas užblokavo lenkų ir rusų suartėjimo šansus, nubraukė perspektyvas užsimegzti tarp Lenkijos ir Rusijos, kalbant Vaclavo Lednickio žodžiais, *širdies sąjungai* (pr. *entente cordiale*)⁹⁵. „Mesianistų ir slavofilų“ autoriaus akimis žiūrint, Lenkijos Respublikos nepriklausomybė tokį šansą kaip tik ir teikė. Zdziechowski sugebėjo ir į Rusijos stačiatikybę žvelgti be išankstinio nusistatymo⁹⁶.

9. Iš anksto nėra nulemta, koks žmonijos atmintyje išliks „Trumpasis XX amžius“ (1914–1989) – totalitarizmų ir dviejų pasaulinių karų epocha. Galimas daiktas, kad ši epocha bus pripažinta viena iš tamsiausių žmonijos ir Vakarų civilizacijos istorijoje. Aišku, kad tai, kaip ateities kartos vertins praėjusį amžių, priklausys nuo to, ką dar žmonijai teks patirti per ateinančius šimtmečius. Vis dėlto neginčytina tai, kad daugelio mąstytojų, o tarp jų, aišku, ir Zdziechowskio dėka totalitarizmo patirtis iš lenkiškosios perspektyvos sulaukė plataus atgarsio humanistikoje. Skaudžiai veriantis jausmas apima mus skaitant jo raštus, kuriuose gausu turinčių išsipildyti pranašysčių, nors tuo metu, kai jos buvo skelbiamos iš Vilniaus universiteto katedros, jos atrodė kaip fantazija, kuriama į praeitį nueinančios kartos atstovo, ir priminė iliuzijas žmogaus, negalinčio susitaikyti su šiuolaikine civilizacija.

10. Sovietų santvarka Zdziechowskiui buvo pirmiausiai – tai itin pabrėžiamie – moralinė problema ir tik paskui – politinė ir ekonominė. Jam humanistika – tai vertybių apmąstymas⁹⁷. Dėl šios priežasties Zdziechowski buvo savotiškai politikos principus suvokiantis istoriosofas. Zdziechowskio istorijos filosofijos šaknyse glūdėjo pesimistinis žmogaus prigimties supratimas – supratimas, kuris apskritai buvo visos konser-

⁹⁵ W. Lednicki, *Polsko-rosyjska „entente cordiale“*, Paryž, 1966.

⁹⁶ M. Zdziechowski, „Polska a prawosławie rosyjskie“, in: *idem, Od Petersburga do Leningrada*, p. 151.

⁹⁷ Ypač plg. Zdziechowskio esė „Duchowa podstawa walki z bolszewizmem“, in: *idem, Wybór pism*, p. 515–527; Zdziechowskio minties raidai pažinti svarbūs yra ir iki šiol nepublikuoti konspektai paskaitų, skaitytų Vilniaus Stepono Batoro universitete 1920–1921 m., pavadinti „Naujųjų laikų kultūros pagrindai“ (VUB RS, f. 33 – 105). Juose matyti, kad Zdziechowski atsisveikino su jaunystėje išpažinta pozityvistine humanitarinių mokslų koncepcija. Plg. jo veikalo „Szkice literackie“ įžangą, Warszawa, 1900, p. 1–6.

vatyvosios politinės filosofijos pamatas⁹⁸. Zdziechowskiui pesimizmas, suvokiamas kaip fundamentalus supratimas apie blogio galią istorijoje ir jo pašalinimo visam laikui neįmanomybę, buvo „kūrybinė jėga“. Todėl jis rėmėsi lenkų romantine mintimi ir literatūra, visų pirma Zygmunto Krasinskio veikalais, kuriuose šis poetas įkūnijo katalikiškosios istoriosofijos sampratą⁹⁹. „Deja, – rašė jis, – istorija yra nesuprantama, viršijanti žmogaus supratimo ribas tragedija, kurią veltui bandė suvokti Krasinskiis „Ne-dieviškoje komedijoje“ ir „Iridione“¹⁰⁰. Tad ir šiandien, kai abejojame Vakarų civilizacijos ateitimi, kai išgyvename Bažnyčios krizę ir patiriame moralinės tvarkos eroziją, tenebus pamirštas Zdziechowski ir jo žodžiai, kad „pesimizmas yra kuriančioji jėga“.

Iš lenkų k. vertė Darius Baronas

MARIAN ZDZIECHOWSKI'S VIEWS ON RUSSIA AND BOLSHEVISM

Marek Kornat

Summary

In studying the situation of Europe's civilization and culture Marian Zdziechowski devoted much attention to Russia as well as Bolshevism. In his opinion, Bolshevism was a deformation which arose under the circumstances of the society of the masses and predicted the start of the "civilization of the masses." It was an attempt to realize the principle of universal and ideal equality. Zdziechowski was convinced that Bolshevism was a universal system and not the tool of Russian imperialism; it was a "new religion" or more accurately anti-religion since it of-

⁹⁸ Toks principas jungė visas Europos konservatyviosios minties sroves. Jis bendras ir Ericui Voegelinui, ir Leo Straussui, ir Carlui Schmittui. Šiuo požiūriu taiklias pastabas pateikia: R. Skarzyński, „Pomiędzy władzą a mitem. Konserwatyści a problem totalitaryzmu w XX w.“, in: *idem, Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX w.*, Warszawa, 2001, t. 2, p. 41–86. Taip pat plg.: J. Bartyzela, „Umierać ale powoli...“, in: *O monarchistycznej i katolickiej kontrrewolucji w krajach romańskich 1815–2000*, Kraków, 2002.

⁹⁹ M. Zdziechowski, *Wizja Krasinskiego. Ze studiów nad literaturą i filozofią polską*, Kraków, 1912. Taip pat žr.: Zygmunt Krasinski, *Odczyt wygłoszony w Berlinie dn. 11 grudnia 1935 na zaproszenie „Gesellschaft für Studium Osteuropas“*, Wilno, 1936; Z. Krasinski, *Pisma filozoficzne i polityczne*, t. VII, Kraków, 1912.

¹⁰⁰ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937, p. 119.

ferred a “new faith” to the masses of people who had lost their roots. It was a negative system and the ideology of destruction. Bolshevism was the absolute rebuttal of the traditions of Europe’s liberalism and individualism. To Zdziechowski, the Soviet system was a “radical, fanatical denial of liberalism” because it was radical collectivization. According to Zdziechowski, Bolshevism was a program of the radical liberation of a person, the outcome of the overcoming of his temporary being, of material and moral poverty, which finally ended with a defeat. Bolshevism nurtured a philosophical view which was radically anthropocentric, but detached from transcendentalism and doomed to failure. The ethical “apolitical conservatism” of Zdziechowski makes up an important phenomenon in the intellectual life of Reborn Poland (1918–1939). Many investigators judged its historical idea as an anachronistic catastrophe. Looking from the perspective of seventy years after his death, there is no doubt that the ideas of the author of *The Russian Influence on the Spirit of the Pole* are a prominent and important testimony about the era of totalitarianism and at the same time an original contribution to the imagination of conservative ideas in Poland and Europe created at the time when in the interwar years revolutionary changes of social life and ideas were taking place. The ideas of the collapse of Western civilization, which this thinker from Vilnius proclaimed in his prophetic vision worried the imagination of the people at that time and left us with an important source of inspiration. They teach us caution and the ability not to surrender to illusions and promises which are carried by the ideology of constructivism and industrial civilization.

DARIUS BARONAS

MARIANO ZDZIECHOWSKIO ANTISOVIETINIS
PALIKIMAS VILNIUJE

Lietuvos istorija turi galią jai neabejingą žmogų nustebinti savo įvairovėje. Joje gausu netikėtai išnyrančių ir vėl užmarštin nugrimztančių klotų. Gausybę šių turtų slepia Vilnius – miestas, kuriame praeities kartų tradicijos tik ir laukia, kad būtų iškeltos į dienos šviesą. Sveiki šių tradicijų grūdai leidžia megzti ryšius su praeitimi, stiprinti mūsų tapatybę ir deramai atsakyti į šių dienų iššūkius, kurių šaknys siekia gana tolimus laikus. Geriausių žmonijos protų patirtis kovoje su įvairiausiomis blogio apraiškomis yra vertingas palikimas; jo aktualizavimas leidžia adekvačiau suvokti gyvenamo meto būklę, sąlygas ir perspektyvas.

Kalbant apie Mariano Zdziechowskio (1861 04 30 sen. st. – 1938 10 05) palikimą reikia prisiminti pasakojimą apie rastą paslėptą perlą, kurio nereikia grūsti užantin, bet imti ir pasidalyti su kitais. Vilniaus Stepono Batoro universiteto rektoriaus (1925–1927), mąstytojo, literato ir publicisto Zdziechowskio gausus literatūrinis palikimas mūsų šalyje buvo ir yra nesunkiai prieinamas, bet vis dar nėra aktyviai tiriamas ir keliamas viešumon. Šis palikimas anaip tol nėra tik antikvarinė įdomybė. Ne per seniausiai išleistoje knygoje apie prieškarį Vilniaus sovietologinę mokyklą jos autorius Marekas Kornatas rašė, kad šioje mokslo įstaigoje dirbusių mokslininkų (visų pirma Wiktoro Sukiennickio ir Stanisławo Swianiewicziaus) darbo rezultatai tam tikra prasme pranoko savo laiką, nes keletas tuo metu jų padarytų išvadų buvo tarsi iš naujo atrastos anglosaksų pasaulyje, kai sovietologinės studijos išgyveno tikrą bumą po 1945 m.¹ Toks paradoksas tinka ir kalbant apie Zdziechowskį. Kadangi masių fenomeno tyrimas didelio populiarumo sulaukė tik po Antrojo pasaulinio karo, maloniai nustembi sužinojęs, kad jau 1919 m. parašytame veikalė („Rusų įtakos lenko dvasiai“) Zdziechowskis padarė išvadą, jog pagrindinis ginklas, leidęs

¹ M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna, 1930–1939*, Kraków: Arcana, 2003, p. 13–14.

bolševikams pasiekti greitą ir lengvą pergalę, buvo minia – politiškai nesąmoningos, tamsios ir nesiliaujančios agitacijos dėl žemės ir kitų žemiškų gėrybių įaudrintos valstiečių, darbininkų ir kareivių masės². Zdziechowski taikliai įžvelgė, kad lakmuso popierėlis, apibūdinantis rusų dvasios būklę, yra jų santykis su pavergtomis tautomis. Užkariavę ir pavergę Sibirą, rusai buvo godūs tenykščiams miškų ir žemių turtams ir visiškai abejingi vietinėms tautoms, tarsi jos būtų kokie dėmesio neverti objektai iš kito pasaulio. Šiuo atžvilgiu itin iškalbinga, kad tarp pirmųjų tyrėjų, deramai įvertinusių tenykščių nelaimingų tautų gyvenimo būdą, jų kultūrą ir folklorą, buvo į Sibirą išstremti mokslingi lenkų laisvės kovotojai, tokie kaip Adamas Szymański (1852–1916), Wacławas Sieroszewski (1858–1945)³ ir kt. Mūsų dienomis ir vėl matome panašų reiškinį. Savo knygoje „Imperijos trubadūrai“ Ewa Thompson rašo, kad ir mūsų laikų rusų rašytojams Sibiro tautos ir toliau tartum visiškai neegzistuoja⁴. Toks pat žvilgsnis į pasaulį, kai sovietų imperijos nerusų tautos tiesiog nematomos, buvo būdingas, pavyzdžiui, ne tik Valentinui Rasputinui, bet ir Aleksandrui Solženicynui, garsiajam kovotojui su komunizmu. „Kito“ nematymas yra ne kas kita kaip klasikinė kultūrinio imperializmo apraiška, kai „ne savas“ – tiesiog dėmesio nevertas objektas, kuris anksčiau ar vėliau yra pasmerktas išnykti arba surusėti. Vertinant šių dienų Rusijos elgesį su Kaukazo tautomis negalima nepritarti Zdziechowskio minčiai, kad rusams būdingas naikinimo siautulytis yra ne tiek sąmoningas tikslas, kiek laukinės pramogos („dzika zabawa“) siekis⁵. Galima daryti išvadą, kad Zdziechowskio mintys iš esmės išlaikė laiko išbandymus, ir skaitydamas jo veikalus gali adekvačiai interpretuoti totalitarinės ir autoritarinės Rusijos reiškinius⁶.

Toliau sutelksime dėmesį į konkrečius Zdziechowskio antisovietinio

² M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1920, p. 111.

³ Plg.: *ibid.*, p. 53, 74.

⁴ E. M. Thompson, *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*, Westport, Conn., London: Greenwood Press, 2000, p. 129–150. Imperijos trubadūrai – pavadinimas, išplaukiantis iš knygos turinio. Taip jis vėrčiamas ir lenkų, ir ukrainiečių vertėjų (*Trubadurzy imperium: literatura rosyjska i kolonializm*, vertė A. Sierszulka, Kraków: TAIWPN Universitas, 2000; *Trubaduri imperii: Rossiiska literatura i kolonializm*, vertė M. Korchinska, Kyiv: Vidavnitstvo Osnovi, 2006).

⁵ M. Zdziechowski, *Wpływy rosyjskie...*, p. 53.

⁶ Plg.: J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu*, Kraków, 1994, p. 105–112.

palikimo dalykus. Dalį šio palikimo sudaro pagrindinėse Vilniaus bibliotekose esančios dar prieš karą leistos knygos, kuriose Zdziechowski nagrinėjo savo gyvenamojo meto politines negeroves ir skambino pavojaus varpais dėl sovietų keliamos grėsmės Lenkijai ir visai krikščioniškajai Europos civilizacijai⁷. Rusijoje įvykusią revoliuciją, pasiekusią savo kulminaciją 1917 m. bolševikų perversmo metu, Zdziechowski regėjo kone eschatologinėje perspektyvoje: bolševikų siautėjimą ir jų įsitvirtinimą Rusijoje jis ėmė lyginti su tokiu pragariškų jėgų įsiveržimu, kokio dar žmonija nebuvo mačiusi⁸. Savo straipsniuose ir kalbose jis ryžtingai demaskavo agresyvius bolševikų tikslus ir jų destruktinę veiklą beveik visose Europos valstybėse⁹. Todėl nenuostabu, kad sovietmečiu jo knygas stebėjo budri ideologinės priežiūros vykdytojų akis. Tai matyti iš knygose pieštuku paliktų žymų – „antitarybinė“¹⁰. Dar didesnę cenzorių emocijų proveržį galima pajusti iš priešlapyje rusų kalba daromo įrašo, kad Zdziechowski esąs reakcionierius ir nuožmus komunizmo priešas¹¹. Įdomu, kad, be cenzorių, šios knygos ir sovietmečiu turėjo savo skaitytoją. Antai kartą prof. Alvydui Jokubaičiui pavyko aptikti anoniminio skaitytojo paliktą pėdsaką – pamirštą skiautę su rusišku įrašu, kad Zdziechowski yra nuožmus antisovietikas („ярый антисоветчик“). Ne per seniausiai ir man pavyko aptikti skiautę su paprastu lietuvišku įrašu: „1905 m. revoliucija aiškinama kaip blogybė, banditizmas...“

⁷ Be jau cituotos *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, dar galima nurodyti: M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja: szkice polityczno-literackie*, Wilno, 1923; *Walka o duszę młodzieży: z czasów rektorstwa*, Wilno, 1927; *Od Petersburga do Leningrada*, Wilno, 1934; *W obliczu końca*, Wilno, 1938 (naujas leidimas: Warszawa: Fronda, 1999; toliau cituojamas šis leidimas); *Widmo przyszłości*, Wilno, 1939 (naujas leidimas: Warszawa: Fronda, 1999; toliau cituojamas šis leidimas).

⁸ M. Zdziechowski, *Od Petersburga...*, p. 53. M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 82, 94–96.

⁹ *Ibid.*, p. 74: „Więc nie wolno nam nie myśleć o tem, że stoimy przed możliwością bliskiej, bardzo bliskiej katastrofy, jakiej jeszcze nie widział świat“ (ištrauka iš 1931 m. Eucharistiniame kongrese pasakytos kalbos). M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 65–66.

¹⁰ Plg.: *Wpływy rosyjskie na duszę polską* egzempliorių, kuris yra VU bibliotekoje (inv. nr. 6443751).

¹¹ *50-lecie pracy pisarskiej Marjana Zdziechowskiego*, Wilno, 1933, įrašas priešlapyje pieštuku: „Здоховский реакционер, ярый враг Коммунизма. – В книге [...] поздравит. речи русских эмигрантов, видевших в Здоховском защитника их белогвардейской психологии.“

Bene įdomiausią Zdziechowskio antisovietinio palikimo dalį randa-me jo paties asmeniniame archyve, kuris sudaro Vilniaus universiteto bibliotekos 33-įjį fondą. Pirmiausia reikia padėkoti žemišką kelionę jau baigusiai archyvarei Onai Slavėnaitei, kuri XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje sutvarkė ir gan gerai aprašė šį archyvą. Tokios bylų anotacijos kaip „Neigiamas požiūris į socializmo idėjų plitimą“, „Neigiami atsiliepimai apie TSRS“, „Neigiamai vertina socializmo idėjų plitimą“ ir pan. buvo orientyras ieškant mane dominusios medžiagos. Vis dėlto pasakytina, kad antisovietinės medžiagos galima rasti ir tose bylose, kurių aprašuose tokio pobūdžio informacijos nėra. Bylose kartais pasitaiko netikslumų, ne visų Zdziechowskio korespondentų tapatybę pavyko nustatyti¹². Žodžiu, Zdziechowskio fondas dar laukia savo nuodugnaus tyrėjo, kuris išspręstų šias ir panašias problemas. Toks darbas tikrai vertas pastangų.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima pabrėžti visiškai akivaizdų dalyką: iki Antrojo pasaulinio karo susiklostęs Zdziechowskio palikimas aiškiai rodo agresyviuosius sovietijos kėslus, kuriuos šių dienų autoritarinis Rusijos režimas ir jo pakalikai kiek įmanydami neigia.

Kiekvienas tyrėjas, į savo rankas paėmęs asmeninį archyvą, džiaugiasi neeiline proga, leidžiančia tiek iš labai arti pažvelgti į vidinį praeities žmonių pasaulį, tiek pajusti tuo metu aktyviai kunkuliuvusį visuomenės gyvenimą. Ši straipsnį įkvėpė klausimas, koks prieškarinio pasaulio vaizdas matyti iš paties Zdziechowskio rašytų ir jam adresuotų laiškų, kuriuose minima bolševikų tematika. Literatūroje paplitęs vaizdiny, kad M. Zdziechowskis – tai vienišas pranašas, apie bolševikų pavojų kalbėjęs archajiška kalba, kuri tuo metu nebuvo pernelyg rimtai traktuojama. Bene iškalbingiausiai tokį požiūrį perteikė Česlovas Milošas, kuris savo prisiminimuose apie prieškarinio Vilnių nepamiršo ir rektoriaus Zdziechowskio¹³. Antra vertus, prie šio įvaizdžio neabejotinai prisidėjo ir pats Zdziechowskis, kuris prieš savo mirtį paskelbtuose tekstuose prisipažino, kad jis jau priklausęs amžiams palaidotam pasauliui ir kalbąs jau tarsi iš po žemių.

¹² Pvz., F 33 – 134 byloje esančio laiško autoriumi įvardijamas M. Zdziechowskis, tačiau pats laiško turinys, kuriame autorius kalba apie savo sielovadines pareigas, rodo, jog jis negalėjo būti rašytas Zdziechowskio. Šio teksto autorius – Carl Oscar Soden – paaiškėja iš kitos bylos, kurioje yra kitas to paties laiško variantas (žr. VUB RS F 33 – 709).

¹³ Cz. Miłosz, *Prywatne obowiązki* (=Dziela zbiorowe, t. 7), Paryž: Instytut literacki, 1985, p. 240.

Nepaisant šios retorikos, iš Zdziechowskio fondo matyti, kad jis anaipol nebuvo vienišas, jo idėjos buvo plačiai žinomos, vertinamos, o galiausiai įkvėpė imtis konkrečių veiksmų¹⁴.

Zdziechowskio korespondentų ratas buvo gana didelis ir įvairus. Epistoliarinį palikimą sudaro laišškai, rašyti lenkų, rusų, vokiečių, prancūzų, italų kalbomis. Tarp jo korespondentų aptinkame tokius veikėjus kaip Aleksandras Meysztovczius, Piotras Struvė, jėzuitas t. Frydrichas Muckermanas, Vilniaus stačiatikių arkivyskupas Teodozijus, Lvovo unitų metropolitas Andriejus Šeptyckis. Taip pat iškalbingi mums rūpimu aspektu yra konservatyvių laikraščių „Nasza Przyszłość“, „Słowo“ redaktorių ir bendradarbių laišškai bei komentarai, Zdziechowskio dukterėčios Marijos ir paties Zdziechowskio studentų rašyti laišškai. Šių asmenų išvardijimas rodo, kad Zdziechowskio archyvas mums leidžia išvysti tam tikrą grupę žmonių, kuriuos vienijo krikščioniškos vertybės, panašus politinės tikrovės suvokimo būdas ir bendras antibolševikinis nusistatymas¹⁵. Atrodytų, kad paties Zdziechowskio portretui vargu ar dar galima rasti esminių biografinių štrichų iš jo asmeninio archyvo, ypač po to, kai pasirodė išsamios prof. Zbigniewo Opackio parašytos biografinės studi-

¹⁴ Bene labiausiai retoriškai išpuoselėtą M. Zdziechowskio talentų gyrių aptinkame Vilniaus Stepono Batoro universiteto rektoriaus Opočinskio sveikinamajame žodyje, pasakytame M. Zdziechowskio penkiasdešimties metų mokslinio darbo proga (*50-lecie pracy pisarskiej Marjana Zdziechowskiego*, Wilno, 1933, p. 22–25). Rankraštinis šios kalbos variantas yra: VUB RS F 33 – 13, f. 1–3.

¹⁵ Pasakytina, kad M. Zdziechowskio archyve yra ir tokių laiškų, kurių autoriai, nors ir pritardami kai kurioms Zdziechowskio mintims, aiškiai rodo simpatijų sovietams. Galima manyti, kad šių laiškų autoriai buvo katalikai, tad šiuo požiūriu laišškai yra įdomus šaltinis, rodantis, be kita ko, kaip giliai sovietų propaganda buvo įsismelkusi į tuometinės Lenkijos visuomenę (žr., pvz., VUB RS F 33 – 518, f. 1v: „Pod względem kulturalnym w Rosji jest lepiej i my im imponować nie będziemy“ (inžinieriaus J. Kozłowskio laiškas M. Zdziechowskiui, 1931 01 10. Taip pat žr. VUB RS F 33 – 827, f. 2: „Drogą prowadzącą do prawdziwego socjalizmu [...] jest dyktatura proletarjatu. [...] Więc po cóż oszczerstwa, wymyślania na ludzi pracy i obowiązku, jak Stalin; na ludzi idei; oszczerstwa, że sowieutom zależy na zniszczeniu niepodległości narodów. Wsystkie narody związku sowietow są niepodległe względem kapitalistow (anoniminis laiškas, parašytas M. Zdziechowskiui 1935 m. reaguojant į jo pasisakymą per radiją apie Sovietų Sąjungą ir socializmo idėjų plitimą). Laiške pacituotos tikrovės visiškai neatitinkančios mintys gyvavo, nors sovietų nusikaltimai anaipol nebuvo paslaptis ar nežinomas dalykas. Tą patį reiškinį fiksavo ir M. Zdziechowskis, žr. *Widmo przyszłości*, p. 222. Manychiau, kad laiškuose pasitaikantys tam tikri pasažai Zdziechowskiui galėjo būti tarytum daiktinis įrodymas apie „lenkiškąjį pusiau bolševizmą“, apie kurį jis yra ne kartą kalbėjęs savo raštuose.

jos¹⁶. Ir vis dėlto kai kuriuos teiginius galima šiek tiek pakoreguoti. Antai Opackis teigia, kad per visą tarpukario laiką Zdziechowski gynęs tezę, esą ant carinės Rusijos griuvėsių iškilusi Sovietų Sąjunga nebuvo jos (t. y. carinės Rusijos) tęsinys¹⁷. Zdziechowskio kalbos ir laišakai rodo ką kita. Jau 1923 m. Zdziechowski teigė, jog visa Rusijos istorijos eiga nuo caro Petro Didžiojo laikų krypo link bolševizmo¹⁸. Dar aiškiau Rusijos ir Sovietijos istorinio vaidmens tęstinumą atskleidžia Zdziechowskio 1935 m. kalba, pasakyta Vengrijos delegacijos sutikimo proga. Joje Zdziechowski teigė, kad Rusijos tik pavadinimo nebėra, jį pakeitė Sovietų Respublikos, bet sovietai, paskatinti carų įskiepytų impulsų, artėja prie savo tikslų įgyvendinimo siaubą keliančiu greičiu¹⁹. Toks požiūris į sovietų agresijos genezę leido Zdziechowskiui Europai keliamą Rusijos grėsmę išvysti kaip Azijos klajoklių antpuolių tęsinį²⁰. Skirtumas tik tas, kad apsin-

¹⁶ Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i słowianszczyzny: myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996; Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem: myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914-1938*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006.

¹⁷ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem...*, p. 117.

¹⁸ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja*, p. 200.

¹⁹ VUB RS F 33 – 209, f. 2v: „[...] les grondements annonceurs de cet orage nous les entendons ici a Wilno très distinctment. Et qui en profitera sinon l’Orient sous la forme soviétique. Que veut le bolchevisme? Quelle est sa tendance intime, sa tendance maitrise? C’est l’extirpation de l’humanité dans l’homme, de tous qui l’étaient l’homme au dessus de la bête, sa bestialisation. Hélas nous constatons l’impuissance de l’Europe chrétienne vis-à-vis de cet ennemi bien autrement redoutable que ne le fut Genghis Khan. La Russie n’existe plus de nom, les S. S. S. R., les républiques soviétiques l’ont remplacées, mais elles suivent l’impulsion donné jadis par les tsars et s’approchent de leur but avec une vitesse effrayante.” Šios kalbos švarraštyje M. Zdziechowski dar pridūrė, kad sovietai prie savo tikslų lekia tikrai siaubą keliančiu greičiu (ten pat, f. 11: „[...] sovietai] s’approchent de leur but avec une vitesse \vraiment/ effrayante.“).

²⁰ Panašios mintys, kaip minėtos cituotoje 1935 m. kalbos ištraukoje, kartojamos ir M. Zdziechowskio laiške Émiliiui Bourgeois (1857–1934). VUB RS F 33 – 212, f. 1–1v: „ Une Russie civilisée, ayant entre les mains tous ces moyens d’action, que la civilisation procure – une Russie maîtresse de l’Empire Othoman et des peuples innombrables de l’Asie devenait pour l’Europe un peril, une menace constante bien autrement dangereuse, que ne le furent les Tartars et les Turcs. [...] La Russie n’existe plus, les S.S.S.R (Soviets) l’ont remplacé, mais ils suivent l’impulsion donnée jadis par les tsars et s’approchent de leur but avec vitesse effrayante, pour ne pas dire vertigieuse. [... f. 1v-2]: Ils mobilisent les forces de l’Asie, les elements de desordre de l’Europe et trouvant un appui precisement là où on avait tout le

klavusi visais civilizacijos pasiekimais Rusija yra kur kas pavojingesnis priešas negu Čingischanas ar turkai osmanai. Įsitikinęs, kad bolševizmas tėra Rusijos istorijos etapas, Zdziechowski neabejojo sovietų režimo trumpalaikiškumu, bet ir neskleidė minties, kad Rusija galėtų būti normali valstybė²¹. Sovietų destruktinės veiklos akivaizdoje Zdziechowski stebino Europos silpnumas: apakintos tarpusavio neapykantos, Europos šalys pasirodydavo itin solidarios lankstydamosi prieš krauju susitepusius banditus, tikėdamosi iš jų viliojančių komercinių pasiūlymų²². Zdziechowski paklausė į Vilnių atvykusius vengrus, kokia yra vidinė, dominuojanti bolševizmo tendencija, ir pats atsakė: „Tai siekis sunaikinti žmoguje visa, kas žmogiška, visa, kas žmogų iškelia aukščiau gyvulio, tai – žmogaus bestializacija“²³. Vienintelė alternatyva bolševikiniam bestializmui – tai, anot jo, krikščionybė, ir ne bet kokia, o herojiška²⁴. Tačiau kokią mes matome socialinę aplinką, kurioje turėjo reikštis tokia herojiška krikščionybė?

Daugelio Zdziechowskio korespondentų nuomonė šiuo klausimu buvo vieninga. Kalėjime po 1926 m. gegužės mėn. valstybės perversmo atsidūręs generolas Tadeusz Rozwadowski teigė, kad dabartinė situacija nedaug skiriasi nuo 1920 m. grėsusio pavojaus, nebent tik tuo, kad valstybės dezorganizacijos ir suirimo grėsmė sunkiau matoma²⁵. Metropolitą Andriejų Šeptyckį baugino pergalingas bolševikų žygis per visas Europos

droit de s'attendre à une resistance obstinée [...].“ Už šio laiško adresato tapatybės nustatymą nuoširdžiai dėkoju hab. dr. Marekui Kornatui.

²¹ M. Zdziechowski, *Od Petersburga..*, p. 47. Antra vertus, Zdziechowski vokiečių nacizmą laikė kur kas greičiau praaisiančiu reiškiniu nei rusiškasis bolševizmas (žr., pvz., M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 97).

²² VUB RS F 33 – 209, f. 12: „Aveuglis par leurs haines mutuelles ces états donnent pourtant les preuves d'une solidarité vraiment admirable lorsqu'il s'agit de reconnaître les Soviets et de faire des courbettes aux sanglants bandits – dans l'espoir de quelque avantage commercial, qui d'ailleurs ne se réalise jamais.“

²³ Žr. 19 išn.

²⁴ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 11, 128.

²⁵ VUB RS F 33 – 666, f. 2-2v: „Znajduję jednak, że mimo wszystko musimy dążyć wszyscy w myśl tych wzniosłych wskazań pańskich do jak najrychlejszej wspólnej pracy wszystkich, gdyż chwila obecna niewiele się różni od grozy roku 20-go, a tylko mniej widocznem jest samo niebezpieczeństwo dezorganizacji i rozkladu.“ (Vilnius, 1927 03 22).

šalis (1933 m.)²⁶. Jam antrino filosofas Dmitrijus Vladimirovičius Filosofovas, teigęs, kad „pagrindinis pavojus – tai bolševikai ir visai ne todėl, kad jie rengia pasaulinę revoliuciją, o todėl, kad jų dvokianti dvasia sklinda po visą Europą“²⁷. Prof. Władysławas Jelskis rašė, kad bolševizmo dvasia jau spėjo įsigalėti tarp nemažos dalies Pranzūzijos ir Lenkijos mokytojų bei dėstytojų. Jo pateikiamais duomenimis, vien Varšuvos vaivadijoje 1936 m. buvo apie 540 bolševikinių kuopelių²⁸. Laikraščio „Nasza Przyszłość“ redaktorius, pritardamas Zdziechowskio mintims apie bolševizmo pavojų, minėjo ne menkesnį hitlerizmo pavojų²⁹. Besiklostančią situaciją prof. Jelskis vertino taip: ateičiai jau reikia didesnio stebuklo nei tas, kuris įvyko prie Vyslos 1920 m.³⁰ Nuo jo neatsiliko Yvijos klebonas – anot jo, jog reikia būti aklam ir kurčiam, kad nematytum, jog didžiausią pavojų Lenkijai ir visam pasauliui kelia bolševikai³¹. Vis dėlto tokių, kurie dar turėjo sveikas akis, ne vien Zdziechowskio nuomone, buvo labai nedaug³². Ieškodamas atsakymų, kodėl didelė Lenkijos visuomenės dalis buvo neatspari bolševizmo užkratui, jis nurodė rusų dvasios įtaką lenkams ir ilgai trukusios nelaisvės padarinius, kurie nuodijo tautinio patriotizmo dvasią.

Šiuo požiūriu itin įdomus ir iškalbingas yra paties Zdziechowskio užrašytų atsiminimų fragmentas. Kartą savo giminaičio vestuvėse Varšuvoje susirinkusiai elitinei publikai Zdziechowskis pasakė tokį patriotinį tostą, kad salė nuščiuvo ledine tyla. Zdziechowskis suprato, kad jis šioje vyraujančių nuotaikų aplinkoje padarė šiurkštų netaktą. Ir vis dėlto jis paskelbė antrą tostą, kuriame atvirai užsiminė apie 1831 m. sukilimą. To jau buvo

²⁶ VUB RS F 33 – 299, f. 1: „[...] I mnie straszy ten tryumfalny pochód bolszewikow przez wszystkie kraje Europy, bo sądzę, że święcą wielkie tryumfy w polityce w Europie.“ (laiškas rašytas Podlute, 1933 08 26).

²⁷ F 33 – 408, f. 6–6v.

²⁸ VUB RS F 33 – 471, f. 1: „Dzisiaj patrzymy z trwogą na przyszłość własną i całego świata. Widzimy, że niezniszczony, a rozwijający bolszewizm opanował np. nauczycielstwo francuskie i w znacznej części polskie. Opanował Hiszpanię, a u nas w samym wojewodztwie warszawskim ma podobno 540 jacejek“ (Varšuva, 1936 11 02).

²⁹ VUB RS F 33 – 247, f. 3 (Varšuva, 1934 04 24).

³⁰ VUB RS F 33 – 471, f. 1v (Varšuva, 1936 11 02).

³¹ VUB RS F 33 – 323 (kun. Liudvikas Bobrowskis [?], Yvija, 1938 03 21).

³² VUB RS F 33 – 645, f. 1v: „Szkoda tylko, że takich jak Pan jest tak okropnie mało w Polsce!“ (grafo Pranciškaus Potockio laiškas; Krokua, 1926 04 09).

per daug. Kilo skandalas! O po vestuvių puotos pikti liežuviai paleido gandą apie „provokatorių“ Zdziechowską. Ši dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą įgyta netikėta ir liūdna patirtis Zdziechowskiui parodė, jog nelaisvės nuodai yra palietę aukštuosius visuomenės sluoksnius, o per juos pasklidę po visą tautos organizmą³³. Šių nuodų veikimo pėdsakų Zdziechowskis aptiko dar kartą, kai jau po nepriklausomybės atkūrimo dalis lenkų reiškė simpatiją rusams, o kai kurie jų, prisimindami 1914–1918 m. kovas, rusų armiją laikė sava...³⁴ Ir vis dėlto tokia diagnozė nė kiek nesusilpnino kovingos Zdziechowskio dvasios.

Zdziechowskio korespondencija rodo, kad jo siūlomi vaistai įveikti dvasines negalias ėmė duoti vaisių. Jau 1927 m. generolas Rozwadowskis pakvietė visus stoti į rikiuotę ir neleisti toliau „griauti mūsų kultūros, religijos ir tautinio patriotizmo“³⁵. Būdamas kariškis iš pamėgimo, tradicijos ir išsilavinimo, jis siūlė ne pasyviai gintis, bet aktyviai pulti su šūkais: „Šalin bolševizmą!“, „Šalin internacionalistus!“³⁶. Kaip matyti iš Zdziechowskio archyve esančios korespondencijos, jau po penkerių metų pasirodo pirmieji antibolševikinio sąjūdžio ženklai. Šiuo atžvilgiu įdomių duomenų pateikia buvusios Zdziechowskio studentės Janinos Budkowskos laišakai. Susižavėjusi Zdziechowskio kalbomis, sakytomis dar jo rektoriavimo metais (1925–1927), mergina užsidedė mintimi vaduotis nuo vidinio bolševizmo³⁷. Po penkerių metų jos pastangos pasiekė ir kitus

³³ VUB RS F 33 – 140, f. 1v: „Uroczystość ta była dla mnie rewelacją niespodzianą, a smutną, świadectwem, że trucizna niewoli dotknęła już warstwy najwyższe, czyli te, co się najprędzej i najłatwiej wynaradawiają. Od nich zaś zacząwszy, poczęła się szerzyć po całym organizmie. Rok 1914 przyniósł jaskrawe tego dowody.“

³⁴ Ten pat, f. 2v: „Nie dość tego – ciągnął dalej – wracałem dłuższą drogą na Kielce. Koło Miechowa sąsiad mój z wagonu począł rozpowiadać związane z okolicą tą wspomnienia swoje z pierwszych miesięcy wojny. „Pierwsi – mówił – wtargnęli legioniści, za nimi Austriacy, ale przyszły – dodawał z tryumfem – nasze wojska, pobiły ich i zmusiły do odwrotu.“ ... „Nasze wojska“ ...“. (Čia M. Zdziechowskis atpasakoja savo studento iš Kroatijos nuotykius pokarinėje Lenkijoje. Paskutinę frazę „Nasze wojska“ Zdziechowskis pakartoja pridėdamas daugtaškį, nes komentarai čia vargu ar reikalingi).

³⁵ VUB RS F 33 – 666, f. 3v (Vilnius, 1927 03 25).

³⁶ VUB RS F 33 – 666, f. 3v-4 (Vilnius, 1927 03 25).

³⁷ VUB RS F 33 – 336, f. 3: „Wtedy nie analizowałem swych wrażeń, ale słuchając słów Pana Rektora „Do młodzieży“ skierowanych [...] o ratowanie duszy polskiej od grasującego wśród nas wewnętrznego bolszewizmu, odpowiadałam z głębi serca: przysięgam!“ (1927 01 14).

jaunuolius. Ieškodama bendraminčių ji atsitiktinai aptiko „riterių legioną“. Tai buvo grupė, kuri įnikusi skaitė jau senokai parašytas Zdziechowskio knygas ir laikėsi nuomonės, kad, be Zdziechowskio ir Försterio, nėra kitų šiuolaikinių Europos filosofų, į kurių kūrybą būtų verta gilintis³⁸. Galima manyti, kad šių filosofų ir mąstytojų veikalai teikė peno ne tik katalikų tapatybės brandinimui, bet ir jėgų vaduotis nuo „vidinio bolševizmo“, kuris buvo palietęs net kai kuriuos katalikų jaunimo atstovus³⁹. Pasaulėžiūrinių pamatų tvirtinimo darbas, atrodo, buvo atliktas sėkmingai, ir minėtasis „riterių legionas“ išilėjo į katalikiškąją akademinio jaunimo organizaciją „Atgimimas“⁴⁰. Didis džiaugsmas apėmė Janiną Budkowską, kad rektorius Zdziechowskiis jau nebebus vadas be kareivių. Ji tikėjo, kad greitai laiku susiburs veikli jaunimo armija kovai su tamsybės dvasia⁴¹.

Tokių entuziastų buvo ir daugiau⁴². Beveik tuo pačiu metu jau sunkiai sergantis metropolitas Andriejus Šeptyckis pranešė Zdziechowskiui, kad unitų episkopato pastangomis buvo parašyti ganytojiški laišakai, kurie ženkliai prisidėjo prie bolševikinės propagandos nuosmukio tarp tenykš-

³⁸ VUB RS F 33 – 336, f. 10-10v (Vilnius, 1932 09 20).

³⁹ Ten pat, f. 10v-11: „Owo „my“ oznacza bez wyjątku całe „Odrodzenie“, do skrajnych „bolszewiczat“ włącznie. Była chwila, że grupa Dembińskiego mogła odpaść od Odrodzenia, oczywiście odpaść na lewo, na przepodłe. Nie doszło jednak do tego. Odrodzenie przezwycięża chorobę wewnątrz siebie, nie dopuszcza do wylewu [?] zewnątrz krwi, która choć zlekka zatruta, ma w sobie jeszcze dużo sił witalnych, może ozdrowieć i pójdzie na pożytek całemu organizmowi.“ Šis kontroversiškas klausimas, kurį eskalavo ir Tautinės demokratijos atstovai („endekai“), siekdami pakirsti viso „Atgimimo“ autoritetą katalikų visuomenės akyse, aptariamas ir K. Turowskio: „*Odrodzenie*“: *historia stowarzyszenia katolickiej młodzieży akademickiej*, Warszawa: Ośrodek dokumentacji i studiów społecznych, 1987, p. 286-290.

⁴⁰ Deja, šalia kitų „Atgimimo“ padalinių, apie Vilniuje veikusį duomenų yra mažiausiai (žr. ten pat, p. 286–291).

⁴¹ VUB RS F 33 – 336, f. 11-11v: „[...] Głęboką radość czuję na myśl, że jeśli Pan Rektor się zgodzi, nie będzie Pan już nadal wodzem bez żołnierzy! Może pod Pana jasnym sztandarem !! [f. 11v] zgrupuje się dzielna armja młodych do walki z duchem ciemności. Gorąco tego pragnę!“ (Vilnius, 1932 09 20).

⁴² VUB RS F 33 – 735, f. 1: „! I cieszę się ze razem z adeptami tej ideologii, słuchaczami Kursu Misyj Wewnętrznych Akcji Katolickiej w Wilnie, mogę powiedzieć zasłużonemu Jubilatowi: Cześć Ci, śmiały Bojownikowi Umilowanej Idei Humanitarnej! Padaliśmy w proch przed carami – padamy teraz w proch przed bolszewikami?! [...] Twierdzimy, że obrona Nauki Chrystusa i walki z Szatanem, do której jesteśmy zaprzysiężeni, odniesie zwycięstwo!“ (Zofia Świąteczka, Vilnius, 1933 02 22).

tės liaudies (1933 m.)⁴³. Ta pačia kovos dvasia užsidegė ir Yvijos klebonas Liudvikas Bobrowskis [?]; jis darė viską, kad bent savo parapijiečius įspėtų apie baisų marą, sklindantį iš Rytų (1938 m.)⁴⁴. Sprendžiant iš Zdziechowskio archyve esančių duomenų tokios veiklos kulminacija turėjo būti pasiekta 1937 m. pavasarį. Tuo metu Zdziechowskio dukterėčia Marija buvo aktyviai įsitraukusi į Popiežiškiosios akademijos narių suvažiavimo organizavimą Baranovičiuose. Ši akademija turėjo tapti didele antibolševikine manifestacija aktyviai stiprinant Bažnyčios ir Šv. Tėvo autoritetą. Zdziechowskis buvo prašomas dalyvauti, nes jo autoritetas galėjo smarkiai paveikti vietinę inteligentiją, kuri buvo arba labiausiai bolševizmo pažeidžiama, arba pasyviausia⁴⁵. Kas ir kaip vyko toliau, mes šiuo metu negalime pasakyti⁴⁶. Su Zdziechowskio mirtimi 1938 m. nutrūksta ir jo korespondencija.

⁴³ VUB RS F 33 – 299, f. 2: „Obecnie posyłam z tym listem oba pisma naszego episkopatu. Te pisma jak i cała sytuacja na Ukrainie oczyściły dosyć położenie i przyczyniły się do znacznego cofnięcia propagandy bolszewizmu u ludu“ (laiškas rašytas Lvove, 1933 11 02).

⁴⁴ VUB RS F 33 – 323: „ I ja, – choć głos mój taki słaby, ł robię wszystko, by przynajmniej własnych parafian uświadamiać o strasznej zarazie, idącej ze Wschodu. Czynie to w każdym kazaniu, głoszonym z ambony, i niemal w każdej swej książce i artykule. Ostatnio wygłosiłem na konferencji dekanalnej referat, który za tydzień ma się ukazać w Gazecie Kościelnej w skrócie. Ponieważ znajduję duże podobieństwo między tym, co sam napisałem, a tym, co znalazłem w ostatnim artykule Czcigodnego Pana Profesora w Słowie p. t. „Widmo przyszłości“ oraz innych, ośmielam się przesłać swój referat Czcigodnemu Panu. Zaznaczam, że jak tylko wrócę do zdrowia – bo obecnie przechodzę zapalenie płuc – zabiorę się do cyklu ulotek o bolszewizmie do rozdawania w kościołach. Łaskawe wskazówki Czcigodnego Pana Profesora byłyby przyjęte z najgłębszą wdzięcznością“ (laiškas rašytas Yvijoje, 1938 03 21).

⁴⁵ VUB RS F 33 – 414, f. 4-4v: „ Około 20 maja chcemy urządzić w Baranowiczach wielką Akademią Papieską, któraby była wielką manifestacją antybolszewicką, podniesieniem autorytetu Kościoła i Ojca Św. w walce z wywrotowemi prądami. Chcemy temu nadać rozgłos i zgromadzić tłumy, ale jednocześnie dać wysoki poziom, bo dziś do walki trzeba występować z niebylejakim uzbrojeniem. [...] czy nie zechciałbyś łaskawie odczytu u nas wygłosić, nawiązując treść do intencji, o którą nam chodzi? Odczyt Twój byłby tak wielką atrakcją, że zgromadziłyby całą tutejszą i okoliczną inteligencją. A o nią przedewszystkiem chodzi, gdyż jest najbardziej zagrożoną, lub najbardziej passywną. Potrzeba wstrząsu, Ty go vyvolasz. [...]“ (Baranovičiai, 1937 04 20).

⁴⁶ Galima manyti, kad tokia akcija nebuvo izoliuotas reiškinys. Tuo metu Lenkijoje ėjusio informacinio biuletenio *Prawda o komunizmie* rubrikoje „Akcja antybolszewicka“ buvo paskelbtas straipsnis „Ruch antykomunistyczny w Polsce wzmagą się“ (1937 rok I (VI), sąs. 5 (40), p. 153–156).

Praėjus metams po Zdziechowskio mirties, įvyko tai, apie ką jis seniai skelbė. Tapo akivaizdu, jog Zdziechowskis buvo teisus. Jo pesimistinės pranašystės pasiteisino su kaupu. Šiuo požiūriu jis buvo stebėtinai įžvalgas.

Ir vis dėlto savo įžvalgumu Zdziechowskis nebuvo unikalus. Jis nebuvo koks ypatingas aiškiaregys. Jis tiesiog įdėmiai sekė gyvenimą ir jame aktyviai dalyvavo. Gerai informuoto Valerijono Meysztowicziaus laiške Zdziechowskiui yra tokia mintis: „Pasaulio ateities ir netgi labai artimos ateities vizija, kurią piešia profesorius, yra bendra keletui įžvalgiausių žmonių protų, kuriuos pažįstu; tą patį numato ir labiausiai patyrę bei geriausiai informuoti žmonės“⁴⁷. Tokių žmonių pastabumas ir jų spėjimų taiklumas kartais tiesiog stulbina. Štai vienas iš Zdziechowskio korespondentų Carl Oscar Soden, aptardamas barbariškos ideologijos išplitimo Rusijoje ir Vokietijoje reiškinių, tiesiai šviesiai sako: „Hitlerio įpėdinis bus Stalinas“⁴⁸. Tai buvo pasakyta 1932 m. pradžioje. Lygiai taip sėkmingai ateitį nuspėjo ir Zdziechowskio dukterėčia Marija tikėdama, kad „čia bolševizmas palūš, ir Lenkijoje bus jo kapas, nors mes dar, ko gera, ir pajusime jį savo kailiu“⁴⁹.

Žinoma, nei Zdziechowskis, nei daugelis kitų jo bendraminčių nesulaukė bolševizmo žlugimo dienos, tačiau jų pastangos bei kova ir šiandien tebėra mums gyvas pavyzdys, kaip reikia stengtis, kad Europa išlaikytų savo krikščioniškąją tapatybę ir neliktų apmulkinta bendraudama su itin pavojinga mūsų dienų imperija, kurios pagrindinės veikimo priemonės yra melas ir teroras. Vienas iš būdų to siekti – tai atsparumas miražams iš Rytų, atsparumas, kurį visu savo gyvenimu rodė Zdziechowskis.

⁴⁷ VUB RS F 33 – 576, f. 3 (Roma, 1936 05 12). Žr. pvz ir VUB RS F 33 – 574, f. 1: „ [...] Bączkowski twierdzi, że wojna z Bolszewją jest nieunikniona, i sądzę, że się nie myli“ (Aleksandro Meysztowicziaus laiškas M. Zdziechowskiui, Vilnius, 1937 02 08).

⁴⁸ VUB RS F 33 – 709, f. 5: f. 5v: „Es ist je die Tragik vor uns allen. Leider ist die barbarische Ideologie in Deutschland wohl am starksten nach Russland entwickelt. Sie ist auch der Untergrund der furchtbar destruktiven Haltung unserer ganzen Politik. Ich fürchte, man muss die Hoffnung aufgeben diese Politik zu bekehren [...] Der Erbe Hitlers wird Stalin werden [...]“ (Geisenhausen, 1932 01 05).

⁴⁹ VUB RS F 33 – 414, f. 3-3v: „Drogi Marjanie [...] zaiste z pełnemi rękami zdawać będziesz kiedyś sprawę z dorobku swego śycia, obawiam się tylko, że nie dadzą ci spocząć na Antokolu, lecz zawiozą na Skalkę! Ale zanim to nastąpi, musisz jeszcze wygrać wojnę z bolszewizmem. Ty i św. Andrzej Bobola – na Was całą nadzieję pokładam i wierzę, że jednak tu się bolszewizm załamie, że w Polsce będzie jego grób, chociaż może go jeszcze odczujemy na naszej skórze“ (Baranovičiai, 1937 04 20).

Kitas būdas – tai Europos civilizacijos krikščioniškų pamatų tvirtinimas, jos didžiosios tradicijos gyvybingumo palaikymas. Ir šiuo požiūriu tiek Zdziechowski, tiek jo bendraminčiai teikia gerų pavyzdžių. Žmonės, kurie skaudžiai ir aiškiai matė Europai gresiantį pavojų, vis dėlto tikėjo jos šviesesne ateitimi, laisvės ir tiesos idealais. Šį tikėjimą jie realizavo savo gyvenimu, iki paskutinio atokvėpio nepalikę savo sargybos posto⁵⁰.

THE ANTI-SOVIET LEGACY OF MARIAN ZDZIECHOWSKI IN VILNIUS

Darius Baronas

Summary

The article attempts to present a systematic view of the anti-soviet materials collected in the personal archive of the Polish thinker Marian Zdziechowski (1861–1938). At this time this archive comprises the 33rd fund in the University of Vilnius library. The fund of M. Zdziechowski provides an excellent opportunity to experience the mood of the debates at that time on relevant questions in society's life. The materials found in it exhibit several things: a) the ideas of Zdziechowski and those sharing his views on the threatening presence of Soviet danger; b) the influence of Soviet propaganda on certain levels of Polish society; c) the efforts to oppose actively the Soviet infections as well as to strengthen Catholic identity and to expand explanatory work in the masses. The archival materials show the quite large circle of Zdziechowski's correspondences, from scholars to students, from lay people to priests. The correspondence included people living in Vilnius, Warsaw, Kraków, Münster, Rome, and Lviv. This material reveals the minority which was united by a common method of understanding political realities. The materials of the 1930's show the strengthening at that time of anti-Soviet attitudes and actions, which can probably be named as an early anti-Soviet movement.

⁵⁰ VUB RS F 33 – 134: [...] Wie Leonidas an den Thermopylen den Sieg von Salamis vorbereitet hat, wie Gregor der Grosse christliche Mittelalter und die Kultur eines neuen Humanismus grundgelegt hat, so werden wir auch dank unser Opfer die Lebenskeime neuer Zeiten in die Erde legen. Vielleicht ist es unsere Aufgabe bekenennnd unterzugehen. Aber vielleicht wird dass auch einmal nuzen [?] – nicht geringe – Gabe an die Nachwelt und an ein – fernes – glücklicheres Europa sein“ (Carl Oscar Soden). VUB RS F 33 – 592, f. 9: „[...] denn unablässig müssen wir dafür arbeiten, dass wir zu einer europäischen Völkerfamilie kommen, die Polen miteinschließt, gegen den materialistischen und atheistischen Kollektivismus des Ostens. Vielleicht ist es noch nicht zu spät, aber auch die letzte Stunde“ (Frydricho Muckermann, SJ, laiškas, Roma, 1932 04 29).

BOGDAN SZLACHTA, MACIEJ ZAKRZEWSKI

KOMUNIZMAS – DIEVUI MESTAS IŠŠŪKIS: RELIGINIAI
KOMUNIZMO KRITIKOS ASPEKTAI MARIANO
ZDZIECHOWSKIO RAŠTUOSE

*O jei Kristus nebuvo prikeltas,
tai tuščias mūsų skelbimas,
ir tuščias jūsų tikėjimas*
(1 Kor 15, 14)

*Jei Kristus nebūtų prisikėlęs,
pasaulis būtų kvailybė,
blogio, klastos ir mirties karalystė;
jei Kristus nebūtų prisikėlęs,
kas galėtų prisikelti?*
(V. Solovjovas)

XX a. pradžioje vienas išvalgiausių naujojo amžiaus socialinių pokyčių tyrinėtojų Gustawas Le Bonas rašė: „Norint suprasti socializmo jėgą, reikia į jį pirmiausia pažvelgti kaip į tikėjimą. Tuomet pamatysime, jog jis turi itin stiprų psichologinį pamatą. Jo sėkmei nelabai svarbu, kad jo dogmos prasilenkia su protu. Visų pirmiausia religinių, tikėjimų istorija aiškiai parodo, jog jų sėkmė dažniausiai nepriklausė nuo to, ar jie yra teisingi ar klaidingi“¹.

Analizuodamas Europos kultūros krizės genezę, Le Bonas taikliai parodė socialistinės ideologijos religinį pagrindą, tačiau, būdamas pozityvistas, jis nepajėgė reaguoti į tai, ko neapėmė mokslo kriterijai, kas buvo būdinga prispaustoms ir alkstančioms masėms. Tarsi romėnų stoikas jis abejingai laukė, kol „prie valstybės vartų pasirodys barbarų ordos“ ir sužlugdys civilizaciją, t. y. įprastą „gyvenimo eigą“². Tačiau tai, į ką

¹ G. Le Bon, *Psychologia socjalizmu*, Warszawa: P.W.H. Nepo, 1997, p. 25.

² *Ibid.*, p. 95.

jis kažkaip fatališkai žvelgė abejingu pozityvisto žvilgsniu, kitiems kėlė tiesiog siaubą. Neabejotinai tą siaubą atspindi ir Mariano Zdziechowskio veikla. Jis, kaip ir Le Bonas, jautėsi bejėgis prieš „naujos religijos“ dinamizmą, tačiau, skirtingai nei Le Bonas, žvelgė į socialistinį „masių maištą“. Prancūzų pozityvistas, aprašydamas socializmą kaip religinį reiškinį, norėjo psichologiškai paaiškinti iracionalų masių elgesio fenomeną. Zdziechowskis į bolševikišką socializmą žvelgė kitaip, nes krikščionybė jam buvo ne kokia „naudinga iliuzija“, o sistema, kur žmogaus esybė ir jo tikslas Dievo sukurtame pasaulyje apibrėžiami gimtosios nuodėmės ir atpirkimo sąvokomis³. Tai, kas Le Bonui atrodė *gyvenimo eiga*, Zdziechowskiui virto apokalipse, nes, pasak jo, komunizmas yra ne tik anticivilizacinis, barbariškas, bet ir antižmogiškas, antidieviškas, netgi, jo žodžiais tariant, „šėtoniškas“⁴.

Šią Vilniaus intelektualo mintį, nesvetimą buvus ir Zygmuntui Krašinskiui, praėjus keliasdešimčiai metų puikiai išreiškė rusų rašytojas Vladimiras Volkoffas, viename savo apsakymų Leninui priskyres šiuos žodžius: „Tikriausiai nemanote, jog mes ją [revoliuciją] sukėlėme prieš carą. Vienintelis mūsų vertas priešas yra Galilėjietis, kaip Jį pavadino Julianas Apostata, pripažindamas, kad buvo jo nugalėtas. Žydų karalius. Įkūnytas Žodis. Žmogaus Sūnus. Dievo Sūnus. Mesijas. Dievo Pateptasis. Vadinkite jį, kaip norite“⁵. Ši citata gerai iliustruoja beveik eschatologinį, pozityvistams sunkiai suvokiamą, „empiriniais faktais“ nepagrįstą požiūrį į komunizmą; požiūrį į procesą, kuris pralaužė politines ir socialines ribas, pralaužė *gyvenimo eigos* ribas. Zdziechowskis sakė tiesiai: „Bolševikišką <...> perversmą aš nuo pat pradžių jaučiau metafiziškai, net eschatologiškai“⁶. Toji kardinaliai skirtinga nuo psichologinio-sociologinio požiūrio perspektyva nulėmė tragišką lenkų filosofo pesimizmą, kita vertus, ji suteikė pagrindą jo aktyvumui, visiškai priešingą fatalizmui.

³ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, red. M. Zaczyński, Kraków, 1993, p. 165.

⁴ Be kita ko, iškalbingu pavadinimu „Zwiastuny satanizmu w Polsce“ (Satanizmo apologetai Lenkijoje) pavadintame straipsnyje jis rašė: „...reikia pripažinti, kad bolševizmas yra, ar bent daugiau ar mažiau sąmoningai siekia būti, tiesioginiu tamsos kūrėju <...>. Religija, kuri pamažu virsta bolševizmu, taps šėtono kruvino Lenino asmenyje kultu“. Plg.: M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Warszawa–Ząbki: Fronda – Apostolicum, 1999, p. 106.

⁵ V. Volkoff, *Kroniki anielskie*, KKK, bmw, 2007, p. 89.

⁶ M. Zdziechowski, *op. cit.*, p. 463–464.

Optimizmas – netikra utopija. Viena iš pagrindinių Zdziechowskio sistemos kategorijų, padedanti teisingai suvokti jo požiūrio specifiką, yra pesimizmo sąvoka. Jo pesimizmas sietinas ne tik su emocine reakcija į artėjančią krizę. Zdziechowskio „filosofinio liūdesio“ pagrindas yra kur kas gilesnis, nes yra susijęs su krikščioniškuoju įsitikinimu, jog „pasaulis yra piktojo pavergtas“⁷. Piktojo galia yra neįveikiamas mūsų pasaulio atributas: krikščioniškoji gimtosios nuodėmės sąvoka, XVIII amžiuje paneigta „apšviestųjų“, yra pirminis Zdziechowskio pesimizmo šaltinis⁸; šis pesimizmas buvo svetimas priešingos pozicijos šalininkams, kurie, atrodo, rėmėsi XVII a. Paskalio [Pascal] nustatyta praraja tarp filosofų Dievo ir autentiškai žmonių širdis veikiančio Kristaus. Vėlesnis amžius pasižymėjo savotiška kova tarp dviejų absoliuto suvokimo būdų – apreikštos religijos ir natūralios religijos, kuri anuomet buvo siejama ne su apšvietimo laikotarpio ateizmu, bet su deizmu, kritikuojančiu tezę, kad Biblija – tai Apreiškimas, tvirtinančiu empiriškai suvokiamą natūralią pasaulio tvarką⁹. Neigdami gimtąją nuodėmę ir atpirkimo būtinybę, deizmo atstovai susidūrė su fundamentalia blogio egzistavimo problema – kaip paaiškinti visagalio ir protingo Kūrėjo sukurtame pasaulyje egzistuojant blogį? Jie darė optimistinę prielaidą, jog – kaip teigė Aleksandras Pope, – „kas tik yra, yra gera“¹⁰ ir tvirtino, remdamiesi Leibnizo teiginiais, jog žmogus negali suvokti pasaulio sukūrimo didumo, todėl tai, kas žmogaus požiūriu gali atrodyti esąs blogis, tėra tiesiog būtinumas visatos kaip visumos aspektu. Moralinis blogis, atsirandantis dėl žmogaus veiklos, buvo suvokiamas kaip neišvengiama žmonių laisvės sąlyga. Šitoks teiginys, nors nenuolęs nuo krikščioniškosios dogmatikos (Leibniz), tapo alternatyva krikščioniškajai atpirkimo koncepcijai: norint pasiekti laimę, žmogui nebereikia suasmeninto Dievo malonės nei Šventojo Rašto, pakanka vadovautis protu ir iššifruoti Dievo valią, slypinčią kūriniuose, kurie laikytini savotišku „laimės kodu“.

Deizmo optimizmo triumfas truko neilgai, tačiau atliko gan svarbų vaidmenį. Mat deistai žengė priekyje tos apšvietimo kritikos, kuri buvo

⁷ *Ibid.*, p. 81.

⁸ *Ibid.*, p. 82.

⁹ Išimtis yra Wolteris, kurio deizmas pasižymėjo stipria ateistine tendencija.

¹⁰ P. Hazard, *Myśl europejska w XVIII wieku. Od Monteskiusza do Lessinga*, Warszawa: PIW, 1972, p. 280–283.

nukreipta prieš apreiškimo religijos autoritetų likučius ir rengė dirvą dar radikalesniems pareiškimams.

Didžiausia tokio požiūrio yda buvo tai, kad jis dažniausiai buvo reiškiamas publicistiniais rašiniais, o ne svariai pagrįstais filosofijos ar teologijos darbais. Deistų aiškinimai nepasiekdavo emocijų lygmens; jie nesugebėjo pažadinti tikėjimo ir viską grindė tik protu. Deizmo optimizmas nesiderino su kasdien patiriamu blogiu, todėl tai sukėlė reakciją, kuri, remdamasi apšvietos skepticizmu apreiškimo religijos atžvilgiu, nuėjo dviem kryptimis. Viena kryptis matoma Jonathano Swifto „Guliverio kelionės“ ketvirtosios dalies puslapiuose; tai yra desperacija. Žmogus, neturintis proto galių, tačiau kupinas įvairių geismų, pasaulyje be malonės – pesimistinis vaizdas. Swifto ir jo herojaus Guliverio pesimizmas neskatina veikti, kaip veikia Zdziechowski¹¹, bet stumia į neviltį ir tikrą beprotybę. Kita reakcijos į naivų optimizmą kryptis buvo materialistinis determinizmas: deistai teigė, kad protu galima įrodyti Dievo egzistavimą, nors ir negalima nusakyti jo atributų. Tuo tarpu tokie mąstytojai kaip Holbachas ar La Mettrie žengė dar toliau. Jie paneigė galimybę protu įrodyti Dievo buvimą, taigi pripažino, jog pasaulyje, kuris yra vien tik judanti materija, nėra vietos žmogaus laisvei, o blogio priežastys yra institucijos ir nesuvaldoma gamta. Atmetęs žmogų kaip laisvą dieviškosios dramos aktorių, nuodėmę ir atpirkimą, XVIII amžius sukūrė „žmogaus-mašinos“ kategoriją, kuri savo praktinį ir teorinį apogėjų pasiekė bolševizmo ideologijoje.

Straipsnyje, pavadintame „Wyżej nadzieję złożyć“, Zdziechowski pesimizmą apibrėžė kaip savotišką žmogaus (susidedančio iš materijos ir dvasios) nusivylimą, kurį jis patiria pradėdamas suvokti savo materialinių galimybių ribotumą materijos ribas peržengiančių dvasinių siekių kontekste¹². Autoriaus nuomone, tai romantizmas, pasipriešinimas apšvietos formai, buvo tas metas, kai begalybės ilgesys atsiskleidė iki galo. Romantizmo atstovai norėjo išsivaduoti iš žabangų, kuriuos paspėndė XVIII amžius, redukuodamas žmogaus prigimtį iki materijos laikinumo. Proto kategorijomis išreikšta Swifto nevilts jau XIX amžiuje tapo širdies

¹¹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 477–478.

¹² M. Zdziechowski rašė: *Romantinis neribotų dvasinių poreikių suvokimas ir ribotų priemonių suvokimas iš prigimties turi būti mažiau ar daugiau pesimistinis ir tiesiog veda į absoliutų pesimizmą* (M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 83).

ir jausmų balsu; būtent dėl šio pokyčio romantizmo maištas galėjo tapti konstruktyvus. Žmogaus išplėšimas iš materijos ir laikinumo teikė vilties apsisaugoti nuo beprotybės, atvėrė galimybę ieškoti atsakymo už to užburto rato, kuriame iš principo jokie atsakymo nebuvo galima rasti¹³. Zdziechowski, su nuoskauda žvelgdamas į apšvietos ir jo laikams artimesnio pozityvizmo tradiciją, teigė, jog būtent pesimizmas – begalybės alkis – yra realistinis požiūris. Jis rašė: „Pesimizmas, kaip gyvenimo stebėjimo, atsisakymo visų iliuzijų, raiška yra realizmas; jis mato ligą, jaučia skausmą, ir tai skatina ieškoti vaisto“¹⁴.

Tačiau romantikų paieškos buvo aklos. Nesiduodami vedami apreiškimo religijos, jie dažnai pakliūdavo į savižudišką jausmų siautulį (lordas Byron, P. Shelley) arba fatalizmą, eskapizmą, mirties troškimą (G. Leopardi), o tai iš tikrųjų buvo šopenhaueriškos nirvanos nuojauta¹⁵.

Tačiau, be destruktinio pobūdžio, romantizmo pesimizmui buvo būdingas ir kitas aspektas. Zdziechowski manė, kad jis galėtų, nors ir ne visada, skatinti religingumą¹⁶. Jo akimis žiūrint, tokie kūrėjai kaip Mickevičius, Krasińskis ar Chateaubriand'as atstovavo kūrybiškajam romantizmui, nes, pradėję nuo maišto ir abejonių, jie būtent religijoje aptiko prigimtinių žmogaus tikslų paaiškinimą. Ypač artimi jam buvo du pastarieji autoriai. Jie, kaip praėjus keliasdešimčiai metų Chestertonas, kūrėsi sau ereziją, tačiau dėdami paskutinę plytą pastebėjo, jog sukūrė ortodoksiją¹⁷.

Suvokti Zdziechowskio pesimizmo prigimtį būtina siekiant suprasti jo priešpriešą komunizmui. Jo požiūris tolygus romantizmo priešpriešai, XIX a. II pusėje tebesitęsiančiam proto susižavėjimui materializmu, tačiau, kita vertus, jo krikščioniškas požiūris leidžia geriau suvokti, koks narsus buvo jo paties moralinis tvirtumas pergales viena po kitos skinančio komunizmo akivaizdoje.

¹³ Čia pravartu priminti Gilberto Keitho Chestertono žodžius: „Vaizduotė nėra maistas beprotybei. Maistas beprotybei yra būtent protas. Poetai netampa pamišėliais; šachmatininkai – taip <...> Poetas nori galva pasiekti dangų. O logikas siekia įdėti dangų į galvą. Ir pagaliau galva sprogstą (*Ortodoksja*, praeł. A. Szymanowski, Warszawa: PAX, 1998, p. 21–22).

¹⁴ M. Zdziechowski, *Pesymizm jako siła twórcza*, p. 477–478.

¹⁵ *Ibid.*, p. 470.

¹⁶ *Ibid.*, p. 467.

¹⁷ G. K. Chesterton, *Ortodoksja*, p. 15.

Komunizmas – slavybės tarnystė Vakarų utopijai. Rusų filosofas Nikolajus Berdiajevas tvirtino, jog „rusų komunizmą sunku suvokti dėl jo dvilypumo. Viena – šis reiškiny yra pasaulinis ir tarptautinis, kita vertus – rusų, nacionalinis“¹⁸. Zdziechowski pritarė šiam apibūdinimui. Savo straipsniuose jis stengėsi atskleisti tiek europinę, tiek rusišką šio reiškinio genezę ir atsakyti į klausimą, kodėl taip sutapo visiškai skirtingas proto ir dvasios būsenas atspindinčios tradicijos. Komunizmas, kaip antiteistinė materijos apoteozė, galėjo atsirasti tiek Rusijoje, tiek Europoje tik paneigiant abu šių tradicijų spiritualistinius ir fideistinius elementus. Situacija atrodys dar dramatiškesnė, kai, sekdami Zdziechowski, pastebėsime, jog konstitutyvus abiejų šių kultūrų elementas buvo krikščionybė. Komunizmo jėga nebuvo vien tik politinių-ekonominių lozungų patrauklumo nepasiturinčioms klasėms padarinys, jį nulėmė, kaip pabrėžė lenkų filosofas, to meto dvasinė būseną¹⁹.

Kaip politinė programa komunizmas neatnešė nieko nauja²⁰; jos įgyvendinimas XX a. realybėje buvo įmanomas tik ant civilizacijos griuvėsių. Sekdamas Berdiajevą, Zdziechowski teigė: „revoliucija visiškai nereikia naujojo gyvenimo pradžios, kaip manė daugelis, ji yra tik irimo ir puvimo proceso finalas“²¹. Bolševizmas – tai „triumfuojantis niekas“²², jo galybė nebuvo jo kūrėjų nuopelnas. Jo sėkmei Europa ir Rusija darbavosi ilgus amžius, laipsniškai naikindamos savo vitališkumo ištakas. Rusų ir numatomas europinis komunizmas buvo ilgus amžius trukusio darbo, kurio tikslas – sunaikinti žmogų kaip Dievo atvaizdą, vainikavimas²³.

Žvelgdamas į komunizmą kaip į šimtmečiais augusį materijos maištą prieš dvasią, laikinumo – prieš amžinybę, Zdziechowski šios naujosios

¹⁸ M. Berdiajew, *Źródła i sens komunizmu rosyjskiego*, przeł. H. Paprocki, Antyk, Kęty, 2005, p. 5.

¹⁹ „Ten [t. y. sovietinėje Rusijoje] satanizmui suteiktas vaidmuo dogmos, įsakančios nužudyti Dievo idėją, mintis apie Dievą, pašalinti iš žmogaus sielos viską, kas ją pakelia virš materijos. Ir tai yra stipriausias pagrindas bolševizmo, kaip krypties ir bolševikiškumo, kaip sielos būklės, kaip hipnozės, sukeltos bolševizmo Rusijoje pergalių, tiesiančių kelią tolesniems jo laimėjimams“ (M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 95).

²⁰ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 242.

²¹ *Ibid.*, p. 250.

²² *Ibid.*, p. 401.

²³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 204.

dvasinės būsenos genezės šaknis aptiko Renesanso epochoje, kai žmogaus suvokimas iš esmės performuluotas paneigiant „gimtąją nuodėmę“²⁴. 1934 m. jis rašė: „Renesanso klaida buvo žmogaus pripažinimas centru, paskui jis buvo atplėštas nuo Dievo, laipsniškai atpalaiduotas nuo religijos, vėliau – nuo valstybės ir visuomenės jungo“²⁵. Straipsnyje „Tragiškoji Europa – liberalizmo gynybai“, kuriame – nors ir ne nekritiškai²⁶, Zdziechowski rėmėsi Reynoldo teiginiais ir išsamiai išdėstė europinės dvasios kaitą, jis rašė, kad jau anuomečiam antropologiniam humanizmui, kuris priešingai sau ir labai atokiu būdu buvo tapęs bolševikiško bedieviškumo šaltiniu, buvo būdingas tragiškumo elementas. Nors „humanizmas gynėsi, tragiškai kovojo su savo padariniais, tačiau ant jo griuvusių kylančios sistemos, kurios viena su kita kovojo ir viena kitą naikino, vertė abejoti religine tiesa, vedė į reliatyvizmą“²⁷. Kitame straipsnyje Zdziechowski teigė: „Renesanso epochoje žmogus nusimeta jungą, kurį prieš tai klusniai nešė, ir tikėjimas savimi išvaduos minties ir valios galia suteikia jam svaigulio ir laimės akimirką“²⁸. Pakeisdama požiūrio į žmogų perspektyvą, europinė mintis iškrypo iš kelio, kuris teikė jai teisingos krypties raidos galimybę. Žmogus pradėtas vertinti nebe Dievo, o abstrakčių substitutų požiūriu, pataikant į vis naujas apgaules.

XX amžius tapo dramatišku atsiskaitymo už ilgus amžius trukusį paklydimą, atsipeikėjimo iš iliuzijų laikotarpiu²⁹. „Europos <...> tikslas buvo žmogus, t. y. žmonija, prigimtis, mokslas, materialiojo pasaulio užvaldymas, valstybė, nuskriaustųjų klasių gerovė – visa tai reikšminga,

²⁴ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 238.

²⁵ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 450.

²⁶ Zdziechowski teigė ne tik, kad įtampa tarp liberalizmo ir krikščioniškos „gimtosios nuodėmės“ dogmos nėra būtina (priešingai nei, pvz., Solovjovas ar Secrétén), bet taip pat, kad nėra būtinas liberalizmo ir laisvamanybės tapatumas. Jis pritarė liberaliai doktrinai, kaip ribotosios valstybės vizijai, nes, anot jo, liberalizmas „akcentuoja laisvę, ypatingą globą suteikia minties ir žodžio laisvei. Siekdamas ją apsaugoti nuo Bažnyčios įsikišimo į jos sritį, skelbia toleranciją, dar tvirčiau pasisakydamas prieš valstybės keliamus reikalavimus; tuo tikslu atskiria įstatymų leidybos valdžią nuo vykdomosios, gina teismų, tarybų nepriklausomybę, kad valstybės funkciją apribotų tik iki išorinės tvarkos saugojimo („Czy mamy to potepić?“, in: M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 451).

²⁷ *Ibid.*, p. 461.

²⁸ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 238.

²⁹ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 461.

tačiau tik kaip priemonės žengiant link svarbiausio tikslo, link Dievo³⁰. Panaikinus krikščioniškąjį teocentrizmą, baigėsi organinės raidos kelias ir prasidėjo blaškymasis tarp vis naujų žemiškųjų absoliutų. Raidos kryptis tapo kupina paradoksu. Net liberalizmas, kurį gynė Vilniaus filosofas, laikydamas jį kilnia idėja, tapo pagrindu jį patį neigiančiai idėjai – demokratijai³¹. Net ir Rousseau, teigdamas, kad žmogus gimsta laisvas, naikino jo laisvę visuomenės sutartimi³². Tik krikščioniškasis teizmas pripažino, kad individo laisvė ir bendruomenės gerovė gali harmoningai koegzistuoti. Atsisakius aukštesnės, dieviškosios instancijos, kaip žmonių nenuginčijamų įstatymų šaltinio, perspektyvos, tarp bendruomenės ir individo prasidėjo nuolatinė ir totali konfrontacija. Todėl iš Prancūzijos revoliucijos šūkių – laisvė, lygybė ir brolybė – liko tik lygybės idėja³³, ta, kuri gebėjo patraukti demagogų vedamas mases, ir laimėjo tas, kuris stipresnis – gausingesnis³⁴.

Destruktyviausias Renesanso ir Apšvietos padarinys, tapęs pergalingo masių žygio pagrindu, buvo materijos įsivyravimas viršum dvasios, kitaip sakant, kovos dėl būvio įsivyravimas³⁵. Nors romantizmas sukilo prieš žmogaus užsklendimą laikiname žemės gyvenime, tačiau jis pernešygy chaotiškai ieškojo amžinybės – Dieve, žemiškame rojuje (t. y. revoliucijoje) arba neviltyje (nirvanoje)³⁶. XIX a. išmėginti visi minėti keliai, du paskutiniai itin lemtingi. Ryškiausia eskapizmo išraiška tapo poromantišinė Schopenhauerio sistema, tačiau buvo plėtojama ir vieno romantizmo įkvėpėjų – Rousseau utopija; utopija, kuri idealios tvarkos troškimą siekė patenkinti žemės gyvenimo sąlygomis. Kaip rašo Zdziechowski, antruoju atveju buvo pritariama *baisiai minčiai* atvirai pakeisti Dievą žmogumi³⁷. Esė „Renesansas ir revoliucija“ jis citavo Heino mintis: „Kovojuame ne dėl žmogaus teisių liaudžiai, bet dėl dieviškųjų teisių žmogui, siekiame su-

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, p. 452.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, p. 456.

³⁴ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 219–220.

³⁵ *Ibid.*, p. 131.

³⁶ *Ibid.*, p. 201.

³⁷ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 244–245.

kurti tarpusavyje lygių, puikių įkvėptų šventųjų dievų demokratiją³⁸. Ši žemiškojo rojaus idėja buvo aukščiausias siekis; ji buvo plėtojama ir vėliau, ieškant naujų jos įgyvendinimo formų, nes laisvamaniai, kurie ligi šiol vadovavo antikrikščioniškojo humanizmo stovyklai, pakliuvo į apribojimus ir tapo nebeįgalūs įgyvendinti bet kokią doktriną³⁹.

Naujus žemiškojo rojaus doktrinos pagrindus vėliau suformavo Marksas, kuris – apvertęs Hegelio dialektiką⁴⁰ – sukūrė sistemą, pagrindžiančią būdą, kaip įgyvendinti pavojingą utopiją. „Socializmas, – rašė Zdziechowski, – formuluodamas savo teiginius, paremtus materialistinės ir pozityvistinės filosofijos nuostatomis, yra glaudžiai susijęs su karinguoju antiteizmu ir sistemiškai bei atkakliai bando įvilkti į kuo šlykštesnį rūbą Bažnyčią ir kiekvieną religiją <...>. Įgyvendindamas iš savo išpažinėjų širdžių mintis apie Dievą ir apribodamas jų troškimus vien tik materialiniais poreikiais, jis naikina dvasios pasaulį, luošina žmogų ir jį paniekindamas veda į visuotinį laukinį gyvenimo būdą <...> Tačiau būdamas siaubingas pats savaime, kaip savanoriškos dvasinės kastracijos vaisius, socializmas vilioja tauriuosius, bet silpnus protus tuo, jog imdamas globoti likimo nuskriaustuosius su visa aistros galia siekia įgyvendinti tokią socialinę santvarką, kuri iš esmės savo pagrindiniais bruožais būtų didžiojo idealo – Dieviškosios Valstybės (Civitas Dei) dalelė“⁴¹. Vakarietiškos dvasios ir jos intelektualinių naujovių evoliucija Zdziechowskiui yra tarsi savotiškas rojaus vartų šturmas. Žmogus, pamiršęs, jog „Dievas pastatė į rytus nuo Edeno sodo kerubus ir liepsna švytruojantį kalaviją – kelio prie gyvybės medžio saugoti“ (*Pr* 3, 24), sukūrė naujojo Babelio bokšto projektą; projektą, kuris buvo ne vien tik puikybė, bet ir atviras pasipriešinimas, prilyginamas „šviesos nešėjo“⁴² maištui.

Vakarų Europoje parengtame teoriniame projekte nesugebėta akumuliuoti politinės jėgos, kuri staigiu revoliuciniu aktu nuvestų į praktinę fazę. „Komunistų manifesto“ lozungą, kad *proletarai neturi tėvynės*, didžiąja dalimi paaiškina tai, jog komunistų eksperimentas įvyko šalyje, kuri, remiantis Markso prielaidomis, nebuvo subrendusi iki tokio akto. Leninas,

³⁸ *Ibid.*, p. 244.

³⁹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca...*, p. 22.

⁴⁰ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 454.

⁴¹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 105.

⁴² Liuciferio.

priešingai nei Marksas, tinkamai įvertino rusų tautos psichinę sandarą. Visa ekonominio kelio į komunizmą logika pasitraukė, kai „istorinį iššūkį“ (šuoį į „laisvės karalystę“) iškėlė tauta, pati labai keistai įstrigusi tarp dangaus ir žemės. Dėl savotiško rusiško „šaknų neturėjimo“ rusai, nebūdami proletarai, itin gerai atitiko Markso ir Engelso „Manifeste“ iškeltą sąlygą. Kaip rašė Zdziechowski, Hermeno nuomone, „Europa pernelyg supančiota praeities tradicijos pančiais, kad galėtų imtis radiklios revoliucijos, naujojo pasaulio kūrimo. Tai bus Rusijos darbas“⁴³. Tai svarbi Zdziechowskiui tema, nes, polemizuodamas su Jasinowskriu, jis tarp trijų svarbiausių bolševizmo triumfui palankių faktorių nurodydavo: specifinius rusų tautos psichinės sandaros bruožus, rusų revoliucinių okcidentalistų, tokių kaip Michailas Bakuninas ar Aleksandras Gercenas, įtaką, ir – tik trečioje vietoje – sutrikusią istorinę raidą⁴⁴, ir atmesdavo polemisto įsitikinimą, esą svarbiausią vaidmenį formuojant rusų polinkį į revoliuciją atlikęs Rytų krikščionybės gnosticizmo pradās⁴⁵.

Kaip ir Berdiajevas⁴⁶, Zdziechowski buvo įsitikinęs, jog rusams būdingi kraštutiniai. Jie nejaučia saiko, būdingo romėniškais pagrindais kuriamai civilizacijai. Kaip tauta jie apima priešingus žmogaus sielos polius: nuo fatalizmo ir visiško laikinojo žemės gyvenimo atsisakymo iki nekantraus maksimalizmo, siekiančio tučtuojau įgyvendinti idealią tvarką. Jie pasižymi tiek naujųjų amžių europietiškam mąstymui sunkiai suvokiamu misticismu (Solovjovas), tiek europiečiui šiurpą keliančiu nihilizmu (Rozanovas). Politinėje plotmėje vienintelė alternatyva cariniam absoliutizmui (Leontjevas) buvo anarchizmas (Bakuninas)⁴⁷. Tokio dualistinio požiūrio į pasaulį šaknys – tai rusams būdingas itin didelis blogio pojūtis⁴⁸, kuris stiprina bejėgiškumo jausmą arba – atvirkščiai – skatina imtis veiklos, kovos su blogiu, deja, nekantrios kovos. Būtent čia galima išvelgti didesnį okcidentalistų polinkį į revoliucinių doktrinų skleidžiamus pažadus nei, pavyzdžiui, į Romos katalicizmą, pasižymintį pusiausvyra tarp to, kas

⁴³ M. Zdziechowski, „Problem religijny w Rosji (z powodu książki B. Jasinowskiego)“, *Przegląd Filozoficzny*, z. 2, 1934, p. 190.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 189–192.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 192, 199.

⁴⁶ M. Berdiajev, *Źródła i sens komunizmu...*, p. 12.

⁴⁷ Plg.: M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 272–273, 340–350; 226–227.

⁴⁸ M. Zdziechowski, *Problem religijny ...*, p. 193.

laikina, ir to, kas amžina⁴⁹. Šios sudėtingos tautinių bruožų ir polinkių sandaros papildomas elementas, didinantis caro valdinių atvirumą komunizmo ideologijai, buvo minėtasis „šaknų neturėjimas“. Zdziechowski kartojo Gerceno diagnozę, kad „nuo savo praeities rusas jaučiasi nepriklausomas, nes „kuo remiasi naujųjų amžių Rusijos istorija, jei ne tautybės ir tradicijos neigimu?“⁵⁰ Prie Rusijos praeities neturėjimo faktoriaus Zdziechowski pridėdavo dar bevalstybi žydų faktorių (iš jų pasaulio kylančio mesijo laukimas), kurio sekuliarizuota forma suteikė Rusijos revoliucijai organizuotą pavidalą⁵¹. Aklą mesianistinę-nihilistinę Rusijos dvasią karo fermentas⁵² įkinkė į tarnystę utopijai, kuri Filotėjaus svajonei apie Trečiąją Romą suteikė visiškai naują prasmę. Rusia, kuri slavofilų akyse turėjo tapti Kristaus Bažnyčios atrama, tapo antibažnyčios kūrimo vieta. Ieškodama didvyriškumo aukštumų, Rusija atsidūrė prarajoje⁵³.

Raudonoji apokalipsė. Vakarietiškos spekuliacijos ir Rusijos atskirties sintezė į kraštutinumus puolančiame pasaulyje leido sukurti valstybę, kurios raidą Zdziechowski su siaubu stebėjo daugiau kaip du dešimtmečius. Tirdamas jos genezę, matydamas jos sužvėrėjimą, jis rašė: „Ne vienam gali pasirodyti juokinga tai, ką aš sakau, tačiau ką daryti, jei dabartinės situacijos nesugebu paaiškinti kitaip, kaip tik aktyviu, tiesioginiu iš tamsybių kylančių piktojo jėgų įsikišimu“⁵⁴.

Tačiau nors Zdziechowski ir minėjo apie tamsybės jėgų įsikišimą, bet jis netvirtino, kad komunizmas yra Jono *Apraiškime* minimo Antikristo įkūnijimas. Lenkų mąstytojas buvo nuolankus Dievo numatyto, tačiau jam nežinomo, eschatologinio plano atžvilgiu. Jis Apokalipsę suvokė kukliau, panašiau į tai, ką Berdiajevas vadino „mažosios apokalipsės“ vardu, teigda-

⁴⁹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 272.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 226. Veikale „Ūrōdla i sens komunizmu rosyjskiego“ (p. 10) Berdiajevas nurodė, jog Petras I yra atsakingas už Rusijos atplėšimą nuo šaknų. Rusų filosofas rašė: „Petro metodai buvo visiškai bolševikiški. Petras norėjo sunaikinti senąją Maskvos Rusiją, išrauti su šaknimis tuos jausmus, kurie buvo jos gyvybingumo pagrindas“ (plg.: M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 425).

⁵¹ M. Zdziechowski, *Problem religijny...*, p. 191; *Renesans a rewolucja*, p. 243.

⁵² M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 332.

⁵³ *Ibid.*, p. 514.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 523.

mas, jog „Apokalipsė nėra vien tik pasaulio pabaigos, Paskutinio Teismo apreiškimas. Apokalipsė yra ir apreiškimas visuomet artimos pabaigos pačios istorijos viduje, istorinių laikų viduje, tai istorijos teismas pačioje istorijoje. <...> Tačiau pernelyg dažnai nutinka taip, kad visuomenėje nebelieka pozityvių, kūrybiškų, vitalinių jėgų. Tuomet vyksta neišvengiamas visuomenės teismas, tuomet danguje nusprendžiama, kad revoliucija neišvengiama, tuomet perplėšiamas laikas, nutrūksta tęstinumas, išiveržia jėgos, kurios pačiai istorijai yra iracionalios ir kurios, žvelgiant iš viršaus, o ne iš apačios, reiškia Prasmės teismą beprasmybei, Apvaizdos veikimą tamsoje“⁵⁵.

Zdziechowskiui Rusijos revoliucija atrodė esanti ne tik dar vienas lūžio taškas Europos istorijoje. Bolševikai revoliuciją iškėlė į naują lygmenį. Tai nebūtinai reiškė pasaulio istorijos pabaigą, bet pranašavo Europos istorijos pabaigą, nes Europa atsisakė gyvybiškai svarbių savo kultūros elementų, paneigdamą savo apaštališką vaidmenį pasaulyje⁵⁶. „Į pražūtį, – rašė jis, – nusirito sovietų Rusija, o paskui ją su krentančio akmens pagreičiu lekia senoji Europa“⁵⁷.

Dėl minėtų priežasčių Zdziechowskiis skeptiškai vertino komunistų maišto lyginimą su Prancūzijos revoliucija, kuri, pasak jo, pirmiausiai pasižymėjo nacionaliniu pobūdžiu⁵⁸. Ankstesniais revoliuciniais *laiko perplėšimo* atvejais po teroro ir žiaurumo bangos įvykdavo *pradžią naujam gyvenimui duodanti* reakcija, nes „būdavo gebama patraukti ir asimiliuoti idealo pradą, slypintį ar paslėptą kažkur toli ir giliai prie revoliucijos ištakų“⁵⁹, o dabartinė situacija buvo visiškai kitokia. Pritardamas Florianui Znaniackiui, Zdziechowskiis atvirai sakydavo, kad po Rusijos revoliucijos jokios reakcijos nebus, nes „bolševizmas suteikė galimybę kiekvienam iš liaudies plėsti ir grobti civilizacijos sukurtas išorines gėrybes ir visam laikui atėmė iš visų gebėjimą dalyvauti vidiniame kūrybingame gyvenime, kuris yra esminė žmonių kultūros dalis“⁶⁰. Šią savo analizės išvadą jis nuolat papildydavo, vis pabrėždamas svarbiausią bolševikų destrukcijos aspektą, kad ji sunkiu akmeniu prislėgė senąsias žmogaus verty-

⁵⁵ M. Bierdajew, *Źródła i sens komunizmu...*, p. 97.

⁵⁶ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 178; idem, *Koniec Europy*, p. 420–427.

⁵⁷ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 529–530.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 363.

⁵⁹ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 250.

⁶⁰ M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 427.

bes, kurios visam laikui sunaikinamos ir negali pakelti reakcijos vėliavos.

Taigi Vilniaus mąstytojo dėmesys krypo į tai, kad formuojasi naujas, bolševikiškas žmogus. Sovietinė sistema, visiškai paneigdamą ankstesnę tvarką, iškėlė sau tikslą ne tik pakeisti nuosavybės valdymo formą, bet ir sunaikinti nepakenčiamos tradicijos pagrindą sudarančių požiūrį į žmogų. Bolševikai nesiekė sunaikinti *buržua*, jų priešas buvo krikščionis, kuris, viena vertus, gynė individo laisvę, kita vertus, svarbiu visuomenės gyvenimo elementu laikė gailestingumą. O gailestingumas galėjo išardyti visą revoliucijos dialektiką. Didžiausias žemiškojo komunistų rojaus priešas tapo žmogus, religinga būtybė, kurios aukščiausia religingumo raiška – krikščionybė. Kovodamas su nepanaikinamu žmogaus amžinybės kaip Dievo balso troškimu, bolševizmas skelbė karą Dievo atvaizdai žmoguje, besidžiaugiančiame orumu ir laisve moralinės teisės ribose. Naujasis kolektyvinis žmogus metė iššūkį pačiam Dievui⁶¹. Bolševizmas sudarė sąjungą su piktuoju, su „neigimu viso to, kas mus kelia aukštytyn, virš pilkosios kasdienybės, virš nepastovumo ir trumpalaikiškumo, to, ką mes apibūdiname žodžiais Dievas, dieviškumas, dvasia, siela, gėris, grožis, meilė, gailestis, nemirtingumas ir t. t.“⁶². Atakuodami Galilėjiečio sistemą, bolševikai žinojo, kad turi prabilti nebe į protą, o į jausmus, emocijas. Jų sėkmės garantas buvo blogiausių, tamsiausių sielos elementų, su kuriais kovodavo krikščioniškoji religija, atpalaidavimas. Naujieji barbarai vardan puikybės – pirmosios iš didžiųjų nuodėmių – sudarė strateginę partnerystę su materija, neigimu ir laikinuoju žemės gyvenimu. Radikaliai nutraukę visus ryšius su tuo, kas lenkė žmogų grožio, atjautos, gailestingumo link, jie priversti ir sąmoningai puolė į žvėriškumą. Sukūrė naują žmogaus tipą, kuris žymiai pavojingesnis už niekšišką Swifto *yahoo* rasę; nes anie buvo dezorganizuota grupė geidulingų individų, ištrauktų tiesiai iš Hobbeso natūralios būsenos, tačiau negebančių susitarti ir vis renkančiusi laukinį gyvenimą; sovietinis žmogus – tai *yahoo*, vadovaujamas nelemto genijaus, primetusio jam begalybę kartų padidintą Leviataną.

Prisiimdami demonišką iššūkį, bolševikai peržengė politikos ribas, nesitenkino vien tik sukūrę valstybę – dar vieną Cezario karalystės įsikū-

⁶¹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 78–83; 204.

⁶² M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki...*, p. 523. Zdziechowski aprašė susitikimą su viena ruse, kuri, patyrusi nemalonių išgyvenimų „laisvės karalystėje“, pasakė: „Papasakok pasauliui, kad velnias yra“.

nijimą. Pasak Zdziechowskio, Sovietų valstybėje sukurta žymiai baisesnis dalykas, tai antibažnyčia – šėtono karalija. Vietoj senojo žmogaus, kuris savo sąžinėje troško Dievo, komunistai sukūrė budelio sąžinę turintį žmogų⁶³, kuris puikiai tinka naujo „žmogaus-automato“ modeliui. Tai jau nėra La Mettrie „žmogus-mašina“, materialioje struktūroje pasimetęs žvėris, ribojamas amžino materijos judėjimo. Komunistiniame rojuje „žmogus-automatas“ yra revoliucijos technikų prižiūrimos politinės struktūros daiktinė dalis: „žmogus-individas, sukurtas pagal Dievo paveikslą ir panašumą, yra pažemintas iki minčių ir valios neturinčio automato, prievarta atliekančio primestą darbą, ir už tai jam skirtas egzistavimo minimumas ir ne daugiau, nes žmogus-automatas neturi teisės turėti jokių poreikių“⁶⁴. Kitoje vietoje Zdziechowskis rašė: „Reikia pažinti bolševikų Rusiją, reikia įsiskverbti, „išgyventi“ <...> bedžiaugsmius bolševiko džiaugsmus, siekiant suvokti visą ten atsiradusios fantastiškai laukinės minties siaubą, virsmo į vieną dydį automata, į šlykščią pabaisą, turinčią milijoną rankų ir kojų, kuri pavadinta kolektyviniu žmogumi“⁶⁵. Imdamasis kovos su religija, bolševizmas pats turėjo tapti religija, kad galėtų patenkinti žmogaus polinkį į stabmeldystę⁶⁶, kur apgaulingą atramą rado neteislingai nukreiptas religinis instinktas. Ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje garsiau nei iki tol Zdziechowskis ėmė akcentuoti komunizmo šėtoniškumą ir šventvagiškumą. Jis sakė: suprojektuota bažnytinės institucijos pobūdžio visuomenė. „Ji turi savo šventas knygas ir apreiškimą Markso ir Lenino raštuose, turi savo iškilmes ir himną, visa komunistinė visuomenė yra bažnyčia, partija – dvasininkija, kuri sušaukia nacionalinius (Rusijos) ir visuotinius (Kominterno) „soborus“. Toji komunistinė „bažnyčia“ turi savo vienuolius – spartuolių brigadas, savo inkviziciją – GPU, savo schizmas ir prakeikimus, o svarbiausia – savo mesiją Leniną, kurio relikvijos kasdien garbinamos Maskvos Raudonojoje aikštėje“⁶⁷.

Ateities vaiduoklis – Troja. Zdziechowskio pesimizmas, tačiau jau be ontologinio pagrindimo, o vien tik paremtas pavojaus nujautimu, smarkiai

⁶³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 11.

⁶⁴ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki...*, p. 516.

⁶⁵ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 105.

⁶⁶ *Ibid.* p. 97.

⁶⁷ *Ibid.* p. 82.

sustiprėjo dėl to, kad tuometinė Europos kultūra nepajėgė iškelti jokios priešingybės absoliutaus neigimo žygiui. Europos tautos nesugebėjo net pradėti kovos ir nemąstydamos nusileido „raudonajam antikristui“, nešančiam magišką pažangos fetišą. Žvelgdamas į civilizacijos ateitį, Zdziechowski atsidūrė katastrofizmo pusėje, ir užuot vilties ieškojęs aukštesnėse sferose, – prognozavo pesimistinį Europos likimą. Straipsnio „W obliczu końca“ įžangoje jis rašė: „Mes stovime priešais istorijos pabaigą. Kiekviena diena liudija apie baisią moralinio maro progresą, tas maras, plisdamas nenusakomu greičiu iš sovietinės Rusijos, apima visas šalis, įsiterpia į visų tautų organizmus, visur sėja irimo užkratą, dvėsina puvėsių ir dūlėsių pūzruose“⁶⁸. Jei kas išgelbės Vakarų, tai įvyks tik atsitiktinumo, o ne valios ir pastangų dėka⁶⁹. Vienintelė Vakaruose susiformavusi opozicinė bolševizmui dinaminė jėga buvo nacionalizmas, kuris „pasipriešindamas sovietiniam internacionalizmui <...> [deja] sau pavyzdžiu pasirinko bolševizmą, jo kraštutinius, etatistinius, diktatūra vainikuotus tikslus ir metodus“⁷⁰. Nacionalistinės revoliucijos principo priešprieša neišplėšia tautų iš negailingų akcijos ir reakcijos santykių tragizmo. Kova be tvirto moralinio pagrindo iš esmės priverčia ieškoti naujų formų, gebančių mobilizuoti jėgas kovoje dėl būvio. Todėl politinio, o ne moralinio triumfo trokštantis nacionalizmas privalo semtis iš Sovietų šalyje išgalvotos „genialios technologijos“. Vokietijoje, pavyzdžiui, susiremta su bolševizmu, tačiau *kitų metodų, nei bolševikiški, nerasta*, tarsi pamirštant tai, ką žinojo jau Chateaubriand, būtent, kad tautų atgimimas kyla „ne kitaip, kaip [tik] Dangaus keliais, [nes] visi kiti veda į prarają“⁷¹.

Kiti Europos mąstytojai nesuvokė šio prancūzų mąstytojo tezės ir sovietų pavojaus pobūdžio. Štai ką rašė Mukermannas: „iš kurgi šių laikų Europa, kuri tiek nedaug nežino apie Dievą, tiek mažai tuo domisi, galėtų ką nors žinoti apie velnią?“⁷². Mat Sovietų valstybei ir Kominternui kaip priešvara pasirodė panaši į bolševizmą – nacionalizmo ideologija, kita verus, demokratines Europos tautas ir vadovus apėmė lengvabūdiška apati-

⁶⁸ *Ibid.* p. 9.

⁶⁹ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 448.

⁷⁰ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa ...*, p. 457.

⁷¹ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 11.

⁷² M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, p. 529.

ja, ignoruojanti pavojų⁷³. Zdziechowski rašė, jog Vakaruose susiformavęs demokratijos ir pažangos kultas taip pat stiprina pergalingą bolševikiškos dvasios žygį. Deterministinis stebėjimas į Sovietų tariamai kuriamos pažangos neišvengiamumą visiškai sustabdė bet kokius pasipriešinimo elementus⁷⁴. Europos politikai, nekreipdami dėmesio į pavojų, siekdami savo partikuliarinių interesų, pradėjo traukti SSRS į Europos diplomatines žaidynes, sakysim, į konferenciją Genujuje⁷⁵ arba į Tautų Lygą. Priimdama šiuos sprendimus, „Europa kapituliavo prieš Antieuropą“⁷⁶, užuot mobilizavusi prieš sovietinį barbarizmą; rengė politinius žaidimus, užuot solidariai kovojusi su pavojumi. Savo esė „Jerzy Cziczerein“, kur aprašyta 1920 m. situacija, Zdziechowski, suvokdamas, kokią reikšmę Europos politikai suteikia partikuliariniams savo šalių interesams, ragino: „Tik solidarūs Europos tautų ir valstybių veiksmai galėtų išgelbėti ant bedugnės krašto atsidūrusią Lenkiją nuo iš Rusijos plūstančios laukinio ir niekšingo gaivalo. Bet ar galima šiandien tikėti solidarumu, net kalbėti apie jį, kai visą amžių filosofai, teisininkai, publicistai – išskyrus keletą neįtakingų idealistų – vieningai dirbo marindami bendrąsias krikščionių vienybės idėjas ir keisdami jas tautinio egoizmo šūkiiais“⁷⁷. „Kai įsiveržia pragaras, <...> tik išorinė drausmė arba nedaugelio teisingųjų pastangos gali laikinai sustabdyti chaoso galybės sproginą, mirties logiką“⁷⁸.

Tačiau Zdziechowskio raginimai imtis politinio aktyvumo prieš Kominterną ir jo atstovus nesulaukė politinės antibolševikiškos akcijos. Vis dėlto jis vylėsi, kad jei Europa ir nepajėgs pakelti savo misijos ir žlugs⁷⁹, tai negarantuos komunizmui triumfo. Sovietinis nihilizmas neturi gyvybingumo, pozityvumo, tad ir nėra pajėgus sukurti ką nors kūrybingo. Jo lemtis – bedugnė praraja.

Zdziechowski, dar prieš bolševikų revoliuciją skelbė krikščionybės–Europos ir Azijos–budizmo sintezę⁸⁰, įrodinėjo, jog Rusijos griuvėsiai virs

⁷³ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 98.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 99.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 42.

⁷⁶ M. Zdziechowski, *Tragiczna Europa...*, p. 460.

⁷⁷ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 40.

⁷⁸ M. Zdziechowski, *Wybór pism*, p. 333–334.

⁷⁹ M. Zdziechowski, *Trzy światy. Rosja, Europa, Azja*, p. 383.

⁸⁰ M. Zdziechowski, *Wyżej nadzieje...*, p. 80.

keliu į Europą įžengti azijiečių rasei⁸¹, kurios aukščiausia dvasinė raiška yra budizmas. Kaip krikščionybės pradžioje įvyko naujojo tikėjimo asimiliacija su graikų ir romėnų kultūromis, taip „mažoji Europos apokalipsė“ galėtų parengti dirvą suželti Senajame žemyne naujiems elementams, gebantiems išlaikyti ir sugrąžinti pažeistas proporcijas. Todėl būtina išsaugoti Bažnyčios idėją, kuri – aukštai iškelta – per revoliucinį tvaną sulauks naujesnės, kilnesnės ir sveikesnės rasės atėjimo; rasės, kuri „ateis pakeisti neapykantos konvulsijose mirstančios Europos visuomenės“⁸².

Heroizmas, sąžinė ir Torkvemado paradoksas. Nepaisant doktrinos pesimizmo ir katastrofizmo nuojautos, Zdziechowski nepasidavė deterministiniam pažangos fetišui, – ragino imtis veiksmų, kovoti. Įžvelgdamas viltį „ne šio pasaulio“ karalystėje, jis atmesdavo bet kokias strategines kalkuliacijas. Jo pasipriešinimo motyvai nesiremia pažadu laimėti žemėje. Žvelgiant žemiškomis akimis kova yra beprasmė, nuspalvinta savižudišku fatalizmu⁸³. Tačiau žvelgiant iš dangiškosios karalystės perspektyvos kova su blogio jėgomis vis dėlto turi būti pradėta. „Nepamatysime, – rašė jis 1914 m., – rojus nei mes, nes mūsų palikuonys; tačiau išgyvendami žemiškosios būties tragediją protestuojame prieš pasaulio beprotystę – kovojame su tamsiosiomis jo jėgomis, neklausdami, koks bus šios kovos rezultatas, tik tikėdami, jog šiems mūsų veiksams pritaria Tas, kuris viską mato“⁸⁴.

Taigi bekompromisis antikomunizmas yra ne politinė strategija, bet moralinė prievolė. Tai nėra vien tik didvyriškas Spenglerio ištvėrimas iki galo⁸⁵, tai realistinis požiūris išganymo ir amžinybės perspektyvoje. Bolševikiškam komunizmui juk galime iškelti prieštarą, visišką jo priešingybę, t. y. didvyrišką krikščionybę.

Straipsnyje „Przyszłość narodu“ Zdziechowski aiškiai nurodė alternatyvą: „Viskas šioje žemėje yra trapu, paviršutiniška, netobula. Iš šio tra-

⁸¹ M. Zdziechowski, *Zadania katolicyzmu...*, p. 109; *Kościół a inteligencja*, p. 179.

⁸² M. Zdziechowski, *Zadania katolicyzmu...*, p. 109.

⁸³ Zdziechowski straipsnyje „Czerwony terror“ citavo šiuos Piotro Struvės žodžius: „Revoliuciją vertinti politiniais ir kitais kriterijais, tai reiškia nesuvokti jos esmės, mažinti jos svarbą“ (*W obliczu końca*, p. 83).

⁸⁴ M. Zdziechowski, *Wyżej nadzieje...*, p. 102.

⁸⁵ M. Zdziechowski, *Koniec Europy*, p. 415.

pumo, paviršutiniškumo, netobulumo yra dvi išeitys: arba komunizmas, arba kryžius⁸⁶. Bolševikiškam žvėriškumui reikia priešpriešinti šventumą, kuris vienintelis gali šią kovą laimėti⁸⁷. „Entuziazmą, narsumą, polėkį kovai su dvasiniu ir moraliniu purvu, kurio ten, apačioje, susikaupė neapsakomai daug⁸⁸, gali sukelti tik eucharistinė vienybė su Išganytoju. Jo kontrrevoliucija yra totalinis kryžiaus karas, dvasingumo karas su materija, žemiškasis epizodas Dievo kovos su šėtonu, amžinybės su laikinuoju gyvenimu, žvėries su žmogumi, neigimo su egzistavimu, meilės su neapykanta, Lenino, kaip mirtingojo šėtono įsikūnijimo, su prisikėlusiu Kristumi – Dievo įsikūnijimu. Bolševikiškai „Šėtono valstybei“ reikėjo priešpriešinti „Dievo valstybę“, kuri vis dėlto akiai ir nekritiškai neatkarotojo viduramžiškų projektų. Naujieji viduramžiai – Berdiajevo sugalvotas terminas – pasak Zdziechowskio, turėtų būti gilesni ir „patobulinti praėjusių amžių mintimis ir darbais“, turėtų tapti „krikščioniškais Dievo, kaip aukščiausiosios realybės, suvokimo ir vienybės su Dievu, t. y. dievažmogiškumo, kaip aukščiausiojo žmogaus tikslo, laikais“⁸⁹.

Vis dėlto Zdziechowskis suvokė, kad jo požiūris yra idealistinis, net pasmerktas pralaimėti. Pabrėždamas, jog kovoje su bolševizmu neleistina naudotis bolševikiškais metodais, jis XX a. 4-ajame dešimtmetyje suvokė, kad idealistinis heroizmas niekada negalės tapti visuotiniu reiškiniu. Totalinėje dvasingumo ir materijos kovoje prasiveržia negailestingas žiaurumas. Esė „Czerwony terror“, aprašydamas sovietinį barbarizmą, jis mano, jog taikyti „inkvizicijos metodus“ reikia. Jo humanistinis jautrumas kapituliuoja prieš žmogaus protu nesuvokiamą milijonų kankinystę. Štai kokia iškalbinga šio rašinio pabaiga: „Aš esu kitos kartos, kito pasaulio žmogus: išpažįstu abiejų pusių – krikščionių ir satanistų – šiandien niekinamą ir išjuokiamą liberalizmą. Visi inkvizitoriai – katalikai, stačiatikiai, protestantai – kurie mano tarnaujantys Dievui, nors tarnauja šėtonui, man yra taip pat šlykštūs kaip bolševikai, kaip Leninas, Trockis, Stalinas. Deja, istorija yra nesuprantama, už žmogaus proto ribų atsidurianti tragedija, kurią veltui bandė suvokti Krasińskis *Ne-dieviškoje komedijoje* ir *Iridione*. Visų didvyrių ir šventųjų pastangų vaisiai pernelyg menki, palyginti su

⁸⁶ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 128.

⁸⁷ M. Zdziechowski, *Duchowa podstawa walki..*, p. 522.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ M. Zdziechowski, *Renesans a rewolucja*, p. 256.

Tamsos kunigaikščio visagalybe, ir ateina momentai, kai idealizmas turi pasitraukti, ir su milžinišku skausmu reikia iš dviejų blogybių rinktis mažesnę, nes bus geriau, kaip sakė tas jaunas autorius [Kožuchowski. – B.Sz. ir M. Z.], jei pražus tūkstantis nenaudėlių, o ne kad visa tauta turėtų skęsti raudonajame tvane, kad vos įgytą nepriklausomybę paaukotų Stalino ir jo įpėdinių garbei⁹⁰.

Šis prisipažinimas nesutampa su tuo, ką galėtume pavadinti Zdziechowskio doktrina. Tai yra bejėgiškumo, o galbūt artimųjų kančių akivaizdoje atsiradusių abejonių išraiška. Žinodami visą šio autoriaus idealizmo sandarą, ypač jo „dangiškąjį realizmą“, galėtume konstatuoti, kad pritarimas „inkviziciniam metodui“ yra aukščiausia jo krikščioniškos orientacijos išraiška. Tai tragiškas paradoksas. Zdziechowskis nesivadovauja žemiškos pergalės strategija, kalkuliacija ar bent viltimi; jam svetimas religija grindžiamas triumfalizmas, su kuriuo jis kovojo visą savo gyvenimą. Už formalųjį tradicionalizmą jam kur kas artimesnis XIX a. katalikiškasis modernizmas⁹¹. Tačiau jo sąžinė kapituliuoja prieš protą, jautrumas prieš doktriną. Tai dramatiškas gailestingumo aktas. Ir dar vienas paradoksas: štai sąžinė – kategorija artima katalikiškajam modernizmui (be kita ko, Newmanui, XVIII a. anglikonų dvasininko Butlerio šalininkui⁹²), tampa de Maistre'o tradicionalizmo dvasią atitinkančio „Torkvemado išleidimo į pasaulį“ pagrindu. Atrodo, kad šiuo atžvilgiu, kai jo požiūris artėja prie XIX a. viduryje ispanų konservatoriaus Donoso Corteso požiūrio, pasirodo tikrasis Zdziechowskio, kaip krikščioniško mąstytojo, reikšmingumas ir branda.

Bolševikiškas falšstartas? Zdziechowskio aktualumas. Mariano Zdziechowskio refleksijos aktualumo svarstymas gali pasirodyti keistokas. Štai mes gyvename pasaulyje, kuriame komunizmas kaip politinė-ekonominė

⁹⁰ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, p. 84.

⁹¹ Pasak Zdziechowskio, katalikiškojo modernizmo pradininkas buvo kardinolas Johnas Henry Newmanas, kuris siekė sureikšminti sąžinę ir mistiką kaip individualaus Dievo ryšio su žmogumi būdus. Zdziechowskiui ši kryptis buvo artima, tačiau jam atrodė, kad modernistinis judėjimas kartais per daug kritiškai vertina, sakysim, Biblijos faktus ir tapo pavojingas autoriteto ir laisvės Bažnyčioje pusiausvyrai. Zdziechowskis norėjo, kad Bažnyčia, išsaugodama apreikštosios tiesos depozitą, neprarastų individualios tikėjimo patirties (*Wezwanie do świętości*, p. 119–152).

⁹² Plačiau žr. I. Ziemiński, *Moralność i religia. Poglądy filozoficzne Josepha Butlera*, Warszawa: PWN, 2002, p. 67–90.

sistema yra pralaimėjusi, praradusi savo jėgą. Azija neižengė į Europą per Rusijos griuvėsius, o sovietinis bolševizmas, kaip mano daugelis, nebuvo pats blogiausias XX amžiaus Europą užvaldžiusio blogio įsikūnijimas. Vertinant Europos Bendrijos piliečio žvilgsniu galima daryti išvadą, kad civilizacija laimėjo konfliktą su destrukcija, kuri buvo įsikūnijusi tiek Sovietų Sąjungoje, tiek nacistinėje Vokietijoje. Šiuo požiūriu, kuris savo optimizmu artimas svajoms apie Fukuyamos istorijos pabaigą, Zdziechowski ir jo kasandrinės pranašystės turi tik antikvarinę vertę. Ir vis dėlto šią isteriją pateisina tie nežmoniški įvykiai, kurių liudytoju šis mąstytojas buvo.

Tokia „antikvarinė“ interpretacija, atitinkanti dabartinio europiečio „pasitenkinimo savimi“ pojūtį, nutyli faktą, kad Rusijos komunizmas nebuvo nenumatytas ir atsitiktinis istorinis įvykis. Zdziechowski labai daug pastangų skyrė norėdamas parodyti, kad komunizmas buvo daugelį amžių klydusio žmonių mąstymo efektas. Vertinant jo tyrimų svarbą, nereikia klausti, ar vis dar išlieka komunizmo – totalinės politinės diktatūros – pavojus, verčiau reikia klausti, ar prie bolševizmo šaknų prigludusios prielaidos buvo pašalintos? Ar materija, priešpriešinama tam, kas yra aukščiau, nenaudoja kad ir ne tokių efektingų, tačiau rezultatyvesnių priemonių? Nereikia revoliucijos, siekiant paskandinti žmogų pasaulio dabartyje, reikia lėto, nuoseklaus pataikavimo žemiausiam skonui ir instinktams. Bolševizmas, anot Zdziechowskio, nebuvo vien tik politinė, ekonominė ar net religinė sistema. Pirmiausia tai buvo dvasinė būseną, atsisakymas viso to, kas kelia mus aukštyn. Siekiant bolševikiškos revoliucijos sukėlėjų tikslų nebūtina griebtis kokio įmantraus žiaurumo ar beatodairiškumo. Su Dievu galima nekovoti atvirai, užtenka apie Jį pamiršti. Jei barjerai, kuriuos bolševikai norėjo forsuoti iš karto, bus peržengiami laipsniškai, evoliucijos būdu, bus sukurta žemiškojo rojaus apgaulė, po kuria slypės bedugnė. Kaip rašė komunizmo šalininkas iš Didžiosios Britanijos Herbertas George Wellsas: „Tai, ką pasiekė žmogus <...>, yra tik įžanga į tai, ką jis dar pasieks“⁹³.

Pažvelkime į šį teiginį nebe Wellso, o Zdziechowskio akimis; galbūt tuomet mums pavyks suvokti tikrąją *praeities šmėklos* prasmę.

Iš lenkų kalbos vertė Voicechas Savickis

⁹³ H. G. Wells, *Historja świata*, Trzaska, Ebert i Michalski S. A., Warszawa, b.r.w., p. 334.

COMMUNISM – A CHALLENGE HURLED AT GOD
THE RELIGIOUS ASPECTS OF THE CRITICISM OF COMMUNISM
IN THE WRITINGS OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Bogdan Szlachta, Maciej Zakrzewski

Summary

The article is a reconstruction of the critical opinion of the Vilnius thinker on communism as a development on the edge of politics and eschatology. According to Marian Zdziechowski, the realization of the ideology of communism in the Soviet republics went beyond the borders of history and had apocalyptic signs. In his interpretation, communism was not only a typical ideology, tearing down the still existing order of society, but a final denial of the idea of God in man. The refuted idea of man is replaced with the idea of the „robot man“ in the service of an evil genius. For this reason, one frequently sees in his texts a description of the Soviet Union as „an empire of evil“. The authors in this article present such reflections of Zdziechowski: Christian pessimism and the optimism of Enlightenment, the secularization of Europe’s culture and the concept of a „temporary paradise“ as a prelude of dialectical materialism, Russian maximalism and its fostered counterpart in the West utopia, the Soviet Union as an anti-Church, expressions of Europe’s apocalypse: heroism and counterrevolution. There is also a mention of the question of the relevancy of Marian Zdziechowski’s anti-communism, which in the opinion of the authors goes beyond the borders of the era and touches on problems of civilization as well as the position of contemporary man in the world, determined in evolutionary forms of materialism.

ARKADY RZEGOCKI

MARIANAS ZDZIECHOWSKIS IR NACIONALIZMAS

XX amžius liks istorijoje paženklintas totalitarizmo ženklų: visuomeninių-politinių sistemų, kurių tikslas buvo sukurti naują žmogų, galintį kontroliuoti kiekvieną gyvenimo – tiek individualaus, tiek kolektyvinio – sritį. Vis dėlto XX amžiuje realizuotų sumanymų kilmė buvo kur kas senesnė. Net jeigu nepritartume garsiajai Karlo Popperio tezei¹ ir pripažintume, kad Platono ar Aristotelio suformuluoti dvidešimties amžių totalitarizmo pagrindai yra nepagrįsti, vis dėlto sunku nepripažinti, jog totalitariniai elementai Vakarų kultūroje išdygo gerokai iki XX amžiaus.

XX amžius taip pat surinko derlių procesų, prasidėjusių XVIII amžiuje, kai svarbiausias vaidmuo teko nacionalizmui. Nacionalizmas po Švietimo epochos, po Prancūzijos revoliucijos ir Napoleono karų, galiausiai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų tapo viena svarbiausių jėgų, apeliuojančių į individo ir kolektyvo vaizduotę². Čia linkstu prie kritiško nacionalizmo apibrėžimo, atitinkančio Mariano Zdziechowskio skelbtas pažiūras, – jis atskyrė nacionalizmą nuo patriotizmo kaip proceso, susijusio su šiuolaikinių visuomenių pradžia bei demokratijos raida.

Marianas Zdziechowskis priklausė išvalgiausių mąstytojų kategorijai. Priklausė tiems išskirtiniams asmenims, kurių išvalgos ir įspėjimai pasirodė esą labai tikslūs³. Tyrinėdamas XVIII amžiuje prasidėjusius ar XIX amžiuje degeneruojančius procesus, Zdziechowskis skelbė savo pesimistines vizijas, įspėjo dėl gresiančios katastrofos. Tapo vienu didžiausių

¹ K. Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. 1, Warszawa: PWN, 1993.

² Plg.: Anderson, *Wspólnoty wyobrazone : rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków, Warszawa: Znak, 1997.

³ Plg.: J. Skoczyński, *Ludzie i idee. Szkice historyczno-filozoficzne*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999, p. 79–85; Cz. Miłosz, *Prywatne obowiązki*, Paryż, 1981, p. 240; J. Skoczyński, *Wartość pesymizmu. Studia i szkice o Marianie Zdziechowskim*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1994, p. 145–146.

totalitarinio mąstymo ir veiklos priešų, taip pat mąstymo, vedančio į tautos suabsoliutinimo sampratą, priešų. Žodžiu, Zdziechowski XIX a. pabai-gos–XX a. pradžios audringu permainų laikotarpiu atsiskleidžia mums kaip mąstytojas, radikaliai nusistatęs prieš totalitarizmą, ypač bolševizmą ir nacionalizmą.

1923 m. vasario 8 d. žemdirbių suvažiavime Vilniuje Zdziechowski pateikė savąjį nacionalizmo vertinimą. Jis ilgai nesutiko skelbti referatą, susijusį su lenkų idėjos plėtote kresuose, nes taip suformuluotą temą laikė „tamsiu“ reikalu, kurį reikia tik atskleisti, o „tamsiu“ laikė todėl, kad tai siejosi su nacionalistiniu mąstymu. „Tamsia vadinu tą problemą, – kalbėjo Zdziechowski, – nes ji glaudžiau susijusi su tautiškumo klausimu. Šian-dien, palaidų ir siautėjančių nacionalistinių geidulių ir gašlybių epochoje, kai „apsisprendimo“ šūkis žadina vis naujas, iki tol nežinomas tautes, o kiekviena tokia naujai gimusi tauta tampa nauja nelaimė žmonijai dėl to, kad jos apetitų, juo ragesnių, kuo nuopelnai mažesni, pasotinimas yra ne kas kita, kaip intelektualinės ir dvasinės pasaulio kultūros traukimasis at-gal – šiandien nacionalizmas, kurį dera atskirti nuo patriotizmo, tapo tokia pat rykšte, kokia XVI ir XVII amžiuje buvo religinis fanatizmas. Taip pat naikina žmoguje moralinį pojūtį, veda prie masinių beprotybių ir platina brutalumą ...“⁴ Taigi Zdziechowski geismus ir veiksmų, vykdomų nacio-nalistinių idėjų vardu, padarinius lygina su religiniu fanatizmu. Taip, kaip naujųjų amžių religiniai karai vedė į daugelio kartų civilizacinių laimėjimų paneigimą, taip XIX ir XX amžiaus nacionalizmas veda į panašią degeneraciją, į žiaurų konkuravimą, reliatyvizmą, kur tautos gerovė iškeliama aukščiau visko. Sykiu vilnietis profesorius labai tvirtai atskiria naciona-lizmą nuo patriotizmo. Pastarasis reiškia savo tėvynės, savo krašto, savo valstybės meilę, tačiau išsaugo pagarbą ir kitoms kultūroms, valstybėms, taip pat išsaugo kritišką požiūrį į brangiausius dalykus.

Nacionalizmas, „W obliczu końca“ autoriaus nuomone, išstumia pa-triotizmą. Rašydamas apie plintantį kukluksklaną Jungtinėse Valstijose, Zdziechowski pasidalija karčiu patyrimu: „Bet ar ir mes neiname tuo pačiu keliu, pamiršdami, kad politinės žmogžudystės, nors atliekamos va-dovaujantis ir geriausiomis paskatomis, nesiliauja buvusios nusikaltimai; jų vykdytojus pakeliame iki tautos didvyrių laipsnio, ir taip skatiname naujus pasikėsinimus prieš valstybės vadovus, jeigu jie dėl vienu ar kitų

⁴ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Warszawa: Fronda, 1999, p. 11–12.

priežasčių mums nepatinka?“ Ir toliau tyčiojasi: „Tokiomis siaubingomis moralinio lygmens nuosmukio plačiuosiuose, deja, mūsų visuomenės sluoksniuose sąlygomis ne tik aš, bet, manau, joks veiklus politikas ir joks politinis mąstytojas neįstengs sukurti programos, apie kurią galėtų pasakyti, kad tai yra tikras vaistas nuo moraliai iškrypusio nacionalizmo nuniokojimo“⁵. „Iškrypęs nacionalizmas“ iškreipia protus ir sąžines, veda į visuomenės degeneraciją.

Ar tokiu atveju galima teigti, kad Zdziechowskiui buvo svetima tautos samprata? Tikrai ne. Ne vienas Zdziechowskio mąstymo principų rodo, kad XIX–XX amžių sandūroje senosios Abiejų Tautų Respublikos žemėse gyvavo dar visuotinai paplitęs tautos sąvokos supratimas, būdingas kitai epochai – epochai iki nacionalizmo, iki naujųjų amžių tautos sampratos susiformavimo. Kitais žodžiais tariant, sąsajos su Respublikos ar su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijomis reiškė įsitikinimą, kad žodžio *tauta* reikšmė nėra siaurai etninė, kad tautiškumas gali būti suprantamas ir kitaip. Zdziechowskis pabrėžė, kad „Daugiatautis mūsų kraštas sudaro dalį istorinės Lietuvos ir mus – mano kartos žmones – išauklėjo kaip lietuvis, būtent ta prasme, kokia lietuvis buvo Mickevičius, kai šaukė: „Litwo, ojczyzna moja“ . <...> Ir jeigu mane šiandien kas paklaustų, kuo aš širdies gilumoje jaučiuosi, atsakyčiau, kad jaučiuosi esąs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis, neatsiejamai susijęs su Lenkija. Kai matau čia, ant Pilies kalno, plevėsuojančią vėliavą su Ereliu ir be Vyčio, suvokiu tai tarsi man padarytą skriaudą“⁶. Tasai savosios tapatybės suvokimo būdas priartino Zdziechowską prie kitų asmenų, suvokiančių save esant piliečiais daugiatautio ir daugybės religijų politinio-geografinio darinio, kokia buvo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, gyvenama lietuvių, baltarusių, lenkų, žydų, totorių, karaimų, vokiečių ir kitų.

Jozefas Mackievičius ar Liudvikas Abramovičius vadino save *krajowcais* ir turėjo viltį, kad šimtmeityje, kuriame nacionalizmas išskyrė ne tik atskiras teritorijas, miestelius, kaimus, netgi šeimas, galima sugrįžti prie koncepcijos, kai ekonominiai, istoriniai, geografiniai, galiausiai politiniai ryšiai, susiję su bendrų interesų ir bendros galingų kaimynų grėsmės jausmu, pasirodys esą svarbesni už siaurą etninį tautiškumo supratimą⁷.

⁵ *Ibid.*, p. 13.

⁶ *Ibid.*

⁷ Plg.: J. Mackiewicz, *Prawda w oczy nie kole*, Londyn: Kontra, 2002, p. 8 ir kt.

Puoselėjo viltį, kad ilgame istorijos procese susiformavę saitai, atsiradę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribose, pasirodys tvirti ir XX amžiuje. Nors krajojcų mąstymas patyrė nesėkmę, ką tvirtai įrodė po Pirmojo pasaulinio karo atsiradusių tautinių valstybių politika, vis dėlto Respublikos, sudarytos iš Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, paveldas išgyveno stebėtinai ilgai – beveik šimtą metų po valstybės žlugimo; apie tai įtikinamai rašo ir amerikiečių istorikas Timothy Snyder knygoje „Tautų rekonstrukcija. Lenkija, Ukraina, Lietuva, Baltarusija 1569–1999“⁸.

Zdziechowskio arba atskirų *krajojcų* mąstymas buvo stipriai išsakinijęs daugiatautėje Respublikos tradicijoje – Karūnos ir Lietuvos sąjungoje, kur drauge gyveno ne tik lenkai, lietuviai, bet ir rusinai, totoriai, vokiečiai, žydai, škotai, olandai, katalikai, kalvinistai, liuteronai, stačiatikiai, unitai ir t. t. XVI–XVII amžiais Europa buvo itin žiaurių religinių karų liudytoja. Buvo griauamos bažnyčios, daužomi viduramžių vitražai, žudomi kitalikiai. Tačiau Respubliką religiniai karai aplenkė. Atsakymas į Paryžiaus šv. Baltramiejaus naktį buvo Varšuvos konfederacijos 1573 metų aktas. Panašiai senosios Abiejų Tautų Respublikos žemėse gerokai pavėlavęs užgimė nacionalizmas ir naujųjų laikų tautos samprata. Daugiatautės, laisvės siekiančios valstybės atminimas išgyveno bemaž šimtą metų po jos žlugimo. Tą pasaulį iki nacionalizmo puikiai suprato Ježis Stempovskis, įžymus eseistas, kuris savo gražiame esė „Dnestro slėnyje“ rašė: „Į pasaulį atėjau lenkų šeimoje Ukrainoje 1894 metais. Šie žodžiai, iš pažiūros tokie paprasti, šiandien reikalingi daugybės paaiškinimų. Esmė ta, kad tėvų tautybė anais laikais turėjo šiek tiek kitokią prasmę negu šiandien. Jau nesnioji karta įprato laikyti tautybę savotišku rasiniu fatumu, kiekvienam naujai gimusiam užkraunančiu paveldėjimo našta. Kiekvienas, mums buvo sakoma, gimsta vokiečiu ar negru ir tik vėliau tampa žmogumi, jeigu apskritai juo tampa ...“

Stempovskis prisimena pasaulį, kuris jo akyse pradėjo nykti: „Mano atminime Rytų Europoje dar nieko panašaus nebuvo. Didžiulė Europos dalis, plytinti tarp Baltijos, Juodosios ir Adrijos jūrų, buvo viena didelė tautų šachmatų lenta, pilna salų, anklavų, keisčiausių susimaišiusių gyventojų darinių. Daugelyje vietų kiekvienas kaimas, kiekviena bendruomenės

⁸ Timothy Snyder, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*, vert. M. Pietrzak-Merta, Sejny: Wydawnictwo Pogranicze, 2006.

grupė, bemaž kiekvienas luomas kalbėjo skirtinga kalba. Mano gimtajame Dnestro vidurupio slėnyje dvarininkai kalbėjo lenkiškai, valstiečiai – ukrainietišškai, valdininkai – rusiškai su Odesos akcentu, pirkliai – žydiškai, dailidės ir staliai <...> – rusiškai su Naugardo akcentu, kiaulininkai kalbėjo sava tarme. Be to, toje pačioje apylinkėje dar būta bežemių šlėktų, kalbančių ukrainietišškai, moldavų kaimų, kalbančių rumuniškai; čigonai kalbėjo čigoniškai, turkų, tiesą sakant, jau nebuvo, bet Chotine, kitoje Dnestro pusėje, ir Kamenece dar stūksojo jų minaretai...

Be to, visi tie tautybės ir kalbų atspalviai nuolat kito. Lenkų sūnūs neretai tapdavo ukrainiečiais, vokiečių ir prancūzų – lenkais. Odesoje dėjosi nepaprasti dalykai: graikai tapdavo rusais, matyta lenkų, stojančių į *Sojuz Russkogo naroda* [rusų tautos sąjungą]. Dar keistesnių darinių rasdavosi iš mišrių santuokų. Jeigu lenkas veda rusaitę, – sakydavo mano tėvas, – vaikai dažnai būna ukrainiečiai ar lietuviai...⁹ Ježis Stempkowski buvo permainų, naujų literatūrinių kalbų gimimo liudytojas, bet Dnestro slėnyje tie procesai buvo evoliucinio pobūdžio: „Palyginti daug pasikeitė gimtoji kalba, tačiau nė viena tų kalbų neišnyko. Mano jaunystėje kelios jų iš muzikiškų tarmių išsiskleidė į gražias literatūrines kalbas, kuriomis buvo rašoma iki tol negirdėto grožio eilės. Kai viena iš tautinių tradicijų pradėdavo silpnėti, iš greta gyvenančių tautybių padaugėdavo naujokių, kad ją palaikytų“¹⁰.

Ši ilgoka citata, mano nuomone, puikiai perteikia epochos iki nacionalizmo sampratos atsiradimo pasaulį, kur etninio grynumo, protėvių kilmės patikrinimo, kokios nors kalbos nugalėjimo, sienų kontroliavimo įsivaizdavimas atrodytų kaip nukrypimas ir barbariškumas. Skaitydami Stempkowskį ar Zdziechowskį, aiškiai suprantame, kad praradę tą pasaulį netekome kažkokios svarbios žmogaus egzistencijos dalies. Kaip rašė Stempkowski: „Tų keistų ir painių procesų paslaptis iš esmės buvo labai paprasta. Tais laikais tautybei nebuvo būdingas neišvengiamas rasinis fatališkumas, dažnai tai buvo laisvo pasirinkimo reikalas. Tas pasirinkimas neapsiribojo kalba. Dnestro slėnyje, per kurį perėjo daugelio civilizacijų aidai, kiekviena kalba apėmė kitokias istorines, religines, bendruomenines tradicijas, kiekviena žymėjo atitinkamą moralinį pagrindą, užgrūdintą triumfų, pralaimėjimų, svajonių ir sofistikos

⁹ *Ibid.*, p. 17.

¹⁰ J. Stempowski, *Eseje*, Kraków: Znak, 1984, p.15–17.

amžiais“¹¹. Po Antrojo pasaulinio karo Ježis Stempkowski įsikūrė Šveicarijoje, ir galbūt tai nebuvo atsitiktinumas. Apsigyveno valstybėje, kur lygiateisiais konfederacijos piliečiais laikomi šveicarai, kalbantys prancūziškai, vokiškai, itališkai ar retoromaniškai.

Mano nuomone, Zdziechowskio pažiūros susiformavo panašioje daugiakalbėje, daugiatautėje ir daugelio religijų aplinkoje. Be to, tautos ir kalbos pokyčiai sudarė vieną esminių permainų elementų, kuriuos išvalgiai suvokė Zdziechowski. Permains, kurios vilniečiui mąstytojui neteikė optimizmo. Kai sugretiname abu tautos sąvokos supratimo būdus, kai įsivaizduojame, į ką linkę pasirodė žmonės, kurie vadovaujasi fanatišku nacionalizmu, lengviau suvokiame Vilniaus universiteto, pavadinto jo įkūrėjo karaliaus Stepono Batoro vardu, rektoriaus perspektyvą. Tas griežtas dviejų tautos sąvokos supratimo būdų sugretinimas galbūt palengvins mums suprasti, kodėl po Antrojo pasaulinio karo, socializmo ir komunistinio žlugimo, Česlovas Milošas galėjo parašyti: „Jei kuris nors iš mūsų po daugelio metų ima teigti, kad sąmoningai suvokė stovįs „pabaigos akivaizdoje“, nereikia juo tikėti, nes tokio aiškaus sąmoningumo beveik niekas neturėjo, iš rašančių nebent Marianas Zdziechowski ir Stanislawas Ignacas Witkiewiczus“¹².

Zdziechowskiui nebuvo lemta išgyventi iki jo žlugimo nuojautų ir vizijų išsipildymo. Jis mirė 1938 metų spalio 6 dieną, kai juodi debesys jau kaupėsi virš Europos ir virš jo Vilniaus. Jam buvo pašykštėta stebėti jo pasaulio pabaigą, kurią jis buvo numatęs. Todėl eilėraštyje, skirtame Zdziechowskiui, kurį neseniai priminė iškilus lietuvių rašytojas Tomas Venclova knygoje „Aprašyti Vilnių“, Milošas rašo:

*Magnificencija Rektoriau, prisiartinau prie tavęs jaunutis,
Bibliotekos laiptais po Počobuto bokštu, ištapytu Zodiako ženklais,
Mieste, kurį nuo bolševikų atkovojo lenkų ulonai,
Sąmoningas, laukei „pabaigos akivaizdoje“.
Matydavau tave, kai pravažiudavai karieta, žirgų poros kanopos bildėjo
nelygiu grindiniu,
Nepripažinai automobilio, nei telefono.
Su šokiais, alyvų ir ievų žydėjimu, vainikais upėje nugrimzdo miestas.*

¹¹ *Ibid.*, p. 17.

¹² Cz. Miłosz, *Ogród nauk*, Lublin 1986, p. 32.

*Numirei pačiu laiku, tavo bičiuliai šnabždėjo linkčiodami galvomis:
„Betgi turėjo laimę!”¹³*

Būtent sąsaja su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste užgrūdino Zdziechowskį – parengė nacionalizmui – savo tautos išaukštinimui. Jis vis labiau vėrėsi kitoms kultūroms ir kalboms, kuriose gebėjo pastebėti vertingiausias dalykus. Geriausias jo santykio su tauta pavyzdys yra noras užglaistyti lenkų ir ukrainiečių konfliktą Galicijoje bei didelę pagarbą rusų literatūrai ir kultūrai, nepaisant priešiškumo iš pradžių carinei, o vėliau bolševikinei Rusijai. Dėl to buvo teisūs Vilniaus laikraščiai, kai po Zdziechowskio mirties rašė, kad pasitraukęs „didžiausias europietis iš visų lenkų *kresowcu*“. Europietis, nes Vakarų kultūrą traktavo itin pagarbiai, pabrėždamas jos krikščionišką pobūdį, o krikščionybę pagrįstas moralinis universalizmas sudarė pamatą gerbti savo tautą bei kitas tautas. Kadangi, Zdziechowskio nuomone, kiekviena tauta turėjo atlikti savo svarbią misiją, savo asmeninę užduotį. Ši pagarbos ir didelio domėjimosi kitomis kultūromis pozicija privalo likti svarbi inspiracija ir XXI amžiuje.

Iš lenkų kalbos vertė Irena Katilienė

MARIAN ZDZIECHOWSKI AND NATIONALISM

Dr. Arkady Rzegocki

Summary

Marian Zdziechowski distinguished nationalism from patriotism as a process connected with the beginning of contemporary societies and the development of democracy. He considered nationalism in the 19th and 20th centuries to be similar to the former religious fanaticism in the 16th and 17th centuries. Nationalism leads to degeneration, fierce competition, relativism where the well-being of the nation is raised above everything else. According to Zdziechowski, patriotism means love for one's homeland, country, state, however, it preserves respect for other cultures, states. Zdziechowski was familiar with the concept of the nation. An analysis of his thinking shows that at the juncture of the 19th and 20th centuries in the lands of the former Republic of the Two Nations the universally wide spread understanding of the concept of nation was

¹³ T. Venclova, *Opisać Wilno*, vert. A. Kuczborska, Warszawa: Zeszyty Literackie, 2006, p. 159–160.

characteristic of another era – the era before the formation of the concepts of nationalism and of the nation in modern times. The method of understanding his identity drew Zdziechowski closer to other persons who considered themselves to be citizens of a multinational and political- geographic derivative of many religions such as was the Grand Duchy of Lithuania. The views of Zdziechowski were formed in a multi-language, multi-national and multi-religions environment. Changes in national values did not make Zdziechowski optimistic.

RAMŪNAS TRIMAKAS

VAKARŲ EUROPOS AKLUMAS IR TOTALITARIZMO PAŽADAI: MARIANO ZDZIECHOWSKIO PERSPĖJIMAS

Įvadas. Mariano Zdziechowskio knyga „Baigties akivaizdoje“, pirmą kartą išleista Vilniuje 1937 m.¹, ilgus dešimtmečius buvo ne tik tekstas, žymintis Vidurio ir Rytų Europos XX a. lemties trajektoriją. Keletą dešimtmečių selektyvus Vakarų Europos ar vadinamojo „Vakarų pasaulio“ aklumas politikos srityje (kaip ir apskritai moralinis daltonizmas) tebėra reguliariai pasirodančių publikacijų bei kylančių viešųjų svarstymų objektas. Šia tema dažnai mėgsta samprotauti arba buvusių Vakarų Europos kolonijų, arba buvusio sovietinio lagerio intelektualai. Mokslinėje literatūroje tai dar vadinama viena iš „postkolonijinės būsenos“ savybių. Vis dėlto vienas esminis bruožas skiria kadaise buvusių galingų kolonijinių sistemų, dabar jau panirusių į Acheronto upės vandenį, piliečius ir jų ainius. Vakarų imperijų atžvilgiu tenka konstatuoti, nors ir pavėluotos, bet vis dėlto atgailos faktą, taip pat siekį paviešinti vykusią neteisybę. Vakarų Europos imperijų buvusiose kolonijinėse valdose, dabar nepriklausomose valstybėse, rašantys bei diskutuojantys intelektualai primena buvusioms metropolijoms patirtas skriaudas ir nusikaltimus. Tam tikra prasme tai tapo savotiškas „intelektinės mados“ reikalas. O buvusio socialistinio lagerio atveju matomas kitoniškas vaizdas: tiek šiuolaikinės Rusijos vadovybė, tiek beveik visi Rusijos intelektualų bendrijos atstovai, kultūros ir visuomenės veikėjai nemato reikalo kritiškai įvertinti praeities, pradėti lygiaverčio dialogo su buvusiais kolonijiniais „pakraščiais“ bei satelitais. Pati atgailos idėja jiems atrodo *a priori* nepriimtina ir žeminanti. Gruzinų režisieriaus Tengizo Abuladzės filmas „Atgaila“, Sovietų Sąjungoje sukurtas simboliškais 1984-aisiais ir kaipmat užsitraukęs visaliaudinę *homo sovieticus* nemalonę, taip ir liko vienišas balsas Rytų kaimynystės tyruose. Nepaklibinamos aplinkybės ten pabrėžtinai garsiai patvirtinamos aukštas pareigas einančių

¹ Marian Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937. 361 p.

valdžios pareigūnų lūpomis. Europos žiniasklaidos atstovai reguliariai „negirdi“ ar tiesiog nesupranta, kas jiems yra kalbama, o pastaruoju metu ir atvirai daroma, kaip, pavyzdžiui, karo agresija prieš Gruziją. Tuo tarpu Rusijos žiniasklaida ne tik džiugiai tiražuoja šią žinią „vidinei auditorijai“, bet tolydžiai konstatuoja Europos silpnavališkumą, silpnaprotystę. Šiuo atžvilgiu M. Zdziechowskio pastabos apie „tragiškąją Europą“, beviltiškai puoselėjančią liberalistines idėjas ir idealus², paskelbtos daugiau nei prieš septyniasdešimt metų, vis dar tebėra aktualios.

Tai, ką aprašė ir analizavo M. Zdziechowskis tarpukariu, ir tai, ką mes regime mūsų dienų Rusijoje, yra ne šiaip sau trumpalaikis imperialistinio kvaitulio protrūkis. Skirtingas mąstymo trajektorijas, ko gero, taikliausiai nusako šie dviejų įžymių Europai ir Rusijai atstovaujančių asmenybių teiginiai: Blezo Paskalio: „**Žmogus** tėra **nendré**, trapiusias iš gamtos kūrinių, bet tai **mąstanti nendré**. Ir net jei visata jį sunaikintų, žmogus vis tiek būtų kilnesnis už tai, kas jį žudo, nes jis žino, kad miršta, ir žino, kad visata pranašesnė už jį, o visata nežino nieko.“ Fiodoro Dostojevskio trumpesnė frazė Raskolnikovo lūpomis: „Prie visko niekšas žmogus pripranta“.

M. Zdziechowskio kūrybą pavadinti „neišgirstu pranašo balsu“ yra teisinga, bet ne visai tikslu. Ko gero, greičiau tiktų teigti, jog apgalvoti ir blaivūs perspėjimo žodžiai ištirpo abejingumo ir kasdienio erzelio rūke. Nemažai nuveikė keldama sumaištį žmonių protuose ir viešojoje nuomonėje pati bolševikinė Rusija. Todėl svarbu panagrinėti, kaip, žvelgiant komunistinio režimo atstovų akimis, buvo grindžiama intelektualinio Europos užvaldymo būtinybė. Straipsnyje mėginame panagrinėti Europos intelektualų ir menininkų, kurie advokatavo sovietiniam režimui ar tapo jo bendrininkais, prosovietinės kūrybos vertimus ir jos aiškinimą pačių totalitarinio režimo atstovų tekstuose. Apsiribosime XX a. 3-iojo–4-ojo dešimtmečių prosovietinės grožinės literatūros bei publicistikos kūriniams ir vėlesniais jų sovietiniais vertinimais. Šis straipsnis skirtas ne tiek paties M. Zdziechowskio kūrybinio paveldo analizei. Tai veikiau mėginimas priminti sovietinės propagandos metodus, pasitelkiant palankiai nusiteikusių Vakarų menininkų demonstruojamą poziciją.

Gelžbetoninio melo fasadas: Vakarų Europos „draugiškų“ intelektualų veiklos atspindžiai sovietinėje propagandoje. M. Zdziechowskis

² Marian Zdziechowski, *W obliczu końca*, Warszawa, 1999, p. 85–96.

tapo vienu iš nedaugelio intelektualų atskalūnų, prabilusių apie bolševizmo keliamas grėsmes ne tik Europai, bet ir visai žmonijai. Jis bolševikinės santvarkos šalininkus sulygino su satanistais³: pasvėrė ir įvertino tragišką Europos padėtį, kai liberalizmas, kuriuo taip didžiuojamasi, yra ne tik jos stiprybė, bet ir slaptoji galia, atverianti vartus Šėtono kariaunoms, o tai galiausiai neišvengiamai sukelia civilizacijos nuopuolį. M. Zdziechowski tuometinėje Lenkijoje liko vienišas ir nesuprastas senas keistuolis, kėlęs nebent nuostabą ir atsainią užuojautą, nei norą auditorijai, į kurią jis mėgino kreiptis, daugiau ar mažiau polemizuoti šia tema. Autorius liko neišgirstas ir kitose šalyse, nes jo veikalo nespėta išversti į kitas Europos kalbas.

Apgaulingi rūpinimosi žmogumi, visuotinės gerovės ir taikos pažadai I pasaulinio karo nualintoje Europoje nemažai daliai žmonių skambėjo viliojamai. Kita vertus, svarbu neužmiršti, kad vyko neįtikėtinų mastų ir agresyvumo – vienur dangstoma, kitur atvira – sovietinė agresija. Perfrazuojant Hannahą Arendtą, sovietų specialiosios tarnybos tapo „visuotinės revoliucijos“ varikliu. Siekdamos išsprogdinti Europos valstybes iš vidaus, jos pirmiausia nusitaikė į „masės žmogų“, paprasčiau tariant – liumpeną. Tačiau ne visai sklandžiai vykusio, o galiausiai užsitęsusio „revoliucijos eksporto“ sąlygomis neįtikėjo ir „klasiniai priešai“, bolševikinio režimo pavadinti „inteligentija“.

Vienas svarbesnių sovietinės totalitarinės sistemos veiklos, nukreiptos prieš užsienio šalis, elementų buvo mėginimai patraukti į savo pusę iškilnesnius kultūros veikėjus. Sovietų Sąjungos ambasadorius 1932–1943 m. Didžiojoje Britanijoje Ivanas Maiskis savo atsiminimuose rašo: „Grynai diplomatinę akciją teko papildyti kitomis akcijomis (veiksmis), iš kurių svarbiausios buvo – akcija ekonomikos srityje ir akcija kultūros srityje. Neretai diplomatinės akcijos sėkmė tapdavo įmanoma tik dėl paralelinių akcijų minėtose srityse. <...> Tomis dienomis mes siekėme dviejų pagrindinių dalykų: a) pakviesti į SSRS kuo daugiau stambių Vakarų kultūros veikėjų, kad jie savo akimis pamatytų Sovietų šalį ir akivaizdžiai įsitikintų, jog jos žmonės ne tik nėra kultūros griovėjai, bet atvirkščiai – deda didžiausias pastangas visokeriopa plėtoti jos raidą – žinoma, socializmo dvasia, b) palengvinti galimybę maksimaliam stambių sovietinės kultūros veikėjų skaičiui pasirodyti užsienyje, kiekvienam savo specialybės srityje, ir taip

³ *Ibid.*, p. 97–108.

akivaizdžiai paneigti melagingus priešų pramanus apie žymių sovietinių mokslininkų, rašytojų, artistų žūtį ar sunaikinimą.⁴

Sovietų veikla propagandos baruose netruko subrandinti vaisių. Karo išsekinta Europa, krečiama ekonominės, politinės, socialinės, pagaliau kultūrinės krizės, Rusijos bolševikų buvo įvertinta ne tik kaip lengvai pasiduodanti ideologiniam užkratui, bet ir kaip lengvas geopolitinis grobis. Dalis Europos intelektualų, pirmiausiai kairuoliškų ar tiesiog pacifistinių pažiūrų, tapo prosovietiniais agitatoriais. Viena vertus, pačių sovietų tokie veikėjai laikyti „ideologiškai ribotais“ ir „klasiškai įtartinais“. Kita vertus, jie laikyti patogiu rupu bolševikinio režimo legitimacijai Europos politinėje bei visuomeninėje savimonėje: „Žinoma, Šou [George Bernard Shaw] nebuvo pajėgus suvokti iš esmės visą didįjį tikslą, kuris buvo įgyvendinamas Sovietų Rusijoje. Jis pernelyg ilgai, būdamas fabianistas, iš savo ateities prognozių buvo pašalinęs klasių kovą, revoliuciją, o dabar naujasis pasaulis, atsiradęs kaip revoliucijos padarinys, jam atrodo kažkas netikėta, beveik neįtikėtina. Mokslinė proletarinės revoliucijos ir socializmo kūrimo teorija nesuprantama Šou. Jam Spalio revoliucija atrodo kaip genialus sumanymas ir milžiniškų mastų eksperimentas. Žmonijos ateitį jis dabar susieja su šio „eksperimento“ sėkme. Nuo pirmųjų Sovietų valstybės gyvavimo metų Šou tapo jos draugu. Jis prisijungė prie to galingo demokratinio judėjimo, kuris atsirado Anglijoje su šūkiu: „Šalin rankas nuo Rusijos!“ Jis karštai gynė Spalio revoliuciją Anglijos ir tarptautinėje spaudoje. 1921 m. Šou paskelbė straipsnį, ironiškai pavadintą „Sovietų Rusijos siaubai“ – prieš tą antisovietinę nevaldomą kampaniją, kuri vyko tuo metu Anglijoje. Straipsnyje jis kalbėjo apie caro kariuomenės kareivius, kurie pavargo kovoti dėl svetimų jiems interesų ir grįžo namo kovoti dėl laisvės ir žemės; apie Lenina, kaip stambiausią valstybės veikėją Europoje; apie tai, kaip kitos šalys turi mokytis iš jaunos Sovietų šalies.“⁵

„Didžioji rusų kultūra“ buvo pateikiama kaip savotiška vizitinė kortelė, o tiksliau tariant – širma kultūrinei ekspansijai pridengti. Apžvelgus ano meto sovietinę propagandinę lektūrą, išryškėja gana ribotas „kultūros vertybių“ sąrašas: pavyzdžiui, Levo Tolstojaus vardas – tai vienas dažniausiai minimų, kaip padėjęs moralumo pamatus visai moderniajai Europai.

⁴ И. Майский, *Шоу и другие воспоминания*, Москва: Искусство, 1967, p. 8–10.

⁵ З. Гражданская, *Бернард Шоу после Октября*, Москва: Издательство «Просвещение», 1968, p. 6.

Kaip įrodinėjo sovietinė propaganda, L. Tolstojus tapo daugelio iškilių Europos asmenybių dvasinis palydovas ar net vedlys. Esą jo įtaka Romeui Rolanui (Romain Rolland) – neabejotina; šis prancūzų rašytojas buvęs uolus didžiojo rusų mąstytojo mokinys⁶. Vis dėlto, kaip teigė oficiali sovietų pozicija, tolstojiškas humanizmas neva neleidęs R. Rolanui tinkamai įvertinti bolševikų revoliucinio teroro: „Tam tikra prasme lenininė Levo Tolstojaus kritika buvo ir paties Rolano kritika, kurio pasaulėžiūra, kaip anksčiau minėta, formavosi veikiama Tolstojaus. Tai leido Rolanui tam tikra prasme naujai įvertinti ankstesnius savo požiūrius, savo ankstesnę poziciją dėl prievartos nepripažinimo. <...> Tiesa, prancūzų humanistas galutinai marksistinių pozicijų dėl prievartos naudojimo taip ir nepripažino. <...> Rolanas itin susidomėjęs įsiklauso į jam netikėtą V. I. Lenino išvadą, jog „istorijoje normaliausia tvarka yra revoliucijos tvarka. <...> rašytojas žavisi V. I. Lenino monolitiškumu, jo nepalaužiamu siekiu kovoti, jo susiliejimu su liaudimi, tikėjimo jos kūrybinėmis galiomis pergale. <...> Rolanas ragina mokytis iš Lenino įsigilinti į šių dėsnių esmę, susilieti su liaudimi, su kova ...“⁷ Sovietų Sąjungoje išleistuose R. Rolano raštuose, įrodinėjant rusų kultūros pranašumą visos Europos kultūros atžvilgiu, taip atpasakojamas autoriaus pateiktas Maksimo Gorkio ir Vladimiro Lenino pokalbis apie L. Tolstojų (tai tiksliau būtų pavadinti Lenino debatu su pačiu savimi): „Ką Europoje galima pastatyti greta jo?“ Ir pats sau atsako: „Nieko“. Ir trindamas rankas, patenkintas nusijuokė.“⁸

Greta „didžiosios rusų kultūros“ (paprastai ignoruojant ir nutylint visų kitų sovietinės imperijos tautų kultūrinį paveldą, užsienio šalims pateikiant tik didžiarusišką šovinistinę versiją) propagavimo, sovietinės sistemos atstovai pirmiausiai akcentuodavo savo režimo novatoriškumą ir aktualumą visam pasauliui. Taip pat būdavo itin pabrėžiamas kitas aspektas – „iškilios asmenybės“ bei „didieji vadai“, esą susirūpinę ne tik jų valdomos bolševikinės Rusijos, bet ir visos Europos, viso pasaulio likimu: „Šou visus tuos metus su didele meile ir susižavėjimu kalbėjo apie V. I. Le-

⁶ Леонид Гроссман, *Собеседник Толстого. Ромэн Роллан и его творчество*, Москва: Кооперативное издательство писателей «Никитинские субботники», 1928, p. 13–26.

⁷ Ю. Стоярова, *Ромэн Роллан о В. И. Ленине*, Ташкент: Издательство Среднеазиатского государственного университета, 1960, p. 13–14.

⁸ Ромэн Роллан, *Собрание сочинений в 14-ти томах*, т. 14, Москва: Гослитиздат, 1958, p. 562.

niną, kurį jis vadino Nikolajumi Leninu (remdamasis parašu po daugeliu Lenino straipsnių). <...> Žmonijai reikia tikrų valstybininkų, pasižyminčių genialumu, politinėmis žiniomis, gėrio troškimu. Tokiems tikriems žmonių vadams Šou priskiria visų pirma V. I. Leniną.⁹ Jie vieninteliai gali išgelbėti žmoniją, tiksliau sakant – jos „pažangiąją dalį“ darbininkiją ir užtikrinti visuotinį „šviesų rytojų“.

Įdomi pačių sovietinio režimo vadų reakcija į mėginimus užmegzti su jais geranorišką kontaktą. Štai kaip aprašoma V. I. Lenino reakcija, kai B. Šou atsiuntė jam savo knygą su asmenine dedikacija: „Knyga, apie kurią kalbėjo Šou, pasiekė adresatą. Dabar ji saugoma Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK archyve. V. I. Lenino pastabos liudija, kad jis įdėmiai perskaitė knygą, ypač plačią sociologinio ir filosofinio pobūdžio pratarmę. Daug kas pratarmėje V. I. Leninui nepatiko ir paskatino jo ironiškas pastabas, tačiau rašytojo kritinės pastabos apie buržuazinę mokslą, mokyklą, apie pačią buržuazinę santvarką V. I. Lenino pažymėtos žodžiais *nota bene* arba *bien dit*“.¹⁰

Autoriai užsieniečiai, kartais (tačiau ne visais atvejais) patys to nesuvokdami, tapdavo ne tik sovietinės propagandos taikiniai, o vėliau – manipuliacijos objektais, bet ir vidinės kovos dėl valdžios atributais. Jų darbai, atsižvelgiant į kovos dėl valdžios Kremliuje rezultatus, būdavo arba aukštinami, arba viešai prakeikiami ir tyliai nurašomi nebyliai užmarščiai. Vienu iš prosovietinių autorių etalonų Europoje, ko gero, tiktų vadinti Anri Barbiusą (Henri Barbusse). Sovietmečiu, dar tik prasidedant Josifo Stalino kultui, apie A. Barbiusą buvo atsiliepiama palankiai, per daug šio autoriaus kūrybos bei prosovietinės veiklos nesureikšminant: „Imperialistinis karas, kuriame Barbiusas (Barbusse) dalyvavo savanoriu, padarė labai didelę įtaką jo ideologijai. [Prieš tai buvęs] liberaliosios buržuazinės inteligentijos atstovas <...>, Barbiusas tampa aktyviu antimilitaristu ir internacionalistu. <...> [kūręs literatūrinę grupuotę „Šviesa“ (*Clarté*), to paties pavadinimo žurnalą ir leidyklą, B. prieš „kapitalistinę koncepciją“ išskėlė šiai grupuotei artimas III Internacionalo doktrinas, nors jis nuolatos pabrėždavo grupės nepartiškumą. <...> Pats B. vienu metu šliejosi prie komunistų partijos. Žurnalas „Šviesa“ <...>, kurio redaktoriumi B. buvo iki 1924 balandžio, patyrė sudėtingą evoliuciją ir iš esmės liko revoliucinių ir

⁹ 3. Гражданская, *Бернард Шоу после Октября*, p. 9.

¹⁰ *Ibid.*, p. 10.

socialistinių rašytojų visuomeninės minties reiškėjas, išsaugojęs savo antimilitaristinį charakterį ir pritarimą Sovietų respublikai. <...> Literatūrinę šlovę B. atnešė romanai „Ugnis“ (daugiau kaip 200 leidimų) ir „Šviesa“ (1916) – „vieno būrio dienoraštis“.¹¹

A. Barbiusas reiškė ne tik palankumą sovietiniam režimui, bet ir nuolankumą asmeniškai J. Stalinui, prisidėjo prie jo šlovinimo, todėl tapo vienu labiausiai viešai giriamų autorių. Kaip rašė A. Čakovskis, „„Stalinas“ – Barbiuso kūrybos viršūnė. Stalinas padėjo Barbiusui tapti tuo, kas jis buvo visus paskutinius savo gyvenimo metus – karštu Sovietų šalies draugu, atsidavusiu kovotoju už komunizmą. Barbiusas su ypatinga meile žvelgė į žmonijos vadą“. Ir toliau šis sovietinis rašytojas pateikia šį jausmingą epizodą: „Didžiajame teatre švenčiant Maksimo Gorkio šešiasdešimtmetį, Barbiusas truputį pavėlavo į iškilmingą posėdį. Kai jis išėjo į sceną, kur sėdėjo prezidiumas, visos vietos jau buvo užimtose. Stalinas atsistojo ir užleido savo vietą Barbiusui. Barbiuso akys pritvinko ašarų. Praėjus valandai, aš susitikau Barbiusą koridoriuje. – Matėte? – paklausė jis. – Jo siauras veidas spinduliavo begalinį džiaugsmą“. „Grandiozinė užduotis, anot Barbiuso, yra atkurti atvaizdą žmogaus, taip neatsiejamai susijusio su pasaulinės reikšmės darbu, politinio kovotojo atvaizdą, pro kurį gali įžvelgti pasaulius ir epochas.“ Ir Barbiusui, nepaisant didžiausių titaniškos užduoties sunkumų, pavyko parodyti vado paveikslą, paveikslą žmogaus „su mokslininko galva, darbininko veidu, su paprasto kareivio apranga“, paveikslą žmogaus, įgyvendinančio geriausias darbo žmonių viltis.“¹²

Štai kaip A. Barbiusas apibūdina J. Staliną: „Jo gyvenimo istorija – tai nenutrūkstama pergalių virtinė įveikiant nenutrūkstamą daugybę siaubingų sunkumų. <...> Tai geležinis žmogus. Pavardė mums suteikia vaizdinį: Stalinas – plienas. Jis nepalaužiamas ir lankstus kaip plienas. Jo jėga – tai jo nepalyginamas sveikas protas, jo pažinimo platumas, stulbinantis vidinis susikaupimas, didžiulis aiškumas, nepermalduojamas nuoseklumas, greitumas, tvirtumas ir sprendimų galia, nuolatinis rūpinimasis žmonių atranka.“¹³

¹¹ Большая советская энциклопедия, т. 4, Москва, 1930, р. 703–705.

¹² А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, Москва: Гослитиздат, 1940, р. 68–69.

¹³ Анри Барбюс, *Сталин. Человек, через которого раскрывается новый мир*, Москва: Государственное издательство «Художественная литература», 1936, р. 271.

Tuo tarpu atsiliepdamas apie M. Zdziechowskio tėvynę Lenkiją, šis autorius piešia dehumanizuotą jos vadovo paveikslą, visišką priešybę J. Stalinui: „Pilsudskis yra panašus į žvėriškos prigimties karalių Ūbą, įsiuntęs vos išvydęs darbininką (jis sušaudo beginklius streikininkus, gegužės pirmosios demonstrantus). Kai tik nuskurdusi Prancūzija prarado galimybę išlaikyti Lenkijos vyriausybę savo sąskaita, Pilsudskis įžūliai ją išdavė.“¹⁴

A. Barbiusui mirus 1935 m. viešnagės Maskvoje metu (oficiali priežastis, nurodyta sovietų – plaučių uždegimas), asmeniškai užuojautą išreiškė J. Stalinas: „...Sunkias dienas šiuo metu išgyvena Prancūzija. Atitrūkusi nuo liaudies vyriausybės, nubloškusi prancūzus į kruviną karą, atvedė šalį į katastrofą. Jau pirmosiomis karo dienomis geriausi prancūzų liaudies sūnūs buvo įmesti į kalėjimus, darbininkų organizacijos – sutriuškintos. Tačiau bergždžios valdančiosios klikos pastangos! Veltui jie stengiasi sunaikinti net atminimą apie prancūzų liaudies vadus, veltui pervadina „Barbiuso gatvę“ į „Lenkijos gatvę“. Laisvę mylinti prancūzų liaudies niekada nepamirš savo didžiojo draugo. Ir ateis diena, kai ant Barbiuso antkapinio akmens bus iškalti liepsningi žodžiai: „Tegul jo gyvenimas, jo kova, jo lūkesčiai ir perspektyvos būna pavyzdys jaunajai visų šalių darbo žmonių kartai kovojant dėl žmonijos išlaisvinimo iš kapitalistinės vergovės. J. Stalinas.“¹⁵

Taigi Vakarų Europos kūrėjai prisidėjo prie sovietinės sistemos propagavimo. Be to, jie, nors ir ne visais atvejais tiesiogiai, dalyvavo kuriant J. Stalino kultą. Visi geranoriški jų pasisakymai sovietų naudoti kaip propagandos įrankis: „Stalinas, – pasakė Šou, – labai malonus žmogus ir iš tiesų didis darbininkų klasės vadovas.“¹⁶ Tai, kad A. Barbiusas rašo knygą apie J. Staliną, pateikiama kaip sakralinis veiksmas ir rašytojo vidinė branda, absoliutus pasišventimas: „Taip, taip, – sakydavo jis draugams, – tai bus knyga, didelė knyga apie SSRS. – Ir čia pridurdavo, kad knyga bus ne tik apie Sovietų Sąjungą. Joje bus aprašyta geriausia, kas yra pasaulyje, pažangiosios žmonijos viltis. Aš noriu parašyti knygą apie žmogų... Yra žmogus, apie kurį negalima galvoti nesijaudinant, netikint, nesižavint...“

¹⁴ *Ibid.*, p. 260.

¹⁵ А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, p. 79.

¹⁶ С. Динамов, *Бернард Шоу*, Москва, Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1931, p. 75.

Yra žmogus, ikūnijęs pačias drąsiausias žmonijos svajones... Aš noriu parašyti knygą apie Staliną...¹⁷

Stalinizmo laikotarpiu šis autorius buvo pateikiamas kaip sektinas literatūros pavyzdys: „Barbiuso knyga apie Staliną – savotiška dokumentinio literatūrinio kūrinio rūšis. Pagrįsta faktais ir dokumentais, kuriuos rašytojas kruopščiai ištyrinėjo, jo asmeniniais pastebėjimais kelionių po Sovietų Sąjungą metu, jo pokalbiais su Sovietų šalies darbininkais, valstiečiais ir valstybės veikėjais, ši dokumentinė knyga sukrečia savo meniniu meistriškumu, poetiniu gyvumu ir dramatišku patosu, kas būdinga geriausiems Barbiuso kūriniams. Meninis vaizdavimas čia visiškai realistinis. Teisingi vaizdai visur pagrindžiami dokumentiniais duomenimis, suteikiančiais knygai gyvo meninio pasakojimo formą.“¹⁸ Tačiau pasikeitus valdančiosioms grupuotėms po J. Stalino mirties, pasmerkus ankstesnę politiką bei paskelbus reformų programą, dalis A. Barbiuso kūrybos faktiškai buvo pašalinta iš oficialiosios literatūrinės erdvės.

Valdžią perėmęs Nikita Chruščiovas ir jo šalininkai netruko surasti kitų prosovietinių autorių. Vienas jų – Džonas Rydas (John Reed). „Komunistinės idėjos nustato pačią progresyviausią, visų pažangiausią, visų teisingiausią visuomenės raidos kryptį, – sakė N. Chruščiovas. – Geriausi amerikiečiai, tokie kaip Džonas Rydas, knygos „Dešimt dienų, kurios sukrėtė pasaulį“ autorius, suprato didžiąją tų dienų reikšmę. Džonas Rydas buvo labai išmintingas žmogus. Juk jis negimė komunistu, o [savaranikiškai] pasiekė komunizmą Spalio revoliucijos metu ir mirė [būdamas] komunistu.“¹⁹ Atmetus ankstesnių, prostalininių autorių darbus, pabrėžtas šio JAV žurnalisto prosovietškumas: „Jau pirmisiais sovietų valdžios metais Džono Rydo knyga atliko didelį teigiamą darbą, griaudama kapitalistinės propagandos mitus ir legendas apie bolševikų partiją kaip apie grupę sektantų, svetimų liaudžiai. „Dešimtyje dienų“ pačiu nepaneigiamiausiu ir nuostabiausiu būdu įrodytas bolševizmo liaudiškumas. Bolševizmas liaudiškas dėl to, įrodinėja Rydas savo knygoje, kad leniniečiai buvo partija, valdanti pagal kuriamąją programą, skirtingai nuo kitų par-

¹⁷ А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, p. 65

¹⁸ В. Н. Николаев, *Анри Барбюс – писатель революционер*, Москва: Издательство «Знание», 1953, p. 35.

¹⁹ Б. Гиленсон, *Он видел рождение нового мира*, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962, p. 3.

tijų, kurios aštuonis mėnesius tuščiai plepėjo. Bolševikų programa pačiu tiesiausiu ir akivaizdžiausiu būdu atsiliepė į darbininkų, kareivių, valstiečių asmeninius interesus, į brangiausius sielos lūkesčius.“²⁰

Kaip nurodoma 1957 m. „Dešimt dienų, kurios sukretė pasaulį“ leidime rusų kalba, Džono Rydo knyga iki Antrojo pasaulinio karo buvo išleista vienuolika kartų: 1923 m., 1924 m. – keturi leidimai, 1925 m., 1927 m. – du leidimai, 1928 m., 1929 ir 1930 m. Beveik visi knygos leidimai pasirodė su V. Lenino ir N. Krupskajos pratarmėmis²¹. Vėliau ši knyga publikuota tik po J. Stalino mirties. Oficialų paaiškinimą galima aptikti „Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje“, išleistoje valdant J. Stalinui: „Rydas (Reed), Džonas (1887–1920), revoliucinis amerikiečių žurnalistas ir komunistinis veikėjas. Užaugo turtingoje amerikiečių šeimoje. <...> 1917 R., išsikovojęs vieno iš talentingiausių karinių veiksmų teatro (knyga „Palei frontą“) korespondentų šlovę, atvyko į Rusiją, dalyvavo Didžiojoje spalio socialistinėje revoliucijoje. *Knygos vertė didžiąja dalimi nuvertėjusi dėl autoriaus neteisingo kai kurių istorinių epizodų ir asmenų vertinimo* (Išskirta autoriaus). Grįžęs į JAV (1918), R. aktyviai dalyvavo kuriant komunistų partiją. Nuo 1919 spalio R. – Kominterno Vykdomojo komiteto narys. 1920 R. buvo Maskvoje kaip amerikiečių kompartijos delegatas antrajame Kominterno kongrese. Tais pačiais metais mirė Maskvoje.“²² Kitaip tariant, autorius neįžvelgęs „ypatingo“ J. Stalino vaidmens, todėl ir buvo totalitarinės sistemos išbrauktas iš istorinės atminties, o pasikeitus režimo vadovams, kai kurie tekstai buvo vėl sugražinti apyvarton. Toks žingsnis grindžiamas „revoliucijos vado“ autoritetu: „Šią knygą aš pageidaučiau regėti išplatintą milijonais egzempliorių ir išverstą į visas kalbas, nes ji tiesiogai ir nepaprastai gyvai išdėsto įvykius. Tai nepaprastai svarbu norint suprasti tai, kas yra proletarinė revoliucija, kas yra proletariato diktatūra.“ V. I. Leninas taip aukštai įvertino Rydo knygą amerikinio leidimo pratarmėje. N. K. Krupskaja visiškai teisingai rašė, kad patį nuostabiausią kūrinių Rydas sugebėjo parašyti todėl, kad jis buvo ne pašalinis stebėtojas, bet revoliucionierius, komunistas, supratęs didžiosios kovos prasmę...“²³

²⁰ А. Иващенко, *Джон Рид*, Москва: Издательство «Знание», 1958, p. 25.

²¹ Джон Рид, *10 дней, которые потрясли мир*, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957, p. 339.

²² *Большая советская энциклопедия*, t. 48, Москва, 1941, p. 719.

²³ А. Иващенко, *Джон Рид*, p. 21.

Postalininiu laikotarpiu į viešą erdvę buvo sugražinti ir kiti autoriai, pavyzdžiui, R. Rolanas. Viena iš priežasčių, dėl ko šis rašytojas Sovietų Sąjungoje kurį laiką buvęs „pamirštas“ – R. Rolano 1937 m. kovo 18 d. laiškas J. Stalinui, kur jis prašo pasigailėti Bucharino: „Aš vėl kreipiuosi į Jus, naudodamasis pasitikėjimu, kurį Jūs man parodėte, kai kalbėjau su Jumis prieš dvejus metus. <...> Aš dažnai susitikdavau su Bucharinu pas mūsų bendrą draugą Maksimą Gorkį – juos siejo ypač glaudi draugystė. Jeigu šitie prisiminimai galėtų išgelbėti Buchariną, tai vardan Gorkio prašau Jus pasigailėti, net jeigu jis ir būtų kuo nors kaltas, jis turėtų būti išskirtas iš kitų, nes jis gali tapti sovietinio mokslo pasididžiavimu.“²⁴

J. Stalino valdymo metais imta aktyviai naudoti rašytoją propagandiniais tikslais – pavyzdžiui, daug dėmesio teikta jo vizitui į SSRS 1935 m. – kiek vėliau suabejota jo lojalumu sistemai; galiausiai nuspręsta jį pateikti kaip vieną iškiliausių prosovietinių figūrų. Pats rašytojas, kaip teigia oficiali sovietinė versija, iki gyvenimo pabaigos išliko prokomunistiškai nusiteikęs, nepaisant tam tikrų jo pasaulėžiūros „trūkumų“.

Taigi prosovietines ar prorusiškas simpatijas rodę autoriai tapdavo totalitarinio režimo propagandos, skirtos tiek vidaus, tiek užsienio auditorijai, svarbūs simboliniai elementai ar net ruporai. Ištikimybės režimo vadui principas buvo pirmesnis už ištikimybės „komunistiniams idealams“ ar pačiai sistemai. Todėl prosovietiniai autoriai būdavo įtraukiami arba pašalinami iš totalitarinės sistemos propagandininkų sukonstruoto herojų panteono – priklausomai nuo jų tinkamu laiku parodytos asmeninės ištikimybės konkrečiam režimo lyderiui.

Tarp vaizduotės akivarų ir propagandos spąstų: Vakarų Europos intelektualų selektyvaus aklumo klausimu. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui gana paradoksaliai susiklostė, jog bolševikų valdoma Rusija tapo savotišku „dvasiniu Tibetu“ kai kurioms ano meto iškilioms Europos asmenybėms. Nors čia jie praleido palyginti trumpą laiką (pvz., Herbertas Velsas viešėjo 15 dienų, Bernardas Šou – 9 ir t. t.) ir jiems buvo leista pamatyti vien tik propagandinę režimo pusę, dauguma jų tapo karšti sovietinės sistemos gynėjai. Patys sovietinio režimo atstovai, kuriems buvo patikėta prižiūrėti bei „apdoroti“ svečius, idant šie išsivežtų

²⁴ „Письмо Романа Роллана И. В. Сталину“ , *Вопросы литературы*, 1989, № 5, p. 191–192.

ir pateiktų Vakarų auditorijai reikiamą įvaizdį, įsijautę į savo vaidmenį užduotis, reikia pripažinti, atliko puikiai, nors apie į viešnagę atvykusius buvo ne kokios nuomonės ar tiesiog juos niekino. Atvykėliai jiems atrodė priešiškos klasės ir valstybės atstovai ar bent jau „nepatikimi elementai“. Vis dėlto jų ideologinis „apdorojimas“ esąs būtinas, nes „revoliucinis momentas to reikalaujas“. Kaip chrestomatinis pavyzdys minimas Leonas Feichtvangeris, publikavęs prosovietinę knygą garsiai skambančiu pavadinimu „Maskva, 1937-ieji“. Šis autorius laikomas trumparegiškumo ir negebėjimo įsigilinti į esmę įsikūnijimu. Sekimo užmojus, visuotinio nepasitikėjimo bei psichologinio spaudimo dydį atskleidžia vertėjo pranešimai. Pavyzdžiui, slaptoje ataskaitoje pažymima, jog 1937 m. sausio 3 d. L. Feichtvangeris pasiteiravo, ar Pasternakas smerkiamas už savo kūrybą, be to, papasakojo antitarybinį anekdotą. Paklaustas, kur jį nugirdęs, nutylėjo, nors čia pat pranešime raportuojama, jog išvakarėse, sausio 2 d., jis pietavęs drauge su rašytojais Ilfu, Petrovu, Katajevui ir Babeliu, nedalyvaujant vertėjui²⁵. Knyga, kurią jis publikavo tais pačiais 1937 m. Amsterdame, buvo visiškai palanki sovietinei sistemai. Be to, – ji buvo prostalininė: „Liaudis dėkinga Stalinui už duoną, mėsą, tvarką, išsilavinimą ir kariuomenės, užtikrinančios šį naują gerovę, sukūrimą. Liaudis privalo kažką turėti, kam galėtų išreikšti dėkingumą už neabejotiną savo gyvenimo sąlygų pagerinimą <...> Tegul priemonės, kuriomis jis ir jo bendrašygiai naudojosi, dažnai būdavo ne visai aiškios <...> , Stalinas nuoširdus, kai jis savo galutiniu tikslu vadina socialistinės demokratijos įgyvendinimą.“²⁶ Šlovindamas J. Staliną ir reikšdamas juo susižavėjimą, L. Feichtvangeris rašė: „Garbinimas ir beribis kultas, kuriuo gyventojai apsupa Staliną, – tai pirmas [dalykas], kuris krinta į akis užsieniečiui, keliaujančiam per Sovietų Sąjungą.“²⁷ Nors autorius pateisina šį reiškinių, keletas pastabų, išsakytų J. Stalino kulto tema, tapo priežastimi uždrausti šią knygą SSRS (nors ji buvo operatyviai išversta ir paskelbta Sovietų Sąjungoje, visas jos tiražas buvo išimtas iš apyvartos, o išlikę egzemplioriai saugomi bibliotekų spec. fonduose).

²⁵ Натан Эйдельман, «Гости Сталина», in: *Два взгляда из-за рубежа: Переводы*, Москва: Политиздат, 1990, p. 269.

²⁶ „Лион Фейхтвангер“, in: *Два взгляда из-за рубежа: Переводы*, Москва, 1937, p. 209–214.

²⁷ *Ibid.*, p. 208.

Prosovietinių rašinių autorių kūryba Sovietų Sąjungoje dažnai sukeldavo jos vadovybės nepasitikėjimą bei nepasitenkinimą. Pavyzdžiui, sovietų parengtuose komentaruose apie Andrė Žydą knygoje, skirtoje A. Barbiusui, teigiama (A. Žydas neminimas beveik jokiuose žinynuose ar užsienio autorių vertimuose): „... reakcingas prancūzų rašytojas; ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, dangstydamasis melagingomis deklaracijomis, ieškojo laikino suartėjimo su progresyviais prancūzų kultūros veikėjais.“²⁸ Įdomu tai, kad Sovietų Sąjungoje jis buvo iš pradžių viešai iškeiktas, o vėliau ilgus dešimtmečius užmirštas, kaip „priešas, pateikęs neteisingus vertinimus“. Taip autorius, remdamasis slaptosios policijos šnipų pranešimais parašęs vieną iš labiausiai prosovietinių knygų – „Sugrižimas iš SSRS“, Sovietų Sąjungoje tapo didžiausiu nedraugu. Mat jis, nors ir reiškė prokomunistines ir prorusiškas (kitų tautų jis nė nepastebi) simpatijas, tačiau išdrįso suabejoti stalinizmo principais ir metodais (!)

Negalima teigti, jog iš Europos atvykę autoriai buvo idealiai izoliuoti nuo totalitariniam režimui nepalankios informacijos. Štai Stefanas Cveigas atsiminimuose, parašytuose Antrojo pasaulinio karo metais egzilyje, pasakoja: „Tai atsitiko po vieno šventinio studentų vakaro. Jie mane apsupo, jie mane glėbesčiavo ir spaudė man ranką. <...> Vilkdamasis pajutau kažką šlamant. Įkišau ranką į kišenę. Tai buvo laiškas. Laiškas prancūziškai, bet jį gavau ne paštu, jį, studentams besiglėbesčiuojant su manimi ir mane apspitus, kažkas mikliai įkišo man į kišenę. Tai buvo laiškas be parašo, labai protingas, labai žmoniškas laiškas, rašytas ne „baltojo“, bet pilnas pykčio dėl pastaraisiais metais nuolat didėjančių laisvės suvaržymų. „Ne viskuo tikėkite, – rašė man tas nepažįstamasis, – kas Jums sakoma. Kai matote viską, kas Jums rodoma, neužmirškite, kad žmonės, kurie su Jumis kalba, dažniau sako ne tai, ką nori Jums pasakyti, o tai, ką jiems galima Jums pasakyti. Mes visi esame sekami, o Jūs pats irgi ne mažiau. Vertėja praneša kiekvieną Jūsų žodį. Jūsų telefoniniai pokalbiai slapta pasiklausomi, o kiekvienas žingsnis stebimas.“ Jis suminėjo daugybę pavyzdžių ir detalių, kurių nebepajėgiau patikrinti. Sudeginau šį laišką, nes nepažįstamasis taip liepė padaryti. „Neplėšykite jo, nes jie ištrauks net skutelius iš popierių pintinės ir vėl sudėlios.“ Aš pirmą kartą viską apmaščiau. Ar ne tiesa, kad supamas to tikro nuoširdumo, to nuostabaus bičiuliškumo, nė karto neturėjau progos laisvai pasikalbėti su kuo nors dviese, akis į akį? Nemokėjau

²⁸ А. Видадь, *Анри Барбюс – солдат мира*, Москва, 1962, р. 396.

kalbos, todėl negalėjau užmegzti tikro ryšio su žmonėmis iš liaudies. Be to, juk tik mažytę dalį šios neaprepiamos šalies pamačiau per tas dvi savaites! Jei noriu būti sąžiningas savo paties ir kitų atžvilgiu, turiu pripažinti, kad mano įspūdis, kad ir kokį jaudinantį, entuziastingą jį susidariau iš vienos kitos detalės, negali būti objektyvus. Todėl grįžęs iš Rusijos aš apsiribojau vos keliais straipsniais, o beveik visi kiti Europos rašytojai, grįžę iš šios šalies, skubiai išleisdavo knygą, kurioje išliedavo karštą palaikymą arba tūžmastingą nepritarimą.²⁹

Autorius nemini, jog būtų kaip nors mėginęs šį laišką paviešinti grįžęs iš Sovietų Sąjungos. Reikia pasakyti, kad šie žodžiai parašyti žvelgiant iš jau nemenko laiko bei erdvės atstumo, atvėsus pirmam susižavėjimui ir išgyvenus ne vien nusivylimo kartėlį. Iš pradžių gyvai domėjęsis bei džiūgavęs dėl Rusijoje vykstančių „revoliucinių“ procesų, 1936 m. rugsėjo 28 d. laiške Romenui Rolanui apgailestavo: „Kažkokia lemtis, kažkokia metafizinė valia veda žmones apakimo link. Jūsų Rusijoje revoliucijos veteranai, pirmieji Lenino bendražygiai Zinovjevas, Kamenevas sušaudyti kaip pasiutę šunys <...> – tiksliau sakant, dėl to, kad revoliucija neišvengiamai surija savo vaikus. Deja, tai esą neišvengiamas mokestis už žmonijos pažangą“. Autorius net neužsimena apie sovietinio režimo nusikaltimus, nors tai Vakarų pasaulyje tarpukariu buvo viešinama. Kairuoliškos simpatijos ar tiesiog rusofilija paima viršų – nei intensyvus sekimas, nei akivaizdūs apribojimai bendraujant ar keliaujant, nei kai kurių sutiktųjų asmenų drąsus prisipažinimai ir liudijimai nesukelia svaresnių abejonių tuo, kas primygtinai sakoma ar rodoma. Labai panašų vaizdą mes regime ir laikotarpiu po Stalino. Pavyzdžiui, Gabrielio Garsijos Markeso užrašuose iš Sovietų Sąjungos: jam kur kas aktualiau, kad niekur nematyti kokakolos reklamos, o propagandiniai šūkių ir Potiomkino kaimelio vaizdai lieka anapus ne tik kritinių refleksijų, bet apskritai už fiziologinių juslių lauko³⁰.

²⁹ Stefan Zweig, *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai*, Vilnius: Tyto Alba, 2005, p. 365–366.

³⁰ Габриэль Гарсиа Маркес, „СССР: 22 400 000 кв. км без единой рекламы коко-колы“, in: *Латинская Америка*, 1988, № 3, p. 87–98, № 4, p. 90–107.

G. Markesas ir jo bendrakeiviai, išgirdę atsitiktinės pakeleivės (kitas klausimas, kiek jos iš tiesų būta „atsitiktinės pakeleivės“) pasakojimus ir prisiminimus, suabejoja jos sveiku protu. Tikrovė, apie kurią jie išgirsta, yra anapus jų patirties, vadinasi, neegzistuojanti. Šią pasakojimo dalį vertėtų pacituoti ištisai: „Vairuotojams, aptarnavusiems festivalį, buvo liepta be vertėjų niekur nevežti delegatų. Kartą vakare, veltui ieškoję savo vertėjų, mes pasistengėme gestais įkalbėti savo vairuotoją nuvežti mus iki Gorkio teatro [MCHAT

JAV rašytojas Teodoras Dreizeris (Theodore Dreiser) viešėjo Sovietų Sąjungoje 1927 metais. Grįžęs iš Sovietų Sąjungos, T. Dreizeris ketino stoti į JAV Komunistų partiją, tačiau dėl vadovo priešiško jam tekę atsisakyti šio sumanymo (esą T. Dreizeris „neperėjęs proletaro platformos“). Savo

im. A. M. Gorkogo]. Pakratęs galvą kaip mulas, jis ištarė: „Virtijas“ (rus. *пиривоицик*). Mus išgelbėjo viena moteris, puikiai, kulkosvaidžio greitumu tratėjusi penkiomis kalbomis: ji įkalbėjo paimti vairuotoją ją kaip vertėją. Tai buvo pirmasis tarybinis žmogus, kalbėjęs su mumis apie Staliną. Jai buvo šešiasdešimt metų, išoriškai ji buvo labai panaši į Žaną Kokto, o prisipudravusi ir apsirengusi taip pat, kaip Kukaračita Martinesas: prie figūros prigludęs paltas su lapės apykaklaite, kepuraitė su plunksnomis, kvepianti naftalinu. Įsėdusi į automobilį, ji kaipmat pasisuko į langą ir parodė mums nesibaigiančią Žemės ūkio parodos metalinę tvorą, kurios perimetras lygus dvidešimčiai kilometrų. „Jums esame skolingi už šiuos nuostabius kūrinius, – pasakė ji. – Paroda surengta norint pasipuikuoti užsieniečių akyse“. Tokia buvo jos maniera kalbėti. Pranešė, jog dirba apipavidalintoja teatre; mano, kad socializmo kūrimas Sovietų Sąjungoje patyrė krachą, pripažino, jog naujieji vadovai geri, gabūs ir žmogiški, tačiau visas jų gyvenimas bus sugaišintas praeities klaidų taisynei. Franko paklausė, kas atsakingas už šias klaidas. Ji pasilenkė prie mūsų ir palankiai šypsodamasi ištarė: „Le moustachu“. Tai reiškia „Ūsočius“. Visą vakarą ji kalbėjo apie Staliną, naudodama šią pravarde, ir nė karto nepavadino jo vardu, kalbėjo nereikšdama nė mažiausios pagarbos, nepripažindama jokių jo nuopelnų. Jos manymu, svariausias argumentas prieš Staliną yra festivalis: jo valdymo epochoje nieko panašaus negalėjo įvykti. Žmonės būtų nėję iš namų, o grėsmingoji Berijos policija būtų iššaudžiusi gatvėse visus delegatus. Ji buvo įsitikinusi, jog jeigu šiandien Stalinas būtų gyvas, jau būtų išiliepsnojęs trečiasis pasaulinis karas. Kalbėjo apie siaubingus nusikaltimus, apie surežisuotus [teismo] procesus, apie masines represijas. Tikino, jog Stalinas – kruviniausias, blogiausias personažas ir didžiausias garbėtroška per visą Rusijos istoriją. Man niekada neteko girdėti tiek baisių istorijų, pasakojamų su tokių užsidegimu. Buvo sunku nustatyti jos politinę poziciją. Jos manymu, Jungtinės Valstijos – vienintelė laisva šalis pasaulyje, tačiau ji pati asmeniškai gali gyventi tik Sovietų Sąjungoje. Karo metu ji susipažino su daug amerikiečių kareivių ir sakė, kad jie naivūs, stiprūs vaikinai, tačiau stulbinantys neišmanėliai. Ji nebuvo antikomunistė, jautėsi laiminga dėl to, kad Kinijoje pereita prie marksizmo, tačiau kaltino Mao Dzeduną dėl to, kad šis padarė blogą įtaką Chruščiovui, o tas nesugriovė ligi galo mito apie Staliną. Ji pasakojo apie savo praeities draugus. Daugelis jų – teatro veikėjai, rašytojai, gerbiami artistai – buvo represuoti valdant Stalinui. Kai privažiavome teatro pastatą, turintį reputaciją nuo labai seniai, mūsų atsitiktinė pakeleivė pažvelgė į jį ir tarė: „Mes vadiname šį teatrą „vaiduoklių teatru“. Geriausi jo aktoriai ilsisi po žeme. Aš neturiu nė menkiausio pagrindo laikyti šią moterį nenormalia, tačiau vienas apgailėtinas faktas akivaizdus: ji buvo panaši į tokią. Neabejotinai, ji gyvena toje terpėje, iš kurios aiškiausiai yra matoma esmė. Panašu, tiesa, jog liaudis nenukentėjo nuo Stalino režimo – represijos užgriuvo vadovaujančiąją sferą. Tačiau aš negaliu priimti šio teiginio kaip įtikinamo pagrindo Stalino veiklos apibendrinimui, nes negirdėjau jokių kitų įrodymų, nors kiek tam tinkančių.“ Габриэль Гарсиа Маркес, „СССР: 22 400 000 кв. км без единой рекламы коко-колы“, in: *Латинская Америка*, 1988, № 4, p. 95–96.

įspūdžiais T. Dreizeris pasidalijo kelionės atsiminimų knygoje³¹. Sovietų Sąjungoje kai kurie šių užrašų fragmentai pirmą kartą išspausdinti tik prasidėjus „persitvarkymo“ procesui³². Kaip nurodo vertimo rusų kalba leidėjai: „Dreizerio knyga <...> – istorinis dokumentas, kurio autoriaus teisingumu, nuoširdumu ir geranoriškumu negali abejoti. Ji parašyta draugo, tačiau tokio draugo, kuris turėjo galimybę visiems girdint pasakyti tiesą apie besiformuojančio stalinizmo šalį ir visuomenę.“³³

Pats T. Dreizeris sako: „Mūsų reklamos klausimu: iš tiesų nieko panašaus Rusijoje nėra, tačiau nuo propagandos – raibsta akys. Aš su pirmaisiais plakatais susidūriau jau Lenkijos–Rusijos pasienyje, geležinkelio stotyje. <...> Jie mane būtinai pasitikdavo visur – nuo Leningrado iki Taškento, nuo Lenkijos sienos iki Sibiro vidurio, nuo Odesos iki Samarkando. Kiekvienoje stotyje, kiekviename viešbutyje, pašte, teatre, netgi namuose nuolatos šmėžavo plakatai – tai įsakmus (nors ir neprievartinis) vyriausybės nurodymas piliečiams, kaip ir ką reikia daryti: būtina šukuotis rytais, naikinti muses, valyti tvartą, plauti pieno bidonus ir vaikiškus pieno buteliukus, vėdinti patalpas, kur guli ligonis, arti traktoriaus, tręšti būtinomis trąšomis, naudoti statyboms tinkamą medieną, racionaliai maitintis... Viešpatie, gelbėk – galva susisukdavo!“³⁴ Nors ir stebėdamasis beribe ir visuotine propaganda, pats autorius kaipmat suranda tam pateisinimą, remdamasis sovietinės doktrinos teiginiais: „Tiesą sakant, jau mėnuo ar pusantro, kaip aš negaliu atsikratyti kartėlio ir susierzinimo, matydamas nesibaigiantį spinduliuojančios komunizmo Rusijoje kasdienybės šlovinimą kaip atsvarą niūriam kapitalistiniam pasauliui, nors kiekvienam užsieniečiui akivaizdžiai matyti, kad viskas yra visai ne taip. Vis dėlto, kaip ir kapitalizmo šalininkai, kaip ir visokių religinių mokymų sekėjai, komunistai turi teisę (argi ne?) ginti savo požiūrio sėkmę. Ir jeigu reikia pasirinkti, iš vienos pusės, tarp britų ir amerikiečių buržuazinės moralės melagingumo drauge su pasipūtėliška individualizmo propaganda ir nauda plutokratijai arba katalikų kunigų pamokslu, pasvėrus silpnąsias ir stipriąsias šio mokymo ypatybes, ir komunistų

³¹ Theodore Dreiser, *Dreiser looks at Russia*, New York, 1928.

³² Теодор Драйзер, *Жизнь, искусство и Америка*, Москва, 1988.

³³ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию» (Главы из книги), in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 173.

³⁴ *Ibid.* p. 181.

pasiaukojimo – iš kitos, aš rinkčiausi pastarąjį, ir nenorėčiau suklysti, aš tikiu ateitimi. Žinoma, galima tarti, jog perdėta komunistinė agitacija kartais būna akivaizdžiai užgausiai tendencinga, neteisinga. Tačiau tai požiūrio klausimas. Juk Rusijoje yra slapta antikomunistinė opozicija; su tuo negalima nesiskaityti. Tereikia prisiminti melo srautus Sovietų Rusijos atžvilgiu, rašt palaikius, išmušančius žmones iš vėžių, pamokslus, priešiška nusiteikusios viso pasaulio buržuazijos kalamus į lengvatinių piliečių galvas, ir mano protestai nutyla. Tenka smūgiu atsakyti į smūgį, ar ne? Be to, kaltinti bolševikus nuolatiniu melu aš neturiu pagrindo ir tvirtai pareiškiu: jie turi kuo didžiuotis ir tai kaip tik ir gali sukelti tam tikrą savigyros perteklių.³⁵

Nors intensyviai „globojamas“ specialiųjų sovietinių tarnybų, T. Dreizeris pastebėjo daug neigiamų sovietinės sistemos bruožų. Pirma. „Amerikiečiui arba anglui neabejotinai vienas iš atgrasiausių komunistinės tikrovės bruožų Rusijoje pasirodytų ten tvyranti šnipomanija, taip pat visą šalį nuo viršaus iki apačios persmelkianti minčių ir įsitikinimų kontrolės sistema.“³⁶ Antra. „Vis dėlto, reikėtų manyti, aš užtektinai pateikiau pavyzdžių šiuo klausimu. Šalis gyvena baimės atmosferoje, kurios priežastis – įvairūs širdį stingdantys egzekucijų metodai. Žmonės bijo to, ko nežino. Ir aš nesu išimtis. Tegul valdžia remiasi teisingumu ir teisėtumu, vis dėlto visas šis slaptumas, šis diktatoriškas kalbėjimas ne iki galo, tyrimų rezultatų ir nuosprendžių slėpimas nuo žmonių – visa tai sėja visuotinę baimę.“³⁷ Bent kiek nuovokesnis stebėtojas galėtų įtarti po tuo slypint beribį terorą ir beribį siaubą. Juo labiau kad jau apščiai paskelbta pačių vakariečių, susidūrusių su sovietine sistema, liudijimų bei kritinių pastabų³⁸. Tačiau šiuo atveju reikėtų prisiminti dar vieną aspektą – iš Europos ar Šiaurės Amerikos žemyno atkeliavę intelektualai iki tol nebuvo susidūrę su totalitarinio tipo informacinėmis sistemomis, jie buvo įpratę prie radikaliai kitokios visuomenės ir kitokios valstybės. Čia belieka pritarti Hannai Arendt, jog totalitarizmas – šiurpinamai originalus. Kita vertus, Europos kultūros vei-

³⁵ *Ibid.*, p. 185–186.

³⁶ *Ibid.*, p. 197.

³⁷ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию», in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 207.

³⁸ W. Chamberlin, *A False Utopia. Collectivism in Theory and Practice*, New York, 1937; Eugene Lyons, *Assignment in Utopia*, New York, 1937; Max Eastman, *Artists in Uniforms*. New York, 1934.

kėjus laikyti vien naiviais netinka. Patyrę politikos rykliai, tokie kaip JAV pasiuntinys Sovietų Sąjungoje Džozefas Devisas, savo dienoraščių knygoje „Misija į Maskvą“ pateikia vien paradinių šalies vaizdą. Tokių autorių plejada išpūdingo dydžio, pradedant kad ir žurnalistu Volteriu Diuranti, „New York Times“ Maskvoje akredituotu britų žurnalistu, rašiusiu prosovietinius reportažus iš procesų prieš „liaudies priešus“.

T. Dreizeris, kaip ir kiti prosovietiniai autoriai, randa visiškai vienodą pateisinimą akivaizdžiai akis badantiems reiškiniams: „Kita vertus, tarsi atsvarą tam, aš prisimenu begalines kolonas, žygiuojančias Raudonąja aikšte, tą niūrią, snieguotą lapkričio dieną, kai buvo švenčiamas Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos dešimtmetis. <...> Liaudis žygiuoja, kad visam pasauliui parodytų, koks didis jų tikėjimas Sovietų Rusija, ryžtas sukurti naują gyvenimą, laimingesnį visiems. Tai galima, net visai tikėtina perspektyva šiam momentui, tačiau tik esant sąlygai, kad žmogaus prigimtis sugebės suvokti, jog išties atėjo metas pagerinti tautų gyvenimą. O jeigu aš vis dėlto neteisis, manydamas, kad šie sumanymai pernelyg nuostabūs ir nepasiekiami, o jų gyvenimiški idealai neįgyvendinami šiuolaikiniam nepastoviam ir egoistiškam žmogui? Nežinau...“³⁹

Reikia pasakyti, kad po J. Stalino mirties buvo tęsiama iš esmės ta pati propaganda tarp užsieniečių, žinoma, pakeitus kai kurias detales bei akcentus. Kita vertus, pats užsieniečių vizito faktas ideologiniais sumetimais vidinei auditorijai būdavo pateikiamas kaip sovietinio režimo galios ir milžiniško potencialo įrodymas: „Stalingradas paprastai sukelia užsieniečių nuostabą ir susižavėjimą. Tačiau tuo svečių išpūdziai, kuriuos jie išsiveža į tėvynę, nesibaigia. Būtent čia, Stalingrade, atsiveria jų širdys sovietiniams žmonėms. Aš prisimenu nemažai susitikimų su svečiais iš kapitalistinių šalių. Daugelis jų atvyksta į Sovietų Sąjungą su išankstinėmis nuostatomis. Ir paprastai tokie žmonės pirmosiomis dienomis tyli, jie jums nieko nepasakys apie savo išpūdzius. Tačiau štai svečiai susipažįsta su Stalingradu, jo atgimusiaisiais gyvenamaisiais kvartalais, teatrais, pramonės įmonėmis, susitinka su gyvybingais žmonėmis, kurie mielai pasakoja apie viską, kas domina svečius. Ir užsieniečiai pasikeičia: jie ima kalbėti...“⁴⁰

³⁹ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию», in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 208–209.

⁴⁰ Ю. Туманов, *Глазами зарубежных гостей*, Сталинград: Книжное издательство, 1959, p. 47.

Veiklos intelektualiuose baruose reikšmę suprato dar Rusijos imperatorė Jekaterina II. Tiesa, susirašinėjimas su Volteru imperijos išdui atsiėjo nepigiai, tačiau tapo vertinga praktika, kuri tebesitęsia iki šių dienų. Jo Banalybė Kyšis tapo visrakčiu, atrakinančiu kai kurių Vakarų intelektualų sąžinę. Redukuoti vien į specialiųjų tarnybų veiklą arba pačių simpatikų Sovietų Sąjungai naivumą nederėtų. Didelis nusivylimas, o gal tiesiog persisotinimas savo pačių sistema paskatino linkti į sovietinės sistemos pusę. Atitinkamai mūsų dienomis mums tenka išklaudyti kalbas apie kapitalistinį totalitarizmą, kuris neva nė kiek nesiskiria nuo sovietinio – vaizdžiai tariant, makdonaldo užėigas prilyginant sovietų koncentracijos stovykloms. Orientyrai, pradėti barstyti dar tarpukario laikotarpiu, šiandien toliau kryptingai skandinami informacijos miglose. Kaip pareiškė V. Putinas 2002 m. sausio mėn. oficialaus vizito į Lenkiją metu: „Aš pasistengsiu būti kiek įmanoma atviras ir tikiuosi jūsų supratimo. Mes nenorim, nelyginsim ir nestatysim į tą pačią eilę problemų, susijusių su nacizmu ir Stalino represijomis, su nacizmo agresijomis Europoje, Lenkijoje, Sovietų Sąjungoje ir su Stalino režimo represijomis.“⁴¹

Štai tokiu būdu mūsų dienomis mėginama ištrinti atminimą apie milijonus išžudytųjų, o totalinio teroro organizatorius bei vykdytojus paversti „didžiaisiais valstybės veikėjais“ bei „genialiais vadybininkais“ – kaip ciniškai teigiama šiuolaikiniuose Rusijos politinės vadovybės palaimintuose istorijos vadovėliuose.⁴² Deja, dabartinio Europos apsimestinio aklumo ar net nebylaus pritarimo bei bendradarbiavimo tema – nes tik taip dauguma šiuolaikinių Rusijos analitikų, publicistų ir politikų ją aiškina – šiandien vėl aktuali, kaip ir M. Zdziechowskio vėlyvosios intelektualinės veiklos laikotarpiu.

Kita vertus, nevertėtų perdėm stebėtis ano meto ar dabartiniu Vakarų vadinamuoju „aklumu“, tiesiog nenoru gilintis į esmę. Užtenka pasidairyti po gimtojo lietuviško, atrodytų, jau senokai postsovietinio (o greičiau tikėtų tarti postinferralinio) pasaulėlio literatūros barus, užtvindytus pseu-

⁴¹ Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов по окончании переговоров с Президентом Польши Александром Квасьневским. 16 января 2002 года, Варшава. Taip pat galima rasti internete: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2002/01/28775.shtml> [žiūrėta 2008-09-03].

⁴² А. С. Барсенков, А. И. Вдовин, С. В. Воронкова, *История России XX–начала XXI века*, под ред. Л. В. Милова, Москва: Эксмо, 2006; А. Филлипов, *Новейшая история России 1945–2006 гг. Книга для учителя*, Москва: Просвещение, 2007.

doatsiminimais⁴³, grafomaninės savišlovos produkcija⁴⁴ ar tiesiog vulgaria demagogija, peržengiančia viešo užgaulumo ir nacionalinio pažeminimo ribas⁴⁵.

Akivaizdu, jog tai ne tik ir ne tiek pačios buvusios bei esamos Rusijos, bet ir pačios Europos vidinė problema. Vieni autoriai to reiškinių priežastį įžvelgė „masių sukilime“, kiti naujų technologijų (visų pirma informacijos perdavimo ir karybos) triumfe, kas leido totalitariniams projektams tapti tikrove. M. Zdziechowski mums nurodo kitą, galbūt vieną svarbiausių priežasčių – krikščioniškų šaknų netektį, kuri neišvengiamai sukelia dehumanizacijos procesą.

Juk pasaulyje, iš kurio išvarytas Dievas, galiausiai nebelieka vietos ir pačiam žmogui.

Išvados. M. Zdziechowskio kūrybinis paveldas šiandien lieka aktualus, ypač prisimenant šio autoriaus išsakytas pastabas ir samprotavimus liberaliųjų Vakarų bei despotiškųjų Rytų tarpusavio santykių klausimais. Aiškiai ir tiksliai identifikavęs grėsmes, kylančias iš sovietinės Rusijos, M. Zdziechowski taikliai apibūdino komunizmą kaip žmonių dvasios būseną, grasinančią sunaikinti civilizaciją. Kai kurių Europos šalių piliečių simpatizavimas ar savęs tapatinimas su komunistinėmis idėjomis autoriui atrodė kaip grėsmingi signalai, rodantys artėjant pavojingas plataus masto permainas visame žemyne, kurį autorius vadino „tragiškąja Europa“.

Tarpukariu dalis tiek Europos, tiek apskritai Vakarų intelektualų bei menininkų tapo prosovietškai angažuoti ar net sovietinio režimo parankiniais. Sovietinis režimas, greta prievartinių veiksmų, ypatingą dėmesį teikė šalių, kurias vertino kaip priešiškas, intelektualų bei menininkų patraukimui savo pusėn. Prosovietškai nusiteikę intelektualai ir menininkai vertinti visų pirma propagandinės naudos, įgyvendinant ideologinės kovos koncepciją, požiūriu. Taip pat svarbus elementas sovietinėje propagandos sistemoje buvo asmeninio lojalumo valdančiajam sovietinio režimo diktatoriui aspektas. Keičiantis vadovaujantiems sovietinio reži-

⁴³ Laimonas Noreika, *Čiurlionio 16: dienoraščiai, atsiminimai*, Vilnius: Scena, 2003.

⁴⁴ Algirdas Brazauskas, *Ir tuomet dirbome Lietuvai: faktai, atsiminimai, komentarai*, Vilnius: Knygiai, 2007.

⁴⁵ Vytautas Miknevičius, *Lietuva pagairėje*, Klaipėda: Druka, 2008.

mo asmenims, kartu su vadovų kulto apraiškomis būdavo pašalinamas vakariečių autorių, rašiusių konkreitiems sovietiniams veikėjams skirtus tekstus, kūrybinis paveldas kaip nepageidaujamas (A. Barbiuso, A. Žydo, R. Rolano ir kt. autorių atvejais). Jų vieton būdavo iškeliami kitų vakariečių autorių darbai, kuriais remiantis siekta paneigti ankstesnį sovietinių vadovų šlovinimą ir sukurti bei pateisinti naują.

Šiuo atveju M. Zdziechowskio perspėjimai apie grėsmes, pavyzdžiui, veikale „Baigties akivaizdoje“ (pirmą kartą išleistas Vilniuje 1937 m.), glūdinčias pačioje Europoje, o tiksliau – kai kurių jos iškilių protų neatsparumui sovietiniam demagogijos ir propagandos užkratui – tebeskamba aktualiai nūdienos suvienytoje Europoje. Taip pat ypatingai pavojingu simptomu M. Zdziechowskis laikė krikščioniškųjų šaknų netektį, o tiksliau – jų atsisakymą, kuris galiausiai ne tik vertybiškai dezorientuoja, bet ir atveria plačias galimybes totalitarinių projektų įgyvendinimui. Tarpukariu tiek gimtojoje šalyje, tiek plačiau pasaulyje adekvačiai nereflektuotas tekstas iš Europos „paribio“ tapo vienu iš moralinio daltonizmo bei selektyvino aklumo simptomų pavyzdžių.

THE BLINDNESS OF WESTERN EUROPE AND
THE PROMISES OF TOTALITARIANISM:
THE WARNINGS OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Ramūnas Trimakas

Summary

Marian Zdziechowski's book „Facing the End“, published for the first time in Vilnius in 1937, for many long decades was not merely a text marking the trajectory of fate in Central and Eastern Europe in the 20th century. What Zdziechowski presented and analyzed in this book and what we see in Russia today is not just a short term outburst of imperialistic dizziness. The bolshevik Russia raised great turmoil in the minds of the people and public opinion at that time. The article investigates how looking through the perspective of representatives of the communist regime, the necessity of the intellectual take over of Europe was based. There is also a discussion about Europe's intellectuals and artists who spoke in behalf of the Soviet regime or became its accomplices as well as the translations of pro-Soviet works and its explanations in the very texts of the representatives of the totalitarian regime. Only the pro-Soviet literature and publicistic writings

of the 1920–1940s and their later Soviet translations are discussed. The article is devoted not merely to the analysis of Zdziechowski's creative heritage. It is more an effort to remind one of the methods of Soviet propaganda, using the favorable disposition of some Western artists.

PAULIUS V. SUBAČIUS

MARIANAS ZDZIECHOWSKIS IR
ARKIVYSK. JURGIS MATULAITIS

Nedvejodami galime teigti, kad prof. Mariano Zdziechowskio vardas į lietuvių kultūrinę apyvartą pateko ne dėl jo literatūrinių, filosofinių ar politologinių darbų. Juolab ne dėl rektoriavimo Vilniaus universitete tarpukario metais. Lietuviškose Vilniaus universiteto istorijose jį randame tik bendroje rektorių lentelėje¹, o pačiuose tekstuose teužsiminama, kad „skaitęs romantizmo ir baironizmo istoriją“² bei vadovybės pavedimu ieškojęs kandidato vadovauti Lietuvių kalbos katedrai³. Anksčiausias pozityvus atsiliepimas, kurį pavyko aptikti lietuviškame kontekste⁴, nulemtas Zdziechowskio bičiulystės su Vilniaus ordinaru, vėliau arkivyskupu palaimintuoju Jurgiu Matulaičiu. Visi Matulaičio biografai – o jų per pastaruosius dešimtmečius radosi nemažas būrys⁵ – minėjo Zdziechowską. Minėjo ypatingu būdu, aptardami sunkius ganytojo Matulaičio metus Vilniuje

¹ *Vilniaus universiteto istorija: 1940–1979*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 413.

² *Vilniaus universiteto istorija: 1803–1940*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 173.

³ *Vilniaus universiteto istorija: 1579–1994*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 204. Tiesa, trumpame išeivių parengtos *Lietuvių enciklopedijos* straipsnyje konstatuojama: „Rektoriaudamas laikėsi bešališkai ir lietuvius studentus užstodavo“, žr. t. 35, Boston: *Lietuvių enciklopedijos leidykla*, 1966, p. 68.

⁴ *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, red. K. Čibiras, Marijampolė, 1933, p. 222–223.

⁵ Stasys Yla, *Jurgis Matulaitis: Asmenybės apybraiža*, Putnam, Conn.: Nekaltojo Marijos Prasidėjimo seserys, 1977; Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993²; Kaunas: Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienų seserų kongregacija, 2007³; Antanas Kučas, *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius: Gyvosios krikščionybės apaštalas*, Chicago: Tėvai marijonai, 1979; Tadeusz Górski, Zygmunt Proczek, *Rozmiłowany w Kościele: Błogosławiony Arcybiskup Jerzy Matulewicz*, Warszawa: Księża Marianie, 1987; Steponas Matulis, *Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis, M. I. C.: Marijonų gaivintojas 1909–1927*, Nottingham: Šaltinis, 1996; Tadeusz Górski, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, Warszawa: Wydawnictwo Księża Marianów MIC, 2005.

(1918–1925). Esą tuo laiku čia gyvenę tik trys keturi lenkai, kurie buvo lietuviui vyskupui palankūs. Vienas iš jų – Marianas Zdziechowski. Žinoma, biografai sutirštino spalvas, nes eliminavo iš šios apskaitos paprastąją tikinčiąją liaudį. Didžioji jos dalis, kad ir kokia kalba kalbėjo, kad ir kaip tautiškai buvo apsisprendusi, mažų mažiausiai gerbė Ganytoją. Tačiau visuomenės viršūnių, aktyviųjų jos narių atžvilgiu biografų teiginys yra įtikinamas. Be kita ko, jis pagrįstas paties Matulaičio laiškais ir Vilniaus meto dienoraščiu. Šis dienoraštis, apimantis laikotarpį nuo 1918 m. kovo iki 1919 m. gruodžio bei nuo 1921 m. vasario iki kovo⁶ – galbūt istoriškai vertingiausių, nes vienas patikimiausių, sąžiningiausių bei įžvalgiausių dokumentų apie to laiko tautybių, konfesijų, valdžių ir visuomenės grupių santykius Vilniuje ir regione.

Net konspektyvi bei didžia dalimi rekonstrukcinė šių dviejų asmenybių santykių peržvalga gali paryškinti kelis Zdziechowskio biografinio ir pasaulėžiūrinio paveikslo bruožus. Lietuvių katalikų mokslo akademijai mažų mažiausiai svarbus memorialinis aspektas, nes jos centrinė būstinė įsikūrusi buvusiam Vilniaus vyskupo bute, kuriame ne kartą yra buvęs, maža to, ilgas valandas su vysk. Matulaičiu šnekučiavęsis prof. Zdziechowski. Profesorius pas vyskupą lankydavosi ne tais reikalais, kurie tvarkomi kurijoje šios darbo metu. Todėl beveik visiškai tikra, kad Matulaitis jį priimdavo privačiuose apartamentuose. Šį bendravimą Zdziechowski apibūdino iššyk po staigios Matulaičio mirties 1927 m. sausio 27 d. vasario pradžioje dienraštyje „Czas“ paskelbtame nekrologe ir atsiminimų pluoštelyje: „Buvau vienas iš tų negausių [lenkų pasauliečių] Vilniuje, kurie palaikė su juo santykius ir jį aplankydavo. Mūsų požiūriai ne kartą išsiskirdavo, nepaisant to, kiekvienas pokalbis palikdavo geriausius įspūdžius ir atsiminimus“⁷.

Motivas, kodėl šių dviejų asmenybių santykių perspektyva atskleidžia būdingiausius Zdziechowskio laikysenos bruožus, randasi suvokus, kad Matulaičio būklė Vilniuje yra tiesiog paradigmintis pavyzdys „civilizacijos agonijos“⁸ – dramatiško irimo to pasaulio, prie kurio buvo taip prisirišęs

⁶ Kritinis leidimas: Jurgis Matulaitis, *Užrašai*, parengė Paulius Subačius, Vilnius: Aidai, 1998.

⁷ Cit. iš: Marian Zdziechowski, „Czułem w nim i czcilem kapłana“, in: *Wspomnienia o błogostawionym Jerzym Matulewiczu*, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996, p. 335.

⁸ Žr. Stanisław Kościałkowski, „Marian Zdziechowski jako uczony, myśliciel i człowiek“, in: *Alma Mater Vilnensis*, [vol. 4], Londyn, 1956, p. 148.

profesorius. Pavyzdys, kaip nacionalizmas pamynė katalikybę ir devalvavo Bažnyčios reikalus, pavyzdys, kaip keitėsi visuomenės autoritetai ir autoriteto samprata apskritai, dėl ko, kaip žinia, didžiai, net apokaliptiškai sielėjosi Zdziechowski⁹.

Prieš Matulaičių į Vatikaną buvo nusiųsta šimtai skundų ir peticijų. Visą vyskupavimo Vilniuje laiką jis buvo tarsi po didinamuoju lenkų tautinių aktyvistų stiklu. Zdziechowski minėtame nekrologe retoriškai stebėjosi įžūlumu bei aklumu tų, kurie skleidę gandus, esą vyskupas vadovauja prieš lenkus nukreiptai karinei konspiracijai. Vyskupo namų kieme ir vasaros rezidencijoje Trinapolyje, kur Matulaitis buvo įkurdinęs karo našlaičių prieglaudą, policija atliko kelias kartas ieškodama lietuvių ginklų¹⁰. Tačiau ir tuomet niekam nepavyko rasti, o iš šiandienės distancijos tiesiog neišmintingos atrodo jau pačios pastangos gauti kokių nors įrodymų, kad palaimintasis vyskupas pažeidė tautinius lenkų interesus, kad neišlaikė tautinio ar politinio neutralumo, kad rūpinosi kuo nors daugiau, nei Bažnyčios, katalikybės, savo avelių išganymo reikalais. Prisimindamas vieną iš pokalbių su Matulaičiu Zdziechowski rašė, kad vienintelis inkriminuojantis faktas, vienintelė vyskupo kaltė, jo gimtoji nuodėmė, kurios lenkų visuomenė niekada neatleido – tai Matulaičio lietuviška kilmė¹¹. Įdomu ir įsidėmėtina, kad beveik visiškai tokius pačius žodžius, – o jų Zdziechowski tikrai negalėjo žinoti, – pasakė 1923 m. Šventasis Tėvas Pijus XI, reaguodamas į skundus iš Vilniaus, Matulaičio vizito *ad limina* metu¹².

1925 m. pasirašius Lenkijos ir Šventojo Sosto konkordatą, Matulaitis jau ir teisiniu požiūriu, o ką kalbėti apie visus pjudymus, nebegalėjo likti Vilniuje. Gavęs iš popiežiaus sutikimą atsistatydinti, nenorėdamas sukelti naujų aistrų ir neramumų, jis išvažiavo į Romą, galima sakyti, slapčia. Vilniaus visuomenė apie jo pasitraukimą sužinojo tik po kelių dienų iš laiškų dvasininkams, kuriuos buvęs ganytojas pasiuntė jau pakeliui į Amžinąjį miestą, iš Varšuvos. Vienintelis pasaulietis, kuris pasklidus šiai žinia tuoj pat parašė laišką Matulaičiui, reikšdamas lūdesį ir drauge paminėdamas

⁹ Plg.: Jan Skoczyński, „Ideologija versus religija. Keletas pastabų apie Mariano Zdziechowskio antitotalitarizmą“, in: *LKMA Metraštis*, t. 31.

¹⁰ Plg.: Stasys Yla, *op. cit.*, p. 145–146.

¹¹ Marian Zdziechowski, *op. cit.*, p. 334.

¹² Žr.: Antanas Kučas, *op. cit.*, p. 414.

viltį, kad vyskupas taps paaukštintas, buvo Zdziechowski. Maža to, laiške profesorius apgailėstavo: „Suprantu, kaip Jūsų Ekscelencijai buvo sunku išgyventi piktų priekaištų ir įtarinėjimų atmosferoje. Pats būdamas taip artimai susijęs su ‚Słowo‘ vadovybe, vis dėlto negalėjau, nesugebėjau padaryti tokios įtakos, idant pasikeistų jų santykis kun. vyskupo atžvilgiu.“¹³ Profesoriumi bičiuliško bei supratingo pašnekovo netektį didino dar ir ta aplinkybė, kad Matulaitis paliko Vilnių kaip tik Zdziechowskio inauguracijos į rektorius išvakarėse, prieš pat mokslo metų pradžią 1925-ųjų rugpjūtį.

Pažvelkime į keliomis dienomis anksčiau titulinio Aduli arkivyskupu Romoje pakelto Matulaičio atsakymą Zdziechowskiui:

„Magnificencija, Didžiai Gerbiamas ir Brangus Pone Rektoriau!

Tegul Dievas Jums atlygina už laišką, kuris visada bus brangus atminimas. Vienas Dievas žino, kiek aš jaučiau ir jaučiu dėkingumo gerbiamam Profesoriumi. Buvau tiek visų apšauktas, tiek mane nuolatos drabstė purvais, boikotavo, o Jūs, nieko nepaisydamas, norėjote su manim bendrauti ir man parodėte tiek daug palankumo ir širdies.

Iš tikrųjų, man buvo labai skaudu, kad dėl mano menko asmens tiek įžeidinėjo Dievą ir darė tiek daug žalos Bažnyčiai. Tačiau iš Vilniaus pasitraukiau ne dėl šmeižtų ar vengdamas kryžiaus, bet dėl susidariusios padėties. [...]

Už visus tuos, kurie mane puldinėjo, visada meldžiaus ir atvykau į Romą, kad nuošaliai, kaip vienuolis, galėčiau dar geriau tarnauti Dievui ir daugiau darbuotis Bažnyčiai. Tikiu Dievu, kad visokios garbės mane aplenks.

Tegul Brangusis Profesorius prisimena, kad Romoje visada turės dėkingą ir širdingai atsidavusį draugą, kuris prie šventųjų palaikų mels už jį Dievą. Universitetui ir Jūsų Magnificencijos kaip rektoriaus veiklai siunčiu geriausius linkėjimus ir palaiminimą“¹⁴.

Kitų tokių šiltų ir nuoširdžių laiškų iš Matulaičio yra gavę bene tik marijonai, jo atkurtos vienuolijos broliai.

Savo ruožtu, Zdziechowskiis apie Matulaitį atsiliepia taip: „Jaučiau jame ir gerbiau kunigą, Dievo tarną, visa širdimi atsidėjusį savo pašau-

¹³ Cit. iš: Tadeusz Górski, *Błogosławiony...*, p. 394.

¹⁴ Jerzy Matulewicz bł., *Listy Polskie*, t. 3, Warszawa: Księża Marianie, 1987, p. 145–146.

kimui ir iš jo išplaukiančioms pareigoms, traukė mane gilaus gerumo burtais, švelnumu, atlaidumu ir greta to jėga, aiškumu minties, plačiai ir išmintingai apimančios Bažnyčios uždavinius visuomenėje“¹⁵.

Tad iš kur ši šiluma ir tarpusavio simpatija? Viena, juos susiejo vienišas atsitolinimas nuo aplinkui liepsnojančių tautinių aistrų, kurios, pasak Zdziechowskio, tapo tokios pavojingos, jog net popiežius buvo priverstas beatodairišką nacionalizmą pasmerkti.¹⁶ Antra, lojalumas ganytojui, kuris, pasakykime atvirai, visuomeninio kapitalo prasme buvo ne tik nenaudingas, bet ir pavojingas Zdziechowskiui, labai gražiai liudija ryžtingą jo kaip sąmoningo kataliko laikyseną. Trečia, prisiminus Zdziechowskio frazę, esą dažnai išsiskirdavę jo ir vyskupo požiūriai, galima atkreipti dėmesį, jog diskusija, minčių įvairovė, o ne pataikaujantis linkčiojimas buvo bendravimo varančioji jėga, ir tai vėlgi nemažai pozityvaus pasako apie pašnekesius vyskupo svetainėje. Ketvirta, darytume prielaidą, kad Matulaičio požiūris į bolševikus turėjo būti artimas ir įdomus Zdziechowskiui. Maždaug mėnesiui praėjus nuo raudonųjų įžengimo į Vilnių 1919 m. sausio pabaigoje Matulaitis dienoraštyje rašė:

„Tiek mūs Bažnyčia kentėjo prie caro, dabar ir vėl naujos kančios, ir tai vardan savžinės liuosybės! Dieve! Koks keistas šis pasaulis! Tie pats žmonės, kurie tiek šaukė, rėkė prieš mirties bausmę, dabar pats šaudo ir žudo savo suimtus priešininkus. Tie pats, kurie nesenai kovojo prieš cenzūrą, prieš spaudos laisvės varžymą, dabar neleidžia kitokių pažiūrų laikraščių, o jei ir išdrįsta koks pasirodyti, pasirūpina tuo jam užčiaupti burną. Tie žmonės, kurie taip karštai reikalavo susidraugavimų ir susibūrimų liuosybės ir žodžio liuosybės, dabar kitokių nuomonių žmogui neduoda dažnai nė lūpų praverti ir kitokių, kaip jų, draugijų nepakenčia. Tie, kurie pirmiau taip uoliai piršo balsavimo įstatus [...] dabar [...] dažnai brauningais grasindamos stengiasi savo statomus kandidatus prieš visų norą inteikti. Jie seniau reikalavo visiems lygių teisių, o dabar jas pripažinsta tik savo šalininkams, tik mažai žmonių kuopai. Iš tiesų, baisus daiktas tasai politikavimas! Kaip gi dažnai čia taikoma tokio laukinio nedorėlio doros dėsnys: jei tu man karvę pavogsi, tai bus bloga; o jei aš tau pavogsiu, tai bus gera. Tiek buvo mūsų mieloji Bažnyčia kaltinama dėl nepakantrumo, tiek jai priekaištų dėl to padaryta. O pasirodė, kad nėra žmogaus pakantresnio

¹⁵ Marian Zdziechowski, *op. cit.*, p. 335.

¹⁶ *Ibid*, p. 334.

už kataliką, tikrai mylintį Dievą ir artimą. Toks katalikas greičiausiai mokės kitas paklaidas suprasti ir suklydusio pasigailės“¹⁷.

Labai panašų, tik kur kas išsamesnį bolševikų veidmainystės paveikslą išraiškingais potėpiais piešė Zdziechowski. Du didieji kovos prieš Dievą veiksniai, mūsų priešai yra bolševizmas ir nacionalizmas, – rašė profesorius, ypač apgailėdamas, kad Matulaičiui pasitraukus iš Vilniaus ganytojo vietos nebus kam „palaikyti dvasią tų kunigų, kurie į nacionalistinį pamišimą neįpuolė“¹⁸. Pamišimas, – sakytume, įvertinta labai zdziechovskiškai. Viena vertus, tiesmukai, kita vertus, sekant sena krikščioniškos minties tradicija, pasak kurios, beprotybė siejama su apsėdimu. Zdziechowskio bičiuliavimasis su arkivysk. Matulaičiu, bene svarbiausiu „apsėstųjų“ tairkiniu, byloja, kad profesorius ir savo veikaluose, ir kasdiene laikysena buvo ypač blaivaus sąmoningumo katalikas.

MARIANAS ZDZIECHOWSKI AND ARCHBISHOP JURGIS MATULAITIS

Paulius V. Subačius

Summary

Marian Zdziechowski was one of two or three non-Lithuanian speaking intellectuals in Vilnius not personally involved with modern independent Lithuania who maintained close contacts with Blessed Jurgis Matulaitis and supported his activities when he served as the Bishop of Vilnius in 1918–1925. The article raises the questions what qualities of Zdziechowski's character and world view point are revealed by this cooperation, what topics, approaches and values tie these noble persons. Attention is paid to their exchange of sincere letters after Matulaitis left Vilnius and Zdziechowski's regret that he was unable to stop the attacks by the Polish press against the bishop. It is mentioned that the current offices of the LCAS are in the former apartment of Bishop Matulaitis in which he used to meet with Zdziechowski.

¹⁷ Jurgis Matulaitis, *Užrašai...*, p. 135–136.

¹⁸ Cit. iš: Tadeusz Górski, *Błogostawiony...*, p. 449.

RIMANTAS MIKNYS

MARIANAS ZDZIECHOWSKIS IR KRAJOVCINĖ IDĖJA

Mano svarstymus apie Mariano Zdziechowskio santykį su krajovcine idėja išprovokavo jo prisipažinimas pranešime, kurį jis skaitė 1923 m. vasario 8 d. Vilniuje vykusiame Lenkijos žemdirbių suvažiavime. Pranešime „Lenkų idėja kresuose“ (Idea polska na Kresach), aptardamas lenkiškumo situaciją kresuose, o iš esmės buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemėse (LDK), pirmiausia Vilniaus ir Gardino srityse, jis save įvardijo „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiu“:

„Tautiškai susiskaldęs mūsų kraštas sudaro istorinės Lietuvos dalį. Ir natūralu, kad mes – mano kartos žmonės – buvome auklėjami kaip lietuviai. Aišku, ta prasme, kuria lietuviu save kitados įvardijo Adomas Mickevičius kreipiniu: „Lietuva, mano tėvyne“. Vaikystėje kartu su Lenkijos istorija buvau mokomas ir Lietuvos istorijos. Dėl to tautiniais didvyriais laikiau ne tik tuos, kurie kūrė Lenkiją, bet ir tuos, kurie rengėsi Lietuvą nuo Lenkijos atskirti – didįjį kunigaikštį Vytautą. Niekas tuomet nepamastė apie šį nenuoseklumą. Ir jeigu dabar mane kas klaustų, kas širdies gilumoje esu, pasakyčiau, jog jaučiuosi esąs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, sujungtos neišardomos unijos saitais su Lenkija, pilietis. Kai matau plevėsuojančią čia, ant Pilies kalno, vėliavą su Ereliu, tačiau be Vyčio, jaučiuosi didžiai nuskriaustas“¹.

Panašiai taip save įvardijęs yra ne vienas iš didžiųjų krajovcų: Ludwikas Abramowiczius, Mykolas Römeris, Tadas Vrublevskis, net Česlovas Milošas, kuris yra prisistatęs kaip „paskutinis krajovcas“, taip pat daugelis kitų. Istoriografijoje Zdziechowskio tapatybės skirtumas nuo pastarųjų yra ne kartą minėtas, konstatuotas, jis pristatomas kaip konservatorius. Iš istorikų apie tai yra rašęs savo darbuose Dariuszas Szpope-

¹ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, Warszawa, 1999, p. 13.

ris², o šiek tiek plačiau – nuosekliausias M.Zdziechowskio biografas Zbigniewas Opackis³. Šis autorius, plačiai išnagrinėjęs Zdziechowskio konservatyvias pažiūras, pasaulėjautą, apie jo santykį su krajovcais užsiminė aptardamas jo požiūrį į nacionalizmą, nagrinėdamas santykius su vyskupu Jurgiu Matulaičiu. Šiame kontekste jis mini tokį faktą: 1925 m. lenkų ir lietuvių santykių problemai spręsti tuometiniai Vilniaus krajovcai – kun. Witoldas Čečiotas, K.Skirmuntaitė (Skirmuntówna) – mėgino pasitelkti ir prof. Zdziechowski, prašydami imtis iniciatyvos ją sureguliuoti. Po dvejų metų tie patys veikėjai įkalbinėjo profesorių Lietuvos susijungimo su Lenkija, netgi Vilniaus kaina, būtinumą aptarti Vilniuje leidžiamo dienraščio „Słowo“ puslapiuose. Tačiau reakcijos į tokius kvietimus krajovcai nesulaukė. Nesulaukė todėl, kad, pasak Opackio, „atrodo, jog, be simbolinio gesto, parodyto pasisakymu dėl Vyčio šalia Erelio vėliavoje buvimo būtinumo, Zdziechowskišios šios temos atidžiau nesvarstė. Šis klausimas, kaip vidinė Lenkijos problema, jam atrodė esanti „marginali““⁴. Tačiau lieka nepaaiškinti ir tokio krajovcų kreipimosi motyvai. Ar nebuvo jie susiję su tam tikrų ideologinių ar pasaulėjautinių nuostatų artimumu, panašumu?

Pranešimo tikslas yra ne tokių nuostatų nagrinėjimas, analizė, o tik siekimas nustatyti, ar apskritai yra koks pagrindas tokį klausimą kelti ir jį analizuoti.

Pirmiausiai keletas pastabų apie krajovcinės idėjos sampratos, nuostatos ypatumus.

Lietuvos politinės minties istorijos tyrimuose krajovcų terminas nėra naujiena ne tik lenkų, bet ir lietuvių historiografijoje ir, atrodo, tarsi nereikėtų specialiai jo aptarti⁵. Vis dėlto problemos apibrėžimas mane verčia tai

² D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa Litewskiego, in: *Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, p. 151, 171, 172, 175, 181, 187–189, 296, 322, 329.

³ Z. Opacki, Między uniwersalizmem a partykularizmem, in: *Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk, 2006, p. 225–226 ir kt.

⁴ *Ibid.*, p. 227.

⁵ J. Bardach, Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści, in: *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, 1988, p. 261–270; J. Jurkiewicz, Demokraci wileńscy w latach 1905 – 1914 (Zarys działalności politycznej), *Acta Baltico-Slavica*, t. 18, Poznań, 1983, p. 157–173; Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów, in: *Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11–12 maja 1998)*, pod redakcją

padaryti. Pirmiausiai, noriu atkreipti dėmesį, kad skirtini du krajovcinės idėjos lygmenys: politinis-idėjinis, arba ideologinis, ir pasaulėžiūrinis, arba pasaulėjautinis. Tuo tarpu istoriografijoje dažnai šie du krajovcinės idėjos lygmenys suplakami į vieną, todėl kyla nesusipratimų, nesusikalbėjimo, nes krajovcams priskiriami diametraliai priešingų pažiūrų, idėjinių-politinių nuostatų asmenys. Kartais kraštiečių („krajovcų“) istorinės-politinės minties srovei priskiriami visi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prisiminimai ir LDK pilietybės sentimentais gyvenę ar net tebegyvenantys asmenys⁶. Kitais atvejais stengiamasi sumažinti, sukonkretinti jų skaičių, pažymint, jog du pirmuosius XX a. dešimtmečius šią politinę srovę vairavo Tadas Vrublevskis ir Ludwikas Abramowiczius, atsargiai priduriant, bet plačiau nepaaiškinant, jog šiai srovei „iš dalies atstovavo“ Konstancija ir Romanas Skirmuntai, Leonas Wasilewskis, Helena Römer-Ochenkowska, labai artimas M. Zdziechowskiui Edwardas Wojnilowiczius ir daugelis kitų, kartais drąsiai, net pažeidžiant istorizmo principą, tvirtinant esą iš tos srovės „išaugo Mykolo Römerio istorijos darbai“⁷. Sutariama, kad krajovcai yra Lietuvos bajorų palikuonys. Jau

Jana Jurkiewiczza, Poznań, 1999; R. Miknys, Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, Vilnius, 1991, p. 173–198; *idem*, Stosunki polsko-litewskie w wizji krajowców, *Zeszyty Historyczne*, Paryž, 1993, p. 123–129; J. Sawicki, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15, Vilnius, 1999, p. 23–35; *idem*, Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Toruń, 1998, p. 16–27; Z. Solak, Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 53–192; *idem*, Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920, Kraków: Arcana, 2004, p. 59–235; А. Смалянчук, Памяць крайовосцю и нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на Беларускіх і Літовскіх землях 1864-люты 1917 г., Санкт-Пецярбург, 2004.

⁶ Cz. Miłosz, Tėvynės ieškojimai, Vilnius, 1995, p. 211–212; D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa, in: *Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk, 1999, p. 27–48; W. Gizbert-Studnicki, Mickiewicz i jego kraj, Chicago, 1955, p. 7–9; Я. Запруднік, Дварянтства і беларуска мова Ъ Беларуска, кн. 26, Мінск, 19926, p. 33; A. Smalanczuk, Ewolucja ideologii krajowej w społeczno-politycznej działalności Romana Skirmunta (1905–1921), in: *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, p.110–117.

⁷ J. Bardach, Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści, *op. cit.*, p. 271–273; J. Jurkiewicz, Demokraci wileńscy w latach 1905 – 1914 (Zarys działalności politycznej), *op. cit.*, p. 157–158 ir kt.; Z. Jundziłł, Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W.X.Litewskiego, *Alma Mater Vilmensis*, t. 5, Londyn, 1958, p. 41–43; A. Srebrakowski, Sejm Wileński 1922 roku.

XX a. trečiajame dešimtmetyje daugelio jie buvo laikomi socialiniu ir kultūriniu anachronizmu. Jų federalizmas, besiremiaš Lietuvos ir Lenkijos unijine tradicija, jau tuomet buvo nepriimtinas nei lenkų nacionalistams, nei nepriklausomos, tautinės Lietuvos veikėjams. Pokalbio apie Vilnių metu Česlovas Milošas Tomui Venclovai pasakė:

„Lietuviai 1918–1939 metų laikotarpiu nemėgo viso to, kas man buvo Vilniuje artima: „krajowcų“, kurie kadaise nuėjo su Pilsudskiu [*sic!*]. Kaip man atrodo, jie verčiau būtų turėję reikalą su *anima naturaliter endeciana*, nes tada bent aiškiai matomas priešas“⁸.

Šiai srovei priskiriamas feodalinis aristokratinis konservatyvizmas, jos tąsa laikoma po Antrojo pasaulinio karo Londone leisto „Alma Mater Vilnensis“ leidėjai: Waleryanas Meysztowiczius, Zygmuntas Jundziłlas, Kazimierz Okuliczius, minėtasis Č. Milošas⁹. Visiems jiems istorinė Lietuva (Lietuva ir Baltarusija) su sostine Vilniumi buvo integralus kraštas, pagrįstas istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu. Kitiems veikėjams, atvirkščiai negu daugumos vienokio ar kitokio laipsnio aristokratiniam konservatyvizmui, – būdingas demokratiškumas. Šių pradininku, ideologijos kūrėju laikytinas minėtasis Mykolas Römeris, o tos idėjos išplėtotuju – Ludwikas Abramowiczius. Pirmasis, dar 1906 m. leisdamas Vilniuje laikraštį „Gazeta Wileńska“, suformavo ideologijos pamatus, o antrasis – 1921–1938 m., leisdamas taip pat Vilniuje mėnraštį „Przegląd Wileński“, pasitelkdamas Kaune, t. y. jau kitoje valstybėje, gyvenusį M. Römerį, tikslino, plėtojo ir derino ją prie naujų politinių aplinkybių ir besikeičiančios geopolitinės padėties.

Idea i jej realizacja, *Acta universitatis wratislaviensis*, Historia XCIX, Wrocław, 1995, p. 30; J. Hernik, W kręgu krajowców polskich, *Więź*, 1991, Nr. 10, p. 100. Šioje literatūroje krajowcmais buvo laikomi Vilniaus lenkų demokratinės pakraipos veikėjai: Witold Abramowicz, Ludwik Chomiński, Zygmunt Nagrodzki, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Stefan Mickiewicz, Zygmunt Jundził, Jan Kłot, Teofil Szopa, Aleksandr Zasztowt, Czesław Janowski, Marian Świechowski. Dauguma jų buvo „pilsudskininkai“, pritariantys Lenkijos ir Lietuvos valstybių unijinių ryšių atnaujinimui.

⁸ Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma: Czesław Miłosz [Laiškas Tomui Venclovai], Tomas Venclova [Laiškas Czesławui Miłoszui], in: Tomas Venclova, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991, p. 71–204.

⁹ Z. Jundził, *op. cit.*; W. Meysztowicz, *Gawędy o czasach i ludzach*, t. 1: Poszło z dymem, Londyn, 1973; K. Okulicz, *Brzask, dzieni zmierzch na ziemiach Litwy historycznej*, in: *Pamiętnik Wileński*, Londyn, 1972; Cz. Miłosz, *Conradziwy*, Londyn, 1957; *idem*, *Rodzinna Europa*, Paryż, 1959.

Apibendrinkime tai, kas būdinga krajovciškumo ideologijai. Pirma, jis buvo apibrėžiamas kaip demokratinė, nesusijusi nė su viena krašte (istorinėje Lietuvoje, kurią iš esmės sudarė etnografinės Lietuvos ir Baltarusijos teritorijos) gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, baltarusiais, žydais ir t. t.) antinacionalistinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Istorinės Lietuvos tautos turi lygias teises laisvai plėtoti ekonominę, kultūrinę ir tautinę raidą. Jų nevienalyčiai tautiniai bei kultūriniai poreikiai ir siekiai derinami pagal pilietinį tautų ir krašto gyventojų santykių principą. Demokratiniai tautiniai sąjūdžiai traktuojami kaip veiksniai, organizuojantys pasyvią, tautiškai ir pilietiškai dar nesusivokiančią gyventojų masę, įgalinantys ją virsti pilietine visuomene.

Antra – demokratiškumas, lygiateisiškumas buvo pripažįstamas ir modernių, demokratiškas, kultūriškai ir politiškai artimų valstybių tarpusavio santykių pagrindu. Buvo neigiamas bet koks šovinizmas, imperializmas, politinis, kultūrinis ar militarinis hegemoniškumas. Toks Vidurio Rytų Europos regiono valstybių santykių tipas buvo pripažįstamas ne tik kaip garantas išlikti ne tik pilietinėms visuomenėms, demokratinėms parlamentinėms valstybėms, esant sudėtingai geopolitinei situacijai, bet ir kaip Vakarų kultūros bei vertybių apsauga Vidurio Rytų Europos regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos¹⁰. Pirmiausia buvo siekiama atsispirti imperinės, vėliau totalitarinės bolševikinės Rusijos kėslams. Antra vertus, neužmiršta ir nuolatinė Vokietijos, tuometinio ekspansyvaus germanizmo nuolatinė grėsmė regionui. Unijinė tradicija čia buvo modifikuota idėja nuo modernios Jogailaičių Žečpospolitos, kurią išreiškė naujų nepriklausomų tautinių valstybių sąjunga senosios Žečpospolitos teritorijoje Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse iki laisvų, demokratiškas ir lygių valstybių federacijos, konfederacijos ar sąjungos projektų 1919–1939 m.

Tad kaip šiame kontekste galima kalbėti apie M. Zdziechowskio sąsajas su krajovcais? Mano nuomone, būtų galima pažvelgti į šį klausimą šiais aspektais: 1) buvusios LDK žemių piliečio tapatybė; 2) Jogailaičių valstybingumo ir jo geopolitinės situacijos interpretuotė; 3) požiūris į nacionalizmą valstybės funkcionavimo buvusios LDK žemėse kontekste; 4) požiūris į lenkų kultūros vaidmenį buvusios LDK teritorijose.

¹⁰ Plačiau: R. Miknys, Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13, Vilnius, 1996, p. 90–94.

Buvusios LDK žemių piliečio tapatybė. Akivaizdu, kad bene daugiausia M. Zdziechowskio savivoka siejasi su aristokratinio konservatyvizmo ir demokratiškos pakraipos krajojvais. Tai pirmiausia paaiškinama jo kilme. Jis kilęs iš istorinės Lietuvos dvarininkų šeimos¹¹, jo brandos laikotarpiu tebegyvenusios LDK valstybinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis. „Buvome privilegijuotas sluoksnius <...> Turtai vienus gundė išlaidauti ir ištvirkauti. Kitus, tauresnius skatino stropiau dirbti pilietinį darbą“¹², – taip jis yra apibūdinęs aplinką, kurioje augo. „Lietuviška“ buvo ir jo materialinė aplinka. Pasak jo giminaitės Marijos Žurovskos (Żurowska), kilusios iš Zdziechovskių, Rakovo dvaras, kur gimė ir augo Marianas, buvo „tipiškas medinis lietuviškas, nuo laiko nupilkęs dvaras, apsuptas žydinčių gėlių žalių pievų fone, tarsi „Pono Tado“ dvaro iliustracija“¹³. Dėl Rusijos valdžios 1863 metų sukilimo represijų dauguma šios bajorijos atstovų savimonės požiūriu krypo į stipresnę kultūrinę-politinę elementą – Lenkiją, tačiau *gente lituanus, natione polonus* savivoka tebebuvo gyva. Tai patvirtintų ne tik minėtasis Zdziechowskio prisipažinimas, bet ir mintys, reikštos 1918 m. sausio 19 d. „Dziennik Miński“ išspausdintame straipsnyje „O tutejszości“¹⁴. Šiame straipsnyje M. Zdziechowski istorinę Lietuvą apibrėžia kaip istoriškai, politiškai, ekonomiškai ir kultūriškai savitą organizmą, kurio gyvenimas susietas su Lenkija, bet netapatus jai. Anot jo, dar vaikystėje savo aplinkoje jis pastebėjęs, jog „tarp Lietuvos ir Karūnos egzistuoja antagonizmas, bet ne koks nors parapijinis, o glūdintis giliau ir dažnai peraugantis – ypač tai buvo būdinga lietuviams – į antipatiją „karūniečiams“. Tai pasireiškė ir vėliau, universitetinių studijų laikais. Iš to darėme išvadą, jog mes, save vadinantys *gente rutheni*, psichiškai esame artimesni *Rytams nei Vakarams*“¹⁵.

¹¹ Kaip nurodo Zygmuntas Opackis, šios giminės genealogija siekia XVI a. ir siejasi su Zdziechų dvaru. Yra dvi giminės linijos: Radomo ir lietuvių bei ukrainiečių Volynės, iš kurios save kildino ir Marianas. Kada ir kaip Zdziechowskiai atkeliavo į LDK – nenustatyta. Pasak turimų genealoginių dokumentų, XVIII a. antrojoje pusėje jie jau turėjo valdų Gardino žemėse, Pružanų pavieta. Minsko pavieto bajorų knygose Zdziechowskiai įrašyti 1801 m. 1804 m. vienas iš jų – Laurynas nusipirko iš rusų kariuomenės feldmaršalo Nikolaiaus Saltykovo Rakovo dvaro žemių Minsko pavieta. 1806 m. jas perpirko brolis Kiprijonas Steponas. Po šio mirties 1821 m. jas paveldėjo vyriausiasis sūnus – Fortunatas, Mariano senelis (Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i słowianszczyzny*, Gdańsk, 1996, p. 13–12).

¹² Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i słowianszczyzny*, Gdańsk, 1996, p. 12.

¹³ *Ibid*, p. 24.

¹⁴ M. Zdziechowski, *O tutejszości*, *Dziennik Miński*, 19 01 1918, Nr. 6.

¹⁵ *Ibid*.

Panašių minčių yra reiškęs ir M.Römeris. Antai vienoje savo autobiografijų prisipažino, jog jis yra „įsivilkęs į Adomo Mickevičiaus odą“, kaip ir Zdziechowskio geras pažįstamas Edvardas Wojnilowiczius, Konstancija Skirmuntaitė, Romanas Skirmuntas, Maria Radvilaitė (Radziwilówna) ir kt.

Jogailaičių valstybingumo ir jo geopolitinės situacijos interpretuotė. Reikia pasakyti, kad tai komplikuočiausias aspektas, kuriuo nustatomas Zdziechowskio santykis su krajovcinėmis nuostatomis. Iš pirmo žvilgsnio krinta į akis jų sąsaja. Kita vertus, matyti akivaizdi priešara. Sąsaja – tai bendra Jogailaičių valstybingumo atkūrimo idėja. 1914–1919 m. Zdziechowskis, kaip ir Mykolas Römeris, buvo Jogailaičių valstybingumo atkūrimo šalininkas, o 1918–1920 m. jau išskėlė argumentą, kad būtinas Lenkijos ir Lietuvos sujungimas: „ne tik bendras tikėjimas, istorinės tradicijos ir kultūra jungia abi tautas [lenkų ir lietuvių], tačiau ir bendras politinis interesas, kuris ir dabar tebėra toks koks buvo XIV amžiaus pabaigoje, kai tas bendrumas dar tik radosi. Vis dėlto tuomet buvome ir dabar tebestovime prieš organizuotą germanizmą, iš vienos pusės, ir pavojingą dėl savo dydžio ir dėl naikinančio instinkto rusų giganto (kolos) – iš kitos. Tuomet bendromis jėgomis palaužėme kryžiuočius prie Griunvaldo ir todėl galėjome savo ekspansiją nukreipti į Rytus. O dabar dar baisesnis priešas nei tuometinis germanizmas, kuris išsigimė ir vėliau mums nešė kultūros pakaitalą, yra rusų bolševizmas, ta viską naikinanti galybė. Kaip tik šia kryptimi mums reikia sutelkti mūsų bendras jėgas, todėl neišvengiamai išskyla unijos atnaujinimo poreikis. Jeigu lietuviai jos nemėgsta, tebūnie federacija, nes federalizmas <...> yra krikščioniškosios politikos realizavimas tarptautiniuose santykiuose“¹⁶.

Beje, kuriant tokį darinį 1915–1918 m., jis, kaip ir M. Römeris, daug vilčių siejo su J. Pilsudskiu bei jo legionais¹⁷. Kita vertus, skirtingai nei M. Römeriui, Zdziechowskiui neatrodė, kad Rusija ir Vokietija yra civilizacinė kultūrinė grėsmė tiek tokiam dariniui, tiek Lenkijai. Jis skatino ieškoti kompromiso tarp aukštos kultūros tautų – vokiečių vakaruose ir rusų – rytuose. Reikia „stengtis patraukti vokiečius, kiek įmanoma jiems nusileidžiant (jak najdalej na spotkanie im idąc); čia, rytuose, turėtume nebūgštaudami rodyti savo geranoriškumą rusų aplinkai, ypač tiems as-

¹⁶ M. Zdziechowski, Głos bołu, *Gazeta Krajowa*, 30 12 1920, Nr. 98.

¹⁷ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem...*, p. 197.

menims, kurie pas mus slepiasi nuo bolševikų teroro“¹⁸. Pažymėtina, kad čia Zdziechowski oponavo ir aristokratiškiems konservatyviesiems krajovcams atstovaujantiui Konstancijai Skirmuntaitei. Šioji viename savo 1927 m. laiške krajovcų mohikanui Ludwikui Abramowicziui rašė: „Rusų atžvilgiu turime įgimtą gynybinį instinktą, kurio neturėtų mummyse sutirpdyti nė viena niekinga (parszywa) ar moderni doktrina – jie mūsų priešai, didesni nei žydai, dėl savo tautinio suktumo, bizantiškosios tradicijos, dėl tikriausiai beatsigaunančio carizmo“¹⁹.

Dar vienas skirtumas, pirmiausiai lyginant su M. Römeriu, yra tai, kad Zdziechowski skeptiškai vertino nepriklausomų nedidelių tautinių valstybių sąjungos [turėta galvoje 1918–1919 m. konferencijų Bulduryje ir Helsinkyje dalyvių projektus], kaip barjero prieš šias galybes, sudarymą. Jis nematė, kas galėtų būti Lenkijai lygiavertis tokios sąjungos partneris nei kultūros nei ekonomikos, nei karo srityje²⁰. Antra vertus, 1920 m. jis buvo labai skeptiškai nusiteikęs besikuriančių Ukrainos²¹, Lietuvos, Latvijos valstybių atžvilgiu ir dėl, jo nuomone, akivaizdžios bolševizacijos²², kurią išvelgė demokratiniuose politinių struktūrų pertvarkymuose²³. Be abejo, Zdziechowski skyrėsi nuo demokratinės pakraipos krajovcų ir savo skeptišku požiūriu į parlamentarizmą bei savo monarchistine nuostata²⁴. Šie krajovcai parlamentinę politinę sistemą vertino kaip masių „įpilietinimo“ ir socialinio aktyvinimo įrankį, o Zdziechowski visuomet buvo linkęs valstybės sąrangos stiprumą tapatinti su vykdomosios valdžios pozicijų stiprinimu. Šioje pozicijoje Zdziechowski atstovavo konservatyvioms nuostatoms, artimoms konservatyviesiems krajovcams. Jų atraminis taškas – dvarininkijos vaidmens ir pozicijų krašte išlaikymas ir stiprinimas. Tačiau apie tai – toliau.

¹⁸ M. Zdziechowski, *Widmo przyszłości*, p. 23.

¹⁹ K. Skirmuntaitės laiškas L. Abramowicziui, Pinskas, 1927 11 29, Mokslų akademijos biblioteka, f. 79, b. 47.

²⁰ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 223.

²¹ Z. Opacki pastebi 1920 metų M. Zdziechowskio pažiūrų regresą lyginant jas su prieškarinėmis. Jis atkreipia dėmesį į M. Zdziechowskio pastabą, jog apskritai „nėra tikrosios ukrainiečių tautos, ji dirbtinis, Galicijoje išpuoselėtas augalas“ (Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 132).

²² M. Zdziechowski, *Tragedia Węgier a politika Polska*, Kraków, 1920, p. 36.

²³ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem..*, p. 131.

²⁴ *Ibid.*, p. 200–202.

Požiūris į nacionalizmą valstybės funkcionavimo buvusios LDK žemėse aplinkybėmis. Kalbant apie bendrą M. Zdziechowskio požiūrį į nacionalizmą pažymėtina, kad jis susiformavo analizuojant fašizmo ir bolševizmo tiesiogines sąsajas. Anot Zdziechowskio, fašizmas – nacionalistinė reakcija į internacionalinį bolševizmą. „Nacionalizmas ir internacionalizmas – tai du didžiulės reikšmės faktai, dvi šiuo metu pasaulį valdančios galybės, kurios susidūrė nirtulingoje kovoje, peržengusioje politikos bei ekonomikos sferas ir išsiplėtojusioje žmonių sielose“²⁵. Jo nuomone, nacionalizmas, sekdamas bolševizmu, naudoja tuos pačius kraštutiniausius etatistinius ir diktatūrinius tikslus bei metodus ir sukelia didžiausius pavojus religijai, žmogui, tautoms ir taikai. Kaip tik dėl to nacionalizmas darąs poveikį ir buvusios LDK žemių visuomenei. Akivaizdu, kad šiuo aspektu Zdziechowskio nuostatos artimos abiejų sparnų krajovcams. Kaip minėta, krajovcai, išskeldami pilietinį principą kaip pagrindinį integruojantis naujai visuomenei buvusios LDK žemėse, stojo prieš nacionalizmą, bet ne prieš tautinę ir kultūrinę savivoką. Panašiai mano ir Zdziechowskis. Jis, kaip ir krajovcai, nacionalizmą laiko didžiausia grėsme buvusių LDK žemių vientisumui ir bendrumui. Zdziechowskis, kaip ir krajovcai, stojo už įvairių tautų (lenkų, lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, žydų), gyvenančių buvusios LDK teritorijoje, sugyvenimą, todėl kritiškai vertino visas politines programas, sudarytas nacionalizmo pagrindu. Jis neigiamai vertino tiek endekus, tiek panašias lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių politines grupuotes, nepripažino tautinių interesų atskirumo ir partikuliarumo buvusios LDK teritorijoje gyvenančioje visuomenėje²⁶. Maža to, jis neigiamai, patriarchalistiniu požiūriu vertino ir kylančius tautinius sąjūdžius, nes šie, suabsoliutindami savo etninius kultūrinius poreikius, kurstė savitumą ir išskirtinumą, neigė galimybę išlaikyti nesuskaidytą bendrą LDK kultūrinį ir civilizacinį paveldą²⁷. Nors iš esmės gynė lietuvių, baltarusių, ukrainiečių kultūrinę

²⁵ M. Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1938, p.115.

²⁶ M. Zdziechowski, *O tutejszości*; Z. Opacki, *Między uniwersalizmen a partykularizmen*, p. 124–124.

²⁷ M. Zdziechowski, *Głos bolu*, *Gazeta Krajowa*. Straipsnyje, be kita ko, Zdziechowskis nurodo, jog jo gyslomis teka lygiai tiek pat lietuviško, „rusiniško“ ir lenkiško kraujo, tačiau jis nesupranta „etninės Lietuvos“ sąvokos, nežino tokio žodžio turinio reikšmės, tiesiogiai nėra susidūręs su lietuvių tautinio sąjūdžio atstovais, tačiau tai, ką yra perskaitęs apie jų nuostatas minėtais klausimais, jo pozityviai jų atžvilgiu nenuteikia.

plėtrą. Tuo tarpu demokratinės pakraipos krajovcai (Römeris, Ludwikas Abramowiczius ir kt.), iš dalies ir konservatyvioji K. Skirmuntaitė naujos, demokratinės visuomenės, gyvenančios buvusios LDK žemėse, kelyje į pilietinę savivoką tautiniams sąjūdžiams skyrė „skatintojo“ vaidmenį. Be abejo, šiuos skirtumus lėmė Zdziechowskio konservatyvi, tradicionalistinė visuomenės sąrangos ir funkcionavimo samprata. Ją keliais bruožais toliau ir apibūdinsime.

Požiūris į lenkų kultūros vaidmenį buvusios LDK teritorijose. Žvelgiant šiuo aspektu taip pat galima rasti nemažai bendrų Zdziechowskio ir krajovcų nuostatų. Pirmiausiai labai panašus yra požiūris į lenkų kultūros poveikį, išlaikant buvusios LDK žemių vientisumą, ypač kultūrinį. Abiem atvejais šis veiksnys vertinamas kaip jungiantis. Beje, Zdziechowskis šį veiksnių sieja vien tik su buvusios LDK žemių dvarininkais. Jo nuomone, šis socialinis sluoksniu vienintelis pajėgė išlaikyti šį vientisumą, remdamasis istorinėmis ir kultūrinėmis tradicijomis, ekonominiais svertais. Kadangi pats buvo kilęs iš pasiturinčių Baltarusijos dvarininkų ir gyvenimo būdu artimai susijęs su šiuo sluoksniu, jis tvirtai tikėjo bajoriškuoju „vieningos tautos“ ir luomų solidarumo mitu. Anot jo, „tik lenkiškumas Lietuvos ir Rusijos aukščiausiuose sluoksniuose išliko nepakitęs: šioje aplinkoje liko kalba, papročiai“²⁸. Galiausiai čia, anot jo, tebėra išlikusi ir priklausomybės buvusiai Lietuvos valstybei bei atsakomybės už visų tų žemių gyventojų likimą pajauta. Todėl dvarą ir jame puoselėjamą lenkiškumą jis laikė šių žemių atrama ir tautiškai margos visuomenės koegzistencija, kuri galima tęsti tik pagal lenkų dvarininkų projektą. Susipriešinimo tautiniu pagrindu esą galima išvengti tik dviem atvejais: „arba savanoriškai lietuviams ir rusinams (baltarusiams) atsiduodant patriarchalinei lenkų [turima galvoje dvarininkų. – R. M.], kaip vyresniųjų brolių, globai, arba įdiegiant visišką trijų tautų tikslų ir siekių harmoniją“²⁹. Tačiau šiam tikslui pasiekti palankių aplinkybių dėl nelygiavertės tautinės ir kultūrinės jų raidos nėra. Ypač akcentuojamas baltarusių atsilikimas.

Pabrėždamas dvarininkų, kaip kultūrą kuriančio (kulturotworczy) veiksnio, vaidmenį buvusios LDK žemėse, Zdziechowskis išskėlė glaudžias lenkiškumo sąsajas su lotynų kultūra, tai, pasak jo, esąs tiltas į europietišką

²⁸ M. Zdziechowski, O tutejszości.

²⁹ *Ibid.*

kultūrą. Antra vertus, tokia Zdziechowskio nuostata gali būti ir mėginimas atsiriboti nuo Lenkijos Karalystės politinio elito³⁰. Tuo tarpu krajovcų, pirmiausia demokratinės pakraipos, lenkų kultūrinio veiksnio reikšmės buvusios LDK žemių visuomenės integracijos procesuose interpretavimas iš esmės skyrėsi – ne vieno luomo atstovai imasi darbo šioje srityje, o daugelis emancipuotų tautų atstovų, derindami savo pozicijas, dirba kartu ir vienam tikslui. M. Römeris lenkų visuomenės dalį yra pavadinęs „šio krašto cementu“. Kadangi ši visuomenė, skirtingai nuo lietuvių ir baltarusių, nebuvo lokalizuota, o išsibarsčiusi po visą istorinę Lietuvą, tai jai M. Römeris skyrė jungiančios baltarusių ir lietuvių grandies paskirtį. Čia visų pirma atsižvelgiama į lenkų kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilnijoje. „Iš esmės kraštas nėra lenkų, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie jungia įvairiatautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir atlieka svarbų teigiamą vaidmenį, tiek kultūrinį, tiek visuomeninį, tiek politinį“³¹. Tačiau, anot jo, pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas yra krajovcinė demokratija. Ją jis apibūdina taip: „Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu, ar ji lietuvių, ar lenkų, ar baltarusių, ar žydų... Tai yra vieno visuomeninio pastato, o ne kelių atskirų tautinių trobelių statyba“³². Jo nuomone, pati Lenkija kultūriniu ir dvasiniu požiūriu esanti labai artima istorinei Lietuvai. Tai akivaizdi priešara M. Zdziechowskio nuostatoms. Zdziechowskis apskritai labai neigiamai žiūrėjo į moderniąją demokratiją, nes, pasak jo, ji sukūrusi totalitaristinius politinius režimus, pirmiausia bolševizmą, ji paskatinusi tolydžio didėjančią individo ir visuomenės atotrūkį nuo valstybės. Anot jo, „demokratinė idėja, išsigimusi į absurda, stengiasi nutempti žmogų į žemiausią moralinį ir intelektualinį lygį“³³. Kitur jis dar griežtesnis: „Demokratių principų pergalė reiškia tai, ką verslo srityje vadiname „tandeta“ [prasti, pigūs daiktai. – R. M.]“³⁴. Tokią idėją jis tapatina su demagogija, vedančia visuomenę į absurda,

³⁰ Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularizmem...*, p. 127.

³¹ M. Römer, *Dziennik*, t. 26, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka Rankraščių skyrius [toliau – LMAB], f. 138–2252, 1. 195.

³² M. Römer, *Dziennik*, t. 2, LMAB, f. 138–2229, 1. 89, 252; *ibid.*, 1. 227.

³³ M. Zdziechowski, *Europa, Rosja, Azja. Szkice polityczno-literackie*, Wilno, 1923, p. 289.

³⁴ *Ibid.*, p. 42.

kuris „suteikia galimybę didžiausiems kvailiams spręsti svarbiausius dalykus“³⁵. Čia jis kiek artimesnis tokiems konservatyviesiems krajovcams kaip Mieczysławas Jałowieckis, „britiškosios“ demokratijos versijos šalininkui, kurio nuomone, tokia demokratija naujomis aplinkybėmis atliksianti vertybinio veiksnio funkciją aristokratizuodama individą³⁶.

Apibendrinant pasakytina, kad visais aptartais aspektais M. Zdziechowski priskirtinas konservatyviajai krajovcų aplinkai. Demokratinės pakraipos krajovcų pozicijai jis iš esmės oponavo arba pritardamas (nacionalizmo *sensus stricto* vertinimas) ją interpretavo pabrėždamas tradicionalistinės pasaulėžiūros nuostatas.

Kita vertus, ši labai paviršutiniška M. Zdziechowskio nuostatų sąsajos su krajovcų esminiais teiginiais apžvalga suponuoja mintį, jog yra galimos išsamesnės ir visapusiškesnės nei iki šiol šios asmenybės intelektualinio palikimo studijos žvelgiant „istorinės Lietuvos aspektu“. Jos tikriausiai labiau patikslintų Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos moderniosios politinės minties, modernių visuomenių raidos tyrimų rezultatus.

MARIAN ZDZIECHOWSKI AND THE IDEA OF THE KRAJOWCY

Rimantas Miknys

Summary

The article looks at the ties between the world view beliefs of M. Zdziechowski and the Krajowcy. The Krajowcy are the heirs of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). Already in the 1920's many people considered them to be social and cultural anachronisms. Two different levels of the self realization of the Krajowcy are to be found in historiography. At times all the social and political activists who at the beginning of the 20th century lived with recollections of the

³⁵ M. Zdziechowski, Monarchizm a demokracja, *Słowo*, 10 10 1929, Nr. 234.

³⁶ D. Szpoper, Sukcesorzy Wielkiego Księstwa., p. 138. Szpoperis cituoja M. Jałowieckį: „Vienintelė racionalia srove – demokratija nukreipta į individo aristokratizaciją, į individualios vertės pajautos formavimą, į nesusivokusio žmogaus tapsmą atsakingu individu, pasakyčiau džentelmenu, o ne savęs ir visuomenės proletarizavimą. Dabar gi Lenkijoje tverianti populiarė demokratija, – regresyvi, chamiška, naikinti visą tautos kultūros įdirbį [...]“.

Grand Duchy of Lithuania and sentiments for GDL citizenship are considered to be part of the stream of the historical political ideas of the Krajowcy. Feudal-aristocratic conservatism is characteristic for them. In other circumstances, the democratic beliefs of these activists are stressed. The mentioned connections are analyzed from these aspects: 1) the identity of the former citizens of the GDL lands; 2) interpretations of the statehood of the Jagiellonians and the geopolitical situation; 3) the attitude toward nationalism in the functioning of the state in the context of the former GDL lands; 4) the attitude toward the role of Polish culture in the territory of the former GDL.

It is stated that from all these mentioned aspects M. Zdziechowski is considered to belong to the conservative surroundings of the Krajowcy. He basically opposed the position of the democratic Krajowcy or if giving his support (evaluating nationalism *sensus stricto*) interpreted it placing accents supported by a traditional world-view. On the other hand, this very superficial review of the beliefs of M. Zdziechowski on the ties on certain questions with the essential affirmations of the Krajowcy suggests the idea that far more complete and from more sides studies that have been made up to now of the intellectual heritage of this person evaluating "historical Lithuania" are possible. The assumption is made that these studies would make more accurate the results of studies on the modern political thoughts, the development of modern societies in Lithuania, Poland, Belarus, and Ukraine.

P u b l i k a c i j o s

IEVA ŠENAVIČIENĖ

LIETUVOS KATALIKŲ DVASININKIJA PATRIOTINIAME SAJŪDYJE (1861–1862)

1. VILNIAUS VYSKUPIJA

Ivadas. Publikacija yra pirmoji tyrimų ciklo, skirto Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms, dalis, kuri apima Vilniaus vyskupijos katalikų dvasininkų, patekusių į 1861–1862 m. patriotinio sąjūdžio įvykių Lietuvoje sukurtą, personalijų sąrašą ir įvykių aprašymus. Pažymėtina, kad čia aprašomi tik tie su katalikų dvasininkija susiję įvykiai, dėl kurių Rusijos valdžia atliko tyrimą.

Vilniaus vyskupijos dvasininkijos patriotiniai įvykiai istoriografijoje yra mažiausiai žinomi. Kelis jų yra minėjęs Kostas Jurgėla, Pavelas Kubickis (Kubicki), Stanislavas Laniecas (Łaniec), Rimantas Vėbra. Apie Vilniaus kunigų patriotinę veiklą rašė Dovydas Fainhauzas (Fajnhauz)¹. Išsamų Gardino dvasininkijos organizuotos procesijos tyrimą, remdamasis Gardino, Vilniaus archyvais, apibendrindamas jos organizatoriaus kunigo Juozapo Majevskio (Majewski)², taip pat rusų, lenkų amžininkų ir XX a. pr. tyrėjų S. Raikovskio, S. Slavutinskio, V. Pšyborovskio (Przyborowski), J. Jodkovskio (Jodkowski), J. Grabieco (Grabiec) duomenis, yra atlikęs Julianas Komaras (Komar)³. Iš tiesų tokių įvykių būta daugiau.

¹ K. R. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais*, Chicago, 1970; *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, opracował P. Kubicki, cz. 1–3, Sandomierz: Nakładem autora, 1933–1939; S. Łaniec, *Litwa i Białoruś w dobie konspiracji i powstania zbrojnego (1861–1864)*, Olsztyn, 2002; R. Vėbra, *1863–1864-ųjų sukilimo Lietuvoje prologas (1861–1862 m. manifestacijos)*, Vilnius, 1995; D. Fajnhauz, *1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999.

² И. Маевский, „Гродненская процессия 14 августа 1861 года“, *Русская Старина*, 1891, т. LXX, май, p. 489–498.

³ J. Komar, „Grodzieńskie manifestacje przed powstaniem styczniowym“, *Przegląd historyczny*, t. LI, z. 1, Warszawa, 1960, p. 95–122.

Remiantis archyvuose rasta įvairia informacija, publikuotais šaltiniais, atsiminimais, taip pat jau atliktais moksliniais tyrimais, šioje publikacijoje, kiek leido galimybės, siekta objektyviai rekonstruoti konkretų patriotinį įvykį ir dvasininko vaidmenį jame. Tai aktualu, nes svarbesnių įvykių aprašymai ir dvasininko vaidmens vertinimai tiek mokslinėje, tiek memuarinėje literatūroje labai skiriasi, atspindėdami skirtingą to laikotarpio vyskupijos vadovybės, imperinės valdžios atstovų požiūrį, amžininkų santykį su įvykiais, tyrinėtojų tautinę priklausomybę, įvairių laikotarpių politinę konjunktūrą ir pan. Nemažai smulkesnių politinių įvykių, kuriuose dalyvavo dvasininkai, taigi ir dvasininkų, dėl kurių elgsenos buvo pradėtas tyrimas, čia aprašoma pirmą kartą.

Publikacija galės patarnauti kaip antrinis šaltinis įvairiems dvasininkijos 1863 m. sukilimo išvakarėse tyrimams.

Vilnius

1863 m. sukilimo išvakarėse Vilniuje – Vilniaus vyskupijos ir Vilniaus gubernijos centre – manifestacijų gausa išsiskyrė 4 bažnyčios. Tai maldininkų gausiausiai lankoma Aušros Vartų (dabar Šv. Teresės) bažnyčia su Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos, Gailestingumo Motinos, koplyčia, kur, jau neminint kitokių manifestacijų, 1861 m. pavyko nustatyti 80 patriotinių giedojimų atvejų⁴. Antroje vietoje pagal šį rodiklį buvo Šv. Jono (dabar Šv. Jonų) bažnyčia (41 giedojimų atvejis), bernardinų vienuolyno bažnyčia (28 atvejai) ir Vilniaus katedra (19 atvejų). Minėtina buvusi dominikonų (Šv. Dvasios) bažnyčia (12 atvejų) ir Šv. Pranciškaus bažnyčia (10 atvejų). Kitose bažnyčiose tebūta po kelis patriotinio giedojimo atvejus (žr. 1 lentelę).

Aušros Vartų bažnyčia. Juozapas Dževinskis (Drzewiński), Petras Šafarovičius (Szafarowicz), Ambraziejus Šulcas (Szulc), Aleksandras Vaškevičius (Waszkiewicz). Aušros Vartų bažnyčia ir koplyčia buvo gyventojų pamėgta manifestacijų vieta. Bažnyčios vikarai P. Šafarovičius (vyresnysis, pavaduojantis kleboną) ir J. Dževinskis, taip pat Vilniaus katedros vikaras A. Vaškevičius valdžios ne kartą buvo pastebėti viešai

⁴ Šie skaičiai yra sąlyginiai, nes iš tiesų valdžios pranešimuose minimos tik dienos, kada konkrečioje bažnyčioje buvo patriotiškai giedota, o tą pačią dieną tokių giedojimų dažnai būdavę ne vienas.

1 lentelė. Patriotiniai giedojimai Vilniaus bažnyčiose 1861–1862 m.

Eil. Nr.	Bažnyčia	Patriotiniai giedojimai iki karo padėties paskelbimo (1861 08 22 s. s.)	Patriotiniai giedojimai esant karo padėčiai	Iš viso: 232
1	Vilniaus katedra	1861 m. gegužės 8, 17 d.; birželio 1, 4, 11, 18, 22, 25, 27, 29 d.; liepos 2, 9, 16, 23, 30 d.; rugpjūčio 15, 20 d.	1861 m. rugpjūčio 27 d.; rugsėjo 3 d.	19
2	Aušros Vartų bažnyčia	1861 m. gegužės 14, 19 d.; birželio 4, 8, 12 d.; liepos 2, 9 d.; rugpjūčio 13 d.	1861 m. rugsėjo 10, 24, 29 d.; spalio 4, 5, 8 d.; lapkričio 1, 11, 12 d.	17
3	Aušros Vartų koplyčia	1861 m. birželio 4, 5, 6, 7, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29 d.; liepos 1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 19, 22, 23, 26, 29, 30, 31 d.; rugpjūčio 1, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 20 d.	1861 m. rugpjūčio 30 d.; rugsėjo 10, 15, 17, 23, 24, 28, 30 d.; spalio 7, 8, 11, 14, 15 d.; lapkričio 1, 4, 5, 12 ir daugiau d. 1862 liepos 31 d.	63 1
4	Šv. Jono bažnyčia	1861 m. gegužės 22 d.; birželio 9, 11, 24, 25, 29 d.; liepos 2, 9, 16, 23, 30, 31 d.; rugpjūčio 6, 7, 13, 15, 20 d.	1861 m. rugpjūčio 23, 24, 25, 27, 29, 30, 31 d.; rugsėjo 3, 15, 17, 23, 24, 27, 28 d.; spalio 7, 11, 29 d.; lapkričio 1, 5, 19, 26 d.; gruodžio 3, 8, 10 d. 1862 m. vasario 15 d.	41 1
5	Trinitorių vienuolyno bažnyčia	1861 m. gegužės 22, 26 d., Birželio 2, 9, 15, 30 d.		6
6	Bernardinų vienuolyno bažnyčia	1861 m. birželio 4, 11, 12, 13, 18 d.; liepos 23, 30 d.; rugpjūčio 1, 2, 6, 12, 13 d.	1861 m. rugsėjo 3, 15, 24, 29 d.; spalio 15 d.; lapkričio 1, 7, 8, 9, 12 d.; gruodžio 7, 8, 9, 10, 11, 12 d.	28
7	Šv. Dvasios (buvusi dominikonų) bažnyčia	1861 m. birželio 4, 18, 25, 29 d.; liepos 2, 9, 16, 23 d.; rugpjūčio 4 d.	1861 m. rugsėjo 2, 15 d.; spalio 2 d.	12
8	Bonifratrų bažnyčia	1861 m. birželio 7, 28 d.		2

9	Vizitiečių bažnyčia	1861 m. birželio 9, 14 d.; liepos 2, 3 d.		4
10	Pranciškonų (Šv. Pranciškaus) bažnyčia	1861 m. birželio 13, 15 d.; rugpjūčio 13, 15 d.	1861 m. rugsėjo 6, 7 d.; spalio 18 d.; gruodžio 2, 3, 4 d.	10
11	Šv. Rapolo bažnyčia	1861 m. birželio 23 d.		1
12	Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčia	1861 m. birželio 25 d.; liepos 25 d.		2
13	Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia	1861 m. birželio 25, 29 d.		2
14	Šv. Kotrynos (benediktinių) bažnyčia	1861 m. birželio 25, 26, 28, 29 d.; liepos 23, 24, 25, 26 d.		8
15	Šv. Mikalojaus bažnyčia	1861 m. birželio 26 d.	1861 m. gruodžio 5, 6 d.	3
16	Visų Šventųjų bažnyčia	1861 m. birželio 29 d.; liepos 19, 20 d.; rugpjūčio 6, 13 d.		5
17	Karmelitų bažnyčia	1861 m. liepos 17 d.;	1861 m. spalio 30 d.; lapkričio 1 d.	3
18	Savičiaus ligoninės bažnyčia	1861 m. liepos 19 d.		1
19	Šv. Onos bažnyčia	1861 m. liepos 26 d.		1
20	Šv. Jurgio bažnyčia	1861 m. rugpjūčio 6 d.		1
21	Šv. Mykolo bažnyčia	1861 m. rugpjūčio 15 d.	1861 m. rugsėjo 2, 8, 28, 29 d.; spalio 1 d.	6
22	Bernardinų bažnyčia		1861 m. rugsėjo 29, 30 d.	2

bažnyčioje rodantys palankumą patriotams, nepaisantys civilinės valdžios nurodymų ir perspėjimų. Visi, aukodami vakarines Mišias Aušros Vartų koplyčioje, žmonėms pradėjus giedoti patriotinį himną, jas pertraukdavo ir atsiklaupdavo prieš paveikslą. Vėliau, po karo padėties įvedimo, panašiai būdavo ir giedant specialiąsias, įgavusias paslėptą politinę prasmę, giesmės⁵.

1861 m. rugpjūčio 13 (25) d. bažnyčioje J. Dževinskis per pamokslą pasakė, kad žmonės privalo kantriai iškęsti Bažnyčios ir krikščionių persekiojimus, kaip jų protėviai yra iškentę grobimus ir žudynes. Dėl to Viešpats jų pasigailėjęs ir išlaisvinęs, tad ir šiandien be kančių niekas negalys būti išgelbėtas. Ragino susirinkusiuosius (policijos duomenimis – apie 800 žmonių) būti tvirtus ir pakelti negandas, nurodė giedoti „Viešpaties Angelą“ už 1861 m. rugpjūčio 6 (18) d. tariamai žuvusius Vilniuje, Pohuliankos g., manifestantus. Kunigo paveikti žmonės verkdami šią maldą giedojo apie pusvalandį⁶.

Jau esant karo padėčiai, lapkričio 11 (23) d. Vilniaus katedros klebonas prelatas Juozapas Bovkevičius (Bowkiewicz) Aušros Vartų bažnyčioje laikė vakarines Mišias; bažnyčioje ir aplink ją, policijos teigimu, buvo susirinkę apie 3000 žmonių. Pamaldų metu katedros kunigas A. Šulcas pasakė pamokslą. Jis kalbėjo: „Broliai katalikai, karštai maldaukime Dievo Motiną, nes esame visiškai prispausti jėgos ir valdininkijos, trokštančios pinigų; esame išvyti iš tėviškės ir nuosavos žemės, bastūnai, nutolę nuo Dievo Motinos altoriaus ir nuo bažnyčių altorių, pagaliau yra sugriautos mūsų šventyklos ir mes siunčiami į kalėjimus. Todėl nepaliaujamai meldsamiesi, saugokime [tikėjimą], kaip [saugojo] jūsų gyvi ir jau mirę seneliai ir proseneliai, nes nėra kitos išeities“. Žmonės susijaudino, moterys verkė. Pradėta giedoti „Dievo Motina“ (Bogurodzica)

⁵ Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 976, 1861 11 01, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 5. Specialiosiomis giesmėmis čia vadiname Bažnyčios kanonų ir cenzūros patvirtintas specialioms pamaldoms skirtas giesmes, kurios tuo metu atliepė politines patriotines visuomenės nuotaikas („Dievas mūsų išsigelbėjimas“ (Bog nasza ucieczka), „Viešpaties Angelas“ (Anioł Pański), iš Lenkijos atkeliavusi „Bogurodzica“ (Dievo Motina)). Kai kada prie giesmių būdavo pridedami politines patriotines nuotaikas išreiškiantys priedai; jos giedotos patriotinio himno gaida. Šias giesmes giedoti gyventojams per atsišaukimus nurodė Varšuvos revoliucionieriai, kai Vilniaus generalgubernijoje įvedus karo padėtį buvo uždraustos įprastos patriotinės giesmės.

⁶ Vilniaus policmeisterio pranešimas, 1861 08 14, *ibid.*, b. 43, l. 135–136.

ir giesmė už mirusiųosius, kelios moterys užtraukė patriotinį himną⁷.

Prieš aptardami valdžios sankcijas Aušros Vartų manifestacijose dalyvavusiems dvasininkams, pirma sustokime ties Šv. Jono bažnyčios kunigais, nes šios sankcijos buvo susijusios.

Šv. Jono bažnyčia. Vaclovas Hundijus (Hundius), Mykolas Byševskis (Byszewski). Vilniaus Šv. Jono bažnyčios kunigai – viceklebonas Vilniaus dekanas V. Hundijus ir vikaras M. Byševskis – į patriotinį sąjūdį įsitraukė savo iniciatyva, politiškai apsisprendę ir buvo aktyvūs jo rėmėjai bei dalyviai. Jų dėka Šv. Jono bažnyčia nuo 1861 m. pavasario tapo svarbiausiu revoliucinės gyventojų agitacijos židiniu.

1861 m. kovo 2 (14) d. bažnyčioje įvyko pirmosios Vilniaus gubernijoje gedulo Mišios už žuvusiųosius Varšuvoje⁸; tokios Mišios buvo aukojamos ir vėliau. 1861 m. gegužės 21 (birželio 2) d. čia pirmąkart sugiedotas patriotinis himnas. Pasibaigus Mišioms, 150 Vilniaus gimnazijos mokinių atsiklaupė, paskui save patraukdami ir kitus, sugiedojo himną, o išėję iš bažnyčios iškoneveikė policininkus⁹. Patriotiniai giedojimai vyko ir gegužės 22 (birželio 3) d.

Birželio 9 (21) d. šioje bažnyčioje iškilmingai buvo laikomos gedulo Mišios už Jokimą Lelevelį. Langai buvo uždengti juodomis užuolaidomis, katafalkas apšviestas daugybės lempų ir žvakių, daug vyrų ant kairės rankos buvo užsirišę gedulo raiščius.

1861 m. liepos 31 (rugpjūčio 12) d. buvo iškilmingai paminėtos Liublino unijos metinės. Bažnyčioje ir prieš ją esančioje aikštėje buvo apie 3000 žmonių, pamaldose dalyvavo nemažai dvasininkų, Vilniaus seminarijos klierikų. Damos vilkėjo šviesiais rūbais, prie skrybėlių buvo prisisėgusios raudonų ir žydrų kaspinių kokardas, raudonų, žydrų ir baltų kaspinių kokardas buvo užsirišusios ir ant rankų. Mišias laikė vikaras M. Byševskis. Po Mišių beveik visi giedojo patriotinį himną, tuo metu ant Didžiojo altoriaus degė žvakės. Po to moterys žmonėms išdalijo himno nuorašus ir

⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1345 prelatui Juozapui Bovkevičiui, 1861 11 12, *ibid.*, b. 60, l. 11; Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 1085, 1861 11 13, *ibid.*, b. 60, l. 12–13.

⁸ Kauno gubernatoriaus raštas apie grafą Joną Tiškevičių, 1863 06, *ibid.*, b. 7, l. 27–31.

⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus švietimo apygardos globėjui, 1861 (nuplėšta), *ibid.*, b. 13, l. 19–22.

paveikslėlius su valdovais Jadvyga ir Jogaila¹⁰. Dėl šių Mišių rusų valdžia ėmėsi tyrimo ir tardymų.

Tą pačią dieną V. Hundijus patriotinį pamokslą apie brolybę, tautų sąjungą, tarpusavio pagalbą pasakė per Liublino unijos minėjimą Druskininkuose¹¹. Rusų administracijos nuomone, šis pamokslas pagal Evangelijos tekstą apie melagingus pranašus, didelę pjūtį ir mažai darbininkų, nors tiesiogiai valdžios neįžeidęs, bet buvęs pilnas dviprasmybių¹². Vilniaus generalgubernatorius pavedė Gardino gubernatoriui dėl Druskininkų įvykių atlikti slaptą tyrimą, ypač nustatyti pamokslą sakiusio kunigo asmenybę. Paaiškėjo, kad tai buvo V. Hundijus.

V. Hundijus neslėpė savo patriotinių nuotaikų. Rugspjūčio 13 (25) d. Šv. Jono bažnyčioje, giedant patriotinį himną, liepė vargonais negroti, kad netrukdytų giedoti, o vargonuoti tik giedant maldą už mirusiuosius¹³. Kai po karo padėties paskelbimo Šv. Jono bažnyčioje vietoj patriotinio himno pradėtos giedoti specialiosios giesmės, jas pirmi pradėdavę kunigai¹⁴. Pagal policijos pranešimą, rugspjūčio 27 (rugsėjo 8) d. M. Byševskis mėgino palenkti žmones patriotiniam giedojimui, ragindamas melstis „taip, kaip iki šiol“¹⁵. Manifestacijoms netrukdė ir antrasis vikaras Viktoras Fronckevičius (Frąckiewicz).

1861 m. spalio 11 (23) d. šioje bažnyčioje buvo aukojamos gedulo Mi-

¹⁰ Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 642 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 31, *ibid.*, b. 43, l. 107–112.

¹¹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1194 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 01, *ibid.*, b. 60, l. 7–8.

¹² Gardino žandarų korpuso kapitono Roberto Vitės raportas Nr. 25 Gardino gubernatoriui, 1861 09 20, *ibid.*, l. 27–30; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 215 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 07, *ibid.*, b. 81, l. 16; Gardino žandarų korpuso kapitono Roberto Vitės raportas Nr. 25 Gardino gubernatoriui, 1861 09 20, *ibid.*, l. 27–30.

¹³ Vilniaus policmeisterio pranešimas, 1861 08 14, *ibid.*, b. 56, d. 1; b. 43, l. 135–136.

¹⁴ Rugsėjo 24 d. per Šv. Teklės dieną Vilniaus dekanas Vaclovas Hundijus liepė vargonininkui Cechanovičiui groti „Bogurodzicą“, o kai tas atsisakė, grasino jį atleisti. Vėliau vargonininkas rusų valdžiai sakė, kad vikaras M. Byševskis davęs jam perrašytą „Bogurodzicą“, kad ją giedotų ir grotų patriotinio himno melodiją, tačiau jis nepaklausęs. Tada jam tai įsakęs V. Hundijus, pabrėždamas, kad atsakomybę prisiims pats. Ši giesmė Šv. Jono bažnyčioje anksčiau nebuvo giedama ir tik neseniai giedoti pradėta (pirmą kartą rugsėjo 15 d.) (Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 881, 1861 09 23, LVIA, f. 378, PS, b. 43, l. 162–164).

¹⁵ Vilniaus policmeisterio pranešimas, 1861 08 28, *ibid.*, b. 43, l. 153–154.

šios už mirusį Varšuvos arkivyskupą Antonį Melchiorą Fijalkovskį (Fijałkowski). Šia proga Šv. Jono bažnyčios kunigai patys sukūrė tam skirtą himną. Buvo giedamos ir specialiosios giesmės, patriotinis himnas¹⁶. Spalio 29 (lapkričio 10) d. V. Hundijus per pamokslą pasakė, kad visi apsisprendę žmonės, nepaisydami persekiojimų ir grasinimų, privalą melstis Dievui, ir jų troškimai išsipildysią¹⁷. Lapkričio 1 (13) d. per Mišias M. Byševskis nesukalbėjo maldos už imperatorių ir jo šeimą¹⁸.

Savo politines pažiūras religine forma turėjo galimybę pademonstruoti ir kitų Vilniaus, ir ne tik Vilniaus, bažnyčių dvasininkai. Antai patriotinį pamokslą čia sakė Vilniaus pranciškonų vienuolino novicijus Bulakas. Aušros Vartų koplyčios kunigas Ipolitas Ivanovskis (Iwanowski) per Liublino unijos minėjimą giedant patriotinį himną atsiklaupė. Esant karo padėčiai, šis kunigas čia pirmasis pradėdavo giedoti specialiąsias giesmes, talkino kunigams per gedulo Mišias už mirusį A. M. Fijalkovskį. Šaltiniuose užsiminama, kad lapkričio 5 (17) d. bažnyčioje taip pat laikęs Mišias Peterburgo dvasinės akademijos profesorius Vincentas Majevskis (Majewski), per kurias patriotiškai giedota; V. Majevskis praleidęs maldą už imperatorių ir jo šeimą. Per Mišias, policijos duomenimis, esant apie 3000 žmonių, sugiedota giesmė „Bogurodzica“, po kiekvieno posmo ją papildant žodžiais:

Przed Twe Oltarze zanosim błaganie

Ojczyznę wolność racz nam wrócić Panie.

(Prieš Tavo altorius meldžiame:

Viešpatie, teikis gražinti laisvę tėvynei).

Minėtus incidentus Vilniaus generalgubernatorius pavedė ištirti prelatui J. Bovkevičiui. Liepė perspėti kunigus, kad už manifestacijas jie bus patraukti atsakomybėn¹⁹. Tačiau manifestacijos su giedojimais Šv. Jono bažnyčioje buvo ir lapkričio 19 (gruodžio 1) d., gruodžio 3 (15), 8 (20) d.²⁰

¹⁶ Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 976, 1861 10 11, *ibid.*, b. 43, l. 181–183.

¹⁷ Vilniaus policmeisterio pranešimas Nr. 1040, 1861 10 30, *ibid.*, b. 60, l. 4.

¹⁸ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3331 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 10, *ibid.*, b. 74r. l. 23–26.

¹⁹ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3465 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 19, *ibid.*, b. 74r. l. 27–28, 31–32.

²⁰ Vilniaus policmeisterio pranešimai Nr. 1065, 1116, 1146, 1178, 1861 11 06; 11 20; 12 04; 12 09, *ibid.*, b. 43, l. 189–190, 195–196, 204–206, 214–215.

Negelbėjo ir tai, kad aikštėje prie bažnyčios demonstrantams bauginti stovėdavo rusų kariuomenė. Keliasdešimt kareivių puldavo prie išeinančių iš bažnyčios žmonių, juos išsklaidydavo ir areštuodavo²¹.

Vilniaus generalgubernatorius konstatavo, kad Vilniaus ir ypač Šv. Jono bažnyčios dvasininkai ne tik slapta palaiko kenksmingas valdžiai nuotaikas, bet ir atvirai skatina bažnyčiose netvarkos ir nepaklusnumo veiksmus. Iš visų kunigų kaip politiškai pavojingiausią įvardijo V. Hundijų: „Būdamas apdovanotas aštriu protu ir iškalba, jaunas ir išvaizdas, pilnais dviprasmybių ir lenkiško patriotizmo pamokslais darė didelę įtaką vietos publikai, ypač moterims“. Pabrėžė, kad visos jo laikomos Mišios virsta manifestacijomis, o jo vadovaujamoje bažnyčioje patriotinis himnas vis tebegiedamas, nors kitose bažnyčiose tai jau neapraktikuojama. Vikaras M. Byševskis buvo persiėmęs klebono mąstysenos ir neapykantos rusams. Taigi, Šv. Jono bažnyčia tapusi vieta, kur žmonės kurstomi prieš valdžią²².

Patriotiniai įvykiai Šv. Jono ir Aušros Vartų bažnyčiose rusų administracijos buvo įvertinti kaip išprovokuoti dvasininkijos. Jie buvo ypač pavojingi 1830–1831 m. sukilimo metinių (lapkričio 17 (29) d.) išvakarėse. Rusų valdžios duomenimis, esą ta diena buvo planuojama kaip naujo sukilimo pradžia. V. Hundijus ir M. Byševskis tuo metu buvo apkaltinti pinigų rinkliavomis tariamai vargšams remti, tačiau iš tiesų nežinia kokiam tikslui: artėjant metinėms, pašalpą kunigai suskato dalyti žmonėms.

Vilniaus generalgubernatorius 1861 m. lapkričio mėn. pradžioje kreipėsi į vidaus reikalų ministrą, prašydamas ištremiti Šv. Jono ir Aušros Vartų bažnyčių kunigus į vidines Rusijos gubernijas ir vyskupijas, esančias toli nuo politinių įvykių²³. Naktį iš 1861 m. lapkričio 12 į 13 (iš 24 į 25) d. V. Hundijus, M. Byševskis ir A. Šulcas buvo suimti ir išvežti į Dinaburgo

²¹ J. I. Kuczewski, „Atsiminimai iš 1862 metų (Pamiėtnik r. 1862)“, *Nacionalinės bibliotekos Varšuvoje Rankraščių skyrius* (toliau – VNB), syg. II 6521, l. 30–31.

²² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1366 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 16, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 21–22. D. Fainhauzas rašo dar griežčiau – kad Šv. Jono bažnyčia buvo konspiracinės veiklos centras, kur vėliau susitikinėdavo „raudonieji“. Jo teigimu, bažnyčios požemiuose sukilimo laikotarpiu kurį laiką veikusi slapta spaustuvė (D. Fajnhauz, *op. cit.*, p. 44).

²³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1194 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 01, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 7–8.

(Daugpilio) tvirtovė²⁴. Laikyti atskiroje kameroje. Jų namuose padaryta krata. Pas visus rasta nemažai cenzūros draudžiamų knygų, revoliucinių raštų, laiškų, pamokslų ir kt.²⁵

Aptikti įkalčiai leidžia daryti išvadą, kad suimtieji kunigai buvo aktyvūs patriotai, Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės šalininkai. V. Hundijus, M. Byševskis, A. Šulcas skleidė tarp tikinčiųjų bajorijos politines viltis, aiškino apie Katalikų Bažnyčios suvaržymus Rusijoje, organizavo patriotines religines manifestacijas, platino patriotines giesmes. Galima įtarti, jog jie dirbo slaptą agitacinį darbą tarp dvasininkijos, ypač tarp seminarijos klierikų, susirašinėjo su patriotinio sąjūdžio šalininkais bei organizatoriais²⁶. Atidžiai sekė politinę situaciją, kaupė informaciją apie Katalikų Baž-

²⁴ Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 1341–1343 Daugpilio komendantui, 1861 11 12, *ibid.*, b. 60, l. 9; Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3465 vidaus reikalų ministrui, 1861 11 19, *ibid.*, b. 74r, l. 27–28, 31–32.

²⁵ Vilniaus policmeisterio raportas Nr. 1083 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 11 13, *ibid.*, b. 60, l. 14–15; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 173 vidaus reikalų ministrui, 1862 02 14, *ibid.*, b. 60, l. 75–77; Aprašas popierių, rastų per kratą pas Vaclovą Hundijų, Aleksandrą Šulcą, Mykolą Byševskį, *ibid.*, l. 94–99, 106–111, 115–118.

²⁶ Pas V. Hundijų rasta malda, kurioje Dievo prašoma apšviesti Rusiją, kad ji panaikintų tironiją Lenkijai, nes rusų tauta prakeiks tuos, kurie susiteps lenkų patriotų krauju. Taip pat rasta kitų patriotinio filosofinio, istorinio (Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto gimtadieniui skirtos), religinio turinio eilių, himnų, Lenkijos Bažnyčios hierarchų 1861 m. rugsėjo 13 (25) d. memorandumas Nr. 2168 Lenkijos Karalystės vietininkui grafui K. Lambertui dėl Katalikų Bažnyčios padėties; ištrauka iš 1842 m. Poznanėje leisto veikalo apie tai, kad valstiečiams caras negali padėti, o jų gyvenimą gerinti tenka kaimo kunigams; 1828 m. Poznanės gyventojų raštas Lenkijos Karalystės Senatui apie nepriklausomos Lenkijos atkūrimą, smerkiantis caro politiką; Hamburgo laikraščio ištraukos apie skriaudas dvasininkijai nuorašas; Vilniaus gubernijos bajorų adresas carui, prašantis Lenkijos ir Lietuvos sujungimo; Gardino dekanas J. Majevskio 1861 m. rugpjūčio 14 (26) d. pamokslas; raporto prelatui (J. Bovkevičiui?) juodraštis apie policijos ir kareivių savavaliavimą prie Aušros Vartų; itin patriotiška kalba mirus poetui; išrašas iš žurnalo *Giornale di Roma*, Nr. 8, kad popiežius dar negavęs Lenkijos Bažnyčios hierarchų adresu Nr. 2168 grafui K. Lambertui, tačiau gyres jų veiksmus, priešinantį schizmatinei vyriausybei; cenzūros draudžiamas 1843 m. Paryžiuje išleistas P. Semenenkos kūrinys prieš Stačiatikių Bažnyčią; taip pat cenzūros draudžiamas J. Slovacchio kūrinys (Leipcigas, 1861); korespondencija su patriotinį sąjūdį palaikančiais tikinčiaisiais.

Pas M. Byševskį rastas: 1861 m. liepos 30 (rugpjūčio 11) d. raštelis apie pinigus, skiriamus Liublino unijos minėjimui, pasirašytas W. J.; Palenkės vyskupo aplinkraštis vyskupijos dvasininkams ir tikintiesiems apie 4 savaitių pasninką ir kasdienines pamaldas bažnyčiose su giedojimais už Varšuvos aukas; Lenkijos Bažnyčios hierarchų adresu grafui K. Lambertui nuorašas; patriotinis himnas lenkų kalba „Boże coś Polskę“ („Dieve, kuris Lenkiją“) ir

nyčią ir sąjūdį, agitacinę medžiagą, domėjosi Lenkijos ir Lietuvos, taip pat Apaštalo Sosto nuotaikomis ir nurodymais, rengiamu Vilniaus gubernijos bajorijos prašymu carui prijungti Lietuvą prie Lenkijos Karalystės.

1862 m. vasario mėn. pabaigoje V. Hundijus ir M. Byševskis buvo ištremti į Viatkos, A. Šulcas – į Orienburgo guberniją. Visiems paskirta akyla policijos priežiūra, atimta teisė išvykti iš gyvenamosios vietos ir eiti dvasininko pareigas²⁷.

J. Dževinskis už patriotišką veiklą buvo areštuotas 1863 m. sausį ir tuoj ištremtas į Orienburgo guberniją²⁸.

1862 m. balandžio 17 (29) d. V. Hundijui, M. Byševskiui ir A. Šulcui caro gimtadienio proga buvo suteikta malonė ir leista grįžti į tėvynę²⁹. Vilniaus vyskupui nurodyta perkelti kunigus į kaimo parapijas vikarais be teisės joms vadovauti, paskirti dvasinės vyresnybės, taip pat griežtą policijos priežiūrą. 1862 m. gegužės 19 (31) d. V. Hundijus ir M. Byševskis, o birželio 4 (16) d. A. Šulcas grįžo į Vilnių³⁰. Netrukus vyskupas A. S.

lietuviškas jo vertimas „Giesmė“; cenzūros draudžiamos knygos; 4 lapai su ant kiekvieno 6 išgraviruotais piešiniais Liublino unijai atminti: 1569 m. liepos 12 – 1861 m.; korespondencija, rodanti, kad šis kunigas darė didelę įtaką Romos katalikų seminarijų klierikams, tarp laiškų rastas ir politiškai priešiško dvarininko Brynko laiškas.

Pas A. Šulčą rasta: šifruota abėcėlė susirašinėti su kitu kunigu; politinis pamokslas, pasakytas Kėdainių bažnyčioje 1861 m. liepos 31 (rugpjūčio 12) d.; jo pamokslas, pasakytas Aušros Vartų bažnyčioje apie tai, kad liaudžiai neleidžiama melstis; uždraustos A. Micevičiaus eilės ir kelios cenzūros draudžiamos knygos; patriotinis himnas, vargonams pritaikyta „Bogurodzica“.

Literatūroje minima, kad per kratą pas vieną iš suimtųjų rastas „Boże coś Polskę“ himno perdirbinys, skirtas Rusijai – „Боже, который Россию“, kuriame linkima, kad Rusijoje būtų daugiau Hercenų ir Pestelių (*Общественно-политическое движение на Украине в 1856–1862 гг.*, Киев, 1963, p. 134–138; *Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг.* (toliau – *Революционный подъем ...*), Москва, 1964, p. 79).

²⁷ Daugpilio komendanto raštas Nr. 6 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 02 28, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 92; Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 175, 176, 177 Viatkos ir Orienburgo gubernatoriams, 1862 02 14, *ibid.*, l. 78.

²⁸ *Bojownicy kapłani*, cz. 2, t. 2, p. 171.

²⁹ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 972 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 04 17, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 133–134.

³⁰ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 972 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 04 17, *ibid.*, l. 133–134; Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 392, 428 Viatkos žandarų komandos karininkui ir Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1862 05 23; 06 04, *ibid.*, l. 138, 140.

Krasinskis paskyrė V. Hundijų į Mikailiškes, M. Byševskį – į Dusmenis, A. Šulčą – į Verkius³¹.

Tačiau bausmės kunigų pažiūrų nepakeitė. 1863 m. M. Byševskis išėjo į sukilimą, kovojo būryje ir, pasak „baltųjų“ vadovo Jokūbo Geištoro, buvo sukilėlių Trakų komisarų, o vėliau pasitraukė į užsienį, atrodo, į Galiciją³². V. Hundijus, būdamas Mikailiškėse, palaikė ryšius su revoliucionieriais, iš ten 1862 m. be valdžios leidimo nuvyko į Vilnių, kur kurstė žmones prieš valdžią. 1863 m. liepą valdžią pasiekė informacija, kad jis dalyvavo sukilime, tariamai buvo revoliucinio komiteto narys. 1863 m. liepos 9 (21) d. suimtas, per kratą pas jį rasta patriotinių, agitacinių raštų, dviprasmiškas pamokslas. Paaiškėjo, kad dar Viatkoje rašęs autobiografiją, kurioje laikotarpį po 1830–1831 m. sukilimo pavadino tėvynės kankinystės ir letargo metais. 1864 m. gegužės 27 (birželio 8) d. V. Hundijus buvo dar kartą išstremtas į Tobolsko guberniją, atimtos bajoro ir dvasininko teisės bei privilegijos³³.

Bulakas (Bułak, Bułhak, Bułat)³⁴. Pranciškonų ordino novicijus iš Vilniaus pranciškonų vienuolyno Bulakas Šv. Jono bažnyčioje 1861 m. birželio 9 (21) d. per gedulo Mišias, skirtas J. Leleveliui, pasakė patriotinį pamokslą. Jame išskėlė J. Lelevelio, kaip lenkų patrioto, nuopelnus, prisiminė praėjusius šlovingus laikus, kai klestėjo mokslas, mokėsi puikus jaunimas, tikintiesiems patarė nenusiminti, būti tvirtiems ir viltis geresnės ateities. Baigė tokiais žodžiais – kadangi mirti vis tiek esą reikės, tad geriausia yra mirtis už tėvynę³⁵.

Apie šį pamokslą Vilniaus generalgubernatorius pranešė Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, prašydamas novicijų sudraus-

³¹ Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 1061 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 09 03, *ibid.*, b. 60, l. 147.

³² Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 2439 užsienio reikalų ministrui, 1869 06 30, *ibid.*, l. 156; *Bojownicy kapłani ...*, d. 2, t. 2, p. 111–113.

³³ *Bojownicy kapłani ...*, d. 2, t. 2, p. 298–305.

³⁴ Vardo nepavyko nustatyti.

³⁵ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 459 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 06 30, *ibid.*, b. 43, l. 31–32; Tas pats raštas: *Сборник документов музея Графа М. Н. Муравьева* (toliau – *Сборник документов...*), составитель А. Белецкий, т. 1, Вильна, 1906, с. 67–68. Vilniaus policmeisterio raportas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 06 10, *ibid.*, b. 43, l. 29–30. Tas pats raštas: *Сборник документов...*, p. 57.

minti. Vyskupas liepė Vilniaus dvasinei konsistorijai uždrausti Bulakui sakyti pamokslus, kol baigsis noviciatas ir kol gaus vyskupijos valdžios leidimą, taip pat pavedė jį prižiūrėti vienuolyno viršininkui ir Vilniaus dekanui³⁶.

Jeronimas Gregorovičius (Gregorowicz). 1862 m. vasario 25 (kovo 9) d. pas Bernardinų ordino vienuolį iš Vilniaus bernardinų vienuolyno J. Gregorovičių tarnavęs Kauno apskrities bajoras Nikodemus Pratkėlis Vilniaus miesto 3-iojo stano pristavui įteikė skundą ir popierių paketą. Jis teigė popierius radęs J. Gregorovičiaus spintoje, slaptoje dėžutėje ir jie rašyti jo ranka; tai esą valdžios draudžiami himnai, Varšuvos ir užsienio revoliucionierių atsišaukimai, taip pat Vilniaus miestiečių laiškas Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui.

Pagal skundą Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijoje 1862 m. kovo 26 (balandžio 8) d. buvo pradėtas tyrimas, kuris nieko nusikalstamo neatskleidė³⁷. Rastieji popieriai su politika neturėjo nieko bendra. Didžiausią įtarimą sukėlęs Vilniaus miestiečių laiškas buvo panegirika V. Nazimovui dėl jo rūpinimosi miesto gyventojais ir valstiečių žemės reforma. V. Nazimovą J. Gregorovičius laikė svarbiausiu reformos iniciatoriumi bei vykdytoju. Laiške prašė jo paspartinti reformą, paakinti atsakingų valdininkų geranoriškumą, kad valstiečiai, po baudžiavos panaikinimo neteisingai suprasdami jiems suteiktas laisves, bruzdėjimais nebedrumstų krašto ramybės³⁸.

Išlikęs Vilniaus miestiečių laiškas leidžia manyti, kad šis vienuolis buvo ne lenkų nepriklausomybės idėjos šalininkas, o greičiau lojalus rusų valdžiai žmogus. Tai rodo laiške išsakyti neigiami 1830–1831 m. sukilimo

³⁶ Vilniaus katedros prelado Juozapo Bovkevičiaus raštas Nr. 1469 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 29, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 44, l. 67–68.

³⁷ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 549 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 03 06, *ibid.*, 1862 m., b. 33, l. 1; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 195 Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijai, 1862 03 26, *ibid.*, l. 2, 4; Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijos atsakymas Nr. 358 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 05 22, *ibid.*, l. 3; Nikodemo Pratkėlio skundas, 1862 02 25, autografas, *ibid.*, l. 5; jo vertimas į rusų kalbą, *ibid.*, l. 6; Vilniaus politinių reikalų tardymo komisijos lydraštis Vilniaus generalgubernatoriui, persiunčiant iš Jeronimo Gregorovičiaus konfiskuotus raštus bei jų vertimus į rusų kalbą, 1862 05 10, *ibid.*, l. 9.

³⁸ Vilniaus miestiečių laiškas, [s. a.], originalas, *ibid.*, l. 12–15.

bei 1861–1862 m. patriotinio sąjūdžio vertinimai. Autoriaus požiūrį į tuo metu mieste vykusias patriotines religines manifestacijas rodė viltis, kad V. Nazimovas apginsias miesto gyventojus ir bažnyčias, Dievo namus, nuo patriotinių giedojimų – su Aukščiausiojo garbinimu nieko bendra neturinčių „piktnaudžiavimų“. Tam tikrą poziciją rodytų ir tarp jo popierių rastos ūkininko darbus apdainuojančios lietuviškos eilės³⁹. Atrodytų, kad J. Gregorovičiui rūpėjo lietuvių valstiečiai, kurių problemų sprendimą siejo su rusų valdžia.

Juozapas Ježevskis (Jezewski). Vienuolių vizitiečių bažnyčioje 1861 m. liepos 3 (15) d. vienuolių vizitiečių vienuolyno kapelionas J. Ježevskis, išėjęs į bažnyčios vidurį, ėmė įtikinėti žmones, kad bažnyčioje giedoti patriotines giesmes esanti nuodėmė, tada giedotojai murmedami išėjo iš bažnyčios⁴⁰.

Dominykas Liseckis (Lisecki). Vilniaus bernardinų vienuolyno vienuolis D. Liseckis, Vilniaus vyskupo A. S. Krasinskio prašymu, 1861 m. vasarą gavo pasą vieniems metams Bažnyčios reikalais vykti į visas vakarines gubernijas. 1861 m. rugsėjį vidaus reikalų ministras įspėjo Vilniaus generalgubernatorių, kad po karo padėties įvedimo tokie važinėjimai tapo politiškai pavojingi, tad liepiama nurodyti gubernatoriams, kad šie, išduodami pasus katalikų dvasininkams vyskupų prašymu, atkreiptų ypatingą dėmesį į tikslą, koku jie yra siunčiami, ir į asmenų patikimumą, ypač jei vyksta ilgam laikui į kelias vakarines gubernijas. Jei kunigas ar vienuolis keltų įtarimą, nurodoma paso išdavimą sustabdyti arba išsiųstajam paskirti policijos priežiūrą tose vietose, į kurias jis nuvyks⁴¹. Po metų gubernatoriams iš viso buvo uždrausta išdavinėti katalikų dvasininkijai pasus, o išimtiniais atvejais liepta į juos įrašyti miestus, į kuriuos vykstama, ir pranešti policijai, kad būtų skirta slapta priežiūra. Manyta, kad tokie dva-

³⁹ Lietuviškos eilės, rastos pas Jeronimą Gregorovičių, originalas, *ibid.*, l. 10; jų rusiškas vertimas, *ibid.*, l. 11. Tai yra anoniminė „Giesmė gaspadoriška“ (žr. „Giesmė muzikėlio“, in: *XVI–XIX a. anoniminės lietuvių poezijos antologija*, Vilnius, 1982). Ji ilgai buvo laikoma poeto Antano Strazdo kūrinium.

⁴⁰ Vilniaus policmeisterio pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 04, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 43, l. 79–80.

⁴¹ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 92 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 09 16, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 51, l. 1-2.

sininkijos, kuri pasireiškė manifestacijose, važinėjimui galėjo turėti slaptą politinį tikslą⁴².

Nors Vilniaus konsistorija 1862 m. liepos 13 (25) ir spalio 9 (21) d. du kartus prašė gubernatoriaus paso D. Liseckiui vykti į Vilniaus, Gardino, Minsko, Mogiliavo, Kijevo, Voluinės, Vitebsko gubernijas, jo negavo. Tada 1862 m. spalį, Vilniaus vyskupui A. S. Krasinskiui sutikus, pati pavedė D. Liseckiui rinkti aukas nuo žaibo sudegusios Karvio bažnyčios atstatymui ir išdavė jam aukų rinkimo knygelę, kurioje jis buvo įrašytas kaip teisėtas aukų rinkėjas. D. Liseckis buvo patyręs aukų rinkėjas: vienuolyne gyvendamas daugiau kaip 30 metų, visą laiką rinko aukas bažnyčioms, todėl įvairių vietovių gyventojams buvo gerai pažįstamas. D. Liseckis be paso, vien su knyga, išvyko į Vilniaus, Vitebsko gubernijas ir Polocko apskrityje buvo Rusijos valdžios sulaikytas. Sulaikymo metu iš viso turėjo surinkęs 1000 rb⁴³.

Konsistorija aiškinosi taip. D. Liseckis buvo neeilinių sugebėjimų aukų rinkėjas, todėl, negavusi jam paso, pati nutarė išduoti aukų knygą pagal žodinį vyskupo sutikimą ir drauge dar kartą kreiptis į valdžią paso. Paso pakartotinai iš jos negavusi, neatšaukė vienuolio, nes nežinojo, kur jis yra. Po sulaikymo 1863 m. balandį Polocke į Vilnių grįžusiam D. Liseckiui konsistorija leidusi rinkti aukas Trakų, Vilniaus, Ukmergės apskrityse iki aukų knygų galiojimo pabaigos (lapkričio 20 (gruodžio 2) d.).

Dėl įvykių buvo atliktas tyrimas. D. Liseckiui buvo paskirta policijos priežiūra, jam uždrausta rinkti pinigus. Iš vyskupo A. S. Krasinskio atlyginimo išskaičiuota 10% piniginei bauda (400 sidabro rb), o iš konsistorijos narių, dalyvavusių 1862 m. liepos 13 (25) ir spalio 9 (21) d. posėdžiuose, – po 50 rb iš kiekvieno⁴⁴.

Adrianas Novickis (Nowicki). 1862 m. gruodžio 12 (24) d. per vakarines pamaldas Vilniaus bernardinų bažnyčioje bernardinų ordino diakonas

⁴² Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 7598 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863 11 10, *ibid.*, l. 3-4.

⁴³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 502-504 Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernatoriams, 1862 07 13, *ibid.*, l. 20; Dominyko Liseckio apklausos protokolas, 1863 11 25, *ibid.*, l. 12-13.

⁴⁴ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 8921 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863 12 08, *ibid.*, l. 5-11; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 5197 Vilniaus gubernatoriui, 1863 12 15, *ibid.*, l. 33; Raštas Nr. 593 Vilniaus gubernatoriui, 1864 01 29, *ibid.*, l. 34.

A. Novickis per pamokslą pasakė, kad žmonės yra puolę dvasia, jei taip bus ir toliau, tai visi prapulsią. Mokė, kad dar ne vėlu pabusti, veikti drąsiai, ryžtingai, ir Dievas padės. Jo pamoksle buvo išvelgta politinė agitacija. Kadangi karo padėtis Vilniuje tuo metu buvo panaikinta, Vilniaus generalgubernatorius Vilniaus vyskupui A. S. Krasinskiui liepė uždrausti dvasininkams, mokantiems liaudį Dievo žodžio ir doros, veltis į politinius dalykus, nesuderinamus su pašaukimu. Įsakė gauti iš A. Novickio pasiaiškinimą, nebeleisti jam sakyti pamokslų ir jį nubausti. A. S. Krasinskis nurodymą įvykdė⁴⁵.

Rulevičius (Rulewicz)⁴⁶. Vilniaus Šv. Kotrynos (vienuolių benediktinių) bažnyčioje 1861 m. birželio 25 (liepos 7) d. buvo sugiedotas patriotinis himnas. Viceklebonas Rulevičius ėmė įtikinėti susirinkusiuosius, kad tokie giedojimai yra nepatvirtinti dvasinės ir civilinės valdžios, tad nesuderinami su tikėjimo dogmomis. Giedotojams įsakė išeiti iš bažnyčios. Vakare kunigas gavo grasinantį laišką „nuo tautos“. Kai kitos dienos rytą himnas bažnyčioje vėl buvo pradėtas giedoti, klebonas Snarskis, Rulevičius ir vienuolės po Mišių pasipiktinę išėjo iš bažnyčios ir užsirakino vienuolyne. Giedojimą bandyta slopinti vargonais⁴⁷.

Vilniaus gubernija

Bartolomėjus Brydyckis (Brydycki). Dysnos apskrities Gluboko bažnyčioje 1861 m. liepos 16 (28) d. po liturgijos buvo sugiedotas patriotinis himnas. Administratorius B. Brydyckis, bandydamas giedojimą sukliudyti, liepė užrakinti chorą, bet himnas buvo sugiedotas ir be vargonų⁴⁸.

⁴⁵ Vilniaus policmeisterio praneimas (be Nr.) Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 12 13, *ibid.*, b. 116, l. 1; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 82 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1863 01 19, *ibid.*, l. 2; Tie patys rašai: *Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края* (toliau – *Архивные материалы...*), сост. А. И. Милонидов, *Виленский временник*, кн. 6, ч. 1, Вильна, 1913, p. 205, 226; Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 129 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863 01 21, *LVIA*, f. 378, PS, 1862 m., b. 116, l. 3.

⁴⁶ Vardo nepavyko nustatyti.

⁴⁷ Vilniaus policmeisterio praneimas Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 06 26, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43, l. 64–65.

⁴⁸ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 1627 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 31, *ibid.*, b. 56, d. 1, l. 56–57; Lydos gorodničiaus raportas Nr. 241 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 24, *ibid.*, l. 51; *Революционный подъем...*, p. 60–61.

Anupras Buika (Bujko), Dominykas Budrikas (Budryk). 1861 m. liepos 9 (22) ir 16 (28) d. Paberžės bažnyčioje pradėjus giedoti patriotinį himną, jos klebonas Giedraičių dekanas A. Buika ir vikaras D. Budrikas protestuodami išėjo iš bažnyčios⁴⁹.

Dionizas Chlevinskis (Chlewiński). Lydos bažnyčioje 1861 m. liepos 16 (28) d. buvo imtas giedoti patriotinis himnas. Bažnyčios tarnautojai, paraginti klebono D. Chlevinskio ir gorodničiaus, bandė himną slopinti, sutrukdyti, užgrojus vargonams ėmė giedoti kitas giesmes, kilo garsų šurmulynė.

Vincentas Karabanovičius (Karabanowicz). Vyšniavo (Ašmenos apskritis) bažnyčios administratorius V. Karabanovičius skleidė tarp valstiečių revoliucines nuotaikas, net vestuvėse ragindavo giedoti patriotinį himną. Liberalios krypties slaptos „Piontkovičių“ draugijos, veikusios Vilniuje, Ašmenoje ir kt., nurodymu kunigai nelegaliai ėmė steigti mokyklas, kuriose katalikų ir buvusių unitų (atverstų į stačiatikius) valstiečių vaikai buvo mokomi lenkų kalbos, ugdomos jų prolenkiškos nuotaikos. Tokią mokyklą, kurioje mokėsi 30 berniukų, 1862 m. Vyšniave įsteigė ir V. Karabanovičius⁵⁰. Valdžiai panašias mokyklas uždraudus, V. Karabanovičių apie tai informavo vietos ispravnikas, tačiau jis ir toliau laikė mokyklą. Prasidėjus sukilimui ir 1863 m. vasario 4 (16) d. Vilniaus gubernijoje įvedus karo padėtį, kunigas Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymu vasario 7 (19) d. buvo areštuotas, atgabentas į Vilnių ir perduotas Vilniaus politinių bylų tardymo komisijai. Ten vadino Lietuvą Lenkija, aiškino, kad vaikus mokyti religijos jų gimtąja kalba yra jo pareiga, ir neslėpė savo nusistatymo prieš valdžią. Ispravniko nurodymui uždaryti mokyklą nepaklūsęs, nes nežinojęs apie imperatoriaus „manifestą“, draudžiantį mokyti vaikus maldų jų gimtąja kalba.

Komisija įvertino V. Karabanovičiaus kaip „fanatiko“ kenksmingumą: jos sprendimu už įsteigimą Vyšniave slaptos liaudies mokyklos prie baž-

⁴⁹ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 1578 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 26, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 47.

⁵⁰ З. Я. Тальвирская, „Создание ошмянской революционной организации и общество „Пёнтковичей“ в 1861–1862 гг.“, Академия наук СССР. Ученые записки Института Славяноведения, т. 29, Освободительное движение западных и южных славян XIX–XX вв., Москва, 1965, p. 51–76.

nyčios 1863 m. kovo mėn. jis buvo ištremtas į Penzos guberniją, Horodyščės miestą, paliekant dvasininko teises⁵¹.

Mykolas Kovalevskis. Trakų zemskinis ispravnikas pranešė Vilniaus generalgubernatoriui, kad 1861 m. liepos mėn. gavęs žinių, jog Užuguosčio bažnyčios vikaras M. Kovalevskis yra politiškai nepatikimas. Vikaras jaunas, atvirai palankus „neramumų“ kėlėjams, nuolaidžiavo bajorėms už bažnyčioje 1861 m. liepos 31 (rugpjūčio 12) d. giedotą patriotinį himną. Vilniaus generalgubernatorius 1861 m. rugpjūčio 8 (20) d. rašė vidaus reikalų ministrui, kad, ispravniko įsitikinimu, vikaras nusipelnęs ištrėmimo⁵².

Henrikas Miuleris (Müller). Miorų bažnyčioje (Dysnos apskritis) 1861 rugsėjo 8–10 (20–22) d. vyko patriotinis giedojimas. Klebono H. Miulerio nurodymu vargonai ėmė groti kitas giesmes, tad patriotinis himnas buvo užslopintas⁵³.

Ipolitas Pankevičius (Pankiewicz). 1862 m. nustatyta, kad Galšios (Ašmenos apskritis) bažnyčios vikaras I. Pankevičius priklausė slaptai „Piontkovičių“ draugijai ir jos padaliniui „Ašmenos jaunimo biblioteka“, kuris rūpinosi aktyvinti pasyvius žemvaldžius ir patraukti valstiečius į bajorijos pusę⁵⁴. I. Pankevičius dalyvavo 1862 m. sausio 10 (22) d. „Piontkovičių“ draugijos susirinkime, kuriame buvo įkurtas Ašmenos padalinys ir nustatytos jo veiklos kryptys. Susirinkime nutarta kurti valstiečių vaikams

⁵¹ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos pranešimas, 1864 10 09, in: *Революционный подъем ...*, p. 293; Vilniaus žandarų štabo karininko raštas apie politinę padėtį Vilniaus gubernijoje, 1863 01 08, in: *Революционный подъем ...*, p. 317; Karo teismo skyriaus pranešimas Nr. 148 apie kunigo Vincento Karabanovičiaus ištrėmimą, 1863 03 01, in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 307–308.

⁵² Trakų zemskinio ispravniko raštas Nr. 296 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 11 10, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 181–183; Tas pats raštas: *Сборник документов...*, p. 200–201; Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas, 1861 08 08, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 184.

⁵³ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 2462 vidaus reikalų ministrui, 1861 09 [22], LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 74r, 1. 1–2.

⁵⁴ III skyriaus raštas apie draugiją „Ašmenos jaunimo biblioteka“, 1862 01 18, in: *Революционный подъем...*, p. 285–287.

lenkiškas mokyklas kaimuose, agituoti valstiečius prieš caro žemės reformą ir artinti juos su dvarininkais⁵⁵.

Motiejus Piotrovskis (Piotrowski). 1861 m. rugpjūčio 28 (rugsėjo 9) d. Vilniaus generalgubernatorius gavo Trakų apskrities Daugų (Merkinės dekanatas) miestelio žydų skundą, kad 1861 m. rugpjūčio 24 (rugsėjo 5) d. pas Daugų kleboną M. Piotrovskį vyko kunigų ir dvarininkų susirinkimas neaiškiu tikslu ir kad miestelyje rugsėjo 2 (14) d. numatoma išpjauti visus žydus. Vilniaus generalgubernatorius paskyrė šį reikalą ištirti ypatingų pavedimų valdininkui papulkininkui Andrejui Michnevui⁵⁶. Matyt, tyrimas nedavė rezultatų, nes daugiau duomenų apie incidentą neaptikta.

Feliksas Roškovskis (Roszkowski). 1861 m. liepos 2 (14) d. Trakų apskrities Pivašiūnų bažnyčioje vyko bažnytinė šventė, dalyvavo daug žmonių iš apylinkių ir iš Lenkijos Karalystės. Po Mišių prie didžiojo altoriaus žmonėms užtraukus patriotinį himną, Pivašiūnų klebonas Merkinės dekanas F. Roškovskis ėmė žmonėms aiškinti, kad himnas prieštarauja Dievo ir civilinės valdžios įstatymams, tikėjimui ir sveikam protui. Giedotojams nepaklusus, mėgino juos nutildyti vargonais, grasinimais surišti, policija ir kitokiais nemalonumais. Čiupo giedojimui vadovavusį šešiolikmetį Kauno gimnazistą už kaklaraiščio, reikalaujamas nutilti. Žmonės pasipiktino, prieita beveik prie muštynių, bet susigriebė esą bažnyčioje. Dvasininkai, kviesti pas kleboną pietų, demonstratyviai išvažiavo namo⁵⁷.

Buvo pradėtas įvykio tyrimas, bandyta nustatyti giedotojus, kunigas nebuvo apkaltintas.

⁵⁵ З. Я. Тальвирская, *op. cit.*, p. 51–76; Žandarų šefo raštas Nr. 150 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 01 20, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 145, l. 3–5; Pranešimas Nr. 2674 apie „Piontkovičių“ draugiją, 1864 02 16, *ibid.*, l. 22–26.

⁵⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 722 papulkininkui Andrejui Michnevui, 1861 08 31, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 136; Žydų skundas apie Daugų kleboną, 1861 08 28, *ibid.*, l. 137.

⁵⁷ Trakų zemskinio ispravniko raštai Nr. 142, 228 Vilniaus gubernatoriui, 1861 07 06, 09 11, *ibid.*, b. 56, d. 1, l. 35–36, 87, 176; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 532 žandarų šefui, 1861 08 ?, *ibid.*, l. 124, 127; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 1411 Vilniaus gubernatoriui, 1861 11 24, *ibid.*, l. 187.

Vladislovas Rutkovskis (Rutkowski). Šis Vilniaus vyskupijos Švenčionių apskrities Daniušavos miestelio bažnyčios administratorius buvo apkaltintas, kad kurstė parapijiečius giedoti himną ir platino tarp jų baltarusišką revoliucinį laikraštėlį „Hutorka staraho Dzieda“ (leistas nuo 1861 m. rudens Balstogėje)⁵⁸. Tačiau tiriant nustatyta, kad kunigas himną tariamai raginęs giedoti ir laikraštėlį platinęs tada, kai dar nebuvo administracijos potvarkių apie tokių veikslių draudimą, o paskelbus draudimą jokiose manifestacijose nebedalyvavęs. Atsargumo dėlei nutarta paskirti V. Rutkovskiui griežtą policijos priežiūrą⁵⁹.

1862 m. pradžioje valdžia nustatė, kad kunigas V. Rutkovskis 1861–1862 m. priklausė slaptai „Piontkovičių“ draugijai⁶⁰.

Kiprijonas Skirmantas (Skirmont). 1861 m. spalio 14 (26) d. Vilniaus generalgubernatorius gavo anoniminį pranešimą, kad Vilniaus apskrities Kernavės administratorius K. Skirmantas kurstąs liaudį prieš carą ir valdžią, palaikąs ryšius su įtartiniais žmonėmis, per kuriuos siunčia į Vilnių proklamacijas, agitacinius laiškus, patriotines giesmes. Bažnyčioje sakomi agitaciniai pamokslai, giedamas patriotinis himnas. Pas K. Skirmantą buvo padaryta krata. Kadangi nieko, kas patvirtintų įtarimus, nerasta, kunigas nebaustas⁶¹.

Jonas Stčeleckis (Strzelecki). 1861 m. birželio 22 (liepos 4) d. Mikailiškėse (Vilniaus dekanatas) pradėtas giedoti patriotinis himnas, tačiau klebono J. Stčeleckio įsakyta jį nuslopinti vargonais⁶².

⁵⁸ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 1546 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 10 10, *ibid.*, b. 60, l. 1; Tas pats raštas: *Сборник документов...*, p. 177–178.

⁵⁹ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 454 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 02 23, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 126–127; Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 229 ir 231 žandarų šefui ir Vilniaus gubernatoriui, 1862 03 27, *ibid.*, l. 130–132; Tas pats raštas: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 41–42.

⁶⁰ III skyriaus raštas apie draugiją „Ašmenos jaunimo biblioteka“, 1862 01 18, in: *Революционный подъем ...*, p. 285–287; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernatoriams, *ibid.*, p. 55.

⁶¹ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus gubernatoriui, 1861 10 17, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 152, l. 2–3; Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3035 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 10 27, *ibid.*, l. 4; Anoniminis laiškas, [1861 10 14], *ibid.*, l. 1.

⁶² Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 1532 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 19, *ibid.*, b. 56, d. 1, l. 46.

Anupras Volodkevičius (Wołodkiewicz), Jonas Jotautas (Jatowt, Jatowt). Trakų zemskinis ispravnikas pranešė Vilniaus generalgubernatoriui, kad 1861 m. liepos mėn. gavęs žinių, jog Darsūniškio (Trakų apskritis) bažnyčios klebonas A. Volodkevičius yra politiškai nepatikimas. Pagyvenęs, uždaro būdo, gyvendamas pasienyje su Lenkija, palaikąs slaptus ryšius su Užnemunės kunigais. Tačiau kadangi esąs itin atsargus, to tvirtai neįrodyta. Vilniaus generalgubernatorius 1861 m. rugpjūčio 8 (20) d. rašė vidaus reikalų ministru, kad, ispravniko įsitikinimu, kunigas nusipelnąs išsiuntimo⁶³.

1861 m. spalio mėn. Vilniaus generalgubernatorius gavo anoniminį (kaip įtarta, žydo) skundą, kuriame A. Volodkevičius ir jo vikaras J. Jotautas buvo kaltinami piktavališka agitacija, bažnyčioje giedamu patriotiniu himnu, neigiamais pasisakymais prieš carą. Trakų zemskiniam ispravnikui buvo nurodyta atlikti tyrimą, tačiau piktavališkų veiksmų nebuvo atskleista. Nustatyta, kad himnas bažnyčioje buvo giedotas tik vieną kartą žmonių, atvykusių iš Užnemunės, vietos gyventojai lojalūs valdžiai, miestelyje tyla ir ramybė. Kunigus būtų galima įtarti tik palaikančius ryšius su Lenkijos Karalystės kunigais.

Generalgubernatorius paskyrė kunigams slaptą policijos priežiūrą, uždraudė vargonininkui važinėti į Lenkijos Karalystę pas gimines be vietos valdžios leidimo, vėliau jį ten išsiuntė visam laikui⁶⁴.

Po metų (1862 m.) atėjo dar vienas skundas, kad Darsūniškio bažnyčioje giedamas patriotinis himnas, prie bažnyčios esančioje kalvėje kalami ginklai, renkamos aukos būsimam sukilimui. Skundas taip pat pasirodė be pagrindo. Tyrimas parodė, kad kalvė jau prieš 6 metus uždaryta, o už surinktas aukas pastatyta varpinė. Himnas giedotas tik 1861 m. vieną kartą. Paašškėjo, kad vietos žydai nesutaria su kunigais, nes tie ragina žmones negerti. Po tyrimo uždrausta miestelio gyventojams kelti nevietinius žmones per Nemuną ir netgi turėti valtis⁶⁵.

⁶³ Trakų zemskinio ispravniko raštas Nr. 296 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 11 10, *ibid.*, l. 181–183; Tas pats raštas: *Сборник документов...*, p. 200–201; Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas, 1861 08 08, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 184.

⁶⁴ Anoniminis skundas, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 70, l. 4–6; Vilniaus generalgubernatoriaus ir Vilniaus gubernatoriaus susirašinėjimas šiuo reikalu, 1861 10 06 – 1862 02 19, *ibid.*, l. 1–3, 7–9.

⁶⁵ Anoniminis skundas, *ibid.*, l. 20–21; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 617 Vilniaus gubernatoriui, 1862 08 20, *ibid.*, l. 17; Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 2487 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 09 27, *ibid.*, l. 18–19.

Ignotas Žaba (Žaba). Galšios bažnyčios klebonas I. Žaba garsėjo agitaciniais pamokslais. Dėl šių pamokslų rusų valdžia atliko tyrimą, tačiau tiesioginių įrodymų negavo. Vis dėlto kunigo priešiška pozicija neabejota. Jo bažnyčioje 1861 m. gegužės 24 (birželio 5) d. pirmąkart Ašmenos apskrityje buvo sugiedotas patriotinis himnas. Kunigas giedotojus kvietėsi į namus, vaišino ir gyrė jų patriotizmą, dėl to valdžios buvo įvardytas manifestacijos vadovu. Per Liublino unijos metines 1861 liepos 31 (rugpjūčio 12) d. bažnyčioje vyko iškilmingos pamaldos, į kurias I. Žaba iš sakyklos iš anksto sukvietė žmones. Giedotas patriotinis himnas pritariant vargonams, vyko pinigų rinkliava, kabėjo vėliava su lenkišku užrašu „Lenkijos Karaliene, melskis už mus“⁶⁶. Po Mišių pas kunigą vaišės su muzika užsitęsė iki ryto. Vilniaus gubernatorius, baimindamasis kenksmingos įtakos, 1861 m. gruodį prašė Vilniaus generalgubernatoriaus perkelti I. Žabą į katalikiškąją Tiraspolio vyskupiją⁶⁷.

Netrukus generalgubernatorius gavo ir anoniminį skundą. Vietos žydas pranešė, kad 1861 m. vasarą pas kleboną kone kasdien apsidavę, slapstydavęsi nepažįstami žmonės, keleiviai. Nuolat suvažiuodavę daug dvarininkų (juodai apsirengusių, turinčių skiriamuosius ženklus, giedodavo patriotinį himną). Dažnai lankydavęsis kažkoks Liudvikas Korsakas, kelis kartus buvo atvykęs Vilniaus dekanas. Apskritai I. Žaba palaikąs ryšius su asmenimis iš įvairių vietų⁶⁸.

Tuo metu valdžia susekė, kad I. Žaba drauge su savo vikaru I. Pankevičium priklausė slaptai „Piontkovičių“ draugijai, kurios nurodymu, įsteigė Galšioje lenkišką mokyklą valstiečių vaikams⁶⁹. 1863 m. vasario 4 (16) d. paskelbus visoje gubernijoje karo padėtį, kunigas buvo areštuotas ir Vilniaus generalgubernatoriaus „už liaudies mokyklos įsteigimą Galšioje“ išstremtas į Oloneco guberniją, Povenecą⁷⁰.

⁶⁶ Slaptojo agento Juozapo Bernackio pranešimas III skyriui, 1861 08 10, in: *Революционный подъем...*, p. 55.

⁶⁷ Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3692 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 12 09, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 42; Tas pats raštas: *Сборник документов...*, p. 223–224.

⁶⁸ Žydo skundas generalgubernatoriui dėl kunigo Ignoto Žabos, [apie 1861 12 18], LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 60, l. 44;

⁶⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos pranešimas, 1864 10 09, in: *Революционный подъем...*, p. 293.

⁷⁰ Sąrašas areštuotų ir vidines Rusijos gubernijas išstremtų Vilniaus vyskupijos katalikų kunigų, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas

Petras Žilinskis (Żyliński). Vileikos dekanas, Radaškonių klebonas P. Žilinskis 1861 m. liepos 2 (14), 9 (21) d. sulaukė žmones nuo patriotinio himno giedojimo⁷¹.

Gardino gubernija

Juozapas Bonkovskis (Bąkowski). 1861 m. gegužės 24 (birželio 4) d. gimnazistams pradėjus giedoti patriotinį himną, Balstogės dekanas, bažnyčios klebonas J. Bonkovskis aiškino, kad šventykloje tai nedera, ir paprašė giedotojus išeiti, pagrasino prievarta juos išvesdinti. Jam buvo atsakyta, kad neužteksią tarnautojų giedotojams išvesdinti. Klebonas bandė išplėsti himno tekstą iš gimnazisto rankų, bet jam nepavyko. Tada jis nutraukė Mišias ir su kitais kunigais bei vargonininku išėjo iš bažnyčios. Kunigo elgesys policijos valdininkų buvo įvertintas kaip „apdairus ir reglamentuotas civilinės valdžios įsakų“⁷².

Kunigas, matydamas, kad nenuslopins tikinčiųjų patriotizmo ir nenorėdamas konfliktuoti su Rusijos valdžia, atsisakė pareigų ir išvyko į Galiciją. Ten vėliau tapo vyskupu⁷³.

Anupras Čaikovskis (Czajkowski). 1861 m. spalio 15 (27) d. po liturgijos, kurią atliko vikaras A. Čaikovskis, Bielsko bažnyčioje buvo sugiedotas patriotinis himnas, giedant kunigas nesitraukė nuo altoriaus. Bielsko miesto ir apskrities karo viršininkas kunigo pasiteiravo, kas buvo giedotojai ir ką jis padarė, kad jie būtų nutildyti. Į tai kunigas atsakė, kad jam nepriklauso įsidėmėti bažnyčioje esančius žmones; jis atliekąs savo pareigas kaip kunigas, o apie giedojimą nieko nežino ir nenorįs žinoti.

Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, [be Nr., b. d.], *ibid.*, l. 53.

⁷¹ Vilniaus gubernatoriaus raštai Nr. 1492, 1593 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 13, 26, *ibid.*, b. 56, d. 1, l. 38, 52; Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas žandarų šefui, 1861 08 11, in: *Революционный подъем...*, p. 60–63.

⁷² Valdininko ypatingiems pavedimams papulkininkio Andrejaus Michnevo raštas Nr. 67 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 05 31, *LVI*A, f. 378, PS, 1861 m., b. 80, d. 1, l. 1516; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 108 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 05 27, *ibid.*, l. 17; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas žandarų šefui ir vidaus reikalų ministrui, Nr. 413–414, 1861 06 30, *ibid.*, l. 33–35.

⁷³ Z. Kosztyła, R. Kraško, *Z dziejów powstania styczniowego na białostoczczyźnie 1863-1864*, Białystok, 1963, s. 14.

Gardino gubernatorius nusiuntė A. Čaikovskį su palydovu (be arešto) į Vilnių, į dvasinę konsistoriją, pridėdamas karo viršininko apklausos ir A. Čaikovskio atsakymų kopijas, kad dvasinė vadovybė paaiškintų jam atsakymų netinkamumą ir pareigą vykdyti valdžios reikalavimus⁷⁴.

Andriejus Čepovičius (Czepowicz). Šis Gardino apskrities Mastų parapijos klebonas 1862 m., dar iki sukilimo, priklausė Gardino konspiraciam rateliui, 1862 m. dalyvavo kuriant revoliucinę organizaciją Gardino gubernijoje. Tuo metu buvo paskirtas Gardino pavieto apygardos viršininuku, jam pavesta rinkti pinigus ir ieškoti žmonių, kurie nurodytu laiku imtųsi formuoti sukilėlių būrius. A. Čepovičiui nekaip sekėsi: po kurio laiko sakė, kad pinigų nesurinko, o žmonių be ginklo būtų gal kokie penki.

Sukilimo metu buvo paskirtas Gardino vaivadijos Valkavisko apskrities komisaro padėjėju, 1863 m. rudenį Augustavo gubernijoje Konstantino Ramotovskio (Vaverio) būryje paimtas į nelaisvę ir nuteistas ištremti⁷⁵.

Šis Gardino apskrities Mastų parapijos klebonas 1862 m. veikė Gardino pavieto revoliucinėje organizacijoje, buvo jos apygardos vadas, jam buvo pavesta rinkti pinigus ir ieškoti žmonių, kurie sutiktų, prasidėjus sukilimui, formuoti būrius. 1863 m. buvo Gardino vaivadijos komisaro padėjėjas⁷⁶.

Vincentas Dereškevičius (Dereszkiewicz). 1862 m. rugpjūčio mėn. Ražanystoke (Sokulkos apskritis) vyko bažnytinė šventė. Jos metu atvykusiems melstis valstiečiams Balstogės apskrities Dolistovo bažnyčios vikaras V. Dereškevičius dalijo agitacinius raštus. Pas valstiečius buvo rastas

⁷⁴ Gardino gubernatoriaus pranešimas Nr. 2 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 11 09, in: *Сборник документов...*, p. 200.

⁷⁵ Apie jį žr.: Vilniaus ypatingosios tardymo komisijos medžiaga, 1864 03 29; 04 10, in: *Револуционный подъем...*, p. 490–504, 688; K. R. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862-1864 metais*, Chicago, 1970, p. 560–561; Stanislovo Silvestrovičiaus parodymai Vilniaus ypatingajai tardymo komisijai, 1864 04 10, *Револуционный подъем...*, p. 496–504; Erazmo Zablockio parodymai Vilniaus ypatingajai tardymo komisijai, 1864 03 29, in: *ibid.*, p. 490–497; Vilniaus vyskupijos areštuotų ir ištremtų kunigų sąrašas, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26.

⁷⁶ 1863 m. rudenį būdamas sukilėlių būryje, Augustavo gubernijoje paimtas į nelaisvę. Ištremtas į Orienburgo guberniją. Apie jį žr.: Vilniaus ypatingosios tardymo komisijos medžiaga, 1864 03 29; 04 10, in: *Револуционный подъем...*, p. 490–504, 688; K. R. Jurgėla, *op. cit.*, p. 560–561.

baltarusiškas eiliuotas laikraštukas „Hutorka staraho Dzieda“; valstiečiai tvirtino, kad jį jiems davęs kunigas. Vilniaus generalgubernatorius nurodė Gardino gubernatoriui susisiekti su Vilniaus vyskupu, kad tas atleistų kunigą iš pareigų, perkeltų į Gardino pranciškonų vienuolyną ir paskirtų jam akylą vienuolyno viršininko ir policijos priežiūrą⁷⁷. Vyskupas A. S. Krasinskis neskubėjo teisti V. Dereškevičiaus, kuris savo kaltę neigė, ir paprašė generalgubernatoriaus kunigo kaltės įrodymų. Tačiau netrukus turėjo įvykdyti jo valią – V. Dereškevičių perkėlė 6 savaitėms į vienuolyną epitimijai⁷⁸. Nuo lapkričio 27 (gruodžio 9) d. jam paskirta policijos priežiūra.

1863 m. vasarį, jau prasidėjus sukilimui, Gardino policmeisteris pranešė Gardino gubernatoriui, kad sausio 20 (vasario 1) d. V. Dereškevičius, laikydamas Mišias Gardino pobernardinų bažnyčioje, neperskaitė maldos už imperatorių ir jo šeimą, o kunigai esą neklauso išpažinčių tų tikinčiųjų, kurie tarnauja pas stačiatikius. Gardino gubernatorius išsikvietė tuometinį Gardino dekaną ir pavedė jam griežtai perspėti vietos dvasininkiją, kad vykdytų savo pareigas⁷⁹.

Vincentas Dziemianovičius (Dziemianowicz), Bresto bažnyčios klebonas, 1861 m. birželyje draudė bažnyčioje giedoti patriotinį himną⁸⁰.

Aleksandras Gintovtas (Gintowt). 1864 m. išaiškėjo, kad Gardino pobernardinų bažnyčios klebonas, Gardino dekanas A. Gintovtas iki sukilimo priklausė 1861 m. Konstantino Kalinausko įkurtai Gardino konspiracinei „raudonųjų“ organizacijai – Balstogės būreliui, veikusiam Gardino, Vilniaus, Kauno ir Minsko gubernijose išvien su Varšuvos Centrinio tautiniu komitetu. Organizacijos nariai buvo ginkluoto sukilimo ir kovos dėl

⁷⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas Nr. 598 vidaus reikalų ministrui, 1862 08 13, in: *Архивные материалы.*, kn. 6, d. 1, p. 125–126, 171.

⁷⁸ Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 785 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1862 11 05, *ibid.*, p. 178–179; Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštai Nr. 1352, 1434 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 10 20, 11 15, *ibid.*, p. 171, 185.

⁷⁹ Gardino gubernatoriaus raštai Nr. 330 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863 02 27, *ibid.*, 1, p. 301–302; Vilniaus vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio raštai Nr. 1434 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 11 15, *ibid.*, p. 185;

⁸⁰ Bresto komendanto pranešimas Nr. 163, 1861 07 09, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 56, d. 1, l. 47.

nepriklausomybės drauge su kovos dėl baudžios panaikinimo šalininkai, dirbo agitacinį darbą tarp valstiečių, platino agitacinius raštus, ragino rinkti aukas, telkti ginklus sukilimui⁸¹.

Išlikęs A. Gintovto prašymas Gardino gubernatoriui leisti jam kviestis į namus neturtingų tėvų vaikus ir našlaičius, kad geriau išaiškintų jiems katalikybės dogmas. Kunigas leidimo negavo, nes valdžia nematė galimybių namuose jį kontroliuoti⁸².

Ipolitas Glovackis (Głowacki). Balstogės kilmingųjų mergaičių institute gyvavo paprotys: mokslo metų pradžioje (spalio 1(12) d.) po pamaldų instituto stačiatikių cerkvėje arba Romos katalikų koplyčioje visas įstaigos personalas ir mokinės rinkdavosi į instituto salę, kur būdavo išklausa stačiatikių šventiko malda už įstaigos globėją imperatorienei ir po to giedamas imperijos himnas. Instituto katalikų kapelionas I. Glovackis iš Vilniaus generalgubernatoriaus gavo griežtą pastabą už tai, kad neva paskaitinęs katalikes auklėtines nedalyvauti 1862 m. lapkričio 1 (12) d. bendroje maldoje už imperatorienei sveikatą, jos atvykusios tik į imperijos himno giedojimą. Generalgubernatorius kapelioną per vyskupą perspėjo, kad už tokį pakartotinį elgesį bus pašalintas iš pareigų⁸³. Taip ir įvyko 1866 m.

Antanas Kosovskis (Kossowski), Ganiondzo (Balstogės apskritis) bažnyčios klebonas, 1861 m. rugpjūčio 20 (rugsėjo 1) d. bažnyčioje draudė giedoti patriotinį himną⁸⁴.

Zigmantas Koscia (Kościa). Po 1862 m. liepos 31 (rugpjūčio 12) d. Liublino unijos metinių minėjimo Druskininkuose buvo pradėtas nuo-

⁸¹ Źr.: F. Rożański, „Z województwa Grodzieńskiego“, in: *W czterdziestą rocznicę powstania styczniowego 1863–1903*, Lwów, 1903, p. 396–400; Vilniaus ypatingosios tardymo komisijos medžiaga, 1864 03 29, in: *Революционный подъем...*, p. 490–497; W. Tatarczyk, *Powstanie styczniowe na Białostocczyźnie*, Łódź, 1996, p. 14.

⁸² Kunigo Gintovto prašymas Nr. 132, 1861 10 24, *ibid.*, b. 98, l. 2; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 673 generalgubernatoriui, 1861 10 27, *ibid.*, l. 1; Generalgubernatoriaus raštas Nr. 955 Kauno gubernatoriui, 1861 11 11, *ibid.*, l. 3.

⁸³ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 465 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1863 01 21, in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 230–231.

⁸⁴ Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 373 vidaus reikalų ministrui, 1861 09 04, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 746, l. 52.

dugnus įvykių tyrimas. Vikaras Z. Koscia, Druskininkų bažnyčioje laikęs iškilmingas Mišias⁸⁵, nors jose nebuvo nei patriotinio giedojimo, nei patriotinio pamokslo, 1862 m. rudenį valdžios įsakymu vyskupo buvo perkeltas į Vilniaus guberniją, Ašmenos dekanato Salų parapijos Daukšiškių bažnyčią filijalistu⁸⁶.

Ignotas Kozlovskis (Kozłowski). Iki 1862 m. Jaluvkos vikaras, nuo 1862 m. – Velikąja Berastavicos administratorius I. Kozlovskis nuo 1861 m. pavasario priklausė kairiosios pakraipos V. Vrublevskio ir K. Kalinausko įkurtam Gardino rateliui⁸⁷. 1864 m. vykstant tardymui, paaiškėjo, kad 1862 m. jis buvo vienas Gardino gubernijos revoliucinės organizacijos vadovų iki sukilimo (vaivada)⁸⁸. Už priklausymą revoliucinei organizacijai nuteistas ištremti⁸⁹. 1864 m. areštuotas, paleistas trūkstant įrodymų⁹⁰.

⁸⁵ Druskininkų bažnyčia buvo Ašiūzos parapijos koplyčia, nes caro valdžia kunigo į Druskininkus skirti nesutiko iki 1879 m.

⁸⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 680 Gardino gubernatoriui, 1862 09 22, in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 148–152. Apie manifestaciją yra byla: LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 97. Taip pat apie ją žr.: Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 592 Gardino gubernatoriui, 1862 08 11, in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 123–125; Ypatingų pavedimų valdininko Ivano Nikotino raštas Nr. 57 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 08 20, *ibid.*, 1, p. 129–131; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 615 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 08 08, *ibid.*, p. 120–121; *Bojownicy kapłani ...*, d. 2, t. 2, p. 377–379.

⁸⁷ Vienas iš ratelio dalyvių Feliksas Rožanskis (Róžański) savo atsiminimuose rašo, kad ratelyje buvo kunigas Kozlovskis, W. Tatarczyk (min. veik., p. 14), remdamasis Z. Kosztylos duomenimis, kunigą pristato kaip „Jan Zarzycki, Ignacy Kozlovski“. Tačiau katalikų kalendoriuose žinynuose (rubricėlėse) Kozlovskiai Gardino gubernijoje 1862 m. du: Velikąja Berastavicos administratorius Ignotas Kozlovskis ir Induros vikaras Viktoras Kozlovskis. Todėl J. K. Jurgelis ir kt. juos maišo, nes iki 1862 m. I. Kozlovskis buvo Jaluvkos vikaru. Šio kunigo asmenybę padeda nustatyti: Vilniaus vyskupijos areštuotų ir ištremtų kunigų sąrašas, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26.

⁸⁸ P. Kubicki, min. veik., II d., II t., p. 450–453; Erazmo Zablockio parodymai Vilniaus ypatingajai tardymo komisijai, 1864 03 29, podjom, p. 490–497; J. K. Jurgėla, min. veik., p. 569.

⁸⁹ Vilniaus vyskupijos areštuotų ir ištremtų kunigų sąrašas, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26.

⁹⁰ Žr.: F. Rožański, Z województwa Grodzieńskiego, *W czterdziestą rocznicę powstania styczniowego 1863–1903*, Lwów, 1903, s. 396–400; Vilniaus ypatingosios tardymo komisijos medžiaga, 1864 03 29, *Революционный подъем...*, p. 490–497, 657; K. R. Jurgėla, min. veik., p. 569.

Juozapas Majevskis (Majewski), Justinas Zacharevičius (Zacharewicz), Vilhelmas Švarcas (Szwarc), Juozapas Zaleskis (Zaleski), Feliksas Hiteras (Hitter). Gardinas gubernijoje pasižymėjo patriotinių renginių gausa. Su svarbiausiu iš jų, per kurią vos nebuvo pralietas kraujas, yra susijusi Gardino dekanas parapinės (pojęzuitų) bažnyčios klebonas J. Majevskis.

J. Majevskis su patriotiniu sąjūdžiu susidūrė nuo pat pradžių. Jo bažnyčioje pirmą kartą Gardino gubernijoje (1861 m. birželio 11 (23) d.) buvo sugiedotas patriotinis himnas⁹¹. Klebono suorganizuota religinė procesija virto svarbiausia Gardino gubernijoje patriotine religine manifestacija⁹².

Įvykiai klostėsi taip. Kelios dienos prieš procesiją dekanas buvo išvykęs į Druskininkus, mieste nebuvo ir jo pavaduotojo pobernardinų bažnyčios klebono A. Gintovto. Tuo metu bažnyčių vikarams tikintieji ėmė daryti spaudimą dalyvauti patriotinėje religinėje procesijoje iš vienos bažnyčios į kitą. Vikarams atsisakius, tarp gyventojų kilo nepasitenkinimas dvasininkija, mieste padidėjo įtampa, kuri privertė rugpjūčio 11 (23) d. J. Majevskį nedelsiant grįžti iš Druskininkų. Norėdamas nuraminti tikinčiuosius, klebonas kitą dieną pažadėjo jų atstovams iš sakyklos paskelbti sąlygas, kuriomis galėtų vykti Bažnyčios organizuojama procesija. Rugpjūčio 13 (25) d., sekmadienį, per pamokslą pasakė, kad Bažnyčia galėtų leisti tik tokią procesiją, kuri vyktų atgailos, brolybės ir meilės dvasia. Tokia procesija, kaip Dievui duodamas įžadas, reikalaujanti atitinkamo elgesio. Negalima į ją neštis alkoholio, rūkalų, negalima giedoti patriotinių, Bažnyčios nenustatytų giesmių, rodyti politinių įsitikinimų, taigi, ji turėtų būti ne patriotinė, o tik religinė apeiga. Procesijos, vykstančios ramybės, vienybės dvasia, vietos valdžia negalėtų drausti. Iš sakyklos paskelbė, kad rugpjūčio 14 (26) d. po mišparų iš Gardino parapinės bažnyčios išvyks

⁹¹ Vilniaus generalgubernatoriaus pranešimas žandarų šefui, 1861 06 30, in: *Революционный подъем...*, p. 34. Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 116 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 06 16, in: *Сборник документов...*, p. 60.

⁹² Apie J. Majevskio organizuotą procesiją yra byla: *LVIA*, f. 378, PS, 1862 m., b. 52. Toliau remiamasi šios bylos medžiaga. Dar apie J. Majevskio procesiją žr.: Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 659 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1861 08 22, *ibid.*, 1861 m., b. 73a, l. 112–117; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 659 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, in: *Сборник документов...*, p. 135–138; J. Komar, *op. cit.*, p. 110–111.

procesija į Ražanystoką, kur rugpjūčio 15 (27) d. turėjo vykti Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų atleidai (Žolinė)⁹³.

J. Komaras rašo, kad J. Majeuskis savo atsiminimuose nutyli, jog apie būsimą procesiją ėmė sklisti gandai jau rugpjūčio 3 (15) ir 4 (16) d. Rugpjūčio 11 (23) d. Gardino gubernatorius Ivanas Špejeris apie tai pranešė į Vilnių, taip pat kreipėsi raštu į J. Majeuskį perspėdamas, kad procesijos, nenumatytos Bažnyčios kanonų, esą uždraustos. Jeigu tai ir tiesa, J. Majeuskis, skelbdamas procesiją į Ražanystoką, apie nekanoninių procesijų draudimą dar galėjo ir nežinoti (grįžęs į Gardiną įvykių sukuryje, galėjo atėjusių raštų ir nespėti perskaityti). J. Komaro spėjimas, kad J. Majeuskis nepaklusęs civilinei ir dvasinei valdžiai ir paskelbęs procesiją, norėdamas įtikti patriotams, ir kad jo elgesys rodo jo patriotines nuostatas⁹⁴, greičiau virstų spėjimu, kad, kilus mieste nepaprastai dideliu visuomenės nepasitenkinimui dėl dvasininkijos abejingumo patriotams, kunigas iš tiesų galėjo neturėti kitos išeities, kaip bandyti ieškoti kompromiso dėl susidariusios padėties. J. Komaro išvadų apie J. Majeuskio patriotizmą niekaip neparemia ir argumentas, kad už šią procesiją jis buvo ištremtas. O neetiškas teiginys, kad J. Majeuskis savo atsiminimus, kurie paneigia J. Komaro išvadas, rašė būdamas jau senis, kurio požiūris turėjo būti jau pakitęs dėl amžiaus ir kuris svajojo vien apie tai, kaip grįžti į Gardino dekanus, rodo, kad patį J. Komarą buvo apakinusios jo politinės pažiūros.

Tikrąsias J. Majeuskio intencijas, ko gera, atskleidžia jo 1861 m. rugpjūčio mėn. laiškas į Gardiną daktarui Pileckiui. Jame kunigas rašė, kad procesiją sumanę bajorai (apie 800 žmonių – dešimtadalis visų parapijiečių), kurie manę eiti į Ražanystoką vieni. Bijodamas lenkų nacionaliniais drabužiais vilkinčios bajorijos atviros politinės demonstracijos ir norėdamas jai suteikti ne vien politinį, bet ir religinį turinį, kunigas iš sakyklos sukvietęs į procesiją ir kaimiečius bei miestiečius. Buvęs priverstas eiti kartu, kad patrauktų į Bažnyčią jau silpstančio tikėjimo žmones ir kad jie neitų vieni, priešindamiesi Bažnyčiai ir valdžiai. Jei Bažnyčia neatgaivins masių ir neduos jai katalikiškos krypties, kiekvienas pradės veikti pats ir

⁹³ Vilniaus generalgubernatoriaus korespondencijoje kai kada klaidingai nurodoma, kad procesija vykusi 15 (27) d. (žr.: Vilniaus generalgubernatoriaus raštai Nr. 695, 696 viadus reikalų ministrui ir žandarų šefui, 1861 08 22, *LVI*A, f. 378, PS, 1862 m., b. 52, l. 9).

⁹⁴ J. Komar, *op. cit.*, p. 110–111.

nežinia kokios bus to pasekmės. Norėjo, kad apie tai sužinotų arkivyskupas⁹⁵. Panašiai aiškinosi ir per tardymą. Atrodytų, kad J. Majeviskis nebuvo procesijos iniciatorius, o siekė sumažinti tarp gyventojų kilusį nepasitenkinimą dvasininkija, bandė išvengti galinčios kilti politinės demonstracijos, tad paskelbė religinę procesiją ir joje dalyvavo. Sovietinėje istoriografijoje taikliai pasakyta, kad J. Majeviskio pastangomis procesija neįgavusi didesnės politinės reikšmės⁹⁶.

Rugpjūčio 13 (25) d. J. Majeviskis parašė raštus Gardino gubernatoriui ir policmeisteriui, kuriuose prašė nedaryti kliūčių procesijai, apie ją taip pat pranešė Vilniaus vyskupui A. S. Krasinskiui. Gardino gubernatoriui savo iniciatyva pristatė ir pamokslo turinį. Gavęs gubernatoriaus ir vyskupo atsakymus, kad Bažnyčios nenumatytos procesijos yra uždraustos, į tai atsakė, kad jau paskelbęs apie procesiją, tad negalys jos atsisakyti, nes tik taip pavyks sustabdyti neramumus, kurstomus piktavalių žmonių. Gardino gubernatorius apie J. Majeviskio atsakymą telegrama pranešė Vilniaus generalgubernatoriui. Tą patį vakarą gavęs žinių, kad į Ražanystoką eina procesijos ne tik iš Gardino, bet ir iš Lenkijos Karalystės, kitų vietų, ėmėsi priemonių joms sustabdyti.

Rugpjūčio 14 (26) d. Gardino gubernatorius nusiuntė raštą policmeisteriui, kad dar kartą perspėtų J. Majeviskį dėl atsakomybės, tačiau J. Majeviskis sumanymo neatsisakė. Tada gubernatorius įsakė išardyti tiltą per Nemuną, be to, nusiuntė telegramą Vilniaus generalgubernatoriui, kad nepavyko įtikinti J. Majeviskio dėl procesijos, tad lauksias atsakymo iki 16 val., o po to panaudosias ginkluotą jėgą.

Generalgubernatoriaus atsakymas atėjo tuoj pat ir buvo toks: procesijos neleisti, užrakinti bažnyčią, prie įėjimų pastatyti sargybą, priešais aikštėje išrikiuoti kazokus ir pėstininkų batalioną, tiltą visiškai išardyti, o esant reikalui, sunaikinti, prie tilto pastatyti įgulos batalioną, visiems paskelbti, kad už neramumus bus griežtai nubausti. Įžūliuosius areštuoti.

Gubernatorius apie generalgubernatoriaus nurodymus informavo vietos karinę valdžią ir J. Majeviskį. Pastarasis į nurodymą uždaryti bažnyčią atsakė, kad pirma teksią jį areštuoti, nes jis privalęs pagal kanonus prieš

⁹⁵ J. Majeviskio laiškas daktarui Pileckiui, 1861 08, vertimas į rusų k., *LVIIA*, f. 378, PS, 1862 m., b. 52, l. 94–95; Karo teismo komisijos medžiaga [1861], *ibid.*, l. 85.

⁹⁶ *Революционный подъем...*, p. 451.

Žolinę laikyti mišparus. O jei prie įėjimų bus pastatyta sargyba, tai nede-
dąs galvos, kad nekils revoliucija⁹⁷.

14 val. bažnyčia jau buvo pilna žmonių. Tuo metu aikštėje išsirikiavo
kariuomenė. Visi priėjimai prie bažnyčios buvo uždaryti, žmonės spietėsi
į bažnyčią vedančiose gatvėse.

16 val. pradėta skambinti mišparams. Tuo metu atvykęs policmeisteris
pranešė J. Majevskiui, kad jis kviečiamas pas gubernatorių. Kunigas
atsakė, kad jau skambinama mišparams, tad galys vykti tik tokiu atveju,
jei bus areštuotas, nes žmonės gali pamanyti, kad pabėga ir palieka juos
kritišką valandą. Tokį veiksma atlikti policmeisteris neturėjo nei įsakymo,
nei noro.

Po mišparų kunigas J. Majevskis iš sakyklos pasakė pamokslą, per-
skaitė tikintiesiems vyskupo telegramą apie procesijos draudimą. Įspėjo
žmones, kad negalys jų kurstyti prieš valdžią, kita vertus, negalys jų atkal-
binėti nuo Viešpačiui Dievui duoto įžado, tad leidžia patiems pasirinkti, ar
dalyvauti procesijoje. Jeigu būtų nuspręsta dalyvauti, procesija turi vykti
ramiai, krikščioniška dvasia⁹⁸.

Procesija, vedama dekanu ir asistuojama 4 kunigų (Gardino para-
pinės bažnyčios vikarų J. Zacharevičiaus, V. Švarco, pobernardinų baž-
nyčios vikaro J. Zaleskio ir gimnazijos bažnyčios rektoriaus kapeliono
F. Hitero), giedodama litaniją, išėjo į kariuomenės apsuptą aikštę ir pa-
traukė link Nemuno. Tačiau, sutikusi kelyje kariuomenę, vadovaujamą
Gardino gubernatoriaus ir divizijos vado generolo leitenanto Aleksan-
dro Goltgoero, grįžo į aikštės vidurį. Visi suklupo ir baigė giedoti lita-
niją, po to sugiedojo Dievo Motinos himną. Giedant generolas įsakė ka-
riams nusiimti kepure. Baigus giedoti, grupelė tikinčiųjų, susispietusių
apie žmogų, nešusį kryžių, pabandė prasibrauti pro kareivius. Bekylantį
konfliktą nuslopino taktiškas ir diplomatiškas generolo A. Goltgoero el-
gesys. Įvertinęs susidariusią situaciją, J. Majevskis kreipėsi į susirinku-
sius – kadangi procesija susidūrė su nenumatytomis kliūtimis ir negali
įvykti, įžadą galima laikyti įvykdytu, paragino žmones grįžti į bažnyčią
ir pasimelsti prie Dievo Motinos altoriaus. Žmonės klusniai grįžo į baž-

⁹⁷ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 659 Vilniaus vyskupui Adomui Stanis-
lovui Krasinskiui, 1861 08 22, LVIA, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 112–117; Tas pats raštas:
Сборник документов..., p. 135–138.

⁹⁸ Juozapo Majevskio pamokslo, pasakyto Gardino parapinėje bažnyčioje 1861 08 14,
tekstas, rastas per kratą, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 52, l. 44.

nyčią, ten sugiedojo litaniją, po to patriotinį himną ir išsiskirstė namo.

Po kelių dienų Vilniaus generalgubernatoriaus įsakymu J. Majeviskis buvo suimtas ir atvežtas į Vilnių, pas jį padaryta krata. J. Majeviskio byla buvo nagrinėjama pagal kriminalinius įstatymus Karo teismo komisijoje prie Vilniaus Ordonanshauzo pagal karo lauko baudžiamąjį statutą⁹⁹. Bylos nagrinėjimo metu buvo pateikta J. Majeviskio kalba, pasakyta rugpjūčio 14 (26) d. bažnyčioje prieš procesiją ir rasta pas jį per krata; toje kalboje lenkų politinę būtį ir Romos Katalikų Bažnyčios padėtį jis palygino su sugriauta Jeruzale¹⁰⁰.

Teismas nusprendė, kad J. Majeviskis neatsižvelgė į civilinės ir dvasinės valdžios draudimus ir paskatino panaudoti kariuomenę, dėl kurios įsikišimo procesija neįvyko. Apkaltintas nepaklusnumu civilinei ir dvasinei valdžiai, jis nuteistas tremčiai į Sibirą atimant dvasininko luomą ir civilines teises (valdžios terminologija „civilinei mirčiai“). Tai buvo pirmasis dvasininkas, Vilniaus generalgubernijoje nuteistas ištremti Karo teismo. Su J. Majeviskiu procesijoje dalyvavę kunigai J. Zacharevičius, G. Švarcas, J. Zaleskis ir F. Hiteras perduoti apsvarstyti dvasinei valdžiai¹⁰¹.

Vilniaus karo teismo sprendimu 1861 m. gruodžio 10 (22) d. J. Majeviskis buvo ištremtas į Tobolsko guberniją, Kurgano miestą. Tačiau vidaus reikalų ministro ir Vilniaus generalgubernatoriaus teikimu 1862 m. balandžio 17 (29) d. jam caro gimtadienio proga suteikta malonė ir leista grįžti į tėvynę. 1862 m. liepos 22 (rugpjūčio 3) d. jis buvo gražintas iš tremties. Vyskupui nurodyta jį pasiųsti į kaimo parapiją vikaru ir paskirti dvasinės vyresnybės ir griežtą policijos priežiūrą. Netrukus vysk. A. S. Krasinskis J. Majeviskį perkėlė į Ašiuzą vikaru, pavesdamas priežiūrėti klebonui. Jam nuo 1862 m. lapkričio 5 (17) d. paskirta slapta ir neterminuota policijos priežiūra¹⁰². Vėliau J. Majeviskis vikaravo Druskininkuose, kur ir mirė.

⁹⁹ Vilniaus komendanto raštas Nr. 2029 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 11 28, *ibid.*, l. 90; Juozapo Majeviskio bylos medžiaga, *ibid.*, l. 85; Juozapo Majeviskio laiškas daktarui Pileckiiui, 1861 08 11, *ibid.*, l. 94–95; Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 725 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 08 28, *ibid.*, l. 20; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 695 vidaus reikalų ministrui ir Nr. 696 žandarų šefui, 1861 08 22, *ibid.*, l. 7.

¹⁰⁰ Karo teismo komisijos medžiaga, [1861], *ibid.*, l. 85.

¹⁰¹ Karo teismo komisijos nuosprendis Juozapui Majeviskiui, [1861], *ibid.*, l. 87.

¹⁰² Duomenys apie Gardino gubernijos asmenis, 1862 m. esančius policijos priežiūroje, 1863 02 14, *ibid.*, l. 2–43. Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 972 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 04 17, *ibid.*, b. 60, l. 133–134; Tobolsko gubernatoriaus raštas Nr. 266 Vilniaus

Pranciškus Sidorovičius (Sidorowicz). Balstogės vikaras P. Sidorovičius, rusų administracijos nuomone, darė didelę įtaką parapijiečių neramumams ir manifestacijoms mieste.

1861 m. liepos mėn. Balstogės bažnyčios šventoriuje vyko garsieji patriotiniai giedojimai, nors P. Sidorovičius ir kiti kunigai tiesiogiai juose nedalyvavo. Pradedant liepos 11 (23) (kitur 16 (28)) d. po pamaldų Balstogės bažnyčioje daug žmonių (policijos duomenimis, 400–500) šventoriuje klūpėdami po kelias valandas giedodavo patriotines giesmes, stebint gausiai susirinkusiems gyventojams, ypač žydams. Gorodničiaus draudimų nepaisyta. Kai liepos 19 (31) d. į miestą atvyko Gardino vicegubernatorius Jakovas Rožnovas, gorodničius įsakė suimti giedotojus ir nuvesti apklausti į policiją. Kitą dieną (liepos 20 (rugpjūčio 1) d.) šventoriuje giedoti susirinko dar daugiau žmonių, tad buvo duotas nurodymas kariuomenei apsupti šventorių ir jų neišleisti. Kazokai ir kareiviai apsupo šventorių, iš giedojusiųjų pareikalauta pasakyti savo pavardes; kas nepasakė, tiems neleista išeiti iš šventoriaus. Žmonės šventoriuje išbuvo visą naktį. Vikarai P. Sidorovičius ir Mečislovas Tabenskis (Tabeński) prašė gorodničių žmones išleisti; jei nebus išleisti, tada visa Europa per „Kolokolą“ sužinosianti apie savivalę. Už kazokų aikštėje minia grėsmingai augo, reikalaudama paleisti giedotojus, mėtė akmenis. Kitą dieną Gardino vicegubernatorius ir Gardino gubernijos žandarų štabo karininkas gorodničiui įsakė giedotojus paleisti¹⁰³.

1862 m. rugpjūčio 11 (23), 16 (28) ir 17 (29) d. P. Sidorovičius, tariamai valstiečiams užsakius už savo mirusius giminaičius, laikė gedulines Mišias už Varšuvoje mirties bausme nubaustus į valdžios asmenis pasikėsinusius patriotus. Mišiose dalyvavo daug aukštuomenės moterų gedulo rūbais, per Mišias buvo išsakyta minčių, kad bausmė esanti neteisinga¹⁰⁴. 1862 m.

generalgubernatoriui, 1862 06 21, *ibid.*, l. 1; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 521 Vilniaus vyskupui Adomui Stanislovui Krasinskiui, 1862 07 26, *ibid.*, l. 2; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 773 Vilniaus generalgubernatoriui, 1865 05 10, *ibid.*, l. 102; Vilniaus vyskupui Adomo Stanislovo Krasinskio raštas Nr. 1061 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 09 03, *ibid.*, l. 147; Vilniaus dekanas raštelis, [1863 02], *ibid.*, l. 151.

¹⁰³ Gardino gubernatoriaus pranešimas Nr. 5625 Vilniaus generalgubernatoriui, 1861 07 23, *ibid.*, l. 57–61.; Gardino vicegubernatoriaus raštai Nr. 22, 23 Gardino gubernatoriui, 1861 07 20, 21, in: *Сборник документов...*, p. 75–78; Balstogės gorodničiaus raštas Gardino gubernatoriui, 1861 07 21, in: *Революционный подъем...*, p. 439–441.

¹⁰⁴ Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 711 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 09 07, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 86, l. 2–3; in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 138–139.

spalio 3 (15) d. Balstogėje įvyko iškilmingos gedulo Mišios (katafalkas, daug žvakių, vėliavos) už Tada Kosciušką (oficialiai skelbta, kad už Balstogės gailestingųjų seserų vienuolių tėvus)¹⁰⁵. P. Sidorovičius valdžios buvo kvalifikuotas kaip kenksmingų įsitikinimų, turintis įtaką tikintiesiems asmuo, dalyvavęs manifestacijose, kurių reikėtų pašalinti iš Balstogės. Už tai 1862 m. pabaigoje Vilniaus generalgubernatorius administracine tvarka jį nutarė ištremti į Vologdą. Ištremtas 1863 m.¹⁰⁶

Adomas Zažeckis (Zarzecki). 1862 m. vasario 26 (kovo 10) d. Gardino apskrities dvarininko Rodovickio 5 valstiečiai pateikė 2-ojo stano pristavui skundą, kad Velikaja Berastavicos parapijos administratorius A. Zažeckis nesutiko vasario 19 (kovo 2) d. laikyti jų užsakytų Mišių už imperatorių išlaisvinimui iš baudžios atminti. Paskyrė Mišioms vasario 24 (kovo 4) d., bet jų ir tada nelaikė. Kai valstiečiai nuėjo į cerkvę ir ten už imperatorių išklausė Mišias, kunigas jiems prikaišiojo. Valdžiai jis teisinosi vasario 19 (kovo 10) d. negalėjęs laikyti Mišių dėl ligos, o vasario 24 (kovo 4) d. – dėl to, kad tą dieną nebuvo galima laikyti Mišių pagal asmeninius prašymus, be to, nežinojęs, kokia intencija buvo užsakomos Mišios¹⁰⁷. Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymu buvo pradėtas tyrimas. Nustačius A. Zažekį esant kalta, nurodyta atleisti jį iš klebono pareigų ir uždaryti į vyskupo parinktą vienuolyną su policijos priežiūra. Tyrimą atliko Gardino gubernijos žandarų korpuso štabo karininkas Nikolajus Leliakovas. Jis nustatė, kad rašyti skundą paskatino valstietis, anksčiau dirbęs Minske ekonomu ir kurstęs valstiečius prieš dvarininkus. Tai sužinojęs A. Zažeckis per vieną šventę pasakė pamokslą, perspėdamas parapijiečius saugotis bloga linkinčių žmonių, už ką valstietis jam ir atkeršijęs. Pats kunigas N. Leliakovui pasirodęs labai romaus būdo, nelinkęs į neteisėtus veiksmus, tad

¹⁰⁵ Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 796 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 10 11, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 86, l. 15; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 788 vidaus reikalų ministrui, 1862 11 05, *ibid.*, l. 20.

¹⁰⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 780 Gardino gubernatoriui, 1862 11 05, in: *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 176; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 788 vidaus reikalų ministrui, 1862 11 05, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 86, l. 20; *Bojownicy kapłani...*, d. 1, t. 3, p. 158–160.

¹⁰⁷ *Архивные материалы...*, kn. 6, d. 1, p. 25; Gardino gubernatoriaus raštas Nr. 1779 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 03 05, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 16, l. 3–4.

incidentą siūlė priskirti neapdairumui, o ne blogiems norams¹⁰⁸. Tyrimas buvo nutrauktas.

Po šio incidento A. Zaržeckis buvo perkeltas į Rodunios dekanatą Žubalaičio administratoriumi. Nuo 1861 m. priklausė kairiosios pakraipos Gardino rateliui¹⁰⁹. Už tokią veiklą buvo nuteistas, tačiau 1863 m. vasario mėn. dingo be žinios¹¹⁰.

POLITICAL INCIDENTS INVOLVING THE CATHOLIC CLERGY IN 1861–1862

Ieva Šenavičienė

Summary

1. *Diocese of Vilnius*

The article is the first part of a series of articles which deals with the Catholic clergy of the General Guberniya of Vilnius who participated in political patriotic incidents. This part mostly analyzes the data about the clergy which the Russian administration used and presents the clergy of the Diocese of Vilnius (the Vilnius and Gardinas Guberniya) and any manifestations and other events in which they were involved. These accounts are relevant for research dealing with the position of the clergy in Lithuania on the eve of the 1863 insurrection and their participation in patriotic activities. These accounts provide an opportunity to determine the forms of the patriotic expressions of the clergy, their role in the patriotic movement, to evaluate the circumstances of their activities, to describe them, to compare the relation between the incriminating crime and punishment, finally – to take a new look at the events of 1861–1862.

The political incidents in which the Catholic clergy of the Diocese of Vilnius were involved can be viewed by five criteria of their patriotic commitment, They

¹⁰⁸ Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 365 Gardino gubernatoriui, 1862 05 07, LVIA, f. 378, PS, 1862 m., b. 16, l. 1–2; Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 443 Vilniaus generalgubernatoriui, 1862 06 25, *ibid.*, l. 5.

¹⁰⁹ Vienas iš ratelio dalyvių Feliksas Rožanskis (Róžański) savo atsiminimuose rašo, kad ratelyje buvo kunigas Zarzyckis, W. Tatarczyk (min. veik., p. 14), remdamasis Z. Koszytłos duomenimis, kunigą pristato kaip „Jan Zarzycki“. Tačiau katalikų kalendoriuose žinyuose (rubricelėse) 1862 m. tokio Jono Zarzyckio iš viso nėra, yra tik Adomas Zarzecis. Šio kunigo asmenybę padeda nustatyti: Vilniaus vyskupijos areštuotų ir išstremtų kunigų sąrašas, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26.

¹¹⁰ Vilniaus vyskupijos areštuotų ir išstremtų kunigų sąrašas, 1864 05 24, LVIA, f. 439, ap. 1, b. 50, l. 20–26.

are: 1) the attitude toward patriotic religious manifestations (Masses of mourning, grand Masses for patriotic intentions, patriotic sermons, singing of patriotic hymns, patriotic religious processions); 2) the attitude toward the government's regulations (laws of the imperial government, the investigations of manifestations, holding of Masses or prayers for the tsar and his relatives, their omitting or agitation against them, relations with the police); 3) the attitude toward agitational writings (spreading or prohibiting); 4) the founding of illegal schools, teaching in them; 5) preparations for the uprising (alleged conferences of clergy and nobility, organization of the so-called pogroms against Jews loyal to the state, encouraging peasants to revolt, the collection of funds, gathering of weapons).

The accounts show that it is impossible to assert affirmatively that the clergy by their actions participated in or suppressed the patriotic movement. Only a few of them openly supported or rejected it. In most cases, circumstances, including also whether there was or was not a state of war in their locality, determined the behavior of the clergy. The intentions of the priests of Vilnius and Gardinas, encouraging the most important political incidents in the Vilnius diocese, illustrate this claim. In Vilnius the political commitment of the clergy was manifest: the priests of the churches of St. John, the Gate of Dawn on their own initiative joined the patriotic movement and openly shaped the patriotic feelings of society. The largest patriotic religious procession in the Gardinas Guberniya was not due to patriotic encouragements, but to the compromises which the developing circumstances pushed the clergy.

ARVYDAS PACEVIČIUS

BAŽNYČIŲ ARCHYVŲ SLĖPINIAI: MARIJOS PILSUDSKIENĖS PALAIKŲ PERLAIDOJIMO DOKUMENTAS SUGINČIUOSE*

1935 metais birželio 1 d. Suginčiuose (Kaišiadorių vyskupija, Molėtų dekanatas), „vietinėse, [esančiose] šalia bažnyčios, kapinėse“, laidojimo rūsyje, įrengtame į šiaurės rytus nuo bažnyčios, buvo ekshumuoti Marijos Bilevičiūtės-Pilsudskienės (1843–1884), Juzefo Pilsudskio motinos, palaikai ir, vykdant paskutinę Lenkijos maršalo valią¹, perlaidoti Vilniaus Rasų kapinėse kartu su J. Pilsudskio širdimi². Šeimyniniame Michałowskių³, iš kurių pagal motinos Helenos iš Michałowskių liniją paveldėjo Suginčių dvarą, kape M. Pilsudskienė šalia 1882 m. mirusių vaikų dvynių Piotro ir Teodoros buvo palaidota 1884 m. rugsėjo 12 d.

* Publikacija parengta vykdant projektus „Vilniaus bažnytinės provincijos archyvų dokumentų ir knygų metaduomenų informacijos sistemos plėtra, sklaida ir prieiga“ ir „Lietuvos Krikšto įprasminimas ir refleksija: europėjimo šaltinių kritika, sisteminimas, istoriografinis vaidmuo“, remiamus LVMSF.

¹ Teigiama, kad 1935 m. gegužės 13 d., praėjus dienai po J. Pilsudskio mirties, jo našlė perdavė vienam iš maršalo adjutantų tekstą, pavadintą „Staigios mirties atvejui“ (*Na wy-padek nagłej śmierci*), reiškusį paskutinę J. Pilsudskio valią: „Įpareigoju visus, kurie mane mylėjo, atgabenti mano motinos palaikus iš Suginčių Ukmergės apskrityje į Vilnių ir palaidoti didžiausio Lenkijos karžygio motiną aukščiau manęs. Tegul išdidi širdis ilsisi prie išdidžios motinos pėdų“ (*A zaklinam wszystkich co mnie kochali sprowadzić zwłoki mojej matki z Sugint Wilkomirskiego powiatu do Wilna i pochować matkę największego rycerza Polski nade mną. Niech dumne serce u stóp dumnej matki spoczywa. [...]*). – Visą J. Pilsudskio paskutinės valios tekstą žr.: <http://www.komendant.cal.pl/content/view/464/136/>. Žiūrėta 2008 12 10.

² Iškilminga perlaidojimo ceremonija įvyko 1936 m. minint J. Pilsudskio mirties metines ir parengus Rasų kapinėse atitinkamą vietą. Iki tol palaikai buvo saugomi Vilniuje, Šv. Teresės bažnyčioje.

³ Žinoma, kad Suginčių kapinėse, greičiausiai Michałowskių šeimos kape ar koplyčioje, 1822 m. birželio 5 d. buvo palaidota vos pusantrų metų sulaukusi bajoraitė Margarita Helena Dorotėja Michałowska. Žr. Molėtų parapijoje 1817–1827 m. mirusiųjų metrikų knygą, saugomą Molėtų bažnyčios archyve.

Plačiau pasidomėti M. Pilsudskienės palaikų perlaidojimo istorija paskatino ne tik Suginčių bažnyčios archyve (klebonijoje) aptiktas ir čia publikuojamas dokumentas – „ekshumacijos aktas“ (lenk. *akt ekshumacji*)⁴, beje, remiantis liudytojo ir dalyvio korespondento Zygmunto Ugiańskio⁵ informacija, surašytas Suginčių klebonijoje⁶. Neseniai internete paskelbtos nuotraukos iš Česlavo ir Ryšardo Mackevičių archyvo (*Archiwum Czesława i Ryszarda Mackiewiczów*)⁷, atskleidžiančios šio politinį, tarpvalstybinį mastelį įgijusio įvykio detales, dalyvius, aplinką. Klasikinėje istoriografijoje perlaidojimo faktas nėra plačiau aptariamas⁸, o štai naujausiuose tyrinėjimuose⁹, skirtuose lenkų–lietuvių stereotipų formavimuisi ir sklaidai, šis įvykis aprašytas gan plačiai, remiantis dalyvių atsiminimais ir Lietuvos archyvuose saugoma medžiaga: „Po Pilsudskio mirties **Katelbachas** (pajuodinta mano. – A. P.) 1935 metų birželyje, padedant lenkų [tautinės] mažumos organizacijoms, surengė maršalo motinos Marijos Bilevičiūtės-Pilsudskienės palaikų ekshumaciją iš kapo Suginčiuose netoli Utenos. Ekshumacijoje **birželio 2 dieną** (pajuodinta mano. – A. P.) dalyvavo delegacijos iš visos Lietuvos, o prie karsto susirinko apie 200 asmenų“¹⁰.

⁴ Be pavadinimo, pradžia *Dziła się w Sugintach powiatu Uciańskiego w Republice Litewskiej*. Kaišiadorių vyskupijos, Molėtų dekanato, Suginčių bažnyčios archyvas (toliau – SBA), be signatūros.

⁵ *Chata Rodzinna* redaktorius, dalyvavo M. Pilsudskienės palaikų perlaidojimo ceremonijoje. Fotografiją kartu su Julianu Urniažu, knygyno „Stella“ savininku Kaune, Mieczysławu Lepeckiu, Czesławu Kadenacy, Stanisławu Giedgowdu, J. Pilsudskio giminaičiu, redaktoriumi Kazimieru Szwoynickiu prie M. Pilsudskienės karsto po ekshumacijos žr.: <http://www.kresy.pl/historia,archiwalia,wydarzenia-2?zobacz/ekhumacja-ciala--matki-marszalka>. Žiūrėta 2008 12 11.

⁶ „Z Sugint do Wilna. Powrotna droga zwłok Matki Marszałka Piłsudskiego (od specjalnego korespondenta)“, *Dzień Polski*, Kaunas, Poniedziałek, 3 czerwca 1935 r., p. 1.

⁷ *Ek[s]humacja ciała Matki Marszałka. Dokumentacja fotograficzna ekshumacji zwłok Marii z Billewiczów Piłsudskiej - Matki Marszałka Józefa Piłsudskiego*.

<http://www.kresy.pl/historia,archiwalia,wydarzenia-2?zobacz/ekhumacja-ciala--matki-marszalka>. Žiūrėta 2008 12 08.

⁸ Pavyzdžiui, mokslo populiarioje autobiografinėje monografijoje, palydėtoje Algio Kasperavičiaus analitiniu straipsniu, apie J. Pilsudskį: D[arija] Nalenč, T[omašas] Nalenčius. *Juzefas Piłsudskis*, Vilnius: Mintis, 1991.

⁹ Krzysztof Buchowski. *Szkice polsko-litewskie czyli o nielatwym sąsiedztwie w pierwszej połowie XX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2006. Sutrumpintą versiją internete žr.: <http://www.nasz-czas.lt/416/czas.html>. Žiūrėta 2008 12 09.

¹⁰ „Po śmierci Piłsudskiego, Katelbach w czerwcu 1935 r. przy pomocy organizacji polskiej mniejszości zorganizował ekshumację zwłok matki marszałka, Marii z Billewiczów

Kaip matyti iš pateiktos citatos, autorius netiksliai užrašė Utenos vietovardį (matyt, nežinojo jo autentiškos formos; kita vertus, lietuviškuose tekstuose iškraipomi lenkiški tikriniai vardai). Komplikuotesnė istoriniame darbe pateikta klaidinga datos versija, taip pat akcijos organizatoriaus nuopelnų priskyrimas žurnalistui, neoficialiam Lenkijos ambasadoriui Lietuvoje Tadeušui Katelbachui, 1933–1937 metais „Lenkijos laikraščio“ (*Gazeta Polska*) korespondentui Kaune. Žinoma, kad T. Katelbachas aktyviai reikėsi įvairiose Lietuvos visuomeninio gyvenimo srityse, taip pat, anot to meto spaudos, visus metus prižiūrėjo Suginčiuose M. Pilsudskienės kapą, ant kurio buvo pastatytas juodas medinis kryžius be užrašo¹¹. Tačiau, kaip rodo parašai ekshumacijos akte ir perlaidojimo priešistorė, organizatorių buvo daugiau. Pažymėtina, kad pasirengimą M. Pilsudskienės palaikų perlaidojimui bei pačią ceremoniją plačiai apžvelgė Lietuvos lenkų spauda – pavyzdžiui, „Lenkų diena“ (*Dzień Polski*)¹², santūriau ir kritiškiau – Lietuvos oficiozas „Lietuvos aidas“¹³.

Publikuojamas dokumentas svarbus keliais aspektais. Visų pirma, jame fiksuojamas komplikuoatų Lenkijos ir Lietuvos tarpukario santykių epizodas, kai didelė Lietuvos lenkų ir svečių iš Lenkijos delegacija, gavusi

Pilsudskiej z grobu w Sugintach (Suginčiai) koło Uciany (Utėna) (taip originale. – A. P.). W ekshumacji 2 czerwca (pajuodinta mano – A. P.) wzięły udział delegacje z terenu całej Litwy, nad grobem zgromadziło się ponad 200 osób“. – Krzysztof Buchowski, *Szkice polsko-litewskie czyli o niełatwym sąsiedztwie w pierwszej połowie XX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Grado, 2006, p. 143.

¹¹ „Z Sugint do Wilna. Powrotna droga zwłok Matki Marszałka Piłsudskiego (od specjalnego korespondenta)“, *Dzień Polski*, Kaunas, Poniedziałek, 3 czerwca 1935 r., p. 1.

¹² „Garść ziemi z Sugint na grób Marsz. Piłsudskiego. *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 21 maja 1935 r., s. 1; Urna z ziemią z miejsc drogich Marsz. Piłsudskiemu“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 21 maja 1935 r., p. 2; „Pryjazd p. p. Cz. Kadenacego i M. Lepeckiego, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 28 maja 1935 r., p. 1; „Uroczystości żałobne w Sugintach odbędą się jutro przed południem“, *Dzień Polski*, Kaunas, Piątek, 31 maja 1935 r., p. 1; „Serce Marszałka Piłsudskiego przewieziono już do Wilna“, *Dzień Polski*, Kaunas, Piątek, 31 maja 1935 r., p. 1; „Dzisiaj przewiezienie szczątków Matki Marsz. Piłsudskiego z Sugint do Wilna“, *Dzień Polski*, Kaunas, Sobota, 1 czerwca 1935 r., p. 1; „Z Sugint do Wilna. Powrotna droga zwłok Matki Marszałka Piłsudskiego (od specjalnego korespondenta)“, *Dzień Polski*, Kaunas, Poniedziałek, 3 czerwca 1935 r., p. 1; „Serce Marszałka Piłsudskiego przewieziono do Wilna“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 4 czerwca 1935 r., p. 2.

¹³ „Kaip iš Suginčių išvežti Pilsudskienės palaikai“, *Lietuvos aidas*, pirmadienis, birželio 3 d., p. 1; „Pilsudskio motinos palaikų sutikimas“, *Lietuvos aidas*, pirmadienis, birželio 3 d., p. 1.

Lietuvos Respublikos valdžios sutikimą, atvyko į ponų „pamirštą“ bažnytkaimį. Pakeliui ir grįžtant atgal į Vilnių buvo demonstruojamas solidarumas su vietiniais gyventojais, ypač prie dvarų: buvo giedamos giesmės, skambėjo varpai, taigi iš esmės atlikta propagandinė-patriotinė Lenkijos ir lenkų kultūros populiarinimo „Kauno Lietuvoje“ akcija. Kita vertus, kaip liudija vietinių žmonių atsiminimai, blizgančiais automobiliais atvykę „ponai“ buvo gražiai apsitaisę, ne tik fotografavę ir filmavę, bet ir valgę skanius pyragaičius, tačiau vaikų nepavaišinę¹⁴.

Svarbų vaidmenį – tiek organizacinį, tiek diplomatinį – perlaidojimo ceremonijoje atliko ilgametis charizmatinis prieškario Suginčių klebonas Adolfas Bielskis (1870–1953), kunigo karjerą pradėjęs Laukuvoje 1901 m., filialistu Suginčiuose paskirtas 1913 m., klebonu – 1926 m.¹⁵ Jis Suginčių bažnyčioje aukojo Mišias (lietuviškai ir lenkiškai), derino organizacinius reikalus, vykdė tam tikrą diplomatinę misiją. Rūpesčiai užgriuvo anksčiau, mat 1935 m. gegužės 12 d. mirus J. Pilsudskui, buvo prisiminta ir jo motinos palaidojimo vieta. Antai gegužės 18 d. Lietuvos lenkų draugijos „Šviesa“ (*Oświata*) iniciatyva į J. Pilsudskio laidotuves deleguoti atstovai Marija Parczewska ir Janas Kosska „su savim pasiėmė žemės saują iš š[viesaus] a[tminimo] Maršalo motinos, palaidotos Suginčiuose, [...] kapo. Ši žemė bus padėta prie mirusio sūnaus, taip labai mylėjusio savo motiną ir po mirties aukojančio jai savo širdį“¹⁶. Čia pat „Lenkų diena“ (*Dzień Polski*) pranešė, kad Suginčių bažnyčioje ta proga, užsakius minėtai lenkų draugijai „Šviesa“, įvyko gedulinės pamaldos už J. Pilsudskio sielą¹⁷. Kiek anksčiau Suginčiuose lankėsi mec[enatas] Krzyżanowski ir red[aktorius] Okuliczius, iš Vilniaus atvykę automobiliu ir paėmę žemės iš J. Pilsudskio

¹⁴ Leokadijos Bareikytės pasakojimas. Užrašyta 2008 11 10.

¹⁵ Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in Annum Domini Bissextilem MCMVIII. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1907, p. 171; Ordo Divini Officii et Missarum ad usum Dioecesis Samogitiensis seu Telsensis. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1912, p. 55; Ordo Divini officii et Missarum ad usum Dioecesis Samogitiensis seu Telsensis, in quibus Gregorianum introductum est, pro Anno Domini MCMXVII. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1916, p. 45; Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Dioeceseos Samogitiensis pro Anno Domini MCMXXVI Conscriptus, be l. m. ir v., p. 66, ir kt.

¹⁶ „Garść ziemi z Sugint na grób Marsz. Piłsudskiego“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 21 maja 1935 r., p. 1.

¹⁷ „Garść ziemi z Sugint na grób Marsz. Piłsudskiego“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 21 maja 1935 r., p. 1.

motinos kapo. Vėliau ši žemė kartu su žeme nuo maršalo sesers kapo, taip pat iš Vilniaus gynėjų ir J. Pilsudskio gimtinės Zalave kapinių urnoje lėktuvu buvo nuskraidinta į Varšuvą ir galiausiai padėta maršalo garbei Krokuvėje supiltoje kalvoje¹⁸. Taigi pradiniam etape M. Pilsudskienės kapas tapo vieta, simboliniais ryšiais susieta su Lenkijos maršalo laidotuvėmis, lenkų tautos atstovai ir ideologai Suginčių kape matė tautos didvyrio stiprybės ištakas, akcentavo motinos ir sūnaus dvasinį ryšį.

Lietuvos lenkų spauda užfiksavo ir kitas perlaidojimo ceremonijos detales: Kadenacis ir Lepeckis iš Kauno į Suginčius išvyko gegužės 31 d. popiet, kartu su „Lenkijos laikraščio“ (*Gazeta Polska*) korespondentu T. Katelbachu¹⁹; tądien laikraščiai pranešė, kad ekshumacija ir pamaldos Suginčiuose planuojamos birželio 1 d. priešpiet, o gedulinga procesija į Vilnių vyks per Giedraičius. Ceremonijoje dalyvavo ne tik lenkų organizacijos, visuomenės atstovai iš Kauno, Panevėžio, Ukmergės ir Vilniaus²⁰, giminių atstovai, bet ir „minios Suginčių parapijiečių; iki šiol yra išlikę ir atsiminimų apie geraširdę valdytoją ir dosnią vietinės bažnytėlės koliatorę, mirusią 1884 m. Vilniuje ir po 11 dienų palaidotą Suginčių kapinėse“²¹. Ekshumacijos metu buvo sudarytas koridorius, kur tilpo ir korporacijos „Lauda“ nariai²², taip pat Ukmergės ir Utenos administracijos atstovai. Užmūrytą įėjimą į rūsį reikėjo atkasti, praėjimo atidarymas užtruko ilgai. Pagaliau į

¹⁸ „Urna z ziemią z miejsc drogich Marsz. Piłsudskiemu“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 21 maja 1935 r., p. 2.

¹⁹ Viena iš internete paskelbtų Mackevičių archyvo nuotraukų atskleidžia, kad Kadenacis, Lepeckis ir Katelbachas greičiausia nakvojo Bžozovskių Jakubavo (Jakubów) dvare, Ukmergės paviete, kur, prieš išvykdami birželio 1 d. į Suginčius, nusifotografavo, adresą internete žr. išn. 7.

²⁰ Tarp Mackevičių archyvo nuotraukose identifikuotų asmenų minimi dalyvavę Zofia Surwiłłowa, Konstantinas Zyberk-Plateris, Zygmuntas Szczesny Brzozowski, Helena Charmańska, Henrykas Brzozowski, Mieczysławas Kontowtas, Janas Brzozowski, Jadwiga iš Kontowtų Brzozowska, adresą internete žr. išn. 7.

²¹ „Z Sugint do Wilna. Powrotna droga zwłok Matki Marszałka Piłsudskiego (od specjalnego korespondenta)“, *Dzień Polski*, Kaunas, Poniedziałek, 3 czerwca 1935 r., p. 1.

²² Internete paskelbtų perlaidojimo ceremonijos nuotraukų komentarai dar nurodo dalyvavus draugijų *Pochodnia*, moterų korporacijos *Znicz* iš Kauno atstovus. Žr. *Ek[s]humacja ciała Matki Marszałka. Dokumentacja fotograficzna ekshumacji zwłok Marii z Billewiczów Piłsudskiej - Matki Marszałka Józefa Piłsudskiego*.

<http://www.kresy.pl/historia/archiwalia,wydarzenia-2?zobacz/ekhumacja-ciala--matki-marszalka>. Žiūrėta 2008 12 08.

rūsį buvo įnešti iš Varšuvos atvežti karstai, kiek vėliau susirinkusieji pamatė iškeliamą vieną didelį ir du mažus karstelius, skirtus J. Pilsudskio brolio ir sesers dvynių Teodoros ir Piotro palaikams. Prie kapo prakalbą lenkiškai ir lietuviškai pasakė klebonas A. Bielskis. Greit prasidėjo iškilmingos Mišios, kuriose ypatingą įspūdį daręs sarkofagas, mat jame visai neseniai buvo iš Varšuvos į Krokuvą pervežti ir Vavelyje palaidoti J. Pilsudskio palaikai²³. Išnešus karstus, klebonijoje pasirašomas *ekshumacijos aktas* (korespondentas tiksliai išvardijo dalyvius). Gedulinga procesija per Molėtus, pakeliui skambant bažnyčių varpams, pajudėjo į Giedraičius²⁴, paskui link Vilniaus beveik nevažinētu, apaugusiu žole keliu. Administracinės linijos punkte formalumai buvo atlikti greit, už jo gedulingą procesiją pasitiko Vilniaus krašto žmonės, dalyvaujant Pilsudskio broliams Adomui, Jonui ir Kazimierui. Netoli nuo administracinės linijos Pustilkuose (lenk. Pustylki) buvo pastatyti pirmieji triumfo vartai (lenk. *brama*), jie buvo statomi visame kelyje (ypač išsiskyrė Pikeliškėse). Vilniuje karstai su palaikais buvo padėti Šv. Teresės bažnyčios rūsyje ir tik po metų, paruošus vietą ir minint J. Pilsudskio mirties metines, perlaidoti Rusų kapinėse.

„Lietuvos aidas“²⁵ kiek patikslino dalyvių (lenkų) geografiją (dar mini mi Telšiai, Kėdainiai), tarp jų būta dvarininkų. Pažymima, kad rūsį, visai apleistą ir sulygintą su žeme²⁶, pradėta ardyti 9 val. rytą, atkasus rastas vienas metalinis karstas su M. Pilsudskienės palaikais, o vaikų karstų ir palaikų neaptikta. Didelis M. Pilsudskienės karstas netilpęs į atsivežtąjį, tad jis buvęs suardytas. Klebono kalboje, be kita ko, akcentuota, kad M. Pilsudskienė norėjusi būti palaidota Suginčiuose²⁷, kur Pilsudskiai pastatę

²³ Plačiau apie J. Pilsudskio laidotuves žr. D[arija] Nalenč, T[omašas] Nalenčius, *Juzefas Pilsudskis*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 238–240.

²⁴ Anot liudytojų, perlaidojimo ceremonijos dalyviai į Suginčius atvyko vieškeliu pro Padvarnius, Noliškį, Radvoniškį, o į Vilnių pasuko Utenos–Molėtų keliu. L. Bareikytės pasakojimas. Užrašytas 2008 12 13.

²⁵ „Kaip iš Suginčių išvežti Pilsudskienės palaikai“, *Lietuvos aidas*, pirmadienis, birželio 3 d., p. 1.

²⁶ Vietiniai gyventojai prisimena, kad po Antrojo pasaulinio karo, dar klebonaujant A. Bielskiui, einant procesijoms aplink Suginčių bažnyčią, buvusio rūsio vietoje atsiradavo įgriuvos, žemė ilgai nesusigulėjusi. – L. Bareikytės pasakojimas. 2008 12 13.

²⁷ Korespondentas užrašė žinią, neva išsakytą A. Bielskio lūpomis, kad M. Pilsudskienė gimė Suginčiuose. Rengiant šią publikaciją tokios informacijos nepvyko nei patvirtinti, nei paneigti.

bažnyčią (ją dabar reikia remontuoti), taip pat išlaikę kleboniją. „Lietuvos aide“ minimi ir aktyvūs Vytauto Didžiojo universiteto studentai lenkai paradinėmis uniformomis, lenkų bičiuliavimasis prie administracinės linijos, kur Lenkijos pulkininkas, kilęs nuo Deltuvos, išpjovęs ir atidavęs vienai Lietuvos dvarininkei atminimui milinės sagutę... „Lietuvos aidas“ pažymėjo, kad M. Pilsudskienė rėmusi bažnyčią ir kleboniją, tad nenuostabu, kad „laidojimo organizatoriai bažnyčios remontui paaukojo 1000 Lt“²⁸, kuriuos atidavė kun. A. Bielskiui. Beje, Suginčių klebonas 1924–1926 m. buvo atlikęs nemažai darbų (pavyzdžiui, sumūrijęs tvorą iš akmenų aplink kapines), sutvarkęs kleboniją, tačiau bažnyčia, regis, liko be didesnio remonto²⁹. Taigi minėta auka buvo reikalinga, ja netrukta pasinaudoti, nes 1935–1936 m. klebono A. Bielskio iniciatyva ir parapijiečių lėšomis bažnyčia buvo išdekoruota³⁰, tad paaukoti pinigai nenuėjo veltui. Prisimenant M. Pilsudskienės nuopelnus pažymėtina, kad ne jos, o kunigo Antano Ragažinsko (šaltiniuose lenk. Antonius Rogazyński, Rogazyński, 1875–?), Suginčių bažnyčios filialisto 1909–1912 m.³¹ rūpesčiu ir parapijiečių lėšomis 1909–1910 m. pastatyta dabartinė medinė bažnyčia. Apskritai to meto šaltiniai linkę perdėti Pilsudskių nuopelnus, nes Suginčių dvarą jie valdė trumpai – tik nuo 1881 metų (M. Pilsudskienė mirė 1884 metais). Mirus ankstesnei savininkei Elzbietai Michalovskai dvaras atiteko J. Pilsudskio motinai, kuri 1882 m. dvarą įkeitė Vilniaus žemės bankui³². Pilsudskiai

²⁸ „Kaip iš Suginčių išvežti Pilsudskienės palaikai“, *Lietuvos aidas*, pirmadienis, birželio 3 d., p. 1.

²⁹ Aukų ir išlaidų knyga, 1922–1927. SBA, be sign. – Knygoje nurodyta, kad perkūnsargis bažnyčiai 1924 m. kainavo 400 Lt., kapų apmūrijimas 1925 m. – 2357 Lt., o žemės kapams ir klebonijai tais pačiais metais nupirktą už 1000 Lt. 1926 m. įsigytas varpas kainavo 1600 Lt., klebonijos stogas – 2786 Lt.

³⁰ [Vidas Garliauskas], Suginčių Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia. Žr. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Suginčiai>. Žiūrėta 2008 12 11.

³¹ Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in Annum Domini MCMIX. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1908, p. 156; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in Annum Domini MCMX. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1909, p. 168; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi seu Samogitiensi in Annum Domini MCMXI. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1910, p. 163; Ordo Divini Officii et Missarum Dioecesis Samogitiensis seu Telsensis pro Anno Domini MCMXII Conscriptus. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1911, p. 165.

³² Tada dvaras turėjo 1108,67 dešimtinių žemės, jame buvo 11 pastatų. Dvarui priklausė šios vietovės: Suginčių ferma su miesteliu, Ežerys, Lisagurka, Adomiškis, Cegelnia (dab.

tuo metu gyveno Vilniuje gana skurdžiai, nuomodami keitė vieną butą po kito³³. Galimas daiktas, kad M. Pilsudskienė buvo palaidota Suginčiuose filialisto pareigas einant kunigui Julijonui Garnevičiui (šaltiniuose rus. Гарневичъ Юліянь, Suginčiuose minimas 1879–1884³⁴).

Svarbus politinis M. Pilsudskienės perlaidojimo kontekstas, akcijos derinimo su centrine ir vietine pasaulietine valdžia, taip pat bažnytine vadovybe, klausimas. Akivaizdu, kad Lietuvos valdžia suvokė propagandinius M. Pilsudskienės palaikų gabenimo per demarkacinę liniją pavojus, mat tarpukarinio konflikto metu abi pusės nevengė viena kitą paveikti įvairiomis priemonėmis. Kaip rodo tame pačiame Suginčių bažnyčios archyve saugoma 1935 05 29 telegrama³⁵ klebonui A. Bielskiui, šis buvo prašęs Kaišiadorių vyskupą patvirtinti leidimą ekshumuoti M. Pilsudskienės palaikus. Telegramos, surašytos aukštaičių tarme, turinys toks: „Laidžiama iškasti pervežimui Vilniun Pilsuckienės palaikus. Kaišedoriu Viskupas Kukta“ (kalba netaisyta. – A. P.). Apie derinimą aukščiausiu politiniu lygmeniu rašė to meto spauda pranešdama, kad tuo reikalu 1935 m. gegužės 28 d. į Kauną automobiliu atvyksta „Maršalo Pilsudskio adjutantai Česlovas Kadenacis ir Mečislovas B. Lepeckis, turintys tikslą suderinti formalumus, susijusius su pervežimu į Vilnių Maršalo motinos palaikų...P[onas]

Molinka), Naujoji Baruvka (prie Želvų ež.), Senoji Baruvka (prie Loluičių), Kazarieza, Želvykštis, Gečiai, Želvos, Joneikiškės, taip pat Želvų ir Želvykščio ežerai. 1890 m. Suginčių dvarą Vilniaus žemės bankas pardavė pulkininko dukteriai Olgai Markovai, iš kurios jį 1906 m. nupirko Vikentijus Pekarskis. Iš jo XX a. pradžioje dvarą nupirko ir pasidalijo keturi ūkininkai (Šutinys, Juodvalkis, Skinderis ir Ramonas, kiekvienas po 35 ha). Pirmojo pasaulinio karo metais dėl gyventojų neatsargumo dvaro rūmai sudegė. – Plačiau žr.: [Vidas Garliauskas]. Suginčiai. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Suginčiai>. Žiūrėta 2008 12 11.

³³ D[arija] Nalenč, T[omašas] Nalenčius, *Juzefas Pilsudskis*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 58-62.

³⁴ Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1879. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1878, p. 206; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1880. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1879, p. 203; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1881. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1880, p. 211; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1882. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1881, p. 207; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1883. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1882, p. 210; Directorium Horarum Canoniarum Et Missarum Pro Dioecesi Telsensi pro Anno Domini 1884. Vilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1883, p. 211.

³⁵ Suginčių bažnyčios archyvas (klebonijoje), be sign.

Česlovas Kadenacis yra Maršalo sesers, š[viesaus] a[minimo] Sofijos iš Pilsudskių Kadenacuvnos, mirusios š. m. kovo mėn., sūnus. Kapitonas Mečislovas B. Lepeckis yra žinomas lenkų keliautojas literatas³⁶. Gegužės 31 d. pranešta, kad minėtieji asmenys trečiadienį, t. y. gegužės 29 d., lankėsi pas vidaus reikalų ministrą pulk. S[teponą] Rusteiką ir šios ministerijos generalinį sekretorių pulk. B[alį] Giedraitį ir padėjo Lietuvos valdžiai, teigiamai išsprendusiai šį [t. y. palaikų pergabenimo per demarkacinę liniją] klausimą³⁷. Taigi visi formalumai aukščiausiu lygiu buvo suderinti gegužės 29 d., tad šios datos ir Kaišiadorių vyskupo telegrama A. Bielskiui.

Apskritai publikuojamas dokumentas yra svarbus tiek Molėtų dekanato ir visos Kaišiadorių vyskupijos, tiek Suginčių parapijos ir bažnyčios istorijos požiūriu. M. Pilsudskienės palaikų perlaidojimą patvirtinantis ekshumacijos aktas yra savotiškas lokalinės istorijos fragmentas, dar gairinantis kolektyvinę ir istorinę atmintį, leidžiantis sudėlioti didelio įvykio detales į vieną visumą. Jame minimi svarbūs asmenys, išliko jų autografa (neetatinio „ambasadoriaus“ Lietuvoje Tadeušo Katelbacho, pirmojo Lenkijos prezidento Gabrieliaus pusbrolio Kazimiero Narutavičiaus ir kt.). Kita vertus, M. Pilsudskienės palaikų perlaidojimo faktas, neišleidžiant iš akių maršalo J. Pilsudskio laidotuvių „pompos“, yra puikus šaltinis ir priemonė tarpukario Lenkijos ir Lietuvos santykių studijoms, taip pat autoritarinių režimų taikytų propagandos strategijų tyrimams.

Publikacijoje, teksto perraše, palikti visi originalaus teksto užrašymo ypatumai (pavyzdžiui, *exumowane*), didžiosios raidės (pavyzdžiui, *Pierwszy Marszałek Polski*); tie ypatumai išlaikyti ir lietuviškame vertime, kur visos pavardės užrašytos jas sulietuvinant (originalią užrašymo formą žr. lenkiškame perraše).

Autorius nuoširdžiai dėkoja Suginčių bažnyčios klebonui Arūnui Kazlauskui, Molėtų dekanui kun. Kęstučiui Kazlauskui, taip pat Kaišiadorių vyskupui Juozui Matulaičiui už leidimą pasinaudoti archyvu ir padaryti svarbių dokumentų kopijas.

³⁶ „Pryjazd p. p. Cz. Kadenacego i M. Lepeckiego“, *Dzień Polski*, Kaunas, Wtorek, 28 maja 1935 r., p. 1.

³⁷ „Uroczystości żałobne w Sugintach odbęda się jutro przed południem“, *Dzień Polski*, Kaunas, Piątek, 31 maja 1935 r., p. 1.

Działo się w Sugintach powiatu Ucieśkiego
 w Republice Litewskiej dnia 1 czerwca roku
 1935, w obecności ks. Adolfa Bielonięgo pro-
 chownika parafji Sugintkiej, p. Dyrektora Cier-
 wa Kadenciego, kpt. Mieczysława Lepeckiego,
 p. Tadeusza Kutełbacha, p. Kazimierza Na-
 wiatowicza, oraz przedstawicieli władz miejscowych
 zgodnie z wolą Pierwszego Marszałka Polni
 i p. Józefa Piłsudskiego i za rozwioleniem władz
 Republiki Litewskiej zostali ustanowione
 wotaki i p. Marii z Billerisioiw Piłsudskiej,
 żony Józefa, Matki Pierwszego Marszałka
 Polni, i cmentara miejscowego, pagnobiel-
 nego, i ziłone do trłmny metalowej,
 w której poprzednio były piewione wotaki
 i p. Pierwszego Marszałka Polni z Belwederu
 i Wernabre do Krakowa na Wawel.

Wz. i p. p. p.
 Cierław Kutełbany
 Miesz. keneckiz kpt.
 Tadeusz Kutełba
 Kazimierz Nawiatowicz

PUBLIKACIJA

[Akt Ekshumacijas]³⁸

Dziālo sies w Sugintach powiatu Uciańskiego w Republice Litewskiej 1 czerwca roku 1935, w obecności ks[iejdzas] Adolfa Bielskiego proboszczas parafjas Sugintskiej, p[anas] dyrektoras Czesława Kadenacego, k[a]p[i]t[anas] Mieczysławas Lepeckiego, p[anas] Tadeuszas Katelbachas, p[anas] Kazimierzas Narutowiczas, oraz przedstawicieli władz miejscowych.

Zgodnie z wolą Pierwszego Marszałka Polski ś[więtej] p[amięci] Józefas Piłsudskiego i za zezwoleniene władz Republiki Litewskiej zostały exumowane zwłoki ś[więtej] p[amięci] Marjis z Billewiczów Piłsudskiej, żony Józefas, Matki Pierwszego Marszałka Polski, z cmentarzas miejscowego, przykościelnego, i złożone do trumny metalowej, w której poprzednio były przewożone zwłoki ś[więtej] p[amięci] Pierwszego Marszałka Polski z Belvederu w Warszawie do Krakowa na Wawel.

K[u]n[iga]s A[dolfas] Bielskis
Czesław Kadenacy
Miecz[ysław] Lepecky k[a]p[i]t[an]
Tadeusz Katelbach
Kazimierz Narutowicz

³⁸ Archiwum Kościelny, Suginčiai (Suginty), be sign.

VERTIMAS

[Ekshumacijos aktas]³⁹

Tai vyko Suginčiuose, Lietuvos Respublikos Utenos apskrityje 1935 metų birželio 1 d., dalyvaujant kun[igui] Adolfui Bielskiui⁴⁰, Suginčių parapijos klebonui, p[onui] direktoriui Čelovui Kadenaciui⁴¹, kap[itonui] Mečislovui Lepeckiui⁴², p[onui] Tadeušui Katelbachui⁴³, p[onui] Kazimierui Narutavičiui⁴⁴, taip pat vietos valdžios atstovams.

Vykdamt Pirmojo Lenkijos Maršalo š[vesios] a[tminties] Juzefo Pil-

³⁹ Suginčių bažnyčios archyvas (klebonijoje), be sign.

⁴⁰ Adolfas Bielskis (1870–1953). Kunigo šventimus gavo ir vikarauti pradėjo 1901 m. Laukuvoje. Ilgametis Suginčių bažnyčios filialistas (nuo 1913), klebonas (nuo 1926). Pasižymėjo ne tik ūkiškumu, bet ir charizmatišku elgesiu, asketišku gyvenimo būdu. Per pamokslus ragino gultis kryžiumi ir atgailauti, aktyviai dalyvavo parapijos gyvenime, dėstė tikybą Suginčių pradinėje mokykloje.

⁴¹ Česlovas Kadenacis (Czesław Kadenacy, 1896– ?), Juzefo Pilsudskio seserėnas ir adjutantas, Sofijos (buvo vadinama Zula) Pilsudskos (1865–1935) ir Boleslovo Kadenacio (m. 1918) sūnus. Perlaidojimo ceremonijoje buvo oficialus Lenkijos Respublikos valdžios atstovas, atvykęs prieš tai į Kauną derinti jos detalių Užsienio reikalų ministerijoje.

⁴² Mečislovas Lepeckis (Mieczysław Lepecki, 1897–1969). Keliautojas, rašytojas, publicistas, Lenkijos kariuomenės pėstininkų kapitonas. Kariavo Lenkijos legionuose. Po 1926 m. gegužės mėn. perversmo tapo referentu Ministrų kabinete, 1931–1935 m. – J. Pilsudskio adjutantas Generalinėje ginkluotųjų pajėgų inspekcijoje, 1937 m. vadovavo vyriausybinei misijai į Madagaskarą įvertinant lenkų emigracijos arba žydų apgyvendinimo šioje saloje galimybes. Plačiau žr.: Mieczysław Lepecki, *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987.

⁴³ Tadeušas Katelbachas (Tadeusz Katelbach, 1897–1977). Žurnalistas, korespondentas Vokietijoje (1927–1933), Kaune (1933–1937), kur buvo *Gazeta Polska* redaktorius ir, anot Andrzejaus Pomiano, J. Pilsudskio „ausys ir akys“. Antrojo pasaulinio karo metais buvo Informacijos ir dokumentacijos ministerijos Londone darbuotojas, daugelio straipsnių ir kelių knygų emigracijoje autorius.

⁴⁴ Kazimieras Narutavičius (Kazimierz Narutowicz, 1904–1987). Lietuvos pilietis, pirmojo Lenkijos Respublikos prezidento Gabrieliaus Narutavičiaus sūnėnas. Lietuvos politikos veikėjas, puoselėjęs tautinės valstybės idėjas ir ją kūręs. 1924 m. baigė lenkišką Adomo Mickevičiaus gimnaziją Kaune, mokslus tęsė Nancyje, įgijo agronomijos inžinieriaus specialybę. Grįžęs į Lietuvą tapo Lietuvos valdžios neoficialiu pasiuntiniu ir tarpininku derybose su Lenkijoje dėl tarpvalstybinių santykių sureguliuavimo. 1940 m. NKVD areštuotas, ištremtas. 1947 m. grįžęs apsigyveno Poznanėje. Plačiau žr.: Mieczysław Jackiewicz, „Polacy na Litwie 1918–2000“, *Słownik biograficzny*. Warszawa, 2003.

sudskio valią⁴⁵ ir leidus Lietuvos Respublikos valdžios [institucijoms] buvo ekshumuoti š[viesios] a[tminties] Marijos Bilevičiūtės-Pilsudskienės⁴⁶, Juzefo žmonos, Pirmojo Lenkijos Maršalo Motinos palaikai⁴⁷ vietinėse, [esančiose] šalia bažnyčios, kapinėse, ir sudėti į metalinį karstą, kuriame neseniai buvo pervežami š[viesios] a[tminties] Pirmojo Lenkijos Maršalo palaikai iš Belvederio Varšuvoje į Vavelį Krokuvoje.

Kun[igas] A[dolfas] Bielskis
Česlovas Kadenacis
Meč[islovas] Lepeckis kap[itonas]
Tadeušas Katelbachas
Kazimieras Narutavičius

⁴⁵ Testamentinę galią turintį paskutinės valios tekstą lenkų kalba žr.: <http://www.komendant.cal.pl/content/view/464/136/>. Žiūrėta 2008 12 11.

⁴⁶ Marija Bilevičiūtė-Pilsudskienė (Maria Piłsudska z Billewiczów, 1843–1884). Antano Bilevičiaus ir Helenos iš Michalovskių duktė. 1863 m. balandžio 22 d. Teneniuose, netoli Tauragės, ištekėjo už Juzefo Vincento Pilsudskio, susilaukė 12 vaikų, tarp jų anksti mirusių paskutinių dvynių Teodoros ir Piotro. 1881 m. paveldėjo Suginčių dvarą, kuris jau 1882 m. buvo įkeistas Vilniaus žemės bankui.

⁴⁷ Kartu turėjo būti ekshumuoti 1882 metais mirusių J. Pilsudskio sesers ir brolio dvynių Teodoros ir Piotro palaikai. Remiantis „Lietuvos aid“ informacija, jų palaikų nebuvo rasta, tačiau karstelius palydėjo į Vilnių kartu su M. Pilsudskienės palaikais. Pažymėtina, kad ekshumacijos akte apie vaikų palaikus neužsimenama.

V A R I A

ALGIMANTAS KRINČIUS

ŠIS TAS APIE UPYTĖS DEKANĄ KANAUNINKĄ JONĄ JERONIMĄ ŠARKEVIČIŲ*

Jonas Jeronimas Šarkevičius¹ (1731–1812 m.) – figūra smulkoka visuotinės Lietuvos istorijos kontekste, tačiau pakankamai ryški lokalinės istorijos arba kraštotyros aplinkoje. Šiaip jau literatūroje ši pavardė paminima tik nurodant, kad jis pastatydino Krinčino ir Daujėnų bažnyčias. Nieko daugiau apie jį nežinoma ir specialiai nesidomėta. Mano galva, jo nederėtų pamiršti dėl keleto didelių darbų, kuriuos mėginsiu čia aptarti, taip pat dėl paties asmens, išgyvenusio XVIII–XIX a. sandūros kolizijas – tą kupiną įtampos ir netikrumo svetimųjų šeiminkavimo Lietuvoje pradžią.

Jonas Jeronimas Šarkevičius gimė apie 1731 m.² Įvairių variantų Šarkų šaknies pavardė šmėsčioja Pasvalio³, Krinčino⁴ bažnyčių knygoose, deja, Jono Jeronimo gimimo metų Pasvalio Krikšto metrikų knyga neišlikusi,

* Plg. Žiemgala, 2007, Nr. 2.

¹ Joannes Hieronimus Szarkiewicz, Decanus Upitensis, Canonicus Curoniensis, Præpositus Kryniczynensis – Upytės dekanas, Kuršo kanauninkas, Krinčino klebonas.

² Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57, b. 53/1226, l. 51–53.

³ 1704 m. Ieva Šarkaičia iš Vainekonių, 1705 m. Motiejus Šarkūnėlis iš Pasvalio, 1738 m. Marijona Šarkaičia iš Migonių, 1739 m. Ona Šarkovska iš Pasvalio, 1741 m. Sofija Šarkiu-nova iš Pasvalio, Mykolas Šarkienėlis iš Vytartų ir t. t. žr. *Senosios Pasvalio bažnyčios knygos*, d. 1–4, Krinčinas: Savilaida, 2004–2007.

⁴ 1710 m. Andrius, Adomas, Ona Šarkos iš Miežiūnų, 1731 m. Petras Šarkevičius iš Ličiūnų, 1744 m. Antanas Šarkevičius iš Daniliškių ir t. t. žr. *Senosios Krinčino bažnyčios knygos*, d. 3–8, Krinčinas: Savilaida, 2006.

nėra įrašo ir Krinčino knygoje. Nemaža tikimybė, jog toks įrašas galėtų būti Pabiržės Metrikų knygoje⁵, nes čia, tiek Bartašiūnuose, tiek Daržgiryje, o ypač Smilgiuose⁶, ši pavardė dar dažnesnė. Žinoma, jo gimimo vieta gali būti ir visai kitur⁷. Dvasinius mokslus baigęs „pas misionierius Mons Salvatoris“⁸, iššventintas į kunigus 1761 m. vasario 14 d. Vilniaus vyskupo sufragano Tomo Zenkovičiaus, ketvertą metų vikaravo Pabiržės bažnyčioje⁹, Krinčino beneficiją gavo 1765 m. po Kupiškio dekanato sekretoriaus, Krinčino klebono, teologijos magistro Stanislovo Kuzovskio mirties. Šiam paskyrimui iš pradžių labai priešinosi Upytės šlėktos, prašę vyskupo leidimo beneficiją perimti ilgamečiui Krinčino vikarui Jokūbui Steponavičiui¹⁰ (galbūt vyskupo apsisprendimui turėjo įtakos šio kunigo 1755 m. išsišokimai prieš liuteronų pastorių¹¹, bet greičiausiai J. J. Šarkevičiaus paskyrimą lėmė šlėktos Kazimiero Karpio rekomendacijos¹²). Čia darbuodamasis jis praleido visą likusį gyvenimą, t. y. 47 metus.

Atvykęs 1765 m. į Krinčiną, kun. J. J. Šarkevičius rado seną medinę bažnyčią, atstatytą 1611 m. kunigaikščio Dimitrijaus Mikalojaus Kurpskio, o klebono Juozapo Kojelavičiaus (m. 1729 m.) perstatytą iš „senų ir naujų rąstų“¹³ pirmajame XVIII a. ketvirtyje. Įdomu palyginti ją su šiandienine

⁵ Deja, tų metų Pabiržės Krikšto (ir Jungtvių) metrikų knygos, saugomos Biržų Sėlos muziejuje (toliau – BSM), labai išblukusios arba sunkiai įskaitomos; J. J. Šarkevičiaus nerasta.

⁶ Iš Smilgių (Pabiržės parapija) dažnai veždavo krikštyti į Krinčiną greičiausiai dėl to, kad Ličiūnuose, Daniliškiuose, Suntautuose gyvena giminaičiai. 1726 m. Šarkų „priskrido“ ir į Daujėnus bei Daučkėnus (žr. *Senosios Krinčino bažnyčios knygos*, d. 3–6, Krinčinas: Savilaida, 2006).

⁷ Parengus tekstą spaudai, iš Rusijos archyvų gautas dokumentas, liudijantis kunigą kilus iš tuometinės Vilkmergės (dab. Ukmergė); žr. Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas, f. 822, ap. 12, b. 2943, l. 236 (naudotasi L. Žilevičiaus fondo (f. 50) mikrofilmu, saugomu Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje).

⁸ VUB RS, f. 57, b. 53/1226, l. 51–53 (Mons Salvatoris – Išganytojo kalva Vilniuje, kur prie buv. Misionierių bažnyčios buvo įsikūrusi dvasinė seminarija).

⁹ Žr. 7 išnašą.

¹⁰ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA) SA 136, l. 297–298 v. (surado dr. Elmantas Meilus).

¹¹ Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 93–1101.

¹² LVIA, f. 696, ap. 2, b. 12, l. 7 v.

¹³ *Ibid.*

(statyta 1776–1781, mūrinė) vėlyvojo baroko Krinčino puošmena: „Bažnyčia nedidelė, lentomis apkalta, vienas bokštelis, devyni langai, ketverios durys, trys mediniai altoriai, trys medinės klausyklos, paveikslai, krikščyklą, viduryje bažnyčios šeši mediniai nedažyti suolai, vienas suolas prie zakristijos, senas, medinis ir jau išmesti tinkamas, penkių balsų pozityvas, kurį jau reikia remontuoti, senas nedažytas katafalkas, varpinė, gontais dengta, su durimis iš gatvės [pusės], apynaujė, statyta S. Kuzovskio, trys varpai, šventorius aptvertas pjautinėmis ažuolo sijomis su dviem įėjimais: iš sodo pusės priešais kleboniją ir iš gatvės“¹⁴.

Klebonas J. J. Šarkevičius perėmė fundaciją 1765 m. spalio 13 d., paskirtą minėto D. M. Kurpskio 1611 m. birželio 20 d. raštu, t. y. parapijos nuosavybę – 12 valakų Šniukštelių kaimą su 8 valdiniais su šeimomis bei jų prievolėmis ir činšu, taip pat Krinčino jurisdiką – tris valakus dirbamos žemės miestelyje su po ketvirtį valako turinčiais valdiniais ir jų prievolėmis, pagaliau begriūvantį mokytojo namelį, tvartus, daržines, pievas šiaupus Jiešmens upelio ir šiaupus šaltinio, upelio skiaures žuvims laikyti, bravora¹⁵. Tai buvo turtas, kurį reikėjo sutvarkyti, kad būtų galima gauti daugiau pajamų. Prireikė 12-kos metų, kol J. J. Šarkevičius sukaupe kapitalo naujos bažnyčios statybai, pradėtai 1776 m. ir trukusiai penketą metų iki 1781-ųjų. Ta bažnyčia, paprastai pašventinta (*cum simpliciter Benedictione*), 1783-iaisiais ėmė funkcionuoti, o šalia stovėjusi senoji nugriauta. 1791 m. klebono lėšomis įrengti nauji ketverių dumplių vargonai.

Akivaizdu, kad Krinčinai turėjo pasišventusį kunigą. Jonas Jeronimas Šarkevičius mokėjo lietuvių, lenkų, lotynų ir latvių kalbas, gerai išmanė teologijos ir filosofijos dalykus. Gyveno klebonijoje prie bažnyčios. Kunigas buvęs rimtas vyras: „gyvena kaip pridera, neslepia įtartinų asmenų, negyvena po vienu stogu su kitos lyties asmenimis, vykdo vyskupijos nurodymus, kortomis nelošia ir kitais žaidimais nesidomi, medžiokle neužsiima, pasaulietišku drabužiu nedėvi, pasauliečių pokyliuose nedalyvauja, su parapijiečiais bendrauja išlaikydamas deramą ramybę, už bažnytinius patarnavimus kainos nenustato, pernelyg didelio atlyginimo nereikalauja, geranoriškas aukas priima, Krikšto, Jungtvių ir Mirties metrikų knygas laiko tvarkingai, daugiausia užsiima statyba, o būtent mūrinės Daujėnų filijos bažnyčios staty-

¹⁴ *Ibid.*, b. 337, l. 127–130 v.

¹⁵ *Ibid.*

ba“¹⁶. Dar reikėtų pridurti, kad J. J. Šarkevičius buvo tikras lietuvis („Litwin rodowity“), sakė sekmadieninius pamokslus, per Mišias organizavo giedojimą lietuviškai, skaitė Šventąjį Raštą, pastoracinę, dogminę ir moralės teologiją, pamokslus (lietuviškus!), Petro Skargos šventųjų gyvenimus¹⁷. Jo atsidavimas pastoracinei veiklai (aptarnavo per 2000 žmonių, eidavusių velykinės išpažinties) ir asmens vidinės savybės bei organizatoriaus gebėjimai įvertinami dvasinės vyresnybės 1800 m., – tų metų pabaigoje jis skiriamas Upytės dekanato dekanu ir šias pareigas eina iki 1810 m. Likusius dvejus metus, nors jau buvo garbaus amžiaus, dirba pastoracinę darbą kaip Krinčino klebonas iki pat mirties. Palieka šį pasaulį 1812 m. spalio pabaigoje, palaidotas lapkričio 1 d. savo statytosios Krinčino bažnyčios rūsyje¹⁸.

Krinčino bažnyčioje yra išlikusių meno ir istorijos vertybių. Visų pirma – šiek tiek apgadintas J. J. Šarkevičiaus portretas, rašiusiųjų apie Krinčino bažnyčią datuojamas XVIII a.¹⁹, tačiau iš tiesų tai XIX a. pradžios tapybos darbas, nes dešiniajame viršutiniame paveikslų kampe dailininkas yra įrašęs tapyto asmens vardų inicialus²⁰, pavardę, įvardijęs kunigą kaip Kuršo kanauninką ir Krinčino fundatorių. Kaip žinome, Kuršo kanauninku J. J. Šarkevičius tapo 1801 m., vadinasi, portretas turėjo būti tapomas pirmajame XIX a. dešimtmetyje. Kitas meno kūrinys, padarytas J. J. Šarkevičiaus užsakymu, – vėjarodė su 1781 m. bažnyčios statybos pabaigos data. Jis klajoja tik virtualioje erdvėje – internete²¹. Dar vienas meno kūrinys galbūt yra atgabentas kanauninko iš Jeruzalės – tai didžiojo altoriaus Jėzaus Nazariečio statula Daujėnuose²². Kanauninkas rūpinosi dvasiniais

¹⁶ *Istorinės erdvės beiėškant*, d. 2: Senieji Krinčino dokumentai ir datos (1554–1796), parengė Algimantas Krinčius, Krinčinai: Savilaida, 2003, p. 110–111.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Krinčino Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčios archyvas (toliau – KBA), Krinčino bažnyčios 1803–1827 m. Mirties metrikų knyga (l. 36 v.).

¹⁹ P. Akiras-Biržys, *Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. 2, Kaunas, 1932, p. 206–215; Bronius Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 2, 1965, South Boston, p. 715–716 ir kt.

²⁰ Kauno apskrities archyvas, f. 208-5, ap. 1, b. 4, l. 243–248. Portreto užrašas dešiniajame viršutiniame kampe: X[iędz] I[oannes] H[ieronimus] Szarkiewicz Kanonik Kurla[ndski] Fund[ator] Ko[scioła] Kryniczyno – kunigas Jonas Jeronimas Šarkevičius, Kuršo kanauninkas, Krinčino bažnyčios fundatorius.

²¹ 1964 m. fotografuota žymaus Lietuvos fotografo Mečislovo Sakalausko.

²² Kazimieras Vyčas, *Čia gyveno sėliai*, in: Daujėnai (sud. Antanas Šimkūnas), Vilnius, 2004, p. 30.

parapijiečių reikalais ne tik skelbdamas Dievo žodį, palaikydamas lietuvių, dorai gyvendamas, bet ir kurdamas gražią aplinką. Pastatydinęs bažnyčią, kvietė dailininkus tapyti paveikslus, bažnyčios freskas. Freskos užfiksuotos ir Lietuvos dailės istorijoje: „vidurinėje navoje tarp langų – apaštalu atvaizdai. Freskų autoriai – vienuolynų dailės dirbtuvių meistrai, neįgudę piešėjai, bet puikūs koloristai“²³. Galėtume pridurti, kad minėtos freskos gerai derėjo su vidine barokine bažnyčios architektūra. XXI a. pradžioje jų nebeliko.

Galbūt čia tiktų paminėti dar vieną unikalų šio krašto istorijos momentą – Pabiržės ir Krinčino parapijų kunigų Šarkevičių fenomeną ir ke turias jų pastatydintas bažnyčias. Gasparas Antanas Šarkevičius²⁴ 1766 m. pradėjo ir 1772 m. baigė statyti Pabiržės bažnyčią bei kleboniją, kurių antablementai²⁵ ir barokinis stilius turi labai daug architektūrinių detalių, panašių į po dešimties metų pastatytos Krinčino bažnyčios ir dar po tiek pat metų – klasicistinės Daujėnų bažnyčios architektūrą²⁶. Tai rodytų glaudų statytojų bendradarbiavimą ir greičiausiai tą patį architektą. Gasparo Antano Šarkevičiaus įpėdinis Pabiržėje nuo 1778 m. buvo klebonas Antanas Tadas Šarkevičius, gimęs 1745 m. ir mokėsis taip pat Vilniuje, Išganytojo kalvos seminarijoje, kaip ir Krinčino klebonas Jonas Jeronimas Šarkevičius²⁷. Įšventintas į kunigus 1775 m. Vilniuje. Dvejais metais jaunesnis Pabiržės vikaras (kamendorius) Juozapas Šarkevičius, matyt, buvo jauniausias iš Šarkevičių²⁸. Baigęs Vilniaus dvasinę seminariją ir įšventintas į kunigus 1778 m., dirbo Pabiržės bažnyčioje. Tačiau Likimas panorė, kad tokia barokinė bažnyčia šiame krašte būtų tik viena – po 128 metų

²³ T. Adomonis, K. Čerbulėnas, *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, d. 1, Vilnius, 1987, p. 259.

²⁴ Pabiržės klebonu jis buvo nuo 1756 m., t. y. po Kazimiero Buikevičiaus mirties; žr.: Pabiržės bažnyčios 1736–1759 m. Jungtvių metrikų knyga, l. 61 v., saugoma Biržų Sėlos muziejuje (toliau – BSM).

²⁵ Antablementas – pastato perdanga, paprastai virš kolonų, susidedanti iš apatinės dalies virš kolonos kapitelio (architravo), vidurinės horizontalios dalies, skaidančios statinio plokštumas (frizo) ir viršutinės dekoratyvinės atbraidos virš frizo (kamizo).

²⁶ *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2, Vilnius, 1994, p. 153, 183, 184, 414.

²⁷ BSM 1782 m. Pabiržės bažnyčios Kupiškio dekanato dekanato vizitacijos akto kopija, l. 2–3.

²⁸ *Ibid.*

Pabiržės bažnyčia ėmė skilti ir griūti²⁹. 1900 m. pradėta statyti nauja³⁰, bet jau nebe tokia, kokia buvo. Tiesa, be šių keturių kunigų Šarkevičių, knygoje „Panevėžio vyskupija“ minimas dar ir penktasis – Pabiržės parapijos Suosto kunigas Juozapas Šarkevičius, esą apie 1720 m. pastatydinęs ten mažą bažnytelę³¹. Tačiau ši informacija abejotina. Iš tikrųjų Sebentiškio dvarą, kuriam priklausė ir Suostas, 1806 m. iš Dominyko Radvilos nupirko Suosto kunigas Juozapas Šarkevičius ir Upytės dekanas Jonas Jeronimas Šarkevičius. Juozapas netrukus fundavo ir pastatė Suosto bažnyčią, kurią ir administravo³², tačiau 1809 m. mirė, o minėtą valdą perėmė jo brolis Krinčino klebonas Jonas Jeronimas, kaip pirkimo dalininkas, nes brolis nebuvo palikęs testamentą. Po trejų metų ir pats Jonas Jeronimas pasimirė, testamentu tą valdą palikęs savo sūnėnui Antanui Šalnevičiui, Vitebsko žemės teismo raštininkui³³. Šis Suosto bažnyčios kunigu 1815 m. priėmė Vincentą Tilvydavičių³⁴. Suosto bažnyčia – išdailinta ir išpuošta, puikus medinės architektūros paminklas – išstovėjo iki XX a. vidurio. Per Antrąjį pasaulinį karą ji sudegė. Pastatyta naujoji, deja, irgi sudegė XX a. pabaigoje³⁵.

Nuo 1800 m. pabaigos iki 1810 m. pradžios eidamas Upytės (iš tiesų – Panevėžio) dekanato dekanas pareigas, kun. J. J. Šarkevičius turėjo daug papildomo darbo, todėl bažnyčioje padaugėjo vikarų. Pagrindinis klebono pagalbininkas nuo 1793 m. buvo vikaras kunigas Andrius Linkevičius (gimęs apie 1766 m.), išventintas į kunigus 1791 m. balandžio 23 d. Vilniaus vyskupo sufragano Točylovskio. (Greičiausiai šio vikaro nuopelnas, kad

²⁹ K. Čerbulėnas, „Pabiržės architektūrinis kompleksas“, *Statyba ir architektūra*, 1975, Nr. 9, p. 31.

³⁰ *Panevėžio vyskupija*, Vilnius, 1998, p. 138.

³¹ *Ibid.*

³² *Senosios Krinčino bažnyčios knygos*, d. 9: 1797–1802 metų Krikšto, Jungtvių ir Mirties metrikų knygos, parengė Algimantas Krinčius, Krinčinas: Savilaida, 2007, p. 7, 9 ir kt.

³³ Po jo mirties valda atiteko sūnui Jonui Šalnevičiui; žr. Suosto bažnyčios 1815–1832 m. Krikšto metrikų knyga (saugoma BSM), *Wiadomość o Dziedzicach Majątku Sabańciszek i o Utrzymaniu się Xiędza przy Kościele Sostyskim do Roku 1832* M[iesę]ca Apryla 23 dnia, l. 158–159.

³⁴ *Ibid.*, l. 159.

³⁵ Informaciją pateikė Biržų Sėlos muziejaus mokslinis bendradarbis Algimantas Baublys.

šiandien galime nesunkiai perskaityti dailių Krinčino bažnyčios Metrikų perrašą, atliktą nors ir ant tamsaus bei šiurkštaus rusiško popieriaus.)

Nepaminėjau amžių ir valdžių sankirtos kolizijų, kurias teko patirti J. J. Šarkevičiui. Tai 1795 m. rusų okupacija, ištrynusi iš žemėlapių Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės pavadinimą, sujaukusi žmonių likimus ir atnešusi netikrumą dėl rytojaus, brukusi savos valstybės administravimo tvarką, žeminusi lietuvių tautą. Tai ir 1794 m. sukilimas, kurio metu rekvizuotas Krinčino bažnyčios auksas, sidabras ir dar daug kitų vertybių, kurių mes šiandien jau nebeatsimename. Tačiau kanauninkas Jonas Jeronimas Šarkevičius – yra istorinė asmenybė. Jos nevalia užmiršti.

Išvados. Didieji kun. J. J. Šarkevičiaus darbai, įamžinę jį istorijos tėkmėje:

1. Jo funduota ir pastatydinta barokinė Krinčino Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia.

2. Jo statyta filijinė mūrinė Daujėnų Švč. Jėzaus Vardo bažnyčia.

3. Jo pagalba broliui statant senąją Suosto bažnyčią.

3. Perrašytos Krinčino bažnyčios 1697–1797 m. Krikšto, Jungtvių ir Mirties metrikų knygos – gigantiškas ir neįkainojamas mūsų kultūrai ir istorijai darbas³⁶.

4. Lietuvybės, tikėjimo, moralės ir kultūros palaikymas krašte.

5. Didelis kruopštumas ir atsakingumas. Dėl šių jo savybių šiandien yra išlikę daug vertingų dokumentų³⁷.

5. 1791 m. jo rūpesčiu Krinčino bažnyčioje įrengti vargonai, nutapytos freskos (įskaitant ir tą, kuri slypi virš didžiojo altoriaus po Šv. apaštalų Petro ir Povilo paveikslu ir kuri dailės istorikų dar netyrinėta).

³⁶ Žinoma, būtų gera turėti perrašytas **visas** senąsias metrikų knygas nuo pat 1669 m., kurių originalų jau irgi nebėra, o ne tik šimtmečio, kaip rusų valdžios buvo įsakyta.

³⁷ LVIA SA 19253 (1784 m. Krinčino parapijos kaimų, kelių, upių etc. aprašymas).

R e c e n z i j o s

Marian Radwan,

Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu, wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, 2008, 657 p.

Rusijos valstybiniame istorijos archyve (RVIA) Sankt Peterburge, viename didžiausių istorijos archyvų Europoje, saugomi beveik visų Rusijos imperijoje XIX–XX a. pr. veikusių ministerijų ir vyriausiųjų valdybų veikloje susiformavęs dokumentų masyvas, kuris įvardijamas keturženkliais skaičiumi – archyvo internetiniame puslapyje (<http://fgurgia.ru>) nurodoma saugyklose esant 6 576 620 saugojimo vienetų dokumentų¹. Turint omenyje, kad šiame archyve po vieno saugojimo vieneto pavadinimu slypi nuo keleto iki keliasdešimties į atskirą bylą suformuotų dokumentų, skaičiai didėja ne dešimtimis ir net ne šimtais kartų. Be įspūdingo naujausiųjų laikų dokumentų rinkinio, RVIA fonduose sukaupta rankraštinių knygų ir senųjų spaudinių. Bendras RVIA esančių saugojimo vienetų skaičius viršija 7 mln., nereta tarp jų unikumų. Pagal vertę RVIA saugoma medžiaga pagrįstai lyginama su Ermitažo rinkiniais. Akivaizdu, kad naujausiųjų laikų Bažnyčios istorijos tyrėjai taip pat neišsiverčia be RVIA archyvų fondu, nes čia sukaupti ne tik stačiatikių, bet ir kitų krikščioniškųjų Bažnyčių istorijai svarbūs archyviniai šaltiniai.

Čia recenzuojama knyga skirta anaiptol ne plačiajai skaitytojų auditorijai, bet neabejotinai verta Lietuvos istorikų, gilinančiųsi į Lietuvos Bažnyčios istorijos bei religinio gyvenimo peripetijas XIX–XX a., dėmesio. Archyvuose dirbantiems Lietuvos Bažnyčios istorijos tyrėjams Mariano Radwano, Liublino Jono Pauliaus II katalikų universiteto profesoriaus, pavardė asocijuojasi ne vien su katalikų ir unitų Bažnyčios istorijos tyrimais, bet ir su įvairiuose archyvuose saugomų Bažnyčios istorijai svarbių doku-

¹ XIX–XX a. dokumentus saugančiuose valstybiniuose archyvuose, kuriais dažniausiai naudojasi šio laikotarpio Lietuvos, Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos istorijos tyrėjai, saugojimo vienetų skaičiai apskritai imponuoja, juolab kad terminas „saug. vnt.“ paprastai nėra skirtas vienam dokumentui apibūdinti. Antai Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) internetiniame puslapyje <http://www.archyvai.lt/> nurodoma, kad čia saugoma 1 333 200 saugojimo vienetų; Valstybiniame Rusijos federacijos archyve (GARF) <http://www.rusarchives.ru/> – 5 779 280 saugojimo vienetai (žiūrėta 2009 01 05).

mentų rodyklėmis. Daugiau nei prieš dešimtmetį pradėtą rodyklių rengimo darbą (beje, M. Radwanas tokių rodyklių rengimą pradėjo nuo LVIA fondų – 1997 m. Vidurio Rytų Europos institutas Liubline kaip pirmąją serijos „Materiały do dziejów kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji“ tomą išleido Vilniaus generalgubernatoriaus fonde esančių Katalikų Bažnyčios istorijai svarbių dokumentų rodyklę²), vainikuoja naujas žinynas, kuriame pristatomi RVIA esantys vadinamieji bažnytiniai fondai.

Žinyno pavadinimas leistų manyti, kad čia bus pristatyti visų RVIA saugomų bažnytinių fondų dokumentai, tačiau M. Radwanas, kaip ir buvo galima tikėtis žinant tyrėjo mokslinius interesus, apsiriboja katalikų ir unitų Bažnyčių istoriją atskleidžiančiais archyviniais šaltiniais. Įvardiniame straipsnyje (p. 7–16) autorius trumpai aptaria katalikų ir unitų istorijai svarbius RVIA fondus, pateikia apie juos glaustus duomenis ir pagrindinius skaičius, pristato žinyno sudarymo principus. Akivaizdu autorių siekus ne tik parodyti RVIA saugomų dokumentų svarbą nagrinėjant katalikų ir unitų Bažnyčių istorijos problemas, išpūdingą čia saugomų šios srities dokumentų kiekybinę apimtį, bet visų pirma pateikti praktinį vadovą tyrėjams. Belieka apgailauti, kad į šį žinyną nepateko RVIA saugomi kitų konfesijų (bent jau krikščioniškųjų) istoriją atspindintys archyviniai šaltiniai. Juolab kad autoriaus pristatomuose fonduose yra dokumentų, kuriuose užfiksuoti duomenys ne tik apie katalikų ar unitų Bažnyčią. Pavyzdžiui, autorius žinyne nurodo katalikų ir liuteronų santykių istoriją atskleidžiančius dokumentus, esančius Romos katalikų dvasinės kolegijos fonde (p. 433–434). Dėmesį sutelkęs ties dviem Bažnyčiomis – katalikų ir unitų, autorius žinyne pagrįstai išskiria du stambius skyrius: *Romos katalikų Bažnyčios archyvai* ir *Graikų katalikų Bažnyčios archyvai*, kiekviename jų pateikdamas atskirus teminius blokus pagal fondus. Peršasi prielaida, kad fondų priskyrimą skyriams bei teminių blokų pavadinimus lėmė viename ar kitame fonde esančių dokumentų turinys. Pateikiami duomenys apie Kitatikių dvasinių reikalų departamento (Nr. 821), Romos katalikų dvasinės kolegijos (Nr. 822), Romos katalikų metropolito kanceliarijos (Nr. 826), Sinodo oberprokuroro kanceliarijos (Nr. 797), Graikų katalikų Bažnyčios Rusijoje metropolito kanceliarijos (Nr. 823), Baltarusijos - Lietuvos dvasinės kolegijos (Nr. 824) fonduose saugomus dokumentus. Trys pirmieji fondai

² *Inwentarz materiałów do dziejów Kościoła katolickiego w archiwum wileńskiego gubernatora wojennego*, oprac. M. Radwan, Lublin, 1997.

pateko į pirmąjį skyrių (*Romos katalikų Bažnyčios archyvai*), kiti trys – į antrąjį (*Graikų katalikų Bažnyčios archyvai*). Daugiausia teminių blokų – 58 – autorius išskyrė Kitatikių dvasinių reikalų departamento, Nr. 821, fonde. Pavadinimai įvardija dokumentų turinį, o išdėstymas pagal abėcėlę palengvina paiešką, tad duomenų viena ar kita tema ieškančiam tyrėjui neturėtų dėl to kilti sunkumų. Antai turinyje (p. 651–657), kuris, beje, pateikiamas pagal teminius blokus, tad atlieka dalykinės žinyno rodyklės funkcijas, viena pirmųjų pozicijų 821-ajame fonde išskiriami „Vyskupai“. Atsivertus turinyje nurodomą knygos puslapį, matyti, kad autorius šį teminį bloką suskaidė: rubrikoje „Vyskupai“ yra smulkesni skirsniai – „Bendra [informacija]“, „Kandidatai į vyskupo postą“, „Vyskupų vizitacijos“, „Abėcėlinis vyskupų sąrašas“ su nuorodomis į šio fondo įvairiuose apyrašuose esančius dokumentus, kurie, autoriaus manymu, sietini su šia rubrika. Kad būtų patogiau naudotis, tiek čia, tiek kitur apyrašų numeriai pateikiami pajuodintu šriftu (p. 20–28). Pasirinkus tokį duomenų pateikimo metodą, akivaizdu, kad pagal apyrašo ir bylos numerius anaipol nevisada gaunama informacija, kurios būtų galima iš rodyklės tikėtis. Pavyzdžiui, ties rubrika „Vyskupų vizitacijos“ nurodyti apyrašo ir saugojimo vienetų numeriai neteikia duomenų nei apie kokią vyskupiją ar vyskupijas čia kalbama, nei pagaliau kada tos vizitacijos vyko. Tad šiuo konkrečiu atveju žinyno teikiama informacija vertintina kaip tam tikra bendra nuoroda, kurios tyrėjui nepakaks ieškomam dokumentui surasti, nebent vyskupų vizitacijos būtų savarankiško tyrimo objektas, kas irgi neatmestina. Tačiau to paties teminio bloko rubrika „Abėcėlinis vyskupų sąrašas“ šiuo požiūriu pakankamai informatyvi: pavyzdžiui, ties vyskupo Motiejaus Valančiaus pavarde pateikiamos nuorodos į 17 šio fondo saugojimo vienetų, esančių 821 fondo 1-ame, 3-iame, 11-ame ir 125-ame apyraše (p. 27), ties vyskupo Edvardo Roppo – 20 saugojimo vienetų, esančių 3-iame, 11-ame, 125-ame, 145-ame, 150-ame apyraše (p. 26) ir pan. Autoriaus pateikiami šio fondo duomenys yra su priedu, kurį sudaro į 11-ąjį apyrašą įtrauktų vidaus reikalų ministro raportų imperatoriui apie kitatikių Bažnyčių padėtį saugojimo vienetų numeriai (p. 232–233). Neaišku, dėl kokių priežasčių atsisakyta asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių, kas neabejotinai žinyną darytų funkcionesnį. Juolab kad žinyne asmenvardžių bei vietovių pavadinimų pakankamai. Pavyzdžiui, Romos katalikų kolegijos fonde (Nr. 822) į atskirą teminį bloką išskirta „Ganytojiškos institucijos“ (Ośrodko duszpasterskie) (p. 303–408). Viename šio bloko skirsnyje pateikiamos atskiru sąrašu baž-

nyčios ir koplyčios, apie kurias yra duomenų šiame fonde saugomuose dokumentuose (p. 306–402). Antai ties vietovardžiu „Kražiai“ nurodomos 14-os saugojimo vienetų signatūros (p. 337), „Valkininkai“ – 15-os (p. 356) ir pan. Kadangi turinyje tai neatsispindi, vietovardžių rodyklė šiuo konkrečiu atveju palengvintų naudojimąsi žinynu.

Lieka pritarti autoriui, teigiančiam, kad Rusijos valdžia niekada nėra publikavusi šiame fonde saugomų dokumentų turinio (p. 8). Tačiau neišku, kodėl autorius net neužsimena apie jo paties inicijuotą ir sėkmingai realizuotą projektą įtraukti į archyvinių dokumentų rodyklių rengimą ir skelbimą RVIA: su Rusijos Federacijos archyvinės tarnybos ir RVIA grifu 2000–2001 metais Sankt Peterburge išleisti 5 tomai 821 fonde saugomų dokumentų rodyklių³. Visų tomų atsakomaisiais redaktorais nurodyti M. Radwanas ir A. R. Sokolovas, tuometis RVIA direktorius. Gali būti, kad autoriaus apsisprendimui net neužsiminti apie šias prieš keletą metų išleistas rodykles įtakos turėjo itin mažas leidinio tiražas: visų minėtų tomų antraštiniuose puslapiuose nurodoma juos buvus išleistus 300 egzempliorių. Tad tik išleista knyga tapo bibliografinė retenybė. Tuo tarpu čia aptariamas žinynas ir prieš keletą metų išleistieji rodyklių tomai, kur nurodomas išsamus saugojimo vieneto pavadinimas, jame esančių dokumentų chronologinės ribos, puikiai papildoma vienas kitą.

Įvadiniame straipsnyje autorius atkreipia dėmesį, kad Kitatikių departamento, kuris nuo 1832 m. priklausė Vidaus reikalų ministerijai, raidos istoriją atspindi jo veiklos rezultate išlikusių dokumentų masyvo struktūra. Apyrašų numeracija leistų manyti, kad šio departamento dokumentai buvo suformuoti į 152 apyrašus, tačiau iki mūsų dienų išliko tik nedidelė jų dalis. Autorius, konstatavęs akivaizdžius numeracijos tarpus ir suardytą numeracijos tęstinumą (po Nr. 13 iš karto eina Nr. 125), išskaičiuoja apyrašų numerius, nurodydamas 20 apyrašų (p. 8). Peršasi prielaida, kad pateikiami visi Kitatikių departameto fondo (Nr. 821) apyrašai. Tuo tarpu 6 šio fondo apyrašai liko neįtraukti į žinyno registrą. Atrodo, kad autorius tai padarė sąmoningai, nes neįtrauktieji apyrašai apima dokumentus iš evangelikų, judėjų, musulmonų tikėjimų istorijos to meto Rusijos imperijoje ir Lenkijos Karalystėje⁴. Žinoma, autoriaus teisė daryti vienokią ar kitokią

³ *Католическая церковь в архивах департамента духовных дел иностранных исповеданий МВД*, т. 1–5, Санкт Петербург, 2000–2001.

⁴ Ten pat, t. 1, p. 10–11; RVIA internetinis puslapis: <http://fgurgia.ru> (žiūrėta 2009 01 05).

atranką, tačiau šiuo konkrečiu atveju būtų labai pravertęs atitinkamas paaiškinimas.

Autorius nurodo, kad iš minėtų šešių fondų apyrašuose esančiųjų įtraukė 61 489 saugojimo vienetus, pažymėdamas, kad tik dalį jų galėjo peržiūrėti *de visu*, nes negavo tam reikalingo leidimo. Visų pirma tai pasakytina apie seniausius dokumentus iš 822 fondo (p. 15). Kitų autorių dominusių fondų dokumentai buvo tikrinami tais atvejais, jeigu apyrašo įrašas sukeldavo abejonių. Glaustas autoriaus paaiškinimas, kad tais atvejais, kai kildavo įtarimas dėl vieno ar kito įrašo tikslumo, tiktai dėl bevardžių archyvarų geranoriškumo pasisėkė priėti prie dokumentų originalų (p. 15) parodo aplinkybes, kokiomis šis žinynas rengtas. Tarp baigiamųjų įvadinio straipsnio eilučių taip pat galima įskaityti, kad RVIA vadovybės palaikymo žinyno autorius neturėjo. Turint tai omenyje, žinynas įgauna dar ir kitą vertę, tapdamas vaizdžiu dabartinės katalikų Bažnyčios situacijos sparčiai sekuliarėjančiam pasauly istorijos faktu. Kad katalikų ir unitų istoriją atskleidžiantys dokumentai RVIA nėra prioritetiniai, rodytų ir archyvo internetiniame puslapyje paskelbtas „Sąrašas fondų, atidarytų tyrinėtojams nuo 2008 m. gruodžio 19 d.“ (nuo 2005 m. pavasario, ryšium su archyvo perkėlimu į kitas patalpas, tyrėjai nebuvo aptarnaujami) – iš M. Radwano į žinyną įtrauktų 6 fondų, prieinamas kol kas tik vienas: Sinodo oberprokuroro kanceliarijos dokumentai iš 797 fondo⁵. Kada bus atidaryti kiti, neaišku. Tačiau ta aplinkybė, kad šie fondai yra įtraukti į elektroninį RVIA internetiniame puslapyje skelbiamą fondų katalogą, nurodant ne tik apyrašus, bet ir saugojimo vienetų kiekį, teikia vilčių, kad M. Radwano parengtą išpūdingos apimties žinyną tyrėjai neilgai trukus galės praktiškai panaudoti dirbdami RVIA skaityklose.

Aldona Prašmantaitė

⁵ RVIA internetinis puslapis: <http://fgurgja.ru> (žiūrėta 2009 01 05).

MŪSŲ JUBILIATAI

Sigitą Jegelevičių,

Vysk. Juozapą Matulaitį

Leoną Mačiūną

Arkivysk. Sigitą Tamkevičių

Vytautą Karvelį,

Aloyzą Vidugirį,

Aliną Šaulauskienę

Lionginą Radzevičių,

Petrą Tulevičių

Joną Ambrukaitį

Eduardą Budreiką

Mindaugą Bloznelį

Joną Kavaliūną

Linkime kūrybinės sėkmės

bei Dievo PALAIMOS gyvenime

ir visoje veikloje.

NEKROLOGAI

VYSKUPAS ANTANAS VAIČIUS (1926–2008)

Antanas Vaičius gimė 1926 m. balandžio 5 d. Šačių parapijos Geidučių kaime (Skuodo r.), ūkininkų šeimoje, kurioje dar augo keturios seserys ir vienas brolis. 1934–1938 m. mokėsi Šačių pradžios mokykloje, 1938–1940 m. – Mosėdžio pradžios mokykloje, 1940–1943 m. – Skuodo gimnazijoje.

Dvasininko kelią pasirinko 1943 m. Pradėjo studijuoti Telšių kunigų seminarijoje. 1946–1951 m. mokslą tęsė Kauno kunigų seminarijoje. 1950 m. rugsėjo 24 d. išventintas kunigu.

1951–1952 m. dirbo vikaru Plungėje, 1952–1954 m. – Klaipėdoje; čia 1953 ir 1954 m. laikinai ėjo klebono pareigas. 1954–1959 m. klebonavo Žygaičiuose, 1959–1962 m. – Salantuose, 1962–1965 m. – Lauko Sodoje. 1965–1973 m. ėjo Akmenės klebono ir Viekšnių dekanato vicedekano pareigas. 1973–1975 m. buvo Telšių katedros klebonas ir Telšių vyskupijos kurijos kancleris. 1975 m. spalio 3 d. išrinktas Telšių vyskupijos ir Klaipėdos prelatūros kapituliniu vikaru. 1982 m. liepos 5 d. nominuotas vyskupu ir paskirtas Telšių vyskupijos ir Klaipėdos prelatūros apaštalinio administratoriumi. 1982 m. liepos 25 d. Kauno arkikatedroje bazilikoje konsekruotas vyskupu. 1986–1999 m. – Vatikano Dvasininkijos kongregacijos narys, 1988–1993 m. buvo Lietuvos Vyskupų Konferencijos pirmininko pavaduotojas, 1989–2001 m. – Telšių vyskupijos ordinaras. 1989 m. atkūrė didžiąją, o po keleto metų – ir mažąją Telšių kunigų seminariją. 2001 m. vyskupas Vaičius, sulaukęs 75 metų, pagal kanonų teisės nuostatus įteikė popiežiui atsistatydinimo raštą. 2001 m. gegužės 13 d. popiežius Jonas Paulius II priėmė jo atsistatydinimą ir paskyrė Telšių vyskupijos apaštalinio administratoriumi. 2002 m. sausio 5 d. popiežius Jonas Paulius II atleido vyskupą Antaną Vaičių iš Telšių vyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų.

Vyskupo Antano Vaičiaus indėlis į Lietuvos Katalikų Bažnyčios gyvenimą labai didelis. Būdamas dvasininkas iš pašaukimo, jis nuoširdžiai pasišventė tikinčiųjų sielovadai. Visiems žinomas jo rūpinimasis jaunimu, šeimomis.

1997 m. vyskupui Antanui Vaičiui buvo suteiktas Klaipėdos universiteto garbės daktaro vardas, 1998 m. jis apdovanotas Gedimino III laipsnio ordinu.

Telšių vyskupijos kurija

RADIJO APAŠTALAS

2008 m. rugsėjo 26 d. netekome monsinjoro, habilituoto teologijos daktaro kun. Vytauto Kazlausko. Jo asmenybė turbūt daugeliui visų pirma asocijuojasi su Vatikano radijo laidomis lietuvių kalba, kurios sovietų okupacijos metais buvo vienas iš nedaugelio alternatyvios informacijos šaltinių, padėjusių atsispirti žlugdančiai sovietų propagandos įtakai. Vatikanas anksti suvokė tokios atsvaros būtinybę katalikams, atsidūrusiems sovietų užgrobtuose kraštuose, todėl dar 1940 m. pabaigoje jo radijas pirmą kartą prabilo ir lietuviškai. Tiesa, stingant bendradarbių ir nacių okupacijos metais sumažėjus laidų aktualumui, 1942 m. pabaigoje jos nutrūko. Tačiau kai į Lietuvą grįžo sovietai, o Romoje susitelkė nemažas būrys nuo okupantų teroro pabėgusių lietuvių kunigų, 1946 m. birželio 8 d. Vatikano radijo transliacijos lietuvių kalba buvo atnaujintos.

Į atgaivintos lietuvių redakcijos darbą greitai įsitraukė ir 1946 m. vasarą į Romą atvykęs V. Kazlauskas, kuris Popiežiškajame Grigaliaus universitete tęsė teologijos ir sociologijos studijas, prieš metus pradėtas Insbruke. V. Kazlauskas gimė 1919 m. Avikilų kaime, netoli Marijampolės. Baigęs marijonų gimnaziją, 1938 m. įstojo į Vilkaviškio kunigų seminariją. Sovietams, o vėliau naciams užėmus šios seminarijos patalpas, jos auklėtiniai buvo priversti persikelti į Kauną. Čia baigęs seminariją, 1944 m. pavasarį Vilkaviškio katedroje V. Kazlauskas priėmė kunigystės šventimus ir buvo paskirtas vikaru į Pajevonį. Tragiškas tėvynės likimas nubloškė jaunąjį kunigą į svetimus kraštus net nespėjus deramai pradėti sielovados darbo. Artėjant frontui, netoli Vokietijos sienos buvusios Pajevonio parapijos gyventojai buvo evakuojami į Rytprūsius. Su parapijiečiais nusprendė pasitraukti ir V. Kazlauskas. 1950 m. jis Romoje apgynė daktaro disertaciją tema „1922 metų žemės reforma Lietuvoje ir jos vertinimas pagal Bažnyčios socialinį mokymą“. Tais pačiais metais jam buvo pasiūlyta vadovauti Vatikano radijo laidų lietuvių kalba redakcijai. Per keletą darbo radijuje

metų kun. V. Kazlauskas spėjo pajusti jo trauką, todėl apsisprendė visiškai atsidėti šiam pašaukimui ir priimti atsakingų pareigų našta.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje Vatikano radijo lietuvių programos laidų būklė buvo sudėtinga. Trūko ne tik patikimos informacijos iš Lietuvos, bet ir finansinių išteklių, reikalingų redakcijos darbui deramai organizuoti, nes Vatikanas tautinėms programoms tuo metu suteikė tik techninę galimybę išeiti į eterį, bet nerėmė jų darbo išlaidų. Ieškodamas išeities iš šios situacijos, kun. V. Kazlauskas 1953 m. vasarą užmezgė ryšius su Vokietijoje dirbusia VLIK'o Informacijos tarnyba, kuri keletą metų subsidijavo Vatikano radijo lietuviškas laidas ir teikė joms informaciją. Kadangi partnerių požiūris į transliacijų turinį ir jų stilių dažnai nesiderino su Vatikano radijo misija, programos vedėjui reikėjo dėti daug pastangų, kad laidų turinys nebūtų pernelyg politizuotas¹. Iki aštuntojo dešimtmečio pradžios Vatikano radijo lietuvių programos redakcija turėjo labai mažai patikimos informacijos iš Lietuvos, todėl pagrindinė jo funkcija buvo informuoti apie svarbiausius Bažnyčios ir pasaulinės politikos įvykius, lietuvių išeivijos veiklą, atsiliesti į oficialios sovietų propagandos teiginius, stiprinti valstybinio ateizmo sistemos griaunamus Lietuvos gyventojų tikėjimo pagrindus. Kun. V. Kazlauskas taip pat parengė ne vieną paskaitų ciklą apologetikos, religijos ir mokslo, religijos ir moralės, socialinio Bažnyčios mokymo bei kitomis temomis.

Padėtis smarkiai pasikeitė, kai laisvąjį pasaulį pradėjo pasiekti „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ numeriai, taip pat gerokai padidėjo neoficialiais kanalais iš Lietuvos gaunamos informacijos srautas. Tuomet Vatikano radijas, kurio transliacijos buvo mažiausiai trukdomos iš visų užsienio radijo stočių lietuviškų laidų, tapo vienu iš svarbiausių nepriklausomos informacijos šaltinių Lietuvos gyventojams ir taip svariai prisidėjo prie kovos dėl žmogaus teisių. Kun. V. Kazlauskas, Kazio Lozoraičio ir kitų radijo bendradarbių balsų kasdien nekantriai laukdavo gana didelę klausytojų auditoriją, ieškanti tiesos ir paguodos žodžių, stiprinančių ir padedančių išgyventi sovietinės tikrovės košmarą.

1984 m. atliktos apklausos, kuria buvo siekta sužinoti užsienio radijo stočių religinių laidų poveikį Lietuvos gyventojams, duomenimis, Vati-

¹ M. Danytė, „Tarp VLIK-o ir Vatikano: Vatikano radijo lietuviškų valandėlių kūrimo studijoje“, *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, Vilnius, 1996, p. 104–114.

kano radijo laidų lietuvių kalba buvo klausę 27 proc. respondentų, tarp apklaustų moksleivių šias laidas buvo girdėję net 44 procentai². Tokia padėtis, žinoma, kėlė didelį rūpestį sovietų Lietuvos valdžiai, kuri atakavo Maskvą pažymomis apie neigiamą Vatikano radijo laidų poveikį ir ragino atnaujinti jų trukdymą. Diplomatiniais kanalais taip pat darytas didelis spaudimas Vatikano radijo vadovybei ir aukštiems Romos kurijos pareigūnams, kad sovietų pageidaujama prasme būtų pakeistas lietuvių programos laidų pobūdis.

Neutralizuoti Vatikano radijo laidų įtaką mėginta ir atitinkamomis publikacijomis sovietinėje spaudoje, kurių „herojumi“ dažnai būdavo kun. V. Kazlauskas. Sovietų žiniasklaidoje ir KGB dokumentuose Vatikano radijo lietuvių programos vedėjas drauge su Šv. Kazimiero kolegijos Romoje rektoriumi prel. Ladu Tulaba ir prel. Vincu Mincevičium dažnai būdavo įvardijami kaip aktyviausi Romoje neva veikusio antisovietinės veiklos centro veikėjai. Tačiau nepaisant sovietų noro ir pastangų pašalinti kun. V. Kazlauską iš Vatikano radijo lietuvių redakcijos vedėjo pareigų, to padaryti taip ir nepavyko iki pat atgimimo laikų. Kelia šypsena KGB pareigūnų noras priskirti savo nuopelnams kun. V. Kazlauskos pasitraukimą iš vedėjo pareigų, nes jis tai padarė tik 1989 m., sulaukęs garbingo 70 metų jubiliejaus.

1990 m. sugrįžęs į Lietuvą, monsinjoras (šis garbės titulas jam buvo suteiktas 1980 m.) V. Kazlauskas pasinėrė į naujų darbų sūkurį. Pasinaudodamas Austrijoje pokario metais sukurtos sistemos pavyzdžiu, mons. V. Kazlauskas įsteigė labdaros fondą „Vaiko tėviškės namai“, ir jam vadovavo. Ši įstaiga rūpinasi našlaičių globa ir jų katalikišku auklėjimu. Fondo veikla remiasi idėja, kad našlaičiai ir beglobiai vaikai turi augti ne specialiose įstaigose, o šeimos sąlygomis. Konkretus šio projekto rezultatas – mons. V. Kazlauskos gimtinėje, Avikilų kaime pastatyta 15 namų, kur gyvena apie šimtą beglobių vaikų.

Mons. V. Kazlauskas taip pat svariai prisidėjo prie Kauno Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo. Iki 1997 m. šio universiteto Katalikų teologijos fakultete jis dėstė religijotyra ir krikščioniškąjį socialinį mokslą, buvo universiteto kapelionas, porą metų ėjo Humanitarinių mokslų fa-

² Mokslinio ateizmo instituto analitinė pažyma LKP CK „Apie antitarybinės katalikiškos propagandos poveikio Lietuvos TSR gyventojams tyrimo rezultatus“, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 17604, ap. 3, b. 12, l. 4.

kulteto dekanu pareigas. Tiek gyvendamas Romoje, tiek grįžęs į Lietuvą mons. V. Kazlauskas buvo aktyvus LKMA narys, skaitė pranešimus jos organizuojamose konferencijose, seminaruose ir suvažiavimuose. Savo mokslinius ir publicistinius straipsnius jis taip pat skelbė žurnaluose „Logos“, „Naujasis židinys/Aidai“ ir kituose leidiniuose. Didžioji dalis mons. V. Kazlauskos rašytinio ir sakytinio palikimo buvo sudėta į knygą „Atverkime protus ir širdis Jėzui Kristui“, kuri pasirodė prieš pat jo mirtį. Tai savotiškas dvasinis testamentas, kurį mons. V. Kazlauskas paliko mums atsisveikindamas su šiuo pasauliu.

Arūnas Streikus

MEDICINOS DAKTARAS KAZYS PALTANAVIČIUS (1916–2008)

2008 m. gruodžio 1 d., eidamas 93-iusius metus, mirė ilgametis Lietuvos katalikų mokslo akademijos narys, medicinos mokslų daktaras Kazys Paltanavičius.

Kazys Paltanavičius gimė 1916 m. sausio 14 d. Jungtinėse Amerikos Valstijose, Maino valstijoje, Rumfordo mieste, gausioje lietuvių emigrantų šeimoje – augo keturi sūnūs ir trys dukterys. 1922 m. šeima grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Skriaudžių kaime (Veiverių vlsč., Marijampolės apskr.). Lankė čia buvusią mokyklą, o nuo 1926 m. – Veiverių progimnaziją. Ją baigęs, mokslą tęsė Kauno katalikiškoje Simono Daukanto mokytojų seminarijoje, vėliau – Marijampolės mokytojų seminarijoje. Baigęs antrą kursą, jis, padedamas Kaune gyvenusio brolio, per vasarą pasirengė egzaminams į paskutinę gimnazijos klasę. Sėkmingai išlaikęs egzaminus, įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Gamtos ir matematikos fakulteto biologijos skyrių. Nusprendęs įgyti gydytojo specialybę, po metų, išlaikęs lotynų kalbos egzaminą, perėjo į Medicinos fakultetą. Po dvejų studijų metų 1935 m. buvo pašauktas atlikti karinės prievolės. K. Paltanavičius įstojo į Lietuvos karo mokyklą, kurią baigė 1938 m. su pagyrimu ir buvo apdovanotas Gedimino ordino medaliu. Vėl grįžo tęsti medicinos studijų. Jas baigė 1942 m.

Dar būdamas studentu, Kazys įsitraukė į mokslinę veiklą: „Medicinos“ ir „Lietuvos medicina“ žurnaluose spausdino Jungtinių Amerikos

Valstijų, Anglijos, Vokietijos medicinos žurnalų mokslinių straipsnių apžvalgais ir referatais (1943–1944 m. apie 40). Dėl to baigęs studijas jis buvo išrinktas histologijos ir embriologijos katedros profesoriaus asistentu. 1944 m. prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, iš šio darbo jaunasis mokslininkas buvo atleistas ir įsidarbino Kauno infekcinės ligoninės dizenterijos skyriaus vedėju. Po keturių mėnesių buvo pašauktas į Raudonąją armiją, tačiau į ją nėjo – gyveno nelegaliai ir rengėsi eiti į partizanus. Nesuspėjo: 1945 m. sausio 31 d. buvo suimtas ir karo tribunolo nuteistas 10 metų lagerio bei 5 metams tremties. Į Lietuvą sugrįžo 1956 m. liepos 7 d. Apsigyventi Vilniuje nei Kaune neleista, todėl dirbo Telšių tuberkuliozės dispanseryje ftiziatru ir rentgenologu, vėliau Šeduvos rajono ligoninėje rentgenologu ir tuberkuliozės punkto gydytoju ftiziatru. Nuo 1959 m. dirbo Panevėžio rajono ligoninės, o po poros metų – Panevėžio geležinkelio ligoninės rentgenologu ir vidaus ligų skyriaus vedėju. Dar po poros metų perkeltas į Vilniaus apygardos geležinkelininkų ligoninę rentgeno skyriaus vedėju. Nuo 1985 m. dirbo Santariškių klinikinėje ligoninėje rentgenologu, o nuo 1992 m. vasario mėn. iki pensijos – 1996 m. – Vilniaus Šv. Jokūbo ligoninės vyriausiuoju gydytoju.

Kadangi mokslinis darbas nedavė ramybės, K. Paltanavičius, dirbdamas praktinį rentgenologo darbą, kaupė disertacijai medžiagą. Ją parengęs ir, vengdamas galimų trukdymų Lietuvoje, ginti vyko į Maskvos rentgenologijos ir radiologijos institutą. Disertaciją „Kardijos nepakankamumo rentgenologinis tyrimas“ (Vilniuje išleista 1972 m., 295 p.) apgynė 1973 m. balandžio 23 d. Yra parašęs keletą monografijų: „Alkoholio žala“ – metodinė priemonė „Žinijos draugijos“ lektoriams (Vilnius, 1967, 11 p.); „Tulžies pūslės ir tulžies takų lėtinių susirgimų diagnostika“ (su bendraautorais, Vilnius, 1970, 140 p.); „Vidaus ligų simptomų ir sindromų vadovas“ (su bendraautorais, Vilnius, 1988, 238 p.); „Klinikiniai sindromai ir simptomai“ (Vilnius, 1995, 300 p.); „Galvos ligų radiologinė diagnostika“ (su bendraautorais, Vilnius, 2006, 445 p.). Savo atsiminimus daktaras aprašė knygoje „Gydytojas už spygliuotų vielų“ (Vilnius, 1991, 156 p.); ši knyga išversta į vokiečių kalbą – „Arzt hinter Stacheldraht“ (Rheine, 1994 m.). Yra skaitęs pranešimus daugelyje mokslinių konferencijų, žurnale „Sveikatos apsauga“ (1965–1980) išspausdinęs apie 30 mokslinių straipsnių, daug populiarių straipsnių medicinos klausimais. Užsienio spaudoje yra paskelbęs 8 mokslinius straipsnius.

Visą gyvenimą daktaras Kazys Paltanavičius dalyvavo visuomeninėje

veikloje, buvo aktyvus Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys nuo pat jos persikėlimo į Lietuvą, Politinių kalinių ir tremtinių bendrijos narys, buvo Lietuvos krikščionių demokratų partijos narys.

Nueitas daktaro Kazio Paltanavičiaus gyvenimo kelias gali būti pavyzdys jauniems, ypač gydytojams, rodantis, kaip, remiantis krikščioniškosiomis dvasinėmis vertybėmis, galima išlikti patriotu, tikinčiuoju ir nepalūžti blogio, nepakantumo apsuptyje. Visos šios savybės, bendraujant su visais, ne tik su ligoniais, yra labai svarbios, būtinos, nes visiems žinoma, kad gydytojas turi gydyti ne tik kūną, bet ir sielą, vaduojant ją nuo moralinių ligų.

Leonas Laimutis Mačiūnas

KUN. ANTANAS PAŠKUS
(1922–2008)

Antanas Paškus gimė 1922 m. sausio 14 d. Branislaviškyje (Kurklių vlsč., Ukmergės aps.). Baigęs Ukmergės gimnaziją, 1942 m. įstojo Kauno kunigų seminariją. Tačiau jos nebaigė, nes 1944 m. pasitraukė į Vokietiją. Mokslą tęsė Eichšteto kunigų seminarijoje. 1945–1949 m. studijavo Romos Popiežiškajame Grigaliaus universitete. Kunigu išventintas 1948 m. 1949–1952 m. mokslą tęsė Vokietijoje, Miuncheno universitete, kur apgynė psichologijos ir filosofijos daktaro disertaciją. 1953–1956 m. dirbo Vasario 16-osios lietuvių gimnazijos Vokietijoje mokytoju ir kapelionu. 1957 m. atvyko į JAV, ten keletą metų parapijose dirbo pastoracinį ir psichologo darbą. Vėliau Kolumbijos ir Fordhamo universitetuose vėl studijavo psichologiją. 1961–1964 m. ir 1969–1973 m. Gannono koledže (Erie, Pensilvanijos valstija) dėstė psichologiją. 1964–1969 m. dirbo profesoriumi asistentu Šv. Jono universitete Niujorke. 1973–1978 m. dėstė psichologiją Otavos universitete Kanadoje. Savo akademinę veiklą prof. A. Paškus derino su praktiniu psichologo darbu.

Prof. A. Paškus aktyviai dalyvavo lietuvių išeivių visuomeninėje veikloje, talkino JAV lietuvių pastoracijoje. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, dėstė Lietuvos universitetuose ir kunigų seminarijose. Dirbo su studentais ateitininkais. Parašė 14 knygų ir paskelbė daugiau kaip penkiasdešimt straipsnių. Priklausė Lietuvių katalikų mokslo akademijai ir trijuose suva-

žiavimuose skaitė pranešimus, kurie buvo paskelbti LKMA Suvažiavimo darbuose.

KUN. ANTANĄ PAŠKŲ PRISIMENANT

Apie kun. Antaną Paškų man teko sužinoti dar neakivaizdiniu būdu. Jau buvau palikęs studentavimo amžių ir pradėjęs profesinį gyvenimą, kai išgirdau, kad tarp studentų ateitininkų atsirado fenomenas – kun. Antanas Paškus. Nelabai man tada buvo aišku, kaip ir iš kur jis atsirado (tik dabar suprantu, kad jis Amerikon atvyko kiek vėliau), tačiau jis iš karto studentus sužavėjo savo išvalgiomis paskaitomis, minties gilumu ir gebėjimu atliepti į aplinkinio pasaulio aktualijas. Netrukus pasirodė ir jo unikalūs straipsniai, kaskart vaizdžiai ir originaliai pristatantys temą ir atskleidžiantys jos esmę.

Asmeniškai su kun. Antanu susipažinau pakvietęs jį parašyti knygą mano redaguojamai serijai „Mūsų idėjos dabarties šviesoje“. Šią knygų seriją leido Ateitininkų federacija. Tai buvo antras šios serijos veikalas, savo pavadinimu „Asmuo ir laisvė“ lyg ir atliepdamas į pirmąją šios serijos leidinį – Antano Maceinos „Asmuo ir istorija“. Pirmoji Antano Paškaus knyga buvo išleista 1984 m. Ji buvo lyg įvadas jo pradedamai knygų rašymo karjerai. Džiaugiuosi galėjęs prisidėti prie tų ištakų.

Tiek toliau mums bendraujant, tiek savo veikaluose kun. Antanas atsiskleidė kaip nepaprastai turininga asmenybė, pulsuojanti gyvenimo rūpesčiais ir be paliovos ieškanti atsakymo į šiandienos klausimus. Paminėsiu keturis kun. Antano asmens bruožus, kurie labiausiai man imponavo.

Pirmiausiai kun. Antanas pasižymėjo nepaprastu minties turtingumu, akiračio platumu. Tačiau raštuose tas akiratis neatspindi viso kun. Antano gyvosios minties pasaulio. Pradėjus nagrinėti bet kurią temą bematant pasipildavo aibė nelauktų klausimų, netikėtų perspektyvų. Pabendraavęs su kun. Antanu visada jausdavaisi mintimis turtingesnis ir stipriau užsidedęs ieškoti tiesos.

Jis darė didelį įspūdį savo plačiu išsilavinimu. Nors formaliai buvo psichologas, kun. Antanas puikiai orientavosi filosofijos ir teologijos klausimuose. Todėl jo veikalai ir yra tokie turiningi: savo svarstymuose jis galėdavo pasiremti visų šių disciplinų siūlomomis sampratomis.

Būdamas didelis eruditas, kun. Antanas pagarbiai prisimindavo Antaną Maceiną, Joną Grinių, Juozą Girnių ir kitus lietuvių mąstytojus. Pri-

simenu jo pasakojimą, kaip jis sutriko, kai vos išventintas į kunigus, stojo sakyti pamokslą ir pamatė bažnyčioje sėdintį A. Maceiną. Toji pagarba jį lydėjo visą gyvenimą.

Tačiau labiausiai man įsiminė kun. Antano apaštalinės tiesos dovana. Po Vatikano II Susirinkimo, kai Bažnyčioje pradėjo kilti nemaža sumaištis, kun. Antanas stengdavosi pateikti kuo sveikesnę pasikeitimų sampratą ir priminti apie išliekančių tiesų pastovumą. Šiuo atžvilgiu jo veikalai yra didelė dovana ne tik dabartinei, bet ir ateities kartoms.

Algis Norvilas

KUN. ANTANO PAŠKAUS IŠLEISTOS KNYGOS

Asmuo ir laisvė, Chicago (Ill.): Ateitis, 1984, VII, 59 p.

Krikščionis ir šiandiena, Chicago (Ill.): Ateitis, 1987, 173 p.

Krikščionis psichologinėje kultūroje: kritinis skerspjuvis, Chicago: Litanistikos tyrimo ir studijų centras, 1987, IX, 215 p.

Evoliucija ir krikščionybė Teilhard de Chardin'o perspektyvoje, Chicago: American Foundation for Lithuanian Research, 1988, 172 p.

Asmenybė ir religija: psichologijos vystymosi perspektyvoje, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1990, 156 p.

Psichoterapijos vaidmuo religiniame asmens brendime, Roma, 1990, 34 p.

Sąžinė psichologiniu požiūriu, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1991, 184 p.

Idėjų sankryžoje: kritinis skerspjuvis, Kaunas: Į Laisvę fondo Lietuvos filialas, 1992, 293 p.

Dievai, dvasios ir žmonės „Naujajame amžiuje“, Kaunas: Caritas, 1993, 268 p.

Žmogaus meilės, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1995, 158 p.

Kunigo meilė, Vilnius: Valstiečių laikraštis, 1996, 264 p.

Tikėjimo ir netikėjimo sąlytis šiandien, Kaunas: Lietuvos Katechetikos centro I-kla, 1998, 254 p.

Žvilgsnis į pasaulėžiūrą, aplinką, šventovę, save, Kaunas: Lietuvos Katechetikos centro I-kla, 2002, 294 p.

Meilė žmogaus pašaukimas, Kaunas: Naujas lankas, 2003, 213 p.

K R O N I K A

PASAULINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS EUROPOS ASOCIACIJŲ VALDYBOS POSĖDIS PRAHOJE

Eilinis Pasaulinės gydytojų katalikų federacijos (FIAMC) Europos asociacijų (FEAMC) valdybos posėdis įvyko Prahoje 2008 m. gegužės 30–31 ir birželio 1 dienomis. Buvome apgyvendinti Adalberto viešbutyje, kuris priklauso istoriniam benediktinų Brevovo vienuolynui. Prieš kelionę kiekvienas buvome gavę žemėlapių ir informacinį leidinėlį, nurodantį, kaip įvairiu transportu galima pasiekti minėtą viešbutį. Maitinomės vienuolyno teritorijoje esančiame restorane „Klasteral senk“, kuris yra atviras ir visuomenei. Posėdžiai vyko viešbučio pirmame aukšte – Sartorijaus salėje. Į valdybos posėdį susirinko 22 atstovai iš 18 Europos šalių: Airijos, Bulgarijos, Belgijos, Čekijos, Ispanijos, Italijos, Kroatijos, Lenkijos, Lietuvos, Olandijos, Portugalijos, Prancūzijos, Rumunijos, Slovakijos, Slovėnijos, Šveicarijos, Vengrijos, Vokietijos.

FEAMC atstovai gegužės 30 d. 18 val. savo susitikimą pradėjo Mišiomis vienuolyno Šv. Margaritos bažnyčioje. Vakarienės metu aptarėme kai kuriuos posėdžiuose svarstysimus klausimus.

Gegužės 31 d. rytinis posėdis pradėtas malda (parašyta dvasios vado vysk. V. Pozaiko, Kroatija). Po to FEAMC prezidentas prof. J. Marekas apžvelgė praėjusį rudenį Lisabonoje vykusio posėdžio nutarimų vykdymą. Svarstytas pasirėngimas Gdanske 2008 m. rugsėjo 11–14 d. vyksiančiam FEAMC XI kongresui. Kadangi jo metu, remiantis statutu, vyks FEAMC naujo prezidento rinkimai, dabartinis prezidentas pateikė savo darbo ataskaitą. Joje pažymėta, kad Europoje dar ne visų valstybių (Austrijos, Albanijos, Graikijos, Moldavijos, Rusijos, Jugoslaviją sudariusios dabartinės valstybės) gydytojai katalikai yra įsitraukę į FEAMC veiklą. Toliau buvo svarstoma naujojo prezidento kandidatūra. Pasiūlyta: dr. F. Blino (Prancūzija, buvo FIAMC sekretorius) ir prof. A. Anzani (Italija, FEAMC

viceprezidentas). FEAMC išdininkas prof. Ch. Brežeonas atsiskaitė už surinktą nario mokestį (Rytų Europos šalis šiuo klausimu globoja Vakarų Europos šalis, Lietuvą – Šveicarija). Tartasi, kokia suma paremti Lenkijoje įvyksiantį FEAMC kongresą.

Toliau svarstyta XI kongreso dienotvarkė. Programoje numatyti pranešėjai jau žinomi, su jais susitarta, nutarta, kas posėdžiams vadovaus.

I sesijos tema: „Prigimtinis ir statutinis medicinos įstatymas“.

II sesijos tema: „Bioetinės problemos prenatalinėje medicinoje“.

III sesijos tema: „Parama gyvybei – etiniai ir legalūs aspektai“.

IV sesijos tema: „Civilizacijos ligos – iššūkiai valstybei, gydytojui ir ligoniui“.

V sesijos tema: „Žmogaus gyvybės šventumas: gydytojas kaip gyvybės tarnas“.

Lietuvos gydytojai padarys du pranešimus: 1. doc. A. Šaulauskienė su bendraautorais „Gyvybės – nuo jos prasidėjimo iki natūralios mirties – apsaugos padėtis Lietuvoje“, 2. prof. L. L. Mačiūnas su bendraautorais „Gydytojų katalikų veikla atsiliepiant į iššūkius šeimos institucijai Lietuvoje“.

Kroatijos atstovė dr. J. Markeljevič informavo, kad 2009 m. jų asociacija organizuoja Zagrebe jaunų gydytojų ir studentų medikų katalikų kongresą.

Posėdis baigtas Mišiomis lotynų kalba senoje nedidelėje Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje netoli vienuolyno esančioje vadinamojoje Baltojoje kalvoje.

Birželio 1 d. suorganizuota ekskursija po vienuolyno Šv. Margaritos bažnyčią (pastatyta 933 m.) ir šalia bažnyčios esantį meno kūrinių muziejų.

*Leonas Laimutis Mačiūnas,
Europos gydytojų katalikų asociacijų valdybos narys*

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abramovičius Liudvikas 193, 227, 229, 230, 234, 236
Abramowicz Witold 230
Abuladzė Tengizas 199
Adams C. A. 102
Adewumi O. 100
Adomonis T. 297
Aflatoonian B. 100
Agarwal R. 106
Akagi T. 106
Akiras-Biržys P. 296
Alberts B. 81, 83, 89, 100
Aleksavičius Bernardas 12
Ambrozaitis K. 49, 50, 53–57, 59–76
Ambrukaitis Jonas 309
Amiči Džovanni Batista 79
Anaksimandras 77
Ancevičius Pranciškus 145
Anderson L. S. 102, 191
Andrews P. W. 101
Annes J. P. 89, 100
Antanavičius Juozapas, prelatas 12, 30, 33
Antinori Severino 91, 92
Antosiewicz-Bourget J. 103
Anzani A. 321
Apostata Julianas 170
Aramavičiūtė Vanda 2
Arendt Hanna 128, 133, 148, 201, 215
Aristotelis 77, 101, 115, 191
Artandi M. K. 101
Artandi S. E. 101
Artavanis-Tsakonas S. 89, 101
Avi Ben-Abrahamas 91, 92
Avietėnaitė M. 54
- Babelis 210
Babinet C. 104
Bączkowski 166
Bakuninas Michailas 178
Banaitis Saliamonas 282
Baniulis V. 59, 66, 69, 76
Barbiusas Anri 204–207, 211, 219
- Bardach J. 228, 229
Bareikytė Leokadija 282, 284
Barkauskas Vincas 24
Baronas Darius 7, 109, 152, 155, 167
Bartyzela J. 152
Batoras Steponas, karalius 196
Baublys Algimantas 298
Becker R. A. 106
Becker S. 101
Bedford J. M. 81, 101
Beinaravičius Juozapas, klebonas 35
Benediktas XV, popiežius 44
Berdiajevas Nikolajus 112, 113, 118, 126, 130, 174, 178, 179, 180, 186
Berija 213
Bernackis Juozapas 264
Bernotas J. 55, 59, 65, 68, 73
Berril N. J. 103
Besançonas Alainas 147
Bhasin S. 102
Bielinskis 140
Bielskis Adolfas, kun. 282, 284–287, 289–291
Bielskus Vincas 24
Bieńkowska E. 133
Bilevičius Antanas 291
Biržiška M. 40
Bistras Leonas 45, 47, 69
Byrne J.A., 86, 101, 104
Byronas, lordas 173
Byševskis M. 248–254
Błaszczyk Grzegorz 2
Blaževičius Jonas 19
Bleil J. D. 81, 101
Blino F. 321
Blondelis Maurice'as 126
Błoński J. 144
Bloznelis Mindaugas 309
Bobola Andrzej, šv. 166
Bobrowskis Liudvikas, kun. 162, 165
Bodenburg Y. 102
Boitani C. 104
Bonkovskis Juozapas 265

- Bonnet D. A. 102
 Borg E. 134
 Borisevičius Vincentas, vysk. 47
 Boruta Jonas, vysk. 2, 15
 Bourgeois Émilis 160
 Bovkevičius Juozapas, prel. 247, 248, 250, 252, 255
 Bray D. 100, 101
 Braunas Aleksandras 79, 101
 Brazauskas Algirdas 218
 Brežėonas Ch. 322
 Brydyckis Bartolomėjus 258
 Brown J. D. 106
 Brown P. O. 103
 Bruce A. 101
 Brzeziński Z. 112
 Brzozowska Jadwiga 283
 Brzozowski Zygmuntas Szczesny 283
 Brzozowski Henrykas 283
 Brzozowski Janas 283
 Bucharinas 209
 Buchowski Krzysztof 280, 281
 Būčys Pranciškus, vysk. 26, 34, 45
 Budkowska Janina 163, 164
 Budrecki L. 134
 Budreika Eduardas 309
 Budrikas Dominykas 259
 Buika Anupras 259
 Buikevičius Kazimieras 297
 Bujak M. 89, 101
 Bukelskienė Virginija 4, 6, 7, 77, 107
 Bulakas (Bułak, Bułhak, Bułat), novicijus 250, 254, 255
 Bulgakovas Sergejus 126
 Buškevičienė Angelė 20
 Butler G. 102
 Butleris Josephas 187

 Calarco P. 81, 101
 Canetti Elias 134, 146
 Capecch'is M. R. 85
 Cappel J. 102
 Carpenter A. T. C. 80, 101
 Cechanovičius 249
 Cezaris 181
 Chamberlin W. 215
 Chang M. L. 80, 81, 101
 Chang W. 101
 Charmańska Helena 283
 Chateaubriand'as 131, 173, 183
 Chen H. L. 89, 101
 Chestertonas Gilbertas Keithas 173

 Cheung P. 101
 Chlevinskis Dionizas 259
 Choi J. 89, 101
 Chomiński Ludwik 230
 Chruščiovas Nikita 207, 213
 Chung Y. 86, 101
 Cieszkowski Augustas 117
 Cīvinskas Antanas 25
 Clark A. F. 106
 Clepper L. L., 101
 Clermont I. 80, 101
 Cooper G. W. 101
 Copland J. A. 102
 Corte Rossana Della 91
 Cortés Donoso 187
 Cosmi Ermelando 92
 Cveigas Stefanas 211, 212
 Czeżowski Tadeusz 124, 125
 Cziczerin Borys 139

 Čaikovskis Anupras 265, 266
 Čaikovskis Bronislovas 15
 Čakovskis A. 205
 Čaplikas J. 67
 Čečiota Witoldas, kun. 228
 Čepinskis V. 44
 Čepovičius Andriejus 266
 Čerbulėnas K. 297, 298
 Černiauskaitė Violeta 30
 Čėsna Stanislovas, kun. 24
 Čėsnyš B. 44
 Čibiras K. 221
 Čičerinas Borisas 139
 Čingischanas 161

 D'Agostino A. 104
 Daheron L. 89, 101
 Daley G. Q. 101
 Dambrauskas-Jakštas Aleksandras, kun. 26
 Danenberg E. 106
 Danet G. H. 85, 102
 Danytė M. 313
 Dann C. E. 89, 102
 Denikinas Antonas 144
 Denner L. 85, 102
 Dereškevičius Vincentas 266, 267
 Dethier V. G. 106
 Devisas Džozefas 216
 Dielininkaitis P. 58, 65, 68, 70–74
 Diuranti Volteras 216
 Dobkevičienė Teodora 14
 Dostojevskis Fiodoras 200

- Dovydaitis Pranas 55, 58, 61, 65, 67–74
 Dreizeris Teodoras 213–216
 Duncan A. W. 106
 Durning M. 106
 Duve 78, 79, 80
 de Duve Ch. 102
 Dvaranauskas 26, 29, 30
 Dzedunas Mao 213
 Dziemianovičius Vincentas 267
 Dzimidavičius Vytautas 45
 Dževinskis Juozapas 244, 247, 253
- Eastman Max 215
 Ebert 188
 Eddy E. M. 105
 Elsdale T. 105
 Elzenbergas Henrykas 125
 Empedoklis 77
 Endziulaitis 19
 Engelsas 178
 Epel D. 81, 102, 103
 Epstein C. J. 101
 Epsztein T. 129
 Evans M. J. 82, 85, 102, 104
- Fainhauzas Dovydas 243, 251
 Fawacet D. W. 81, 102
 Feichtvangeris Leonas 210
 Ferrari 85
 Ferrero Guglielmu 142
 Fijalkovskis Antonas Melchioras, arkivysk. 250
 Filosofovas Dmitrijus Vladimirovičius 162
 Fisher S. 101
 Flanagan J. 102
 Fogazzaro Antonio 126
 Forgarty P. M. 52, 54, 62, 63
 Forra N. 102
 Försteris Frydrichas Vilhelmas 139, 164
 Fortunatas Marianas 232
 Frane J. L., 103
 Frangogiannis N. G. 101
 Frankas 213
 Frebelis 15
 French A. J., 86, 102
 Friedrich C. 112
 Fronckevičius Viktoras 249
 Fuchs E. 89, 102
 Fukuyama Francisas 128, 142, 188
 Fuller J. 106
 Furet F. 121
- Gabel C. A. 105
- Gaigalaitė A. 50
 Gailienė Danutė 2
 Galenas Klaudijus 77, 78, 102
 Gardner R. L. 104
 Garliauskas Vidas 285, 286
 Garnevičius Julijonas, kun. 286
 Gasparri Pietro, kard. 44, 45
 Gavėnas Kazys 24
 Gavėnas Jonas 24
 Gavronskis St. 23
 Gefenas 93
 Geištoras Jokimas 254
 Genbacev O. 101
 Genghis Khan 160
 Genovaitė Gustaitė 26
 Gentile G. 111
 Gercenas Aleksandras 140, 178, 179
 Geremia R. 104
 Giedgowdas Stanisławas 280
 Giedraitis B[alys] 287
 Gilkey J. C. 105
 Gintautas J. 13
 Gintovtas Aleksandras, kun. 267, 268, 270
 Girnius Juozas 55, 69, 73, 318
 Girnius Kęstutis 2, 3, 5
 Gizbert-Studnicki W. 229
 Glovackis Ipolitas 268
 Godyń M. 133
 Gogolis 140
 Gokhale S. 101
 Golos T. G. 106
 Goltgoero Aleksandro 273
 Goodell M. A. 103, 106
 Gorkis Maksimas 203, 205, 209, 212
 Grabauskas Juozas 24
 Grabiecas J. 243
 Grabski Stanislovas 141
 Gray J. 114
 Granovskis Timotiejus 139
 Grant P. 80, 102
 Gražiūnas A. 50
 Gregorovičius Jeronimas 255, 256
 Gričius A. 57
 Griffin H. I 102
 Grinius Jonas 318
 Grobstein C. 81, 102
 Guasch G. 102
 Gudelevičius Juozapas 26
 Guo W. 89, 102
 Guoga Antanas 19
 Gurdon J. B. 81, 102
 Gustaitis Motiejus, kun. 18, 22, 23, 24

- Gwatkin R. B. L. 81, 103
 Gyrski Tadeusz 221, 224, 226
- Harris C. P. 106
 Harrisonas R. 79
 Hart N. H. 81, 103
 Harvėjus Viljamas 78, 103
 Hazard P. 171
 Heard J. J. 103
 Hearn J. P. 106
 Hegelis Georgas 128, 177
 Heinas 176
 Hermenas 178
 Hernik J. 230
 Hiteras Feliksas 270, 273, 274
 Hitleris 166
 Holbachas 172
 Hoon Han 96
 Hopper A. F. 103
 Howe M. 102
 Hsieh J. C. 102
 Huang X. Y. 105
 Hughes M. R. 102
 Hukas Robertas 78, 103
 Hundijus Vaclovas, kun. 248–254
- Ilfas 210
 Illic D. 101
 Ilijesku Adriana 91
 Ilmensee K. 82, 103, 104
 Itskovitz-Elder J. 101, 106
 Ivanovskis Ipolitas, kun. 250
- Yamanaka S. 105
 Yanagimachi R. 81, 103
 Yang B. 104
 Yates J. R. 106
 Yla Stasys 70, 221, 223
 Yokota T. 106
 Yu J. 103
- Jackson K. A. 90, 103, 106
 Jaffe L. F. 105
 Jałowieckis Mieczysławas 238
 Jankowski Czesław 230
 Jansenas 78
 Jasinovskis Bogumiłus 131, 138, 140, 141, 178
 Jaskylski M. 134
 Jasuja R. 102
 Jegelevičius Sigitas 309
 Jekaterina II 217
 Jelskis Władysławas 162
- Ježevskis Juozapas 256
 Ji W. Z. 104
 Jiang L. 102
 Jočys P. 54, 55, 73
 Jodkovskis J. 243
 Jogaila, kar. 249
 John B. 80, 103
 Johnson J. D., 81, 103
 Jokantas 18
 Jokubaitis Alvydas 7, 109, 123, 128, 157
 Jokūbauskas Viktoras 20, 24, 25
 Jonas Paulius II, pop. 311
 Jones J. M. 106
 Jonsdottir G. A. 103
 Jotautas Jonas 263
 Jovaiša Liudas 2
 Jun S. 101
 Jundziūlas Zygmontas 229, 230
 Juodaitis Justinas, prel. 47
 Juodvalkis 286
 Jurevičius Algirdas, kun. 2
 Jurgėla K. R. 243, 266, 269
 Jurgelis J. K. 269
 Jurgutis Vladas 45
 Jurkiewicz Jan 228, 229
 Juškevičius J. 92, 93, 95
- Kačerauskienė Aldona 12
 Kadenacis Česlovas 280, 281, 283, 286, 287, 289–291
 Kairys S. 40
 Kalinauskas Konstantinas 267
 Kalishman J. 106
 Kamenevas 212
 Kamieškis Henrykas 145
 Kanopkaitė Sofija 2, 4, 7, 77, 107
 Kaplanas J. 73
 Karabanovičius Vincentas, kun. 259, 260
 Kardišauskas A. 58
 Karelis Aleksis 79, 103
 Karfunkel P. 83, 103
 Karoblis Gediminas 2
 Karp G. 103
 Karpińskis Wojciechas 141
 Karpis Kazimieras 294
 Karvelis P. 55
 Karvelis Vytautas 309
 Kasperavičius Algis 280
 Katajevas 210
 Katelbachas Tadeušas 281, 283, 287, 289–291
 Katilienė Irena 197
 Katilius Algimantas 2, 3, 5, 7, 11, 12, 15, 29, 34, 36

- Katilius J. 55, 71, 73, 74
 Kaufman M. H. 102
 Kaupas Antanas, kun. 26
 Kautskis K. 118
 Kavaliūnas Jonas 309
 Kavelinas Konstantinas 139
 Kazlauskas Arūnas, kleb. 287
 Kazlauskas Kęstutis, kun. 287
 Kazlauskas Vytautas, kun. 8, 312–315
 Keliuotis J. 62, 70
 Kiereš Henryk 110
 Kiesling Ann A. 96
 Kim S. K. 101
 Kinoshita K. 106
 Kirkland J. L. 102
 Kitchen J. R. 102
 Kitchin I. C. 83, 103
 Klaczko Julian 132
 Klapholz-Brown Z. 89, 103
 Klarke H. J. 104
 Klimanskaya I. 101
 Klimas P. 41
 Kłoczowski J. M. 147
 Klodas Albertas 80, 103
 Kłot Jan 230
 Koide H. 106
 Kojelavičius Juozapas 294
 Kokto Žanas 213
 Kołakowski A. 113
 Komaras Julianas 243, 270, 271
 Komarnicki W. 145
 Kontowtas Mieczysławas 283
 Korchinska M. 156
 Korfanty J. 112
 Kornatas Marekas 7, 109, 129, 131, 145, 152, 155, 161
 Korsakas Liudvikas 264
 Koscia Zigmantas 268, 269
 Kościałkowski Stanisławas 147, 222
 Kosciuszka Tadas 276
 Kosovskis Antanas 268
 Kosska Janas 282
 Kosztyła Z. 265, 269
 Kovalevskis Mykolas 260
 Kozlovskis Viktoras 269
 Kozlovskis Ignotas 269
 Kozłowski J. 159
 Kożuchowski 187
 Krahel Tadeusz, kun. 2
 Kranauskas A. 67
 Krasinskis Adomas Stanislovas, vysk. 253, 254, 256–258, 265, 267, 268, 270, 272–275
 Krasinškis Zygmuntas 143, 144, 152, 170, 173, 186
 Kraško R. 265
 Krauz-Mozer B. 134
 Kriauciūnienė Sofija 14, 15
 Krieglstein K. 104
 Krinčius Algimantas 8, 293, 296, 298
 Krotolica A. 101
 Krupavičius M. 47, 69, 73, 74
 Krupskaja N. K. 208
 Krzyżanowski Bronisławas 230, 282
 Krylis Martynas 143
 Kubickis Pavelas 243, 269
 Kucharzewskis 138, 141
 Kuczborska A. 197
 Kuczewski J. I. 251
 Kučas Antanas 221, 223
 Kukta Juozapas, vysk. 44, 45, 286
 Kuodis Rapolas, kun. 23
 Kuraitis Pranciškus 35, 65
 Kurauskaitė B. 67
 Kurcharzewskis Janas 130
 Kurpskis Dimitrijus Mikalojus 294, 295
 Kuzovskis Stanislovas 294, 295
 Kviklys Bronius 296
 La Mettrie 172, 182
 Laberthonière Lucienas 126
 Ladyga 66
 Łagowski B. 145
 Lai E. C. 89, 103
 Lake R. J. 101
 Lala P. K. 104
 Lambert W. 106
 Lambertas K. 252
 Laniecas Stanisławas 243
 Lanza R. 101
 Lasker A. 85
 Laukaitis 26, 29, 30
 Laukaitytė Regina 3, 5, 7, 15, 26, 39, 48
 de Lavuazjė Antuanas 79
 Le Bonas Gustawas 118, 169, 170
 Leahy D. J. 102
 Lednickis Vaclavas 130, 141, 143, 151
 Leibniz 171
 Lelevelis Jokimas 248, 254
 Leliakovas Nikolajus 276
 Leninas Nikolajus, žr. Leninas V. I.
 Leninas V. I. 140, 170, 182, 186, 202–204, 208, 212
 Lensch W. M. 101
 Leontjevas 178

- Leopardi G. 173
Lepeckis B. Mečislovas (Mieczysławas) 280, 281, 283, 286, 287, 289–291
Lermontovas 140
van Levenhukas Antonijus 78, 103
Leviatanas 181
Lewinas B. 80, 104
Lewis J. 80, 100, 101, 104
Lewis K. R. 103
Li L. 106
Li T. 101
Lyons Eugene 215
Linkevičius Andrius, kun. 298
Linzas J. 112
Liorantaitė V. 23
Liseckis Dominykas 256, 257
Liudvikas XVI 136
Liuima Antanas 3, 5
Lizz Butile 91
Loisy Alfredas 126
Lopata A. 81, 104
Loranas Lavuazje Antuanas 103
Lozoraitis Kazys 313
Lu M. M. 102
Lu S. J. 101
Luongo J. L. 102
Lutosławskis Wincentas 124, 127
- Ma W. 101
Maceina Antanas 62, 71, 318, 319
Mackevičius Česlavas 280, 283
Mackevičius Ryšardas 280, 283
Mackievičius Jozefas 193
Maculevičius (Maironis) Jonas 26
Mačiūnas Leonas Laimutis 8, 317, 309, 322
Maiskis Ivanas 201
de Maistre'as 187
Majevskis Juozapas, kun. 243, 252, 270–274
Majevskis Vincentas 250
Majka S. M. 103
Malpigis Marčello 78
Manelis Pranas 12
Marekas J. 321
Markeljevič J. 322
Markesas Gabrielis Garsija 212
Market C. L. 105
Markova Olga 286
Marksas 138, 150, 177, 178, 182
Marshall V. D. 106
Martin G. R. 82, 85, 104
Martinesas Kukaračita 213
Masaryk Tomaszas 136, 149
Mascona A. A. 104
Maserati M. 101
Masni I. 104
Massoniusas Marianas 113, 114, 124, 125
Masuy 81
Mašalaitis Benjaminas 12
Matsuda T. 106
Matulaitis Juozapas, vysk. 287, 309
Matulaitis (Matulevičius) Jurgis, arkivysk. pal. 3, 6, 5, 8, 19, 26, 110, 222–228
Matulis Steponas 221
Mažeika 2
McBurney M. V. 104
McCulloch E. A. 84, 85, 104–106
McGucki C. 102
McLaren A. 81, 104
McNatty K. P. 105
Meilus Elmantas 294
Meysztowiczius Valerijonas 166, 230
Meysztowiczius Aleksandras 159, 166
Menesi 80
Merežkovskis Dmitrijus 119, 126
Merkienė Irena Regina 2
Metz C. B. 81, 104
Meulen N. 105
Michael D. West 95
Michalovska Elzbieta 285
Michałowska Margarita Helena Dorotėja 291, 279
Michalski Konstanty, kun. 134
Michalski S. A. 188
Michnevas Andrejus 261, 265
Mickevičius Adomas 125, 173, 193, 227, 233, 253
Mickiewicz Stefan 229, 230
Mikalojaus I 140
Miknevičius Vytautas 218
Miknys Rimantas 8, 110, 227, 229, 231, 238
Milčius A. 53, 55, 74
Milošas Česlovas 120, 121, 124, 125, 144, 158, 191, 196, 227, 229, 230
Mincevičius Vincas, prel. 314
Mintz B. 82, 104
Mitalipov S. M. 86, 101, 104
Miuleris Henrikas 260
Mockus K. 71
Monesi V. 104
Monroy A. 103, 104
Morganas Tomas Hantas 79, 104
Mori K. 106
Moscona A. A. 103
Moses M. J. 80, 104
Mroczo M. 139

- Muckermanas Frydrichas 159, 167, 183
 Munger J. S. 100
 Munir S. 104
 Muniret 89
 Muravjovas 132
 Musolinis B. 52, 111

 Nacevičius Antanas 19
 Nagrodzki Zygmunt 230
 Nalenč D[arija] 280, 284, 286
 Nalenčius T[omašas] 280, 284, 286
 Napoleonas III 115, 131, 134
 Narbekovas A. 93
 Narjauskas 26, 29, 30
 Narutavičius Gabrieliūs 287
 Narutavičius Kazimieras 287, 289–291
 Narutavičius S. 40
 Nathans J. 102
 Navickas J., kun. 18
 Nazimovas Vladimiras 256
 Nelson M. 101
 Newmanas Johnas Henry, kard. 187
 Nicolson G. L. 101–103
 Nie J. 103
 Nikotinas Ivanas 269
 Noreika Laimonas 218
 Norgren R. B. 104
 Norvilas Algis 319
 Novickis Adrianas 257, 258
 Nusse Y. M. 103
 Nusse R. 103, 104, 106

 Okuliczzius Kazimierz 230, 282
 Opackis Zbigniewas 129, 148, 159, 228
 Opackis Zygmuntas 112, 116, 139, 143, 160,
 232–235, 237
 Opitz S. L. 101
 Ortega y Gassetas J. 118, 133

 Pacevičius Arvydas 8, 279
 Paltanavičius Kazys 8, 315, 316
 Paltarokas Kazimieras, vysk. 46
 Panayiotis P. Zavosa 91
 Panchision D. M. 101
 Pankevičius Ipolitas 260, 264
 Papaconstantinou J. 105
 Papaioannou V. E. 82, 104
 Paprocki H. 174
 Paratore Ch. 89, 104
 Parczewska Marija 282
 Paskalis Blezis [Blaise'as] 123, 171, 200
 Pasternakas 210

 Paškus Antanas, kun. 8, 317, 318
 Patockis 24
 Paul M. 103
 Paulius V. Subačius 2, 8, 110, 221, 222, 226
 Pearson M. 83, 105
 Pečkauskaitė Marija (Šatrijos Ragana) 23
 Pedersen D. A. 101
 Pekarskis Vikentijus 286
 Penčyla Vincentas 14, 15
 Peng C. 104
 Ferrari 90
 Peters H. 81, 105
 Petras Didysis, caras 160, 179
 Petrovas 210
 Pijus X, pop. 126
 Pijus XI, pop. 45, 223
 Pileckis 271, 272
 Pilsudskaitė Teodora 284, 291
 Pilsudskienė (Bilevičiūtė) M. 8, 279, 280, 281,
 283–291
 Pilsudskis Adomas 284
 Pišudskis Janas 230, 233, 282, 283, 284, 287
 Pilsudskis Juzefas Vincentas 144, 206, 230,
 279–281, 284, 286, 289–291
 Pilsudskis Kazimieras 284
 Pilsudskis Piotras 284, 291
 Piotrovskis Motiejus 261
 Platonas 111, 191
 Plinijus Gajus Sekundas Vyresnysis 77, 105
 Poland Reborn 153
 Pope Aleksandras 171
 Popperio Karlo 111, 191
 Poste G. 101–103
 Poteris V. R. 93
 Potockis Pranciškus 162
 Potockis Tomas 24
 Pozaikas V., vysk. 321
 Prašmantaitė Aldona 8, 307
 Pratkelis Nikodemus 255
 Prindull B. 105
 Prindull G. 85, 105
 Prystlis Džosefas 79, 105
 Proczek Zygmunt 221
 Pruskus Valdas 25
 Przybyłowska M. 134
 Pšyborovskis V. 243
 Pukienė Vida 14, 22, 23
 Purickis Juozas 45, 53
 Puškinas 140
 Putinas V. 217

 Radvila Dominykas 298

- Radvilaitė Maria 233
 Radwanas Marian 8, 303, 304, 306, 307
 Radzevičius Lionginas 309
 Radzevičius P. 54, 55
 Raff M. 100, 101
 Ragažinskas Antanas, kun. 285
 Raikovskis S. 243
 Ramanauskas Juozas, kun. 19
 Ramonas Arvydas, kun. 2, 286
 Ramotovskis (Vaverio) Konstantinas 266
 Rand M. D. 101
 Rankelė K. kun. 55, 59, 65–67, 69, 76
 Rashbrook Patricija 91
 Rasputinas Valentinas 156
 Rattner A. 102
 Raudeliūnienė G. 50
 Raulinaitis P. V. 54, 55
 Razumienė Julija 4, 6, 7, 77, 107
 Reinys Mečislovas 45
 Reya T. 106
 Reylenderis 26
 Reynoldas 175
 Rentelnas Adrianas 47
 Richards J. S. 81, 105
 Ridgway E. B. 81, 105
 Rifkin D. B. 100
 Rives A. 106
 Rydas Džonas 207, 208
 Roberts K 100, 101
 Rolanas Rolland Romenas 121, 203, 209, 212, 219
 Romanas Skirmuntas 229, 233
 Römeris Mykolas 227, 229–231, 233, 234, 236, 237
 Römer-Ochenkowska Helena 229
 Roškovskis Feliksas 261
 Rousseau 176
 Rozanovas 178
 Rozwadowskis Tadeusz 161, 163
 Rožanskis Feliksas 268, 269, 277
 Rožnovas Jakovas 275
 Rulevičius 258
 Ruotti V. 103
 Russellis Bertrandas 113
 Rusteika S[teponas] 287
 Rutkovskis Vladislovas 262
 Rzegocki Arkady 8, 110, 191, 197

 Sakalauskas Mečislovas 296
 Saltykovas Rakovas Nikolajus 232
 Sanger W. G. 101
 Sarin K. Y. 101

 Savickis Voicechas 188
 Sawicki J. 229
 Schachmann R. W. 105
 Schmittas Carlas 111, 152
 Schopenhaueris Arthuras 127, 176
 Semenenka P. 252
 de Servantesas Miguelis 123
 Shah N. 101
 Shapiro B. M. 81, 105
 Shapiro S. S. 106
 Sharma D. 102
 Shatten Gerald 92
 Shelley P. 173
 Sidorovičius Pranciškus 275, 276
 Sieroszewskis Waclawas 156
 Sierszulka A. 156
 Silvestrovičius Stanislovas 266
 Siminovitch L. 84, 85, 105
 Simon M. C. 102
 Synder Timothy 194
 Skarga Petras 296
 Skarzyński R. 152
 Skinderis 286
 Skinkis Juozapas, kun. 20, 24, 30
 Skirmantas Kiprijonas 262
 Skirmuntaitė Konstancija 228, 233, 234
 Skoczyński Janas 7, 109, 111, 122, 127, 156, 191, 223
 Skrzydlewski Pawelas 110
 Slavėnaitė Ona 158
 Slavutinskis S. 243
 Sleževičius M. 44
 Slovackis J. 252
 Slukvin I. I. 103
 Smalanczuk A. 229
 Smetona A. 49, 51, 53, 55, 56, 64, 66
 Smilgys Petras, kun. 2
 Smilingytė-Žeimienė Skirmantė 30
 Smithiesas O. 85
 Smuga-Otto K. 103
 Snauskis, kleb. 258
 Snyder M. 89, 105
 Soden Carl Oscar 158, 166, 167
 Sokolovas A. R. 306
 Solak Z. 229
 Solari A. J. 80, 105
 Soloveičikas M. 44
 Solovjovas V. 169, 175, 178
 Solženicynas Aleksandras 156
 Sommer L. 89, 104
 Songtao Shi 96
 Southworth L. K. 101

- Speman H. 83, 84, 105
 Spengleris Osvaldas 128, 185
 Srebrakowskis A. 229
 Stalinas J. 159, 166, 186, 187, 205–210, 212, 213, 216, 217
 Staugaitis Antanas 13, 18, 23, 25
 Staugaitis Jonas 42, 44
 Staugaitis Justinas, vysk. 3, 5, 7, 11, 12–22, 24–37, 39, 40–48
 Stčeleckis Jonas 262
 Stempkowski Ježis 194, 195, 196
 Steponavičius Jokūbas 294
 Stevens L. C. 103
 Stewart R., 103
 Straussas Leo 152
 Strazdas Antanas 256
 Streikus Arūnas 2, 315
 Stremouchovas Piotras 14, 15
 Struvė Piotras 159, 185
 Stulginskis A. 47
 Sukiennickis Viktoras 145, 155
 Sun C. 106
 Surwiłłowa Zofia 283
 Svammerdamas Janas 78
 Svarauskas Arturas 7, 49, 62, 76
 Swianiewiczus Stanislawas 145, 155
 Świechowski Marianas 230
 Swieegiel J. J. 106
 Świąrecka Zofja 164
 Swiftas Jonathanas 172, 181
 Szarkiewicz Joannes Hieronimus 293
 Szymanowski A. 173
 Szymański Adamas 156
 Szlachta Bogdan 7, 110, 169, 189
 Szopa Teofil 230
 Szopperis Dariuszas 227–229, 238
 Szwoynickis Kazimieras 280
- Šabanas J. 59, 63–67, 71
 Šafarovičius Petras 244
 Šalkauskis S. 44
 Šalneičius Antanas 298
 Šalneičius Jonas 298
 Šarka Adomas 293
 Šarka Andrius 293
 Šarkaičia Ieva 293
 Šarkevičius Juozapas, kun. 298
 Šarkevičius Petras 293
 Šarkevičius Antanas Tadas 293, 297
 Šarkevičius Gasparas Antanas 297
 Šarkevičius Jonas Jeronimas 8, 293–299
 Šarkienėlis Mykolas 293
- Šarkiuonova Sofija 293
 Šarkovska Ona 293
 Šaulauskienė Alina 309, 322
 Šaulys Jurgis 39
 Ščensnas Jurgis 19
 Šenavičienė Ieva 3, 5, 8, 243, 277
 Šeptyckis Andriejus, metropolitas 159, 161, 164
 Šimkūnas Antanas 296
 Širvinskas Juozapas 26
 Šleidenas Matijas Jakobas 79, 105
 Šmulškštys A. 47, 52
 Šou Bernardas 202, 204, 206, 209
 Špejeris Ivanas 271
 Šulcas Ambraziejus, kun. 244, 247, 251–254
 Švanas Teodoras 79, 105
 Švarcas G. 274
 Švarcas Vilhelmas 270, 273
- Tabenskis Mečislovas 275
 Takahashi K. 86, 105
 Talati M. 106
 Tamkevičius Sigitas, arkivysk. 309
 Tamošaitis M. 62
 Tamošaitis Izidorius 45
 Tamulaitis Vincentas 19
 Tarkovski A. K. 81, 82, 105
 Tarnowski Stanislovas 129
 Tatarczykas W. 268, 269, 277
 Telfer W. H. 106
 Tenner A. J. 102
 Teodozijus, arkivysk. 159
 Thompson E. M. 156
 Thompsonas J. 95
 Thomson J. A. 85, 103, 106
 Tian S. 103
 Till J. E. 85, 104, 105, 106
 Tilton R. G. 102
 Tilvydavičius Vincentas 298
 Tiškevičius Jonas 248
 Tyla Antanas 2
 Tyrellas George'as 126
 de Tocqueville Alexis 119, 120, 134, 135
 Toynbee's Arnoldas 133
 Toliušis Zigmas 44
 Tolstojus Levas 202, 203
 Tolwinski N. S. 89, 106
 Totoraitis Vincas 24
 Trimakas Ramūnas 8, 110, 199, 219
 Trockis 186
 Tulaba Ladas, prel. 314
 Tulevičius Petras 309
 Tumas-Vaižgantas Juozas, kun. 34

- Tumber T. 102
 Turowskis K. 164

 Ūbas, karalius 206
 Ugiariškis Zygmuntas 280
 Unsicker K. 104
 Uogintas Antanas, kun. 13, 18, 23
 Ura H. 89, 106
 Urban R. 102
 Urniažas Julianas 280
 Uscila K. 150
 Usuda M. 106
 Uždavynys Giedrius 2
 Užupis Izidorius 26

 Vacapier V. D. 102
 Vaičiūnas Kazimieras 19
 Vaičius Antanas, vysk. 8, 311
 Vailokaitis Juozapas 25
 Valaitis J. 55
 Valančius Motiejus, vysk. 305
 Valevičius Andrius 2
 Varga A. C. 89, 106
 Vasiliauskiė Aldona 12
 Vaškevičius Aleksandras 244
 Vėbra Rimantas 243
 Veisas P. A. 83, 84
 Venclova Tomas 196, 197, 230
 Venteicher A. S. 101
 Vezalijus Andrėjas 78, 106
 Vėžys B. 51, 61
 Vidugiris Aloyzas 309
 Vileišis J. 40
 Vilimas Adomas 45
 Villee C. A. 77–79, 106
 Virchovas Rūdolffas 106
 Viskovatovas Pavelas 140
 Vitė Robertas 249
 Vyčas Kazimieras 296
 Vytautas, did. kunig. 227
 Vodyanik M. A. 103
 Voegelinas Ericas 133, 152
 Voldemaras A. 49, 53, 54, 73
 Volkoffas Vladimiras 170
 Volodkevičius Anupras 263
 Volteras 217
 Vrublevskis Tadas 227, 229

 Wahnitz M. A. 106
 Walczyk M. 111
 Walicki Andrzej 117, 150
 Walmsley G. G. 103

 Wapińskiemas Romanovas 139
 Warga 89
 Wasilewskis Leonas 229
 Wasilewskis Witoldas 129
 Wassarman P.M. 101
 Watson J. D. 100, 101
 Weberis Maxas 143
 Wehrli M. 106
 Weiss P. A. 106
 Weissman I. L. 106
 Wellsas Herbertas George 188
 Whitehouse H. L. 80, 106
 Willert K. 89, 106
 Williams G. C. 80, 106
 Wilmut I. 92, 102
 Witkiewiczzius Stanislawas Ignacas 196
 Wyka M. 147
 Wojnilowiczzius Edvardas 229, 233
 Wolf D. P., 101
 Wolfe S. L. 80, 106
 Wolpert L. 104
 Wolteris 171
 Woo Suk Hwang 92
 Wood S. H. 102
 Woodruff R. J. 81, 106
 Wordinger R. J. 89, 106
 Wrana J. L. 106
 Wu Y. 104
 Wulf G. G. 85, 90, 103, 106

 Xu G. 104

 Zablockis Erazmas 266, 269
 Zacharevičius Justinas 270, 273, 274
 Zaczyński M. 140
 Zaehres H. 101
 Zakrzewski Maciej 7, 110, 169, 189
 Zaleskis Juozapas 270, 273, 274
 Zarzeckis (Zarżeckis) Adomas 276, 277
 Zarzyckis Jonas 269, 277
 Zasztowtas Aleksandras 230
 Zavosa P. 91, 92
 Zawadzki Joseph 282, 285, 286
 Zdravkovic T. 101
 Zdziechowski Marianas 3, 5, 7, 8, 109–120,
 124, 126–153, 155–167, 169–189, 191–197,
 199–201, 206, 217–229, 231–239
 Zenkovičius Tomas 294
 Zgorzelskis C. 139
 Zhang J. J. 89, 105, 106
 Zhao J. G. 102
 Zhou Q 104

Ziemińskis I. 187
Zinkevičius Zigmąs 2
Zinovjevas 212
Zyberk-Plateris Konstantinas 283
Zlotickaja Sofija 14
Znanięckis Florijonas 134, 149, 180

Žaba Ignotas 264
Žilevičius L. 294
Žilinskis Petras 265
Žydas André 211, 219
Žurovska Marija 232

Барбюс А. 205–207, 211
Барсенков А. С. 217
Белеёкий А. 254
Вдовин А. И. 217
Видадь А. 211
Воронкова С. В. 217
Гарневичь Юліань 286
Гиленсон Б. 207
Гроссман Леонид 203
Динамов С. 206

Драйзер Теодор 214–216
Запруднік Я. 229
Ивашенко А. 208
Квасъневски А. 217
Маевский И. 243
Майский И. 202
Маркес Габриэль Гарсиа 212, 213
Милова Л. В. 217
Миловидов А. И. 258
Муравьева М. Н. 254
Николаев В. Н. 207
Рид Джон 208
Роллан Ромен 203, 209
Смалянёук А. 229
Сталин И. В. 205, 209, 210
Столярова Ю. 203
Тальвирская З. Я. 259, 261
Туманов Ю. 216
Фейхтвангер Лион 210
Филлипов А. 217
Чаковский А. 205–207
Шоу Бернард 202, 204, 206
Эйдельман Натан 210

APIE AUTORIUŠ

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos christianizacija XIII–XVIII a., Europos viduramžių ir Rusijos/Rusijos istorija, šaltinotyros klausimai. Monografijos „Trys Vilniaus kankiniai“ (2000) ir daugelio mokslinių straipsnių autorius.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: *baronas@istorija.lt*

VIRGINIJA BUKELSKIENĖ – biologijos mokslų daktarė, Biochemijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, Vivariumo vedėja. Lietuvių ir užsienio mokslinėje spaudoje paskelbė keliolika straipsnių.

Adresas: Biochemijos institutas, Mokslininkų g.12, Vilnius LT-08662

El. paštas: *Biochemija@bchi.lt*

ALVYDAS JOKUBAITIS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto bei Filosofijos fakulteto profesorius. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: politinė filosofija ir teorija. Daugelio mokslinių straipsnių ir kelių knygų autorius arba bendraautorius. Paskutinė iš jų „Politika be vertybių“ (2008).

Adresas: Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, Vokiečių g. 10, Vilnius LT-01130.

El. paštas: *alvydas.jokubaitis@takas.lt*

SOFIJA KANOPKAITĖ – biologijos mokslų habilituota daktarė, profesorė, Lietuvos mokslo akademijos narė korespondentė, LKMA akademikė.

Adresas: Lietuvos mokslo akademija, Gedimino 3, Vilnius, LT-01103

ALGIMANTAS KATILIUS – Lietuvos istorijos instituto rankraštyno vedėjas ir XIX a. istorijos skyriaus jaunesnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX amžiuje. Paskelbė pora dešimčių mokslinių straipsnių ir parengė kelias istorijos šaltinių publikacijas, kurių naujausia „Didžiosios knygnešių bylos“ (2006).

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: *katilius@istorija.lt*

MAREK KORNAT – habilituotas daktaras, Lenkijos Mokslų akademijos (Varšuva) Istorijos instituto docentas. Mokslinių interesų sritis – XIX ir XX a. Lenkijos diplomatijos istorija, Lenkijos politinės minties istorija, sovietologinė mintis ir totalitarizmo klausimai. Autorius šių knygų: *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop-Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002; *Polska szkoła sowietologiczna (1930–1939)*, Kraków 2003; *Bolszewizm – totalitaryzm – rewolucja – Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 1–2, Kraków 2003–2004 oraz *Polityka równowagi (1934–1939). Polska między Wschodem a Zachodem* (Kraków 2007). Parengė ir išleido du stambius XX a. Lenkijos istorijos šaltinių rinkinius: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. 1938*, Warszawa 2007 ir Jerzy Giedroyc, Czesław Miłosz, *Listy 1952–1963*, Warszawa 2008.

El. paštas: m_kornat@o2.pl

ALGIMANTAS KRINČIUS – mokytojas lituanistas, Krinčino (Pasvalio r.) Antano Vienažindžio mokyklos direktorius. Tiria ir rengia spaudai lokalinės istorijos šaltinius, ypač bažnytinias knygas, taip pat kitus LDK dokumentus. Paskelbė keletą straipsnių, savilaidos būdu išspausdino bažnytinių knygų ir dvarų inventorių. Paskutinė išleista knyga „Stakliškių bažnyčios krikšto metrikai (1699–1798)“ (2008).

Adresas: Pasvalio g. 1, Krinčinas.

El. paštas: krincinom@pasvalys.lt

REGINA LAUKAITYTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Katalikų ir Stačiatikių Bažnyčios, vienuolių Lietuvoje istorija XX amžiuje. Paskelbė keliasdešimt mokslinių straipsnių ir keletą monografijų, kurių naujausia „Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje“ (2003).

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: laukaityte@istorija.lt

RIMANTAS MIKNYS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto direktorius. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos visuomenė XIX a. – XX a. pr., Lietuvos lenkų etnopolitinė ir etnokultūrinė orientacija lietuvių tautinio atgimimo sąlygomis XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje. Daugelio mokslinių straipsnių ir knygų autorius. Naujausia parengta knyga „Mykolas Römeris, Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji“ (2007).

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: miknys@istorija.lt

ARVYDAS PACEVIČIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekinių ir informacijos mokslų instituto docentas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: knygos ir bibliotekų istorija, atminties institucijų raida, knygos kultūra, paveldotyra. Monografijos „Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864“ (2005) ir keliasdešimt mokslinių straipsnių bei publikacijų autorius.

Adresas: Vilniaus universitetas Komunikacijos fakultetas, Saulėtekio al. 9, I rūmai, Saulėtekio al. 9, I rūmai, Vilnius LT-10222

El. paštas: *Arvydas.Pacevicius@kf.vu.lt*

JULIJA RAZUMIENĖ – biologijos mokslų daktarė, Biochemijos instituto Bioanalizės skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Lietuvių ir užsienio mokslinėje spaudoje paskelbė keliolika straipsnių.

Adresas: Biochemijos institutas, Mokslininkų g.12, Vilnius LT-08662.

El. paštas: *Julija.R@bchi.lt*

PAULIUS VAIDOTAS SUBAČIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto docentas, LKMA Centro valdybos pirmininkas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: literatūros istorija ir teorija, tekstologija, lietuvių tautinio identiteto formavimosi klausimai, Bažnyčios istorijos XIX amžiuje problemos. Daugelio straipsnių ir knygų autorius ar sudarytojas. Naujausias redaguotas veikalas „Šventais Kazimieras istorijos vyksme: įvaizdis ir refleksija“ (2006).

Adresas: Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas, Universiteto g. 5, Vilnius LT-01513.

El. paštas: *pvsu@takas.lt*

JAN SKOCZYŃSKI – habilituotas daktaras, Krokuvos Jogailos universiteto Filosofijos fakulteto Filosofijos instituto profesorius, Lenkų filosofijos katedros vedėjas. Tyrinėja XIX ir XX a. lenkų filosofiją ir visuomeninę mintį bei idėjų istoriją. Autorius knygų: *Pesymizm filozoficzny Mariana Dzieduchowskiego*, Wrocław 1983, *Idee historiozoficzne Feliksa Konecznego*, Kraków 1990 ir kitas.

El. paštas: *j.skoczynski@iphils.uj.edu.pl*

ARTŪRAS SVARAUSKAS – Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantas. Mokslinių interesų kryptys: Lietuvos politinės partijos XX a. pirmoji pusė, parlamentarizmo raida Lietuvos respublikoje 1918–1940 m. Mokslinėje spaudoje paskelbė kelis straipsnius.

Adresas: Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra, Tilžės g. 13, Klaipėda LT-91251.

El. paštas: *svarauskas@istorija.lt*

IEVA ŠENAVIČIENĖ – fizinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: Lietuvos krikščionybės istorija naujaisiais laikais, kultūros ir mokslo istorija. Mokslinėje spaudoje paskelbė keliasdešimt straipsnių ir parašė keletą knygų, iš kurių paskutinė „Dvasininkija ir lietuvybė: Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje“ (2005).

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108.

El. paštas: senaviciene@takas.lt

BOGDAN SZLACHTA – habilituotas daktaras, Krokuvos Jogailos universiteto profesorius, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų fakulteto dekanas, Politikos filosofijos katedros vedėjas. Autorius septynių knygų: *Ład - Kościół - Naród. Filozofia i myśl polityczna polskich ultramontanów w latach 1834-1883*, Kraków 1996; *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków-Warszawa 1998; *Z dziejów polskiego konserwatyzmu*, Kraków 2000; *Polscy konserwatyści wobec ustroju politycznego do 1939 roku*, Kraków 2000; *Monarchia prawa. Szkice z historii angielskiej myśli politycznej do końca epoki Plantagenetów*, Kraków 2001; *Konstytucjonalizm czy absolutyzm? Szkice z francuskiej myśli politycznej XVI wieku*, Kraków 2005, i *Monarchia prawa? Angielska myśl polityczna doby Tudorów*, Kraków 2007). Keliasdešimties mokslinių ir enciklopedinių straipsnių autorius, leidinio *Słownik społeczny* mokslinis redaktorius ir žurnalo *Politeja* vyriausiasis redaktorius.

El. paštas: szlachta@inp.uj.edu.pl

RAMŪNAS TRIMAKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Politikos mokslų katedros docentas. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: ES Rytų kaimynystės politika, šiuolaikiniai politiniai procesai Rusijos Federacijoje ir NVS, postsovietinė transformacija, sovietinė kultūra ir visuomenė. Monografijos „Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai: XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pirmoji pusė“ ir keletas mokslinių straipsnių autorius.

Adresas: Mykolo Romerio universiteto Strateginio valdymo ir politikos fakulteto Politikos mokslų katedra, Ateities g. 20, Vilnius LT-08303.

El. paštas: ramunas.trimakas@mruni.lt

ARKADY RZEGOCKI – daktaras, Krokuvos Jogailaičių universiteto Politinių ir teisės mokslų istorijos katedros adjunktas, Jogailos klubo pirmininkas, Politinės minties centro valdybos narys, leidinio „Pressje“ vyriausiasis redaktorius. Be kitų darbų, paskelbė *Racja stanu a polska tradycja myślenia o polityce*, Kraków, 2008; *Wolność i sumienie*, Kraków, 2004; *The Idea of „Raison d'état“ in the Past and in the Contemporary European Integration*; Centrum Europejskie

Natolin, 2003; jo redaguotos išėjo šios knygos Lord Acton, *W stronę wolności*, Kraków, 2006; S. Tarnowski, *Z doświadczeń i rozmyślań*, Kraków, 2002; *Państwo jak wyzwanie*, Kraków, 2000; *Narody i historia*, Kraków, 2000; (red. T. Gašowskio kartu su P. Kowalu); Thomas Babington lord Macaulay, *O rewolucjach, makiawelizmie i postępie*, Kraków, 1999.

El. paštas: arzegocki@wsb-nlu.edu.pl

MACIEJ ZAKRZEWSKI – Krokuvos Jogailos universiteto Politikos mokslų ir tarptautinių santykių instituto Politinės minties katedros doktorantas, Tautinės atminties instituto Krokuvos skyriaus darbuotojas. Vienas iš redaktorių knygų: *W poszukiwaniu suwerena* (2006), *O praworządność i zdrowy ustrój państwowy* (2006), knygos *Patriotyzm i Zdrada* (2008) bendraautorius.

El. paštas: zakrzewski14@wp.pl

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademija įvairių mokslo sričių specialistus telkia į bendriją, kuri akademinio lygiu svarsto pasaulėžiūriškai aktualius klausimus.

„Bažnyčios istorijos studijos“ kaip atskira „LKMA Metraščių“ serija yra skirta krikščionybės istorijos Lietuvoje tyrimams skelbti ir šaltiniams publikuoti. Leidinys atviras visiems mokslininkams, doktorantams ir kitiems asmenims, deramu lygiu analizuojantiems Bažnyčios istorijos klausimus, bet LKMA Centro valdyba ragina nuolat šia tematika besidominčius autorius įsitraukti ir į Akademijos bei LKMA Humanitarinių tyrimų instituto veiklą.

„LKMA Metraščių“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ redakcinė kolegija laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su atsakinguoju sekretoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007* failai *.docx pateikiami išsaugoti *.doc formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg, *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su atsakinguoju sekretoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemos, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemiskais ir atskiroje komentarų padalėje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą, taip pat tekstologinis aparatas bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriešiems mokslinio aparato principams, nuo 2007 m. „LKMA Metraššis“ ir „Bažnyšios istorijos studijos“ laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Citata žymima tik vienu žymėjimu: arba kabutėmis, arba kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučiu, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakinyš prasideda ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., *„A a a, a a a.“*

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliami į atskirą pastraipą. Iškeltinės citatos pateikiamos be kabučiu, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių; esant reikalui renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradšios, ji pradėdama rašyti mažąja raide, pradšioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiami anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose.

1.3. Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prirėikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išvesti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Išnašos ženklas (skaičius, žvaigždutė, raidė) tekste dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., *---*¹; *---*^{***}; *---*^a. Iškeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

5. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys gali būti transliteruojami į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

5.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš antraštinio puslapio ir pateikiami be su-

trumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, irišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tuo atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

5.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta, leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

5.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra išskeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliausteliuose; atskiriama kableliu.

5.4. Kai autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose po slapyvardžio; skyrybos ženklu neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

Meškus [Justinas Staugaitis], *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvarausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

6. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo, Vilnius: Mintis, 1999.

7. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas santrumpa *Idem*.

8. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s.l.], be metų – [s.a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

9. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją, jis ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a.–XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

10. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po pavadinimo; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, Rinktiniai straipsniai, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senujų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: LKMA, 2002, p. 59.

11. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vanda Aramavičiūtė, *op. cit.*, p. 26.

Ibid., p. 29.

11.1. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš kitų leidinių, nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame tekstas spausdintas. Cituojamo teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*; nurodant periodinį leidinį santrumpa *in*: nerašoma, leidinio pavadinimas rašomas kursyvu:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

12. Kai rengiant tekstą šaltinių bei literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal pateiktąsias bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, jog literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

13. Drauge su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

14. Redakcinė kolegija išsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas.

15. Visus „LKMA Metrašči“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ straipsnius bei šaltinių publikacijų parengimą anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmetų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas „LKMA Metrašči“ elektronine versija interneto svetainėje www.lkma.lt bei prieinamas per asocijuotas duomenų bases.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams ne-grąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su „Metrašči“ ir „Bažnyčios istorijos studijų“ dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į atsakingąjį sekretorių.

Redakcinės kolegijos ir atsakingojo sekretoriaus adresas:

Lietuvių katalikų mokslo akademija, Pilies 8, Vilnius, LT-01123;

el. paštas: contacts@lkma.lt; tel. (+370-5) 2122491.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XXXI

Redaktorės: J. Kardelytė, L. Sidarienė
Leido ir maketavo „Katalikų akademijos“ leidykla,
Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius
contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

SL 1902. 15,5 sp. l. Tiražas 200 egz. Užsak.
Spaudė UAB „Rotas“, Pylimo g. 42, LT-01136 Vilnius
Kaina sutartinė